

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SÜNNİ VE Şİİ TEFSİRLERDE EHL-İ BEYT (ON İKİ İMAM)
RİVAYETLERİNİN TESPİT VE TAHLİLİ**

Ahmed Ali Hussein AL-EZZİ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ali KARATAŞ

ARALIK - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÜNNİ VE Şİİ TEFSİRLERDE EHL-İ BEYT (ON İKİ İMAM)
RİVAYETLERİNİN TESPİT VE TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Ahmed Ali Hussein AL-EZZİ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 01/12/2022 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali KARATAŞ	Başarılı
Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ	Başarılı
Prof. Dr. Fuat AYDIN	Başarılı
Prof. Dr. Murat SÜLÜN	Başarılı
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ahmed Ali Hussein AL-EZZİ

01/12/2022

ÖNSÖZ

Müslümanlar, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan bazı siyasi sebeplerden ötürü çeşitli mezhep ve fırkalara ayrılmıştır. Bu mezhepler fikirlerine zemin olması adına İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an'a dayanma ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum Kur'an'ın dindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Nitekim fırka sahiplerinin ameli ve itikadi altyapılarını sağlam bir zemine oturttuklarını gösterme amacıyla kitaba başvurmaları bunun bir göstergesidir. Bu nedenle her türden mezhep bu otoritenin arkasına sığınmaya çalışmakta ve kendilerinin Kur'an'ı anlama biçiminin en doğru olduğunu düşünmekte ve muhalif mezheplerin kitabı anlama ve dini yorumlama şekillerinin yanlış olduğunu düşünmektedirler.

Ehl-i sünnet ve Şîa önde gelen iki mezheptir. Bu mezhepler arasındaki siyasi ve dini ihtilaflar günümüze dek sürmüştür. Bu türdeki bir ayrılığın Müslümanlar arasında büyük sorunlara yol açtığı ortadadır. Bu sebeple Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki değerlere vurgu yapan çalışmaların yapılması elzemdir. Böylelikle bu iki mezhep arasındaki ortak yönlerin öne çıkarılmasıyla onların arasındaki ihtilaflardan ziyade ortak zeminin gösterilmesi, müşterek noktaların sağlanması adına önemlidir. Bu şekilde mezhepsel olarak ayrıldıkları noktalar da net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki ortak değerlerin başında Hz. Ali ve oğullarının dindeki konumu gelmektedir. Zira vahyin başlamasından sonra Hz. Muhammed'in yaşayan çocukları arasında soy olarak devamlılığı olan tek evladı Hz. Fatıma'dır. Fatıma'nın çocukları Hz. Hasan ve Hüseyin'in babası olan Hz. Ali'nin ayrıca Peygamberin amcasının oğlu olması Arap geleneğinde neslin devamı ve toplumdaki otoritesi açısından mühim bir yer teşkil etmektedir. Bu ailenin toplum ve dindeki otoritesi Ehl-i sünnet ve Şîa açısından her ne kadar ortada olsa bile ailenin dini dayanak ve kaynak görülmesi açısından mezheplerce bir ihtilaf noktası olduğu da kaçınılmaz bir hususdur. Bu nedenle Hz. Ali ve oğullarının ilmî ve dinî yeterliliklerini tespit etmek ve iki mezhepteki konumları ve ilmî kültür açısından bıraktıkları izi tanımak, her iki mezhebin bakış açılarını yakınlaştırmak ve ortak paydalara vurgu yapabilmek çok önemlidir. Ayrıca mevcut ihtilaf noktalarını doğru tespit edebilmek ehl-i beyt etrafında dönen ihtilafların sağlıklı anlaşılmasına fırsat verecektir.

Kur'ân Müslümanların ana kaynağı olduğu için onun anlaşılması her bakımdan birinci önceliğe sahiptir. Hz. Ali ve oğullarının Kur'ân'ı anlama ve yorumlama yöntem ve metodu bu açıdan her iki fırka mensuplarınca çok önemli bir konuma haizdir. Onlardan gelen Kur'ân'a dair yorum veya bilgi ister kendi ağızlarından isterse onlardan duyan kişilerin aktarımı olsun çok değerlidir. Bunun için tefsir kitaplarında Hz. Ali ve oğullarına nispet edilen rivayetlerin, özellikle Şîî kültüründe aktarılan binlerce rivayetin önemi çok büyüktür. Bu nedenle bu çalışmada özellikle Şîî kaynaklarda geçen bu türden rivayetlerin tahlili ve bunların kaynaklarını ortaya çıkarma öncelikli hedefimizdir. Çalışmamızda Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarında geçen 12 imam biyografilerine değinilecektir. Burada Şîa mezhebi içinde İsnâaşeriyye grubu esas alınacaktır. Bu tezin İmamiyye Şîa'sı ile sınırlandırılmasının sebebi, bu mezhebin dünya üzerinde bulunan tüm Şîî fırkalardan sayıca daha fazla olmaları ve diğer Şîî fırkalara nazaran kültürel birikim ve bilimsel temele sahip olmalarıdır.

Bu çalışmanın sonuçlanması noktasında öncelikle araştırmayı büyük bir özveriyle takip eden ve teşvikleri ile benden yardımlarını esirgemeyen, motive eden, her türlü sıkıntımıza tahammül gösteren, kıymetli desteklerini her zaman yanımda hissettiğim danışman hocam sayın Prof. Dr. Ali KARATAŞ'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tez izleme komitesinde bulunup tashih ve eleştirileriyle tezin bu aşamaya gelmesinde büyük payları olan sayın Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ ve Prof. Dr. Fuat AYDIN hocalarıma; savunma jürisinde yer alıp öneri ve düzeltmelerle çalışmanın daha da olgunlaşmasını sağlayan Prof. Dr. Murat SÜLÜN ve Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezin hazırlanmasında zaman zaman görüş ve tekliflerine müracaat ettiğim sevgili dostlarım Sakin TAŞ, Fatih ALTUN ve Dr. Selami YALÇIN'a ve yurtiçi eğitim burs desteklerinden dolayı da Diyanet Vakfına içtenlikle teşekkür ederim.

Ahmed Ali Hussein AL-EZZİ

01/12/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: EHL-İ SÜNNET VE ŞİA'YA GÖRE ON İKİ İMAM.....	6
---	---

1.1. Sünnî Geleneğe Göre On İki İmam	8
1.1.1. On İki İmam Kavramı	8
1.1.2. Ehl-i Sünnet Kaynaklarında On İki İmam.....	9
1.1.2.1. Ali b. Ebî Tâlib.....	10
1.1.2.2. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib.....	13
1.1.2.3. Hüseyin b. Ali	14
1.1.2.4. Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn)	15
1.1.2.5. Muhammed b. Ali (el-Bâkır)	15
1.1.2.6. Ca'fer b. Muhammed (es-Sâdık).....	16
1.1.2.7. Mûsâ b. Ca'fer es-Sâdık (el-Kâzım)	18
1.1.2.8. Ali b. Mûsâ (er-Rızâ)	18
1.1.2.9. Muhammed b. Ali (el-Cevâd)	19
1.1.2.10. Ali b. Muhammed (el-Hâdî).....	19
1.1.2.11. Hasan b. Ali (el-Askerî).....	20
1.1.2.12. Muhammed b. Hasan (el-Mehdî el-Muntazar)	20
1.1.3. Ehl-i Sünnete Göre On İki İmamın Konumu	21
1.1.3.1. İnsanî Tabiatı.....	21
1.1.3.2. Ledünnî İlim Açısından	23
1.2. Şîî Geleneğe Göre On İki İmam	24
1.2.1. On İki İmam Kavramı	24
1.2.2. Şîa Kaynaklarında On İki İmam.....	25
1.2.2.1. Ali b. Ebî Tâlib.....	26
1.2.2.2. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib.....	27
1.2.2.3. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	28

1.2.2.4. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	29
1.2.2.5. Muhammed b. Ali (el-Bâkır)	30
1.2.2.6. Cafer b. Muhammed (es-Sâdık)	30
1.2.2.7. Mûsâ b. Cafer (el-Kâzım)	31
1.2.2.8. Ali b. Mûsâ (er-Rızâ)	31
1.2.2.9. Muhammed b. Ali (el-Cevâd)	32
1.2.2.10. Ali b. Muhammed (el-Hâdî).....	32
1.2.2.11. Hasan b. Ali (el-Askerî).....	32
1.2.2.12. Muhammed b. Hasan (el-Mehdî el-Muntazar)	33
1.2.3. Şîî Geleneğe Göre On İki İmamın Konumu	33
1.2.3.1. İnsan Tabiatı.....	33
1.2.3.2. Ledünnî İlim.....	38
BÖLÜM 2: ON İKİ İMAM TEFSİRİNİ ŞEKİLLENDİREN KAYNAKLAR.....	43
2.1. İctihadî Rivayetler	46
2.1.1. Lafzî Delâlet	47
2.1.1.1. Şer'î.....	47
2.1.1.2. Lüğat	48
2.1.1.3. Nassın Zâhirî	52
2.1.2. Siyâk	55
2.1.2.1. Ayet Bütünlüğü	56
2.1.2.2. Ayet Öncesi.....	57
2.1.2.3. Ayet Sonrası.....	57
2.1.2.4. Genel Siyâk	58
2.1.3. Hâricî Delâlet.....	62
2.1.3.1. Nakli Delâlet	63
2.1.3.2. Akli Delâlet	66
2.1.4. İşârî Delâlete Dayalı İctihad	79
2.1.5. Tümevarım	85
2.1.6. Kıyas.....	90
2.2. İhbârî/Sözlü Rivayetler	93
2.2.1. Nüzûl Halleriyle İlgili Rivayetler	94
2.2.2. Gaybî Haberler	100

2.2.3. İsrâiliyyât'tan Nakledilen Haberler	107
2.2.3.1. On İki İmamın İsrâiliyyât Rivayetlerindeki Kaynakları	109
2.3. Mezhep Propagandasına Dayanan Rivayetler	112
BÖLÜM 3: KONULARINA GÖRE ON İKİ İMAM RİVAYETLERİ.....	119
3.1. Tefsir İle İlgili Rivayetler	120
3.1.1. Lafzî Tefsir	120
3.1.1.1. Rivayetlerde İzah Edilen Lafızların Türleri	121
3.1.1.2. Bazı Kur'an Lafızlarının İsimlendirilme Nedenleri.....	129
3.1.1.3. Yakın ve Karşıt Anlamlı Lafızlar Arasındaki Farklar	130
3.1.2. İcmali Tefsir	130
3.1.2.1. Kelâmî Tefsir	131
3.1.3. Mezhebî Tefsir.....	144
3.1.3.1. İmamet	145
3.1.3.2. Sahabe Arasındaki Olaylar.....	151
3.1.4. Kıssa Tefsiri.....	156
3.2. Ulûmu'l-Kur'ân İle İlgili Rivayetler	163
3.2.1. Kıraat ve el-Ahrufü's-Seb'a	164
3.2.2. Esbâb-ı Nüzûl	169
3.2.3. Nesh.....	175
3.2.4. Mübhemâtü'l-Kur'ân.....	182
3.2.5. Ahkâmü'l-Kur'ân	186
3.2.5.1. Fıkhî Rivayetlerin Kısımları	186
3.2.5.2. Fıkhî Rivayetlerin İşlevleri	188
3.2.5.3. Fetvalar.....	191
SONUÇ	194
KAYNAKÇA.....	200
ÖZGEÇMİŞ	211

KISALTMALAR

AİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Haz.	: Yayına Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İLTED	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İSAR	: İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
Yy.	: Yayınevi yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İmamların Gaybî Haberler Rivayetleri.....101

Tablo 2: İmamların İsrailiyat Rivayetleri.....108

ÖZET	
Başlık: Sünnî ve Şîî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili	
Yazar: Ahmed Ali Hussein AL-EZZI	
Danışman: Prof. Dr. Ali KARATAŞ	
Kabul Tarihi: 01/12/2022	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 214 (ana kısım)
Sünnî ve Şîî tefsirlerinde on iki imam tefsir rivayetleri bolca bulunmaktadır. Mevcut rivayetlerin çokluğuna rağmen bunların kaynakları, konusal dağılımları ve her iki mezhep içindeki konumları esas alınarak yapılan tahlili bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma ilgili rivayetlerin kaynakları, konularının tasnifi ve her iki mezhep yönünden değerlendirilmesini içermektedir. On iki imam rivayetlerinin önemli bir kısmının kaynağı imamın bizzat kendi tecrübesine dayandığı akli çözümlemelerden oluşur. Geri kalan kısmı ise kendinden önceki herhangi bir imama dayandırdığı bir olay, ahval-ı nüzul bilgisi yahut ahir zaman ve ahiretin durumu gibi gayba yönelik bir bilginin aktarımıdır. Bu bilgi, ilgili ayetin tefsirine yöneliktir. Üçüncü bir kısım ise herhangi bir delile dayanmayan mesnetsiz iddialar içeren rivayetlerdir. Tefsir rivayetlerinin bu üçlü taksimle tahlil edilmesi özellikle rivayet tefsiri çalışanlar için yeni bir yöntem olarak görülebilir. Bu çalışmada on iki imamdan gelen rivayetler konu eksenli taksim edildiklerinde bunların birçoğunun ayetteki bağlamından bağımsız olarak lafızların anlamlarını açıklamaya yönelik olduğu, bir kısmının kısaca ayetin manasını vermeye odaklandığı ve diğer bir kısmının ise kelam ilmi veya Kur'ân kıssalarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında mezhepsel farkları konu edinen rivayetler esbâb-ı nuzûl, kıraat, nasih-mensûh, ahkamu'l-Kuran, mübhemâtu'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimlerine dair rivayetler şeklinde tasnif edilmiştir. Her iki ilmi literatürdeki on iki imam rivayetleri incelenirken, Sünnî ve Şîî mezheplerindeki ihtilaf ve ittifak noktalarına odaklanarak meseleler ele alınmış ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Ehl-i Sünnet, Şîa, On İki İmam	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Ehl-i Beyt's (Twelve Imams') Interpretations in Sunnī And Shī'te Tafāsīr: Determination And Analysis	
Author of Thesis: Ahmed Ali Hussein AL-EZZI	
Supervisor: Prof. Dr. Ali KARATAŞ	
Accepted Date: 01/12/2022	Number of Pages: vii (pre text) + 214 (main body)
Tafsīr narrations of twelve imams is a voluminous addition in the Sunni and Shiite tafsīrs. Despite the abundance of existing narrations, there is no critical analysis of their sources, thematic categorization, and the positions in both sects. This study includes the assessment of the sources of related narrations and their classification based on its subject, and their evaluation in terms of both sects. The significant part of these narrations is based upon the intellectual analysis of the imam's own experience. Another type is the transmission from previous imams about any incident, ahvāl-ı nüzūl, or the end times and the hereafter. This information is for the interpretation of the relevant verse. The rest of the transmission contains baseless claims without any evidence. Analyzing tafsīr narrations with this triple division can be seen as a new method, especially for those who work in this domain. In this study, the thematic categorization of these narrations tells us that most of them are for explaining the meanings of the words independently without focusing on the context of verse, some of them focus, briefly, on giving the meaning of the verse, and the other part is related to the science of kalām or the stories of the Qur'ān. In addition, the narrations dealing with the sectarian differences between Ahl as-Sunnah and Shia are classified as narrations about Qur'ānic sciences such as asbāb-i nuzūl, qiraāt, nāsikh-mansūkh, ahkāmū'l-Qur'ān, mubhemātu'l-Qur'ān. While examining the narrations of the twelve imams in both literature, the issues were discussed and tried to be evaluated by focusing on the points of agreement and disagreement between Sunni and Shiite sects.	
Keywords: The Qur'ān, Tafsīr, Ahlu's-Sunnah, Shia, Twelve Imams	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu Sünnî ve Şîî tefsirlerindeki oniki imam tefsir rivayetlerinin tespit ve tahlilidir. Bilindiği üzere Ali b. Ebî Tâlib'in Müslümanlar arasındaki konumu büyüktür. Şüphesiz bunun en önemli sebeplerinden birisi onun, Hz. Peygamberin kuzeni ve damadı olması ve İslâm tarihindeki etkinliğidir. Hz. Ali'nin otoritesi ve dindeki konumu noktasında Sünnî ve Şîîler başta olmak üzere neredeyse bütün İslâm mezhep ve akımları bu görüşü paylaşmaktadır. Her ne kadar Hz. Ali'nin otoritesi noktasında bir görüş birliği bulunsun da onun Sünnî ve Şîîler nezdinde bu yüksek mevkiinin sınırlarını çizme konusunda bazı farklılıklar vardır. Çünkü Sünnîler genel olarak Ali b. Ebî Tâlib ve oğullarını normal bir beşer sayıp kendilerinde bulunan takva ve bilgi nedeniyle bu yüksek mevkiyi kazandıklarını kabul ederken Şîîler, onlara beşer üstü bir tabiat ve dinde Hz. Peygamberden bir alt seviyede bir yer belirlemektedirler. Hatta Şîîlerin bazı aşırı grupları bu noktada daha da ileri giderek Hz. Ali'nin rubûbiyet sıfatlarına haiz olduğunu ileri sürüp onu ilah addetmişlerdir. Bazı aşırı gruplar ise sadece Hz. Ali ile yetinmeyerek onun soyundan gelen oğulları hakkında da benzer söylemlerde bulunmuşlardır. Çünkü Hz. Ali'de bulunan aklî ve fitrî yeteneklerin yanı sıra onun hizada ve seferde Hz. Peygamberle birlikte bulunması, onda eşsiz ve dahi bir kişiliğin oluşmasını sağlamıştır. Bu durum onun karizmatik kişiliği lehinde ve aleyhinde aşırılıkların oluşmasına neden olmuş hatta kendinden sonra çocuklarına sirayet etmiş ve İslâm tarihinde birbirinden farklı mezheplerin teşekkülündeki sebeplerden biri olmuştur. Nitekim bu mezheplerden Ehl-i sünnet, Hz. Ali'nin dindeki derecesini teslim etmekle birlikte onun beşer üstü bir nitelik taşımadığını hatta onun kendisinden önceki ilk üç halifeden de üstün olmadığını savunagelmıştır. Kelime olarak Hz. Ali'nin taraftarı olma manasındaki Şîa ise Hz. Peygamber'den sonra halife adayı olmaya namzet tek kişinin o olduğunu iddia etmiş ve diğer sahabilerin bu hususta bir paylarının bulunmayacağını ileri sürmüştür. Bütün bunlara ek olarak, Hz. Ali ve oğullarının din hakkındakiengin bilgileri ve konumları sebebiyle gerek Sünnî gerekse Şîî ulema, onlardan gelen rivayetleri bir araya toplama konusunda aşırı istekli olmuşlardır. Onların ahkâma dair içtihat ve fetvalarını, bilhassa da Kur'ân tefsiri ve ahkâmına dair fikir ve yorumlarını yazarak aktarma eğiliminde olmuşlardır. Bu türden bir gayret takdir edileceği üzere Şîa

mezhebinde oldukça fazladır. Zira onlara göre tefsir, Hz. Ali ve oğulları yoluyla gelen naklî bilgilerle yapılabilir. Bu nedenle elimizde hem Ehl-i sünnete mensup müellifler tarafından yazılan rivayet tefsirlerinde hem de Şîî tefsir kaynaklarında önemli ölçüde Ehl-i Beyt'e ait tefsir rivayetleri mevcuttur.

Sünnî ve Şîî kaynaklarındaki Hz. Ali ve oğullarından aktarılan tefsir içerikli rivayetleri bir araya getirip incelemenin bu ilmî mirasın daha sağlıklı anlaşılması ve aktarılması noktasındaki gerekliliği ortadadır. Bizi bu türden bir çalışmaya iten ana sebep de bu olmuştur. Ayrıca, çalışmanın daha derli toplu olması adına Hz. Ali ve oğulları denilince akla haklarında masumiyet ve imâmet iddiasında bulunulan imâmiyye mezhebinin on iki imâmı gelmektedir. Biz de bu amaçla bir sınırlamaya giderek kaynaklardaki on iki imama ait rivayetleri toplamaya çalıştık. Çalışmamın adını da “Ehl-i sünnet ve Şîa Tefsirlerinde On İki İmam Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili” koyduk.

Genel olarak araştırmamızda on iki İmâmın Sünnî ve Şîî kaynaklarda nasıl anlaşıldığı ve yerinin ne olduğu, her iki mezhebe mensup müellifler tarafından on iki imamla ilgili nelerin yazıldığı, haklarında en çok rivayet bulunan İmâmların/İmâmın tespiti, genel olarak rivayetlerin içerikleri, konuları ve bunların kaynak değeri gibi hususlar incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi

Araştırmamız ile Sünnî ve Şîî kaynaklarındaki on iki imâm rivayetlerinin bir araya getirilip incelenmesiyle bu rivayetlerin Kur'ân tefsiri üzerindeki etkisi görülebilecektir. Ayrıca bu rivayetler hususunda Sünnî ve Şîî tefsirlerde ittifâk edilen ya da ihtilâf edilen noktalar daha net bir şekilde tespit edilecektir. Özellikle on iki imâmın rivayetlerinde dayandıkları Kur'ân, Sünnet ve İsrâiliyat gibi kaynaklar ve bunların kullanım oranı tezde gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma ile Kur'ânla ilgili çalışma yapanlara on iki imâmı daha yakından tanımaları için etraflı sayılabilecek yeterli bilgi ve malzeme sunulmuştur. Ayrıca imamların rivayetlerde daha çok neler üzerinde durdukları ve yaşadıkları asırlarda bu rivayetlere sirayet eden tarihi faktörler gösterilmeye çalışılmıştır. Ehl-i sünnet ile Şîa arasında ihtilafa yol açan bazı rivayetlerin kıyaslanması ile sorunlara medar olan yerler araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu araştırmanın uzak bir faydası da her iki ekol

arasında ortak payda olan Hz. Ali ve oğullarına yönelik muhabbet ve sevginin, rivayetler üzerinden vurgulanarak İslâm dünyasındaki birliğe yönelik bir nebze de olsa katkı sunacak olmasıdır. Bu bağlamda ortaya koyduklarıyla tezimiz bir boşluğu doldurmayı hedeflemesi hasebiyle yeni araştırmalara önemli kapılar açacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Ehl-i sünnet ve Şîa mezhepleri arasındaki on iki imâm algısının zeminini ortaya çıkarmak; onların tefsir kaynaklarına ve rivayetlerine işaret edip imâmların beşerî ve ilmî yetkinliklerini tanıtmaktır. Bu anlamda imamların daha çok hangi kaynağa başvurdıkları ve hangi konular üzerinde daha fazla durdukları gözler önüne serilecek ve onlardan gelen rivayetlerin tefsire olan etkisi ortaya konulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma isminden de anlaşılacağı üzere iki esas üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi on iki imâm rivayetlerinin toplanması diğeri de tespit edilen verilerin tahlili yani incelenip analiz edilmesidir. Kaynaklarda geçen ilgili rivayetlerin bir araya getirilmesi işlemi yapılırken genel olarak iki temel Sünnî kaynaktan yararlandık. Bunlardan ilki Sünnî tefsir mirasını bir araya getiren Mevsuatü't-tefsîri'l-me'sûr (Rivayet Tefsirleri Ansiklopedisi) adlı eserdir. Bu kitap Hz. Peygamber, sahabe, tabiin ve etbau't-tabîûnin tefsir rivayetlerinin tamamını içeren oldukça hacimli bir eserdir. Taberî'nin Câmiu'l-beyân ile Suyûtî'nin ed-Dürri'l-mensûr adlı tefsirlerindeki rivayetleri tasnif ettikten sonra bu esere müracaat ettiğimde tamamının burada bulunduğunu gördüm. Ardından Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-beyân ve diğer rivayet ağırlıklı tefsirlerini gözden geçirdiğimde tespit ettiğim rivayetlerin neredeyse tamamının onlarda incelendiğini gördüm. Toplam olarak bu eserdeki on iki imam ile ilgili elde edilen rivayet sayısı 794'dür. Diğer eser ise 'İsâm el-Gâlibî'nin kaleme aldığı Merviyâtü ehli'l-beyt fî tefâsiri's-sünne adlı çalışmadır. Gâlibî, bu eserinde Hz. Ali'den başlayarak ilk altı imâmın rivayetlerini bir araya getirmiştir. Bu eserde Mevsuat'ta bulunan rivayetlere ilave olarak Âlûsi'nin Ruhû'l-meânî adlı eseri gibi diğer tefsir kaynaklarından da birçok rivayet tespit edilmiştir. Bu tür eserlerden elde edilen toplam rivayet sayısı da 115'dir. Buna göre, on iki imam rivayetlerin toplamı 909 olmaktadır.

Kaynaklarda geçen ilgili rivayetlerin bir araya getirilme işlemi yapılırken tek bir Şîî kaynağından istifade edilmiştir. Bu da Abdualî b. Cum'a el-Arûsî el-Huveyzî'ye (ö. 1112/1700) ait Nûru's-sekaleyn adlı eserdir. Bu eserin seçilmesinin nedeni bunun Şîa nezdinde önemli bir Şîî rivayet tefsiri olarak kabul edilmesidir. Ayrıca Şîa mezhebinde bulunan aşırı/gulât ve mutedil iki akımın rivayetlerini kaynaklarıyla birlikte vermesi ve yine Şîilerce itimad edilen yaklaşık kırk eseri ihtiva etmesidir. Bu kırk eser aşırı ve mutedil rivayet ve görüşleri ele alması açısından önemlidir. Çalışmamız esnasında bu tefsirde elde edilen on iki imâmıla ilgili toplam rivayet sayısı 10.549'dur.

Yukarıda belirttiğimiz eserlerden on iki imâma ait rivayetlerin tespiti sonrası öncelikle bu rivayetlerin tamamının bilgisayarda Microsoft Excel programına aktararak konulara göre tasnif edilmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için Excel'in ilk on hücresi kullanılmıştır. Sırasıyla hücrelerde şu hususlar sınıflamaya tabi tutulmuştur: Rivayetin kendisi, rivayet sahibi imâmın adı, imâmın bilgiyi aldığı yer/kaynak, rivayetın içerik bakımından tefsire mi yoksa ulûmu'l-Kur'ân'a mı ait olduğu, rivayet tefsirine ait ise Kur'ân'daki bir lafzı mı açıkladığı yoksa bir ayeti mi tefsir ettiği, ulûmu'l Kur'ân'a ait bir bilgiyse esbâb-ı nuzûl, kıraat, ahkâmı'l-Kur'ân, fedâilü'l-Kur'ân ve nâsih-mensûh gibi Kur'ân ilimlerinin hangi konusuna ait olduğu, rivayetın müsnet olup olmadığı, rivayet müsnet ise merfu, maktu ve mevkuf mu, rivayetın Ehli Sünnet ve Şîa arasındaki ihtilafa değinip değinmediği ve eğer ihtilafa değiniyorsa bu ihtilafın konusu ve ilgili rivayetın geçtiği kaynak belirtilmiştir. Ayrıca bu esas konuların dışında tali konularla ilgili diğer hücreler de kullanılmıştır. Bu türden hücrelerde verilen bilgiler imâmın bizzat kendi yorumu ya da bilgisi ise onu bu bilgiye ya da yoruma ulaştıran sebepler üzerinde durulmuştur. Bu sebepler bazen lafzın delâleti bazen bağlamsal delâlet ya da harici delâlet olabilir. Eğer bu rivayet imâmın aktardığı bir olay/kıssa/hikâye ise bunun İsrâiliyat kaynaklı mı yoksa ayetin sebebi nüzulüne şahit olanların aktarımı mı olduğu irdelenmiştir. Ayrıca, bunların Hz. Peygamber'den gelen bir bilgi olup olmadığı da bir başka hücrede söz konusu edilmiştir. Rivayetın kaynağı akıl ya da aktarım değil yalnızca bir mezhepsel iddia ise bu da farklı bir hücrede belirlenmiştir.

Bu şekilde rivayetler hangi ölçüte göre değerlendirilmek isteniyorsa o ölçüt devreye sokulmak suretiyle hücrelerde bir bütün olarak rivayetlerin hepsinin bir arada görülmesi sağlanmıştır. Örnek olarak, Hz. Ali'den gelen rivayetler bir arada görülmek istendiğinde

bunlar kolaylıkla görülebilmekte yine ondan gelen aklî rivayetler bir arada görülmek istendiğinde de aynı şekilde onlar da rahatlıkla tespit edilebilmektedir.

Sonuç olarak on iki imâm rivayetleriyle sınırlı olan araştırmamızda bu rivayetlerin tespitinde en muteber Ehl-i sünnet ve Şîa'ya ait bazı kaynakların kullanılmaya çalışılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

BÖLÜM 1: EHL-İ SÜNNET VE ŞİA'YA GÖRE ON İKİ İMAM

Hız. Peygamber tebliğini tamamladıktan, kalpleri din sevgisiyle dolu olan, birbirleri için fedakârlık yapan, birbirini seven bir nesil inşa ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm ile söz, fiil ve takrirlerini kapsayan sünnetini ümmetine miras bırakmıştır.

Hız. Peygamber'in bize bıraktığı birinci miras olan Kur'ân-ı Kerîm, ümmetin ihtiyaç duyduğu konuları beyan eden, hükümleri bildiren bir kitaptır. Bir olay olduğunda ayetler nazil olmuş, bu olaylara şahitlik eden Hız. Peygamber'in ashabı da Kur'ân'ın manalarına böylece vâkıf olmuştur. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada sahabîlerin hepsinin mertebesinin eşit olduğu söylenemez. Zira sahabîlerin meseleleri değerlendirme ve idrak edebilmeleri, Hız. Peygamber'e yakınlık ve bağılılıkları farklıydı ve bazıları İslam'ı daha erken bir dönemde seçmişti. Nitekim Hız. Peygamber, ashabından her birinin kişisel ve zihinsel özelliklerini göz önünde bulundurarak onları belli başlı ilmî ihtisas alanlarına yönlendirmişti. Bazıları kıraat, bazıları fıkıh, bazıları da ferâiz sahasında temayüz etmişlerdi. Kimisi ise cesareti ve komutanlık zekâsıyla öne çıkmıştı.

Hız. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada yetkin sahabilerden biriydi. Hulefâ-yı Râşidîn de dâhil olmak üzere sahabenin büyükleri, müphem birçok Kur'ânî meselede Hız. Ali'ye danıştırdı. Sorunları çözüme kavuşturmak için Hız. Ali'den daha güvenilir ve sağlam bir kaynak bulamıyorlardı. Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) rivayet ettiğine göre insanlara, "Bana sorun!" diye nidada bulunan tek sahâbî Hız. Ali idi¹. Müslümanlar, Hız. Ali'nin ilmî mertebesi hakkında hem fıkirdiler. Ancak bu konuda muhalefet edenlerse kişisel ya da siyasi menfaat amacıyla bizzat Hız. Ali'ye karşı düşmanlık besleyenler günümüze kadar varlığını koruyamamış olan Nâsıbler² olmuşlardır.

Günümüzde İslam ümmetinin aralarında gerçekleşen ayrılıklarda sahabîlerin, özellikle Hız. Ali ve diğer sahabîler arasında cereyan eden hadiselerin etkisinin olduğu gözardı edilemez. Bu çerçevede örneğin başlangıçtaki anlaşmazlığın kaynağı, Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sonra devletin önde gelenleri arasında neyin öncelikli olduğu

¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşar Avad Maarouf (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2/361.

² Nâsıbe kavramı, Şia'nın Hız. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için kullandığı bir tabirdir. bk. Mustafa Öz, "Nâsıbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 33/393.

konusundaki görüş ayrılıklarıydı ve siyasiydi. Bazıları katillere kısasın uygulanmasını, bazıları da devlet erkânını muhafaza etmeyi, meydana gelen fitneyi bitirmeyi ve devletin temellerini güçlendirmeyi öncelikli görmüştü. Ancak daha sonra anlaşılacağı üzere bu zahiri sebepler dışında devletin egemenliğini ve idareyi ele geçirmek gibi kişisel gizli siyasi hesaplar da olmuştur.³

Nitekim yaşanan bu anlaşmazlıklar savaş çıkmasına ve kan akmasına zemin hazırladı. İlk başta Talha, Zübeyr gibi pek çok sahâbî şehit oldu. İslam devleti, Müslümanların çoğunun biat ettiği Hz. Ali ile hesapta Hz. Osman'ın kanını yerde bırakmak istemeyen Muaviye arasında ikiye bölündü. Ayrıca başka bir grup da Müslümanlar arasında sulh istiyordu. Zamanla bu anlaşmazlıklar büyüdü ve “en büyük fitne” ismiyle anılmaya başlandı.⁴

Bu durum iktidar hırsı olanlarca her tarafta fırsata çevrildi. Pek çok mezhep ve fırka ortaya çıktı ki her biri itikadî sistemlerini Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırdığını ve yalnız kendilerinin haklı olduğunu iddia ediyordu. Bu fırkalardan biri de Hz. Ali ve onun zürriyetinden gelen on bir imamın, imametini dinin esaslarından kabul eden, bazen Şîa ve İsnâaşeriyye ile eş anlamlı olarak kullanılan İmâmiyye'dir. Onlara göre din, sadece Allah tarafından masum kılınan on iki imamın yoluyla doğru anlaşılabilir.

İlk hicri asırdan itibaren Sünnî ve Şîî esaslara göre yazılmış pek çok kitapta on iki imamın tarihi, onların din ve Kur'ân-ı Kerîm anlayışları arasındaki ihtilaftan söz edilmiştir. Bu ihtilaflar göz önüne alındığında başlıca iki görüş ortaya çıkmıştır:

a) Birinci Görüş: On iki imamın tarihi, İslam düşmanları tarafından kötü niyetle uydurulmuş rivayetlerden ibarettir. Bu rivayetlerin amacı siyasi ya da ehli beytin başına gelen hadiseleri kullanarak karşıt dini hedeflere ulaşma yolunda Müslümanlar arasındaki tefrikayı körüklemektir.

³ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, Nşr. Abdurrahman B. Muhammed B. Kâsım en-Necdî (Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1416/2005), 27/477.

⁴ Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Ebu Tamim Yaser b. İbrahim (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003), 10/44.

b) İkinci Görüş: On iki imamın tarihi, insan tabiatına aykırı bir biçimde tabiatüstü bir kutsiyete sahip şekilde zikredilmiştir. Kutsiyet ve ihaneti ifade eden bu iki zıt görüş sebebiyle tarih boyunca on iki imam yanlış anlaşılmıştır.⁵

İslami fırkalar arasında farklılık olsa da Hz. Ali'nin fazileti üzerinde görüş birliği vardır. Bu çalışmada Sünnî ve Şîî geleneğin mevcut on iki imam rivayetlerindeki Hz. Ali ve zürriyetinin konumuyla ilgili ittifak edilen noktalar bulunmaya ve tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Sünnî Geleneğe Göre On İki İmam

Bu başlık altında önce Ehl-i sünnete göre on iki imam kavramı daha sonra da bunların kimler olduğu ele alınacaktır.

1.1.1. On İki İmam Kavramı

Ehl-i sünnet kaynaklarında “on iki imam” kavramı, Şîa'nın kastettiği on iki imamdan farklıdır. Sünnî gelenekteki verilere göre on iki imam, hepsi Kureyş'ten olmak üzere on iki hükümdar yahut on iki halife demektir. Cabir b. Semure'den gelen rivayet bunun örneklerinden biridir: “Babamla beraber Peygamber'in (s.a.s.) huzuruna geldik, onu şöyle buyururken işittim: ‘Gerçekten bu iş onların aralarında on iki halife geçinceye kadar bitmeyecektir.’ Sonra gizlice babama bir şey söyledi. Ben de babama ne söylediğini sordum. Babam, ‘hepsi Kureyş'ten.’ buyurdu, dedi.”⁶ Bu hadisin şerhinde âlimler görüş birliğine varamamıştır. Bazıları bu hadis üzerinde tevakkuf ederek hadisi müşkil saymışlardır. İbn Hacer (ö. 852/1449) hadiste kastedilen hükümdarlar hakkında üç görüş olduğunu zikretmekte ve tercihe şayan görüşün, Peygamber'den (s.a.s.) sonra yönetime gelen Ebû Bekir'den Ömer b. Abdülaziz'e kadarki İslam halifeleri olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, yönetimde uzun kalmayan Muaviye b. Yezid ve Mervan b. Hakem'i bu listenin dışında tutmaktadır.⁷ Hadis tek bir sahâbîden gelmesine ve olayın bir kez gerçekleşmesine rağmen rivayetin hadis kitaplarında farklı lafızlarla karşımıza çıkması, içerisinde bazı değişikliklerin olduğunu göstermektedir. İbnu'l-Cevzî (ö.

⁵ Vecih Kansu, *eş-Şî'atü'l-İmâmiyye beyne'n-nass ve't-târih: dirasetün fî merâhi't-tekvini'l-ûlâ* (Beyrut: Dâr'ul-Fârâbî, 2016), 10.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “el-Ahkâm”, 44.

⁷ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fûad Abdulbâkî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379/1973), 13/215.

597/1201) bu ihtilafın ravilerin karıştırmasından kaynaklandığını beyan etmektedir.⁸ Konuyla ilgili en kuvvetli görüş ise “liderlik için aynı anda birbirleriyle yarışan on iki hükümdar” anlamında olması yahut bu dinin, peş peşe gelmeleri zorunlu olmamakla beraber içlerinde Hulefâ-i Râşidîn’in de bulunduğu on iki hükümdarla desteklenmesidir. Ancak bu on iki sayısından gerçek anlamda ne kastedildiği daha fazla araştırma yapmayı gerektirmektedir.

“On iki imam” ifadesine gelince hadis kaynaklarına ilaveten Ehl-i sünnet tefsir kaynaklarında da geçmektedir. Mesela *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ* "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ" "Ey iman edenler! Allah'ın yardımcısı olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilerine, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir' demişti."⁹ ayetinde geçen havariler Katâde tarafından on iki olarak belirtilmiştir. Nitekim ona göre havarilerin hepsi Kureyş'ten olmak üzere şunlardır: Ebû Bekr, Ömer, Ali, Hamza, Ca'fer, Ebû Ubeyde, Osmân b. Maz'ûn, Abdurrahman b. Avf, S'ad b. Ebi Vakkâs, Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm. Tefsir kitapları Katâde'den gelen bu rivayeti sürekli nakletmişlerdir.¹⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki Ehl-i sünnet bilginleri, bahsi geçen hadiste kastedilen on iki kavramının Şîa'nın sözünü ettiği Hz. Ali ve çocuklarından farklı olduğunu beyan etmiş ve üzerinde görüş birliğine varmışlardır.

1.1.2.Ehl-i Sünnet Kaynaklarında On İki İmam

Şîa'nın kavramsallaştırdığı “On iki imam” listesinin başında sahabeden üç kişi bulunmaktadır. Bunlar Ali b. Ebî Tâlib, Hasan ve Hüseyin'dir. Onların faziletinden bahseden pek çok hadis vardır. Onların Peygamber'e (s.a.s) yakınlığı da Müslümanlar nezdinde ihtilafa mahal bırakmayacak derecede manevi mertebeler kazanmalarını sağlamıştır. Fakat diğer imamların durumu için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Ehl-i sünnetin onlara bakışını, Sünnî düşünceye göre dini statülerini ve Sünnî miras içindeki ilmî konumlarını ortaya koyma zarureti bulunmaktadır. Bu nedenle Ehl-i sünnet'e göre biyografilerini ana hatlarıyla ele almakta fayda vardır.

⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Keşfü müşkili hadîsi 'ş-Şahîhayn*, thk. Ali el-Bevvâb (Rıyad: Dâru'l-Vatan, t.y.), 1/450.

⁹ es-Saff 61/14.

¹⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000/1420), 23/365.

1.1.2.1. Ali b. Ebî Tâlib

Hız. Ali'nin ilk Müslümanlardan olduğunda ittifak varken onun ilk Müslüman erkek olduğunda konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Ehl-i sünnet kaynaklarının çoğu Hız. Ali'nin bazı savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları ve bazı kerametlerini içeren pek çok hadis naklederek onun faziletinden bahsetmişlerdir. Ancak onun sahâbîler arasındaki konumunda ihtilaf etmişlerdir. Kaynakların ekseriyeti, dördüncü halife olması cihetiyle fazilet ve mertebede de onu dördüncü sırada saymışlardır.

Hız. Ali'nin ilmî derecesi sahabe arasında muteberdir. Sahabe içinde Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi bilenlerden biriydi. Sünnî kaynaklarda nakledildiğine göre Hız. Ömer, Hız. Ali'nin ilminin ehemmiyetini beyan etmek için şöyle demiştir: "Ebû Hasan'ın (Hız. Ali) içinde bulunmadığı meselelerden Allah'a sığınırım."¹¹ Kendisinden önceki halifeler, özellikle de Hız. Ömer, kendi dönemlerinde meydana gelen sıkıntılar konusunda Hız. Ali'ye danışıyorlar, onun görüş ve fikirlerine önem veriyorlardı.

Yalnızca bu çalışmamızda Hız. Ali'ye ait rivayetlerin sayısı 626'ya ulaşmaktadır. O, Ehl-i sünnet kaynaklarında en çok rivayeti olan halife sayılmaktadır. Aynı şekilde dört halife döneminde ortaya çıkan sorunlarda başta Hız. Ömer olmak üzere hepsi Hız. Ali'ye müracaat ederlerdi. Bununla birlikte sahabeden yedi müksirûnla kıyaslandığında tefsir alanında onun rivayet ettiği hadis sayısı azdır. Rivayetleri bakımından İbn Abbâs, Abdullah b. Mesûd ve Übey b. Ka'b'ın ardından dördüncü sırada yer almaktadır.

Hız. Ali'nin rivayetlerinin az olmasının sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

1) Tefsir sahasında adet bakımından en çok hadis rivayet eden sahabiler sırasıyla Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesûd, Ubey b. Ka'b ve Hız. Ali'dir. Burada üzerinde dikkatle durulması gereken husus İbn Abbas ve Hız. Ali'den gelen rivayetler arasındaki bariz benzerliktir. Çünkü İbn Abbâs tefsir alanında edindiği bilgileri Hız. Ali'den aldığını beyan etmiştir.¹² Nitekim meydana gelen bazı hadiselerde fetvayı veren Hız. Ali olmasına rağmen hadisin ravisi olarak İbn Abbas'ın adı geçmektedir. Örneğin Hız. Osman döneminde bir kadın evliliğinden altı ay geçmesine rağmen bir çocuk dünyaya getirmişti. O kadına zina suçundan dolayı recm cezası uygulanması planlanıyordu ki

¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/639.

¹² Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdurrahman İbn-i Atiyye el-Endelusî, *el-Muherreru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/41.

Hiz. Ali verdiği fetvasıyla hamileliğin en az altı ay sürebileceğine hükmetti. Çünkü Allah, "وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ" "O çocuğun ana karnında taşınması ve sütten kesilme süresi otuz aydır."¹³ buyurmuş ve bir başka ayette de "وَفِصْلُهُ فِى عَامَيْنِ" "Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur."¹⁴ buyurmuştur. O halde Hiz. Ali bu iki ayetten hareketle sütten kesilmenin 24 ay olduğunu idrak etmiş ve hamilelik süresinin de 6 ay olabileceği sonucuna varmıştır.¹⁵ Taberî (ö. 310/923) bu haberi naklettikten sonra fetvayı İbn Abbâs'a nispet etmiştir. Aynı olayın aynı şartlarla iki kez meydana gelmesi ve birinde Hiz. Ali'nin, diğerinde de İbn Abbas'ın fetva vermesi pek mantıklı görünmemektedir. Bu durumda fetvanın esas sahibi Hiz. Ali iken rivayet eden İbn Abbas'tır. Bu bilgiler doğrultusunda İbn Abbas'ın rivayetlerinin çokluğu dikkate alındığında, bu rivayetlerin bir kısmının bizzat onun da ikrarıyla Hiz. Ali'den alındığını söylemek mümkündür. Bunun dikkate alınmasında fayda görölmektedir.

2) Hiz. Ali ve onun nesli, Abbasi ve Emevi devletine karşı savaşımlardı. Bu sebeple raviler bu dönemlerdeki iktidarların baskısından korktukları için Hiz. Ali ve zürriyetinden olan biri hakkındaki haberi rivayet etmekten çekinmişler, hatta Hiz. Ali'nin ismini dahi anmamışlardır. İbn Abbas, Hiz. Ali'den rivayet ettiğini beyan etmesine rağmen raviler, Hiz. Ali'nin ismini hazfederek İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir. Özellikle de soyunun İbn Abbas'a dayanmasıyla iftihar eden Abbasi devleti zamanında raviler, buna çokça başvurmuşlardır. Aynı şekilde Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) hadisleri Hiz. Ali tarikiyle almasına rağmen Hiz. Ali'nin ismini anmadan onları mürsel olarak nakletmesi,¹⁶ o devirdeki Emevi baskısından kaynaklandığının delillerindendir.

3) Hiz. Ali başta olmak üzere Ehl-i Beyt'e çokça uydurma rivayetin nispet edilmesi, âlimlerin genellikle Hiz. Ali ve soyundan gelen rivayetleri terk etmelerine sebep olmuştur. Ca'fer es-Sâdık'ın biyografisinin ele alınacağı bölümde de geleceği gibi bazı âlimler onu cerh etmiş ve onun rivayetlerini terk etmişlerdir. Raviler, adalet ve zabt bakımından sorunlu gördüklerinden değil, haklarındaki uydurmaların çokluğu sebebiyle onlardan gelen rivayetleri nakletmekten imtina etmişlerdir. Zehebî, Hiz. Ali hakkındaki

¹³ el-Ahkâf 46/15.

¹⁴ Lokmân 31/14.

¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/202; 20/657.

¹⁶ Tirmîzî, *Şerhu 'ileli't-Tirmîzî*, thk. Hemmâm Said (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 1/573; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takribin-Nevevi*, thk. Ebu Kuteybe Firyâbî (Riyad:Daru Taybe), 1/231.

en sahih isnadın Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'den (ö. 94/712) Zührî (ö. 124/742) tarikiyle gelen rivayetler olduğunu fakat Zeynelâbidîn hakkındaki mevzu haberler fazla olduğu için bu tarikin, diğer tarikler kadar şöhret bulamadığını belirtmektedir.¹⁷ Denilebilir ki Ehl-i sünnet düşüncesinde Hz. Ali'nin mertebesi, onun raşit halifelerden sayılması dışında diğer sahabilerden üstün görülmemiştir. Terâcim müelliflerinin, onun mu yoksa Hz. Ebû Bekr'in mi ilk erkek Müslüman olduğu, Hz. Peygamber'den sonra fazilet bakımından en üst makamda mı yoksa Hz. Osman'dan sonra dördüncü sırada mı olduğu konusundaki görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Tüm bu meseleler tarih, terâcim ve kelâm kitaplarında ayrıca tartışılmıştır.¹⁸

Sünnî gelenekte Hz. Ali hakkında tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân alanında yazılanlar, onun hakkında diğer ilimlerde yazılanlara kıyasla daha azdır. Hz. Ali hakkında kaleme alınan Arapça ve Türkçe pek çok çalışma bulunmaktadır.¹⁹

¹⁷ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 1/68.

¹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetâvâ*, 3/153.

¹⁹ Geçit, yüksek lisans çalışmasında Hz. Ali'nin takip ettiği tefsir metodu hakkında bilgiler vermeye çalışır. İlk bölüm Hz. Ali'nin müfessir kimliğinden, Kur'ân'ı idrak kuvvetinden ve üzerinde durduğu tefsir kavramlarından bahsetmektedir. Son bölümde klasik tefsir kaynaklarında ve Nehcu'l-belâğâ'da geçen Hz. Ali'nin rivayetlerine temas edilmekle birlikte bu çalışmada Hz. Ali'nin tüm rivayetlerine değinme fırsatı bulamamıştır. (Mehmet Seyid Geçit, *Tefsirde Hz. Ali* (İğdır: İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013). Ayrıca bkz. Mehmet Seyid Geçit, "Hz. Ali'nin Kur'ân'ın Temel Konularına Bakışı", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 181-191; "Hz. Ali hakkında nazil olduğu rivayet edilen bazı ayetlerin yorumu" adlı çalışmada sebebi nüzulünün Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen ayetleri incelemiş ve bu ayetlerin Hz. Ali'ye has mı yoksa genele bir hitap olduğu konusuna ışık tutmuştur. Ona göre bu tür ayetlerin geneli Hz. Ali'ye karşı övgü ve metih içermektedir. (Nurettin Turgay, "Hz. Ali Hakkında Nazil Olduğu Rivayet Edilen Bazı Ayetlerin Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2006), 47-74). "Hz. Ali'nin Kur'ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsîr" adlı yüksek lisans tezinde ise Kur'ân'ın cem'i meselesinde Hz. Ali'nin Kur'ân-ı Kerim'e hizmet etmek için harcadığı çaba ve onun Kur'ân'ı nasları anlamadaki metodu izah edilmektedir. Aynı şekilde Hz. Ali'den Kur'ân'ın Allah'ın metin ipi ve dosdoğru nuru gibi sıfatlarla vasıflandığına dair rivayetler de incelenmiştir. (Muhammed Zahid Belek, *Hz. Ali'nin Kur'ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsîr*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010). "Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali" adlı çalışmada Hz. Ali'nin insan tabiatının üstünde bir yapıya sahip olması ve onun hakkında uydurulan bazı destanlar sebebiyle Sünnilikte Şîî geleneğin etkilerini göz önünde bulundurarak tefsir ve hadis ilimlerinde Hz. Ali'ye nispet edilen bazı rivayetler incelenmiştir. Yazara göre bu rivayetlerin arka planındaki saik bazı siyasi hedeflere ulaşmak gayesiyle bu türden isnadlar Hz. Ali'ye dayandırılarak onun şahsiyetinden nemalanarak bazı grup ve şahısların kendi emellere alet edildiği sonucuna varmıştır. (Mustafa Öztürk, "Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* (08-10 Ekim 2004 Bursa), haz. M. Selim Arık (Bursa: Bursa İl Müftülüğü, 2005), 57-88). "Hz. Ali'nin Kur'ân'a Yaptığı Hizmetler" adlı çalışmada ise Hz. Ali'nin Kur'ân'ın cem'i sırasında harcadığı gayret üzerine yoğunlaşmış; yazı, şekil ve kıraat açısından Hz. Ali'nin mushafı değerlendirmiştir. Ayrıca yazar, bugün elimizde bulunan mushaf ile Hz. Ali'nin mushafını karşılaştırarak kayda değer bir çalışma ortaya koymuştur. (Ziya Şen, "Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler", *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-* 24-25 Ekim 2007, (İzmir: DEÜ. İlahiyat Fakültesi Ve İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009), 519-532). "Tabersî Tefsirinde Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Kıraatlerin İncelenmesi" adlı çalışmada, Hz. Ali'ye nispet edilen kıraatler bir Şîî bilgin olması hasebiyle Tabersî tefsiri perspektifinde incelenmiştir. Bu çalışmaya göre Hz. Ali'ye nispet edilen

1.1.2.2. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib

Ehl-i sünnet düşüncesinde Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in torunu olması ve onun en sevdikleri arasında yer alması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Hz. Peygamber'in, "Hilafet benden sonra otuz sene devam edecek, sonra saltanata dönüşecektir."²⁰ hadisinde bahsedilen son halife Hz. Hasan'dır. Hilafeti yedi ay sürmüştür.²¹ Onun hilafeti otuz yıllık süreyi tamamladığı için beşinci râşit halife olarak anılmıştır. Ayrıca hilafetten kendi rızasıyla feragat edip Müslümanları tek çatı altında toplaması nedeniyle o yıl, "cemaat yılı" olarak anılmıştır.²²

Hz. Hasan'ın ilmî derecesine gelince o, rivayet konusunda mukillûndan sayılır. Sünnî kaynaklarda yirmi ikiye varan tefsir rivayeti geçmektedir. Merviyâtü Ehli'l-beyt fî tefâsîr-i Ehli's-sünne kitabının sahibi, Hasan Basri'ye ait olan rivayetleri yanlışlıkla Hasan b. Ali'ye nispet etmiştir. Bu yanlışlığın nedeni İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) "Hasan'dan (r.a) rivayetle" sözünde onun "radiyallahu anh" ibaresini tabiîn tabakası için de kullandığını göz ardı ederek zikri geçen Hasan'ın, Hasan Basri değil Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib olduğu vehmine kapılmasıdır. Ayrıca bu rivayetler ayrıntılı olarak

elli üç kadar kıraat uydurmaz. Bu çalışmada ele alınan kıraat vecihlerinin günümüz mushafıyla karşılaştırılması da mevcuttur. (Nesrişah Saylan, "Tabersî Tefsirinde Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Kıraatlerin İncelenmesi", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 87 (2018), 9-22). Hz. Ali'nin Mushafı ile alakalı bazı çalışmalar da vardır. Bu çalışmalarda Hz. Ali ve Fatıma'ya nispet edilen mushaf üzerine yoğunlaşmış ve bu mushafın Şîi kaynaklarda bahsedilen mushafla herhangi bir benzerliğinin olmadığı sonucuna varılmıştır. (Mustafa Öztürk, "Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya Nisbet Edilen Mushafların Mahiyeti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 15-38; Tayyar Altıkulaç, "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 21 (2012), 5-26). "Muhtasar fî Şevâzî'l-Kıraât min Kitâbi'l-Bedi' (İbn Hâleveyh)" adlı makale de Hz. Ali'ye nispet edilen şâz kıraatler değerlendirilmiş ve bunların sayısının yüz yirmiye ulaştığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca yazar, İbn Hâleveyh'in eserindeki yüz yirmi rivayetin dokuzunun Kıraat-i Aşere'de okunduğunu aktarmaktadır. (Ahmed es-Selâme, "Kırâatü Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebi Tâlib min Kitâbi Muhtasar fî Şevâzî'l-Kıraât libni Hâleveyh", *Mecelletu Surre Men Raê* 8/28 (2012), 165-182). "Merviyâtü'l-imâm Ali b. Ebi Tâlib fî Tefsîr-i İbn Kesîr" adlı yüksek lisans tezinde ise yazar, hadis ilmi açısından Hz. Ali'nin rivayetlerini sıhhat bakımından incelemiştir. Çalışmaya göre bunların sayısı 156 adettir. Yazar bu rivayetleri sıhhat açısından ele almakta ve uydurma olanlarını tespit etmeye çalıştıktan sonra onları ibadet, muamelat, gazve ve siyer gibi alt başlıklar altında incelemiştir. (İbtisâm Meylûd, *Merviyatu Ali b. Ebi Tâlib fî Tefsîr-i İbn Kesîr* (Mısır: Câmîatu'l-İskenderiyye, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2018; Buna benzer bir diğer çalışma için bkz. Mervan Ömer Osman, *Merviyatu Ali b. Ebi Tâlib fî t-tefsîr Cem'an ve Tevcihan li'n-Nisfi'l-Evveli Mine'l-Kur'an* (Sudan: Câmîatu Ummu Dermân, Külliyyetu Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

²⁰ İbn Hibbân ed-Dârimî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 14, 91, 392 (no. 6943).

²¹ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-gâbe* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 2/13.

²² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beirut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 5/324.

incelendiğinde bu haberleri nakledenlerin aslında Hasan Basrî'nin öğrencileri olduğu görülmektedir.²³

Haz. Hasan hakkında yazılmış tezler ve kitaplar, genel olarak Haz. Hasan'ın hayatı ve Muaviye ile arasındaki barıştan bahsetmektedir. Haz. Hasan'ın, tefsir ve Kur'an ilimleriyle ilgili Abdullah Hamed'in Merviyyâtü'l-Hasan b. Ali (r.a) fî dav'i tefsîri câmi'i'l-beyân li'l-İmâm et-Taberî min evveli'l-Kur'ân'il-Kerîm ilâ nihayeti'l-cüzi'l-hâmis 'aşara ve'l-Kütübi's-sitte – Ali adlı tezi Haz. Hasan'dan gelen rivayetleri konu edinmiştir.²⁴ Abdurrahman el-Gantûsî ile Yakup Hasan'ın ortak çalışması olan el-Cevâhirü'l-Hisân min Merviyyâti'l-imâmi'l-Hasan (a.s) makalesi de onun tefsirle ilgili sekiz rivayetini ele almıştır.²⁵

1.1.2.3. Hüseyin b. Ali

Sünnî gelenekte Haz. Hüseyin'in yeri, ağabeyi Haz. Hasan'dan farklı değildir. Onların faziletlerinden bahseden rivayetlerin büyük çoğunluğunda isimleri birlikte zikredilmiştir. Ona karşı uygulanan zulüm ve katl hiçbir mümin tarafından tasvip edilmezken Haz. Hüseyin'in zulüm karşısında verdiği mücadele bütün Müslümanlarca örnek alınacak bir ders olarak kabul görmüştür.

Sünnî geleneğe göre erken vefat etmesi ve siyasetle meşgul olmasından dolayı Haz. Hüseyin, ilim alanında önemli bir noktada yer almamıştır. Buna rağmen Hüseyin b. Ali tarihiyle gelen bazı rivayetler vardır ve bunları Yahya Salim Merviyyâtü'l-Hüseyn ibni Aliyyi'l-hadîsiyye Cem'an ve Tahrîran ve Dirâseten²⁶ adlı doktora tezinde toplamıştır. Haz. Hüseyin'den nakledilen rivayetlerin sayısı genel olarak 510 olarak verilmekte ve yazar, incelemeleri sonucunda bu rivayetlerden 135'nin sahih, 208'in zayıf ve 149'unun ise uydurma olduğu sonucuna varmıştır. İçerik bakımından incelendiğinde ise bu

²³ Örnek olarak İsam el-Galibî şunu zikreder: “İsra suresi 35. ayetteki “بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ” in tefsirinde muradın “demir” olduğu Hasan bin Ali'den rivayet edilmiştir.” Bu aynı zamanda İbni Ebi Hatim'den de rivayet edilmektedir. Onun tefsirine müracaat ettiğimizde onun bu rivayeti Hasan-ı Basrî'ye kadar götürdüğünü görürüz. Hasan-ı Basrî'den bunu rivayet eden talebelerinden 13 yıl kendisinden hiç ayrılmayan Mubarek'tir. Bk. İbni Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2812; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî Esmâi'r-ricâl*, 27/183; İsam el-Gâlibî, *Merviyyâtü ehli'l-beyt fî tefâsiri Ehli sünne*, 102.

²⁴ Bk. Ali Abdullah Hamed, *Merviyyâtü'l-Hasan b. Ali (r.a) fî dav'i tefsîri câmi'i'l-beyân li'l-İmâm et-Taberî min evveli'l-Kur'ân'il-Kerîm ilâ nihayeti'l-cüzi'l-hâmis 'aşara ve'l-Kütübi's-sitte* (Sudan: Ummu Dürmân üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

²⁵ Abdurrahman el-Gantûsî Abdurrahman Hasmıabd, “El-Cevâhirü'l-Hisân min merviyyâti'l-imâmi'l-Hasan”, *Mecelletu Kulliyyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia* 3/36 (2016), 305-330.

²⁶ Yahya Salim, *Merviyyâtü'l-Hüseyn bin Ali el-Hadîsiyye Cem'an ve Tahrîran ve Dirâseten* (Sudan: Câmiatu'l-Kur'âni'l-Kerîm vel-Ulûmu'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2018), 1042.

rivayetlerin 8'i tefsir konularını ihtiva etmektedir. Mevsû'atü't-Tefsir bi'l-Mensûr adlı eserde ise tefsir rivayetlerinin sayısı 7'ye ulaşmaktadır. Merviyyâtü Ehli'l-beyt fî tefâsîri-Ehli's-sünne adlı kitapta Hz. Hüseyin hakkında 12 rivayet mevcuttur ve bu rivayetlerin 5'i kıraat, 6'sı tefsir ve 2'si de sebebi nüzulle ilgilidir.²⁷ Bütün bu rivayetler çalışmamızın konusu dâhilindedir.

1.1.2.4. Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn)

Zeynelâbidîn (ö. 94/712), Sünnî geleneğe göre Hz. Peygamber'i (s.a.s.) görmemiştir ve tabîin tabakasından sayılmaktadır. Terâcim ve ricâl kitaplarında Zeynelâbidîn'in hayatı hakkındaki bilgilere genişçe yer verilmiş, müellifler tarafından büyük ilgi görmüştür. Zühd ve takvalı bir yaşam sürdürmesi hasebiyle Zeynelâbidîn (ibadet edenlerin süsü) lakabıyla anılmıştır. Aynı zamanda o, Hz. Hüseyin'in zürriyetini devam ettiren tek oğludur. Zührî'nin rivayetine göre zâhid ve âbid fıkıhçılardan olan Zeynelâbidîn, kıymetli görüşleri olmasına rağmen fazla konuşmayan biridir.²⁸

Zeynelâbidîn hakkındaki Kütüb-ü tis'a rivayetlerini bir araya getiren araştırmacı Ömer el-Hayyânî, çalışmasında ona ait 38 rivayete değinir. Bu rivayetlerin hepsi ahkâmla ilgilidir.²⁹ Bu çalışmada Zeynelâbidîn hakkında ele aldığımız rivayetlerin sayısı ise 49'dur.

1.1.2.5. Muhammed b. Ali (el-Bâkır)

Bazı Sünnî kaynaklarda Muhammed b. Ali'nin (ö. 114/733) biyografisinden, onun tabîinin fakih ve âlimlerinden, zâhid ve tasadduk ehli, derin ilmi, zâhirî ve bâtınî ilimlere vakıf olması sebebiyle el-Bâkır lakabıyla anıldığından bahsedilmiştir. Ömer b. Abdülaziz başta olmak üzere halifeler ve dönemindeki bilginler arasında saygın bir mertebeye sahiptir.”³⁰ Şöyle dediği nakledilmiştir: “Bir gün bana Cabir b. Abdullah

²⁷ Isâm el-Gâlibî, *Merviyyâtü'l-imâm el-Hüseyin fî tefâsîri'l-'âmme*, 142, 166.

²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. Şuayp el-Arnâvût (Müessesetü'r-Risâle, 1405/1980), 4/389.

²⁹ Ömer el-Hayyânî, *Merviyyâtü'l-imâm Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn fî'l-Kütübi't-Tis'a* (Bağdad: el-Câmietu'l-İslâmiyye Bağdâd, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 215.

³⁰ Ayrıca bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* 3/308; Ebû Muhammed Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1400/1980), 10/280.

geldi ve dedi ki “Karnını aç”, sonra karnını benim karnıma yapıştırdı ve dedi ki “Resulullah (s.a.s.) sana selam söylememi emretti.”³¹

Sünnî gelenekte Muhammed b. Ali’den gelen tefsîr rivayetlerinin sayısı diğer imamlarla karşılaştırıldığında oldukça fazladır. O, Ali b. Ebî Tâlib’den sonra en çok rivayette bulunan imamdır. Diğer on iki imamla kıyaslandığında, müksirûndan sayılır. Bu çalışmamızda ondan gelen ve sayısı 128’e ulaşan rivayetlerinin hepsini ele almaya çalışacağız. Daha önce Muhammed b. Ali’nin rivayetlerinden bahseden çalışmalar kaleme alınmış olsa da bunlar onun hadis ilmindeki rivayetleriyle ilgilidir.³² Onun tefsirle ilgili rivayetlerini ele alan bir tek çalışmaya ulaşabildik. Bu çalışmada 339 rivayet ele alınmıştır. Toplam 339 rivayetten 254’ü sahih, 84’ü zayıf ve 1’i de uydurmadır. Yazar çalışmasında hadis ve tefsir kitaplarında mevcut rivayetlerden doğrudan onun ağzından ya da başkasından rivayet edilen bütün hadisleri ele almıştır.³³ Biz bu rivayetlerden yalnızca Muhammed b. Ali’den rivayet edilen hadislere değindik.

1.1.2.6. Ca’fer b. Muhammed (es-Sâdık)

Sünnî düşüncede Ca’fer b. Muhammed’in (ö. 148/765) manevi konumu atalarından olan imamlardan farklı değildir. Peygamber’e (s.a.s.) olan yakınlıkları, onlara manevi bir konum ve saygınlık kazandırmıştır. Bazı Ehl-i sünnet muhaddisleri, Ca’fer b. Muhammed tarikiyle gelen rivayetleri güvenilirlik açısından tetkik etmeye çalışmışlardır. İbn Hibbân (ö. 354/965), onun rivayetleriyle sika ravilerin rivayetleri arasında bir çelişki bulunmadığını söylemiştir. Lakin ona göre Ca’fer es-Sâdıkla ilgili rivayetlerde sorun gibi görünen hususlar oğlundan kaynaklanmaktadır. Çünkü oğlu, ondan ve dedesinden almadığı haberleri nakletmiştir.³⁴ Aynı şekilde İbn Adıyy (ö.365/976), ed-Du’afâ adlı eserinde ondan bahsetmiştir. Ebû Bekr b. Ayyaş’a (ö.193/809) niçin Ca’fer’den gelen haberleri nakletmediği sorulduğunda o, Ca’fer es-

³¹ Ayrıca bk. Ebû Ahmed b. Adıyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du’afâ’ir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1997), 2/356; Ebu’l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah İbn-i Asâkir, *Târîh-i Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme (Dâru’l-Fikr, 1415/1990), 54/275; Zehebî, *Siyeru a’lami’n-nübelâ*, 4/404.

³² Ayrıca bk. Cevat Doğmaç, *Sünnî ve Şîî Kaynaklarda Muhammed el-Bâkır’ın Hadis Rivayetlerindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

³³ Ahmed el-Amûdî, *el-İmam Ebû Cafer el-Bâkır Merviyâtühü ve Ârâuhü fî Kütübi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr ve’s-Sünneti’l-Mutahhara Cem’an ve Dirâseten ve Tahrîran ve Ta’lîkan* (Câmietu Ümmü’l-Kurâ üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1421), 592.

³⁴ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmânî, 1393/1973), 6/131.

Sâdık'e haberleri naklettiği hocalarının kimler olduğunu ve onlardan bu haberleri bizzat sema yoluyla mı aldığını sorduğunu ve onun da sema yoluyla değil yalnız dedelerinin rivayeti üzere naklettiğini söylediğini ve bu sebepten dolayı Ca'fer es-Sâdık'den gelen haberleri rivayet etmediğini söylemiştir.³⁵ Nitekim Yahya b. Said'e, Ca'fer es-Sâdık'den sorulduğu vakit onun hakkında bazı şeyler bildiğini fakat bunları dile getirmek istemediğini beyan etmiştir.³⁶ Bu tarz ibareler hadisçilere göre cerhi gerektirmektedir. Fakat Zehebî, Yahya b. Saîd'in (ö. 198/813) bu beyanını tasvip etmemiş ve onu hatalı bulmuştur.³⁷

Ca'fer es-Sâdık'tan rivayette bulunulmamasının başka bir sebebi de siyasidir. Malik'ten rivayet edildiğine göre Abbasiler devleti kurulana kadar raviler, Emevi yöneticilerin baskısından dolayı Ca'fer es-Sâdık'den haber nakletmeye cesaret edememiştir.³⁸ Bütün bunlara rağmen âlimlerin çoğu, Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetlerini makbul ve hüccet olarak görmüşlerdir. İmam Müslim'in ricâlinden biri olan Ca'fer, İmam Şâfiî (ö. 204/820), Yahyâ b. Maîn (ö.233 /848), Ebû Hatim (ö.277/890) ve Ebû Zür'a (ö.264/878) tarafından sika kabul edilmiştir.³⁹ Çalışmamızda Sünnî kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'ten gelen rivayetlerin sayısının ancak 79 adet olduğuna ulaşabildik.

Ca'fer es-Sâdık'ın işarî tefsir ekolünün öncülerinden olduğu görülmektedir.⁴⁰ Süleymaniye kütüphanesinde bulunan ve kendisine nispet edilen tefsirle ilgili; tasavvufî tefsir anlayışı başta olmak üzere tefsir sahasındaki görüşlerine dair çalışmalar yapılmıştır.⁴¹

³⁵ Ebû Ahmed İbn Adiyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/356.

³⁶ İbn Adiyy, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* 2/356.

³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, 6/363.

³⁸ İbn Adiyy, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, 2/357.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Hindistan: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmânî - Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952), 2/487.

⁴⁰ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin b. Musa es-Sülemî, *Hakâik-ü't-tefsîr tefsîru'l Kur'âni'l-Azîz*, thk. Seyyid İmrân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001), 1/20.

⁴¹ Süleymaniye kütüphanesinde bulunan ve doğruluğu kesin olmamakla birlikte Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen tefsir kitabını konu edinen bu tez, Ca'fer es-Sâdık'ın metodu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tefsirin tasavvufî bir tefsir olması cihetiyle Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilebilme ihtimaliyle gündeme gelmiştir fakat Sünnî ve Şîî bilginlerin çoğunluğuna göre bu eser Ca'fer es-Sâdık'a ait değildir. (Yunus Emre Gördük, *İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 300.

1.1.2.7. Mûsâ b. Ca'fer es-Sâdık (el-Kâzım)

Ehl-i sünnete mensup müelliflere ait kaynaklar İmam el-Kâzım'ın (ö. 183/799) zühud yaşamından, çokça ibadet ve Allah yolunda infak etmesinden bahseder. Bunların yanında onun, Abbâsî halifeleriyle olan mücadelelerinden zikretmektedir. Nitekim bu mücadelelerinin neticesinde Musa b. Ca'fer hapse girmiş ve vefatına kadar hayatını zindanda geçirmiştir. Burada dikkat çeken mesele ise çocuklarının rivayetleri hariç hiçbir tefsir kaynağında Musa el-Kâzım'ın isminin geçmemesidir. Kâzım'a nispet edilen rivayetlerin bu derece az olmasının en bariz sebebiyse Abbâsî yöneticilerine karşı çıktığı için hayatının büyük bir kısmını zindanlarda geçirmiş olmasıdır. Bunun sonucunda hiçbir ravi ondan haber nakletmeye cesaret edememiştir. Bir tek Hâkim ve Tirmizî onun tarikiyle gelen iki hadisi tahrir etmiştir.⁴² Ebû Hatim, onu sika bir imam olarak tavsif etmiştir.⁴³

1.1.2.8. Ali b. Mûsâ (er-Rızâ)

Ali b. Mûsâ (ö. 203/819) yaşadığı asırda ilmiyle temayüz etmiş büyük imamlardan sayılırdı ve daha yirmi yaşındayken fetva vermeye başlamıştı. Dönemin halifesi Me'mun, ondan korktuğu için onu veliaht tayin etmiştir. Bir rivayete göre Ali b. Mûsâ'yı halife Me'mun'un zehirlettiği ve h. 203 yılında öldürttüğü söylenmektedir. Ehl-i sünnet âlimleri, yalan rivayetlerin artmasından dolayı ihtiyatlı davranarak ona nispet edilen rivayetleri göz ardı etmişlerdir.⁴⁴

Ali er-Rızâ, babası Mûsâ ile aynı kaderi paylaşmıştır. Sünnî kaynaklarda ondan yalnızca İbn Mâce aracılığıyla bir hadis⁴⁵ ve aynı şekilde me'sûr tefsir alanında da bir rivayet nakledilmiştir. Ondan gelen haberlerin az olmasının sebebi, rivayet eden ravilerin ona yalan isnatta bulunmasıdır. Bu nedenle İbn Hibbân, onu eserinde mecruhlar arasında ve

⁴² Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, 6/372.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/139; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 29/43; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 4/985.

⁴⁴ Salahuddin Halîl b. Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnâût – Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420/2000), 22/154; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 7/389.

⁴⁵ Bize Sehl b. Ebi Sehl ve Muhammed b. İsmail rivayet edip [dedi ki], bize Abdusselam b. Salih Ebu's-Salt el-Heravî rivayet edip [dedi ki], bize Ali b. Mûsâ er-Rızâ babasından, babası Ali b. Hüseyin'den, o da babasından ve o da Ali b. Ebî Tâlib'den (r.a) Resulullah'ın (sav), şöyle buyurduğunu rivayet etti: “İman, kalple tanımak, dille ifade etmek ve organlarıyla amel etmektir. (İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1430/2009), “Ebvâbu's-Sünne”, 9 (No. 65). Hadisin senedindeki Ebu's-Salt el-Heravî ile birlikte özellikle de Ali b. Mûsâ er-Rızâ'ya yalan isnat etmekle itham edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 18/77.

aynı zamanda sikalar arasında zikretmiştir. İbn Hibbân, Rızâ'yı evhamlı ve çokça hata yapmasından dolayı mecruhtan; Hâşimoğullarından olması sebebiyle de sikadan saymıştır. Ancak Rızâ'ya nispet edilen haberin senedinde oğulları, taraftarları ve Ebû Salat yoksa o rivayeti sahih kabul etmek gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶ Lakin bunlardan biri senette yer alıyorsa o rivayetin uydurma olması yüksek ihtimaldir. Bu tür rivayetler sebebiyle Ali er-Rızâ pek çok kaynakta yalanla itham edilmiştir. Bu ve siyasi sebeplerden Ehl-i sünnet âlimleri Ali er-Rızâ ya nispet edilen rivayetleri önemsiz görmüş olabilirler.

1.1.2.9. Muhammed b. Ali (el-Cevâd)

Genç bir yaşta (25) vefat etmesinden dolayı terâcim kitaplarında Muhammed el-Cevâd'ın (ö. 220/835) hayatı hakkında pek fazla bilgi yer almamaktadır. Genel olarak tarih kitapları onun Hz. Ali'nin soyundan geldiği, cömertliği, Allah yolunda çokça infak etmesi ve halife Me'mun'un kızıyla evlenmesinden bahseder. Tefsir alanındaki rivayetlerine değinmek gerekirse Sünnî gelenekte ona ait hiçbir tefsir rivayeti bulunmamaktadır. Bunun sebebi hayata genç yaşta gözlerini yummuş olmasıdır. Aynı şekilde hiçbir kaynakta ne öğrenci ne de öğretmen olarak ilmî faaliyetleri sürdürdüğünden bahsedilmez.

1.1.2.10. Ali b. Muhammed (el-Hâdî)

Sünnî kaynaklarda babası Muhammed el-Cevâd gibi onun da hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler yer almamıştır. Hz. Peygamber'in soyundan olması, zühd hayatına önem vermesi ve onun Kur'ân'ı anlamasındaki ince idrakini anlatan bir kıssa dışında bilgiler zikredilmemiştir.

Sünnî kaynaklarda Ali el-Hâdî'ye ait rastlanılan tek tefsir rivayeti şudur: Abbasi halifesi Mütevekkil bir gün yaman bir hastalığa yakalanmış ve bu hastalıktan kurtulması hâlinde çokça sadaka vereceğini adamıştır. İyileştiğinde âlimlere bu adağın değerini sormuş, Ali el-Hâdî seksen üç dinar vermesi gerektiğine hükmetmiştir. Ali el-Hâdî'ye nasıl böyle bir fetva verdiği sorulunca “Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) size

⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/106; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/456.

yardım etmişti.”⁴⁷ ayetini okumuş ve bu bölgelerin sayısının seksen üçe tekabül ettiğini ve bu sebeple halifenin bu bölgeler adedince sadaka vermesi gerektiğini söylemiştir.”⁴⁸

1.1.2.11. Hasan b. Ali (el-Askerî)

Hasan b. Ali (ö. 260/874), yaşadığı yer olan ve Abbâsi halifesi Mu‘tasım’ın birliklerinin oraya intikal etmesi için kurduğu şehir olan ‘sürre men reâ’dan (Sâmerrâ) dolayı Askerî nisbesiyle anılmaktadır. Sünnî kaynaklar, onun ilmî yahut siyâsî hayatı üzerine yoğunlaşmamış, halife Mütevekkil’in onu Medine’den Bağdat’a oradan da Sâmerrâ’ya sürgüne göndermesini zikretmekle yetinmişlerdir.⁴⁹ Ona ait hiçbir tefsir rivayeti bulunmazken bazı hadis rivayetleri vardır.

1.1.2.12. Muhammed b. Hasan (el-Mehdî el-Muntazar)

Sünnî kaynaklarda İmam Mehdi (gaybeti 260/874) hakkındaki bilgiler genellikle onun varlığı meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir gruba göre Muhammed b. Hasan, babası vefat ettikten sonra bir cariyeden dünyaya gelmiş ve yaşamış; bir gruba göre ise babası, çocuğu olmadan ahirete intikal etmiştir. Birinci görüşün temsilcisi bazı Ehl-i sünnet âlimleri, ikinci grubun temsilcisi ise İbn Hazm’dır. Bizi asıl ilgilendiren mesele ise onun doğumu veya hayatı değil, ona nispet edilen tefsir rivayetleridir.

İmâmiyye Şîa’sının, hâlen bir mahzende gaybubet halinde olduğu ve gelecekte Sâmerrâ şehrinde Mehdî olarak ortaya çıkıp yeryüzünde adaletli bir düzen kuracağına dair inancı, Sünnî geleneğe eleştiri konusu yapılmıştır.⁵⁰ Sünnî kaynaklardaki hadislerde zikri geçen Mehdi, Şîi gelenekteki Mehdi anlayışından farklıdır. Sünnîlere göre Mehdi, ahir zamanda ortaya çıkacak ve haksızlıkla dolu olan dünyayı adaletle dolduracaktır.⁵¹

⁴⁷ et-Tevbe 9/25.

⁴⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 6/130; Ebu’l-Ferec Camâluddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi’l-mulûk ve’l-umem*, thk. Muhammed Abdülkadir ‘Atâ - Mustafâ Abdulkâdir ‘Atâ (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1412/1992), 12/75; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 22/49.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 6/69.

⁵⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 20/161; Ebû Muhammed ‘Affuddîn Abdullah b. Esa’d b. Ali el-Yâfeî, neş. Halil el-Mansur, *Mir’âtü’l-cenân ve ‘ibratu’l-yakazân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1417/1997), 2/133.

⁵¹ Mehdi hakkındaki tüm hadisler tek bir kitapta toplandı ve iki geleneğin mehdi anlayışının birbirinden farklı olduğu sonucuna varıldı. Geniş bilgi için bk. ed. Mehmet Tıraşçı – Hasan Özalp – Maruf Çakır, *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 15-253.

1.1.3. Ehl-i Sünnete Göre On İki İmamın Konumu

1.1.3.1. İnsanî Tabiatı

Ehl-i sünnet düşüncesine göre on iki imama herhangi bir insanüstü vasıf atfedilmez, onlar da bizim gibi insandır. Doğumlarına ve hayatlarına vuku bulmuş olan herhangi bir olağanüstü olay veya meziyet atfedilemez. Doğru işler yaptıkları gibi hata da yapabilirler. İlimleri, keşif ve ilham yoluyla alınan vehbî ilim olmayıp çaba ve gayretle elde edilen kesbî ilimdir. Onları diğer insanlardan ayıran yegâne özellikleri Peygamber (s.a.s.) ile aynı soydan olmalarıdır ki bu da onlara Kur'ân'ı anlamada başvurulacak tek merci olma hakkı vermemektedir. Çünkü söz konusu Kur'ân-ı Kerîm olduğunda, onlar da diğer insanlar gibi hataya düşebilirler.

Ehl-i sünnet müelliflerinin, on iki imam hakkındaki bilgileri ince eleyip sık dokuyarak isabetli görüşler ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Bunu birkaç örnekle izah etmekte fayda bulunmaktadır:

1) Ehl-i sünnet bilginleri, Peygamber'in (s.a.s.) gelecekte Ali'ye (r.a) saygı ve sevgide aşırıya gidileceğini, hatta ona insanüstü bir konum atfedileceğini haber verdiğini nakletmişlerdir. Suyûtî ed-Dürri'l-mensûr'da Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki rivayeti şöyle zikretmiştir;

“Ali b. Ebî Tâlib, Peygamber (s.a.s) Allah'ın, 'Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından dolayı'⁵² ayetini okuyarak bana dedi ki: Seninle Hz. İsa arasında bazı benzerlikler vardır. Yahudiler onun annesine iftira edecek kadar buğz ettiler, Hristiyanlar ise onu hak etmediği bir mevkiye koydular.”⁵³

2) Hz. Ali halife olduğu vakit kendisinin hataya düşebileceğini, yalnızca bir beşer olduğunu ve ismet sıfatından beri bulunduğunu dile getirmiştir. Onun;

“Allah'a yemin olsun ki Resulullah (s.a.s.), benimle diğer insanlar arasında bir fark gözetmedi. Bana ne tavsiye ettiyse onlara da aynısını tavsiye etti fakat insanlar hataya düştü ve Osman'ı öldürdü. Dışındakilerin hal ve hareketleri benimkinden

⁵² en-Nisâ 4/156.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkır (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1416/1995), 2/468; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/727.

kötü olduğu için Osman'dan sonra hilafeti hak ettiğimi düşündüm ve halife oldum.

Doğru mu yaptık, yanlış mı, Allah bilir.”⁵⁴

Onun bu ifadelerine rağmen Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Ali hakkında söz ettiği durum bilfiil gerçekleşmiştir. Tarih ve terâcim kitapları bu aşırılığın ve onu insanüstü bir varlık olarak görme teşebbüslerinin Hz. Ali hayatıyken başladığını ve onun kendisinin Tanrı olduğunu iddia edenleri öldürdüğünü nakletmektedir.⁵⁵

Sünnî gelenekte nakledilen pek çok rivayet, Ehl-i Beyt'in hataya düşebileceği ihtimalini desteklemektedir. Taberî, Yusuf Sûresi 12. ayetin tefsirinde şunu aktarmaktadır: “Bir zât, Hz. Ali'ye bir mesele hakkında soru sordu. Hz. Ali cevap verdikten sonra adam onun cevabına itiraz etti ve doğru cevabı söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali, ‘Sen doğru söyledin ben ise hata yaptım. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.’⁵⁶ dedi.”⁵⁷

3) Hz. Ali'nin oğulları ve torunları da aynı şekilde bu aşırılıklarla karşılaşmışlar ve Hz. Ali hakkındaki söylentileri asla kabul etmemişlerdir. Örneğin Hasan b. Ali'ye bazı insanların gelip Hz. Ali'nin taraftarlarından, onun dabbetü'l-arz olduğuna ve kıyamet gününden önce dirileceğine inananların bulunduğunu söylediklerinde Hz. Hasan, onların yalancı ve Hz. Ali'nin taraftarı olmadıklarını aksine düşmanları olduklarını belirtmiştir. Eğer onun gerçekten dabbetü'l-arz olduğunu bilseydik mirasını bölüşmez, eşlerini de evlendirmezdik, demiştir.⁵⁸

Aynı şekilde Hz. Ali'nin torunları da Hasan ve Hüseyin'e izafe edilen özelliklerin, tüm zürriyetine teşmil edilmesini hoş karşılamamış, onları sadece o ikisine ait saymışlardır. Mesela Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. Ali'ye bazı raviler gelip Peygamber'in (s.a.s.) “Fatıma iffetli bir hanımdı, bu yüzden Allah, cehennemi onun zürriyetine haram kıldı.” hadisinde kastedilenin kendisi olup olmadığını sormuşlardır. Muhammed b. Ali, bu durumun sadece Hasan ve Hüseyin'e (r.a) has olduğunu söylemiştir.⁵⁹ Ayrıca kendilerine karşı sevgide aşırılığa gidilmesine rıza göstermemişler ve insanlara şöyle

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 2/385.

⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 42.

⁵⁶ Yûsuf 12/76.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/192.

⁵⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1408/1988), 3/28.

⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-e'yân ve enbâi ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 4/175.

seslenmişlerdir: “Ey insanlar bizi sadece Allah için sevin! Çünkü bize karşı aşırı sevginiz bizim için utanç verici bir hal almıştır.”⁶⁰

Sünnî ulema on iki imamın hepsini imam olarak kabul ederken genel olarak on iki imama özel olarak da Hz. Ali’ye insanüstü özellikler atfedilmesini kabul edilemez görmüştür. On iki imam ne bir beşer olması açısından ne de diğer fiziksel özellikleriyle başka insanlardan farklıdır. Hata yapabildikleri ve unutabildikleri gibi günah işlemekten de korunmuş değillerdir, gaybı da asla bilemezler.

1.1.3.2. Ledünnî İlim Açısından

Hz. Ali’nin zatı hakkında başlayan aşırı görüşlerle birlikte kendisine has olan bilgileri Hz. Peygamber’den özel bir yöntemle aldığına dair haberler yayılmıştır. Sünnî kaynaklarda zikredilen rivayetler, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’in diğer imamlarının, başkalarının bilmediği malumatları bildiği fikrini reddetmezler. Fakat bildiklerini ledünnî yöntemle değil, çaba ve gayretle elde ettiklerini belirtirler. Onlara verilen anlama yeteneğinin, kendilerine özgü olmadığını, “Allah’tan korkun, Allah size öğretir.” ayetiyle amel eden herkese Allah’ın ikram edeceği bir hibe olacağını ifade ederler.

Hz. Ali’nin Kur’ân tefsirinde temayüz etmesinin sebebi, onun Kur’ân-ı Kerîm’e verdiği önem ve Hz. Peygamber’le olan birlikteliğidir. Bu nedenle Hz. Ali şu sözleri ifade etmiştir: “Allah’a yemin ederim ki hiçbir ayet inmedi ki ben o ayetin nerede, ne ve kimin için indiğini bilmeyeyim. Rabbim bana akleden bir kalp ve güzel konuşan bir dil lütfetti.”⁶¹ Sünnîlere göre Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kaynak olan, Sahîh-i Buhârî’deki bir rivayete göre bir zât;

“Hz. Ali’ye, “Sizin yanınızda Kur’ân’dan farklı vahyedilmiş bir şey var mıdır?” diye sordum. O, ‘Hayır, ancak Allah’ın kitabı, Müslüman bir adama verilen kavrama kabiliyeti ve bir de şu sahifedekiler vardır.’ dedi. Ben: “O sahifede ne var?” diye sordum. Ali, “Akıl, esirin serbest bırakılması ve öldürülen bir kâfire karşılık Müslüman’ın kisasla öldürülemeyeceği” dedi.”⁶² ifadesi bunu açıkça beyan etmektedir. Ali (r.a), evlatlarını “İlim gayret edilmeden öğrenilemez” ilkesi doğrultusunda yetiştirdi ve onlara ilim öğrenmedeki ciddiyeti belletti. Bir gün Hz.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 4/389.

⁶¹ Ebû Nuaym el-Esbahânî, *Hilyetu’l-evliyâ ve Tabakâtu’l-esfiyâ* (Mısır: es-Se’ade, 1394/1974), 1/67.

⁶² Buhârî, “el-Cihâd ve’s-siyer”, 170.

Hasan, kendisinin ve kardeşinin çocuklarını toplamış ve onlara, “Ey evlatlarım, ey kardeşimin evlatları, sizler küçük bir topluluksunuz ve sizden sonrakilerin büyükleri olacaksınız. İlim öğrenin! Her kim ilmi rivayet etmeye yahut ezberlemeye güç yetiremezse yazsın ve evine koysun.”⁶³

Özetle Sünnî kaynaklara göre Hz. Ali ve zürriyeti, insan tabiatı açısından bütün diğer insanlar gibidir; günah işleme bakımından korunmuş masum kimseler değildir. Eğitim ve öğretimde de diğer insanlarla eşittirler.

1.2. Şîî Geleneğe Göre On İki İmam

Bu başlık altında önce Şîî geleneğe göre on iki imam kavramı daha sonra da bunların kimler olduğu ele alınacaktır.

1.2.1. On İki İmam Kavramı

İsnâaşeriyye ve İmâmiyye diye nitelemelerinin sebebi, Şîa mezhebindeki on iki imam inancına dayanmaktadır. Şîa'nın pek çok fırkası bulunmaktadır fakat İmâmiyye Şîası kavramı, Hz. Ali ve onun soyundan olan on bir imamı, inanç konusu haline getiren koluna aittir. İslam tarihine bakıldığında Şîa isminin ilk dönemlere kadar gittiği görülmektedir. İlk ortaya çıktığında Hz. Ali ile Muâviye taraftarları olan topluluklar manasında sözlük anlamında kullanılıyordu. Daha sonra, hilafetin Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu iddia edenleri adlandırmak için kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁴

İmâmiyye yahut eş-Şî'atü'l-imâmiyye (İmâmiyye Şîası) kavramı hicri ikinci asırda yayılmaya başlamış, imamların nass ile belirlendiğini ve masum olduklarını savunanlar için kullanılmıştır.⁶⁵ İmâmiyye Şîası, İsnâaşeriyye kavramına mukabil olarak kullanılır ve hepsi birleştirilerek “eş-Şî'atü'l-imâmiyyetü'l-isnâaşeriyye” denir. İsnâaşeriyye, özellikle İmam Muhammed b. Hasan'ın (el-Mehdî el-Muntazar) doğduğu, halen sağ olduğu ve ümmeti kurtaracağı inancıyla birlikte Şîa akidesinin temelleri oturduktan sonra dördüncü hicri asırda şöhret bulmuştur.⁶⁶ Bu tezde kavramın ortaya çıkmasında

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, 1/292.

⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir ez-Zâvî – Mahmûd et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1399/1979), 2/519.

⁶⁵ Ahmed el-Kâtîb, *Tatavvuru'l-fikris-siyâsiyyi's-şî'i mine's-şûrâ ilâ velâyeti'l-fakîh* (Beyrut: Dâru'l-Cedîd, 1998), 47.

⁶⁶ Ahmed el-Kâtîb, *Tatavvuru'l-fikris-siyâsiyyi's-şî'i mine's-şûrâ ilâ velâyeti'l-fakîh*, 200.

etkili olan sebepler ya da geçirdiği dönemlerden ziyade İmâmiyye Şîasının dayandığı temeller açıklanacaktır.

İmâmiyye Şîasına göre on iki imamın imameti, bizzat Allah tarafından nass ile belirlenmiş ve on iki imama uyulması emredilmiştir. Şîa bu iddiayı desteklemek için çok sayıda hadis de rivayet etmiştir. İmâmiyye Şîasına göre on iki imamın imametinde olan inanç, tevhit, nübüvvet ve ahiretten sonra inanç esaslarının dördüncüsüdür. İmâmiyye Şîası, imamet inancının meşruluğunu daha çok hadisler aracılığıyla kanıtlamaya çalışmıştır. Örneğin Küleynî (ö. 329/941), el-Kâfî adlı kitabında on yedi, Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Kemâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me adlı eserinde otuzdan fazla, Ali b. Hasan el-Hazzaz, Kifayetu -isr adlı eserinde iki yüz kadar hadis rivayet etmiştir.⁶⁷

1.2.2. Şîa Kaynaklarında On İki İmam

Şîa akidesine göre dördüncü inanç esası olan imamet anlayışı, Şîî gelenekte oldukça büyük yer kaplamaktadır. Araştırmamızın üçüncü bölümünde Şîî kaynaklarda geçen tefsiri rivayetleri, tevil yoluyla on iki imamın kastedildiği iddia edilen ayetleri ve on iki imama muhalif olanların münafık olduğuna delil getirilen ayetleri değerlendireceğiz.

Şîî akideye göre on iki imamın mertebesi, peygamberlerin mertebesinden sonra gelir ve peygamberler dışında asla bir beşerin mertebesine benzemez. On iki imam ile peygamberler arasında vahiy almaları dışında her yönden benzerlik vardır. İnsanlar on iki imama peygamberlere davrandıkları gibi davranmalıdırlar.⁶⁸

Genel olarak Şîa, özel olarak da İmâmiyye on iki imamın konumu meselesinde görüş birliğine varamamışlardır. Onların ekseriyetine göre on iki imam insanüstü bir tabiata sahiptir, kâinatta tasarruf ve değişiklik yapacak kudreti vardır. On iki imamın ilmî mertebesi meselesinde ise Şîî bilginler görüş birliğine varmışlar ve imamdandır olan ile nebiden sadır olan bilgi arasında hiçbir fark görmemişlerdir. Nebi kendisine vahyedilen, imam ise kendisinden önceki imamların hatta nebilerin ilmiyle onların vekilidir. Ayrıca Allah onlara doğru ve hak olanı ilham ettiği için bütün imamlar kendi

⁶⁷ Ahmed el-Kâtib, *Tatavvuru'l-fikris-siyâsîyyi's-şî'î*, 144.

⁶⁸ İbrahim Coşkun, "İmâmiyye Şîasında İmamların Otoritesi ve Bu Otoritenin Metafizik ve Epistemolojik Temelleri", *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı 7. Koordinasyon Toplantısı ve Dinî Otorite Sempozyumu 12-13 Eylül 2003 Rize*, ed. Yusuf Şevki Yavuz vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 372-378.

çağlarında ortaya çıkan yeni meseleleri çözmekle yükümlüdür.⁶⁹ İleride bu konu ayrıntılı işlenecektir.

Şîî geleneğe göre on iki imama iman, İmâmiyye'nin inanç esaslarından biri olduğu için Şîî kaynaklarda Ehl-i sünnete nazaran on iki imam hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Fakat bu çalışmada on iki imamın her birinin tefsir ve Kur'ân ilimleri sahasındaki görüşlerine değinmekle yetinilecektir.

1.2.2.1. Ali b. Ebî Tâlib

Hız. Ali, imametın Peygamber'den (s.a.s) sonraki yegâne varisi, peygamberlerden sonra tüm insanların en faziletlisidir. Şîî geleneğe göre Hız. Ali'nin sahip olmadığı menkıbe ve güzel sıfat yoktur. Şîî kaynaklar, onun doğumuna ve hayatına dair pek çok keramet zikretmişlerdir.⁷⁰

İlmi açıdan Hız. Ali, Peygamber'den (s.a.s) sonraki en bilge insandır. Burada sadece onun tefsir ve Kur'ân ilimleri sahasındaki bilgilerine yer verilecektir. İlk imam ve diğer imamların babası olmasına ve birçok rivayetin bizzat ondan sonra gelen imamlar tarafından ona nispet edilmesine rağmen Hız. Ali'ye nispet edilen tefsir rivayetlerinin sayısı, Ca'fer es-Sâdık ve Muhammed el-Bâkır gibi diğer imamlara dayandırılan rivayetlerin sayısından azdır. Hız. Ali ve diğer imamlara nispet edilen rivayetlerin büyük çoğunluğu daha sonraki asırlarda özellikle de Ca'fer es-Sâdık ve babası Muhammed el-Bâkır'ın yaşadığı asırlarda rivayet edilmiştir. Ondan nakledilen rivayetlerin azlığı ve Hız. Ali'nin bu iki imamla aynı zamanlarda yaşamış olması Ehl-i Beyt hakkındaki rivayetlerin o iki imamın adıyla uydurulmasını kolaylaştırmış olabilir.

Şîî âlimler Ali bin Ebi Tâlib'in tefsir rivayetlerini toplamak için iki yol izlemişlerdir: Birincisi: Ehl-i sünnet ve Şîa'nın her birindeki ortak rivayetleri bir araya getirmek;⁷¹ İkincisi ise yalnız Şîa içindeki rivayetleri toplamak.⁷² “Şerîf er-Razî (ö. 406/1015)

⁶⁹ Kuleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 191.

⁷⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *el-Emâlî*, thk. Müessetü'l-Bi'se (Kum: Dâru's-Sekâfe, 1414/1993), 707.

⁷¹ Mustafa el-Hüseynî, *Fethü'l-beyân fîmâ ruviye an Âli min tefsîri'l-Kur'ân* (Haleb: Dâru'l-Cüsûri's-Sekâfiyye, 1426/2006), 10.

⁷² Ahmed Râsim en-Nefîs, *el-İmâm Ali b. Ebi Tâlib müfessereren* (Dâru'l-Muhaccetu'l-Beyzâ, 2001); Ali Âşûr, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ân bi rivayeti emîri'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib ve ehli beytihi'l-meyâmîn* (Dâru Nazîr Abbûd, 2010)

tarafından derlenen ve Hz. Ali'ye nisbet edilen çeşitli ve metinlerden oluşan"⁷³ Nehcü'l-Belağa adlı eserde onun Kur'an ayetlerini tefsir ettiği birçok rivayet bulunmaktadır.⁷⁴ Şiî kültürde Hz. Ali'ye dayandırılan kıraatlara de özenle yaklaşıldığını görüyoruz.⁷⁵

1.2.2.2. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib

Hz. Ali'den sonra İmametle vasiyet edilmiş ve kendisine "müctebâ" denilmiştir. Şiî kültür daha çok onun Muaviye ile yaptığı barış antlaşmasına odaklanmış ancak bu barış antlaşmasını açıklamada görüş birliğine varamamışlardır. Şöyle ki imam, Allah tarafından Müslümanların yönetimiyle görevlendirilmiş biri olduğundan Şiîlerin küfür ve fıkla itham ettikleri birine bu görevin bırakılmasını açıklamakta zorluk çekmişlerdir. Onlardan kimine göre İmam Hasan (r.a.) kendisine tabi olan kişilerden gördüğü samimiyetsiz ve ciddiyetsiz davranışlar yüzünden Muaviye'yle başatmenin mümkün olmadığını anlamış ve barış yoluna gitmiştir. O böylece az da olsa yanında kalan gerçek taraftarlarını korumayı seçmiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak da emirliği oğlu Yezide bırakmak isteyen Muaviye tarafından zehirlenmek suretiyle öldürülmüştür.⁷⁶ Onun rivayetleri Şiî kültürde çok az olup bu azlık Beni Ümeyye tarafından karşılaştığı şiddetli baskıya dayandırılmaktadır.⁷⁷ Buna rağmen bize ulaşan rivayetleri onun belâgat, fesahat ve ikna kabiliyeti bakımından üstün özellikte biri olduğunu kolayca anlamamızı

⁷³ İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belâğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/538-540.

⁷⁴ *Nehcü'l-belâğa* kitabı Şiî gelenekte önemli eserlerden biridir. Pek çok araştırmacı bu kitap üzerine çalışma yürütmüştür ancak konumuzla bağlantılı olan şu iki makale önemlidir. Kazım el-Fetlâvî, "Eserü Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib fî Te'sîli Kavâidi Ulûmi'l-Kur'ân Dirâseten fî Nehci'l-belâğa", *Mecelletu'l-Mubeyyin* 6 (1429/2018), 220; Ali el-İbâdî, "el-Kur'ânîyyetu fî Nehci'l-Belâğa", *Mecelletu'l-'Amîd* 2/2 (2013), 67-91.

⁷⁵ Abdulkazım el-Yâsirî – Haydar 'Îdân, "Kırâatü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib Dirâseten ve İhsâen", *Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, 8/3-4 (2015), 391-414. Hamid el-Huzâ'î, Hz. Osman Mushaf'ı ve ona nispet edilen kıraatler üzerine incelemeler yapmış ve günümüzdeki Mushaf ile arasında bir farklılık bulunmadığını dile getirmiştir. Hz. Ali'ye nispet edilen şâz kıraatleri de gözden geçirme ihtiyacı hissetmiş ve Şiî inanç sitemine uygun olarak Kur'an-ı Kerim'in tek bir harf üzere indiği sonucuna varmıştır. Yedi harf meselesini bahseden hadislerin hepsinin âhâd hadisler olduğunu ve kıraat konusunda âhâd hadislerin bir değerinin olmadığını dile getirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hamid el-Huzâ'î, "Fî Şevâzzi'l-Kırâati'l-Mensûbeti li'l- İmâm Ali b. Ebî Tâlib ve Hafîdhi Zeyd b. Ali Dirâse Tahlîliyye", *Mecelletu Kullîyyetu'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 2/32 (2015), 259-294.

⁷⁶ eş-Şeyh el-Mufid, *el-İrşâd fî ma'rifeti huceci'l-lâhi 'ala'l-ibâdi* (Beyrut: Muessetu Âli'l-Beyt, 1429/2008), 2/13, 15.

⁷⁷ Meryem el-Hafâcî, "Fî Rihâbi Ebî Muhammed İtlâle alâ ba'di'r-rivâyâti't-tefsîriyye li'l-İmâmî'l-Müctebâ el-Hasan b. Ali", *Mecelletu Kullîyyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmie* 39 (2016), 205-235.

sağlayacak türden ve bu çalışmamızda tespit edilen bu bağlamdaki rivayet sayısı 76'dır.⁷⁸

1.2.2.3. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib

Şîa imamlarının üçüncüsü ve Şîa kültüründe kendisine en çok önem verilendir. Özellikle kendisiyle Yezîd b. Muaviye arasında yaşananlar ve bu mücadele sonucunda ölümünün Şîi kültür içindeki etkisi çok büyüktür. Şîiler imameti kendisinden sonra sadece Hüseyin'in çocuklarına layık görmüş ve Hasan'ın çocuklarını bu konuda ortak kılmamışlardır.⁷⁹

Onun ilmî derecesine gelince, tefsir ilmindeki rivayetleri 83 adet olup ağabeyi Hasan gibi kendisinden çok az rivayette bulunulmuştur. Şîi âlimler ondan gelen rivayetlerin azlığı konusuna değinerek bunun sebepleri üzerinde durmuşlardır.⁸⁰ Rivayetler ve başından geçen tarihi olaylar ışığında kendisindeki tefsir malumatının ortaya çıkartılmasında Şîa âlimleri tarafından gösterilen gayretler -her ne kadar bazıları onun sözlerini Kuran'la denk tutmak gibi bir aşırılığa düşmüşler⁸¹ ve hatta bazıları Ehl-i Beyti ve özellikle Hüseyin'i Tevrat İncil ve Kur'an'da bulup göstermeye çalışmışlarsada⁸² gözden kaçmaz. Onun hutbeleri, Şîirleri ve bazı hatıraları ve Kur'an

⁷⁸ Hasan eş-Şâ'ir, "Hudûru'l-Kur'âni'l-Kerîm fî kelâmi'l-İmâmi'l-Hasan b. Ali el-Müctebâ", *Câmiatu'l-Kûfe Mecelletu'l-Kâdisiyyeti li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyyeti* 17 (2014), 107-121; Betül er-Ramâhî, "Rivâyâtü'l-İmâmi'l-Hasan b. Ali et-Tefsîriyye", *Câmiatu Kerbelâ el-Mecelletu Dirasâtu İslamiyye Muâsıra* 20 (2018), 59-80; Sirvân Abduzzehra el-Cebânî, "en-Nakdü't-tefsîrî 'inde'l-İmâm el-Hasan b. Ali dirâseten fî nitâki'l-müfredeti'l-Kur'âniyye", *Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 17 (2014), 51-78; Sâcîd el-Askerî, "Ulûmu'l-Kur'ân 'inde'l-İmâmi'l-Hasan", *Mecelletu Kuliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia* 39 (2006), 113-140.

⁷⁹ Mufîd, *el-İrşâd*, 2/237.

⁸⁰ Muhammed el-Hiliv, tefsir ilminde Hz. Hüseyin'e nispet edilen rivayetleri bir araya getirmiş, bu rivayetleri Mushaf'ın tertibine göre düzenlemiş ve Hz. Hüseyin'in tefsir ettiği ayetleri zikretmiştir. Bu eserin alamet-i farikası mukaddime kısmında Hz. Hüseyin'den gelen rivayetlerin azlığını tartışması ve bunun için on iki sebep saymasıdır. Geniş bilgi için bk. Muhammed el-Hiliv, *Tefsîru'l-imâmi'l-Hüseyin et-tefsîru'l-eserî't-tadbîkî* (Necef: Kısmu's-Şuûni'l-Fikriyye ve's-Sekâfiyye bi'l-'Atabeti'l-Mukaddese, 1430/2009).

⁸¹ Halîl Beşîr, "el-Hüseyin ve'l-Kur'ân", *Mecelletu'l-Kuliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia* 43 (2017), 637-648.

⁸² Zuhûr Zuaymiyân, "el-İmâmü'l-Hüseyin beyne'l-Kur'âni'l-Kerîm ve't-Tevrât ve'l-İncîl", *Mecelletu Sabt* 1/5 (2019), 43-75.

ayetleri birlikte sunulmuştur.⁸³ Ondan gelen rivayetler birçok akidevi, fıkhi, ahlaki ve kıraatlerle alakalı meseleleri havidir.⁸⁴

1.2.2.4. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib

On iki imamın dördüncüsüdür. Kendisine söylenegelen lakapları bilimsel araştırmalara konu olmuştur.⁸⁵ Bazı Şîî fırkalar dördüncü imam olarak her ne kadar Muhammed bin Hanefiyye'yi kabul etseler de imamiye Şîası bunu kabul etmez. Şeyh Müfid bu iddiayı reddederek birçok yönden Ali b. el-Hüseyin'in imametini ispata çalışmıştır.⁸⁶ Onun hayatını yazan ister şîî ister sünî tarihçiler onun zahidliği, dindarlığı ve diğergamlığı konusunda ihtilaf etmemişlerdir.⁸⁷

İlmi kişiliği açısından tespit edebildiğimiz kadarıyla ondan gelen tefsir rivayetleri yaklaşık 270 adettir. Kendisine dayandırılan “seccâdiye” sayfasında birçok dua ve beddualar bulunur. Bu sayfa birçok kitabın konusu olarak şerh edilmiştir.⁸⁸

İster önceki ister çağdaş olsun Şîî ulema Zeynelabidin lakabıyla meşhur Ali b. Hüseyin'in Tefsir faaliyetine önem vermiştir.⁸⁹ Onun dualarında Kur'an'dan ayetlere yer verilmiş,⁹⁰ bazı müşkil ayetlerin açıklanmasına önem verilmiş,⁹¹ başka islami fırkalara

⁸³ Muhammed eş-Şükri, “el-İktibâsü'l-Kur'ânî fî hitâbi'l-imâmi'l-Hüseyin”, *Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia* 43 (2017), 275-293; Senâ el-Hemedânî, “el-Kurâniyyetu fî du'âi'l-İmâmi'l-Hüseyin b. Ali fî du'âi 'Arefe”, *Mecelletu Ehli'l-Beyt* 1/9 (2009), 263-272; 'Âtî 'Abebâyât, “el-Eserü'l-Kurâniyyu fî divânî'l-İmâmi'l-Hüseyin”, *Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia* 43 (2017), 81-103.

⁸⁴ Abdülhüseyin Raşit Miraç, *el-Cuhûdü't-tefsiriyye 'inde'l-İmâmi'l-Hüseyin (as) ve dirâse tahlîliyye* (Necef: Isdârâtü's-Şuûni'l-Fikriyye ve's-Sekâfiyye bi'l-'Atabeti'l-Mukaddese, 1437/2016). Bu doktora tezinde Hz. Hüseyin'e nispet edilen tefsiri rivayetleri bir araya getirilmiş ve konularına göre taksim edilmiştir. Yazar çalışmasında bu rivayetleri akide, fıkıh, ahlak ve terbiye olmak üzere ayırmış ve üç ciltlik bir eser ortaya koymuştur. Ayrıca Hz. Hüseyin'e nispet edilen Kur'an ilimleriyle alakalı rivayetleri de toplamıştır. Muhammed el-Fetlâvî, “el-Meâlimü'r-Risâliyye fî fikri'l-İmâmi'l-Hüseyin Mukârabaten Kur'âniyyeten Tefsîriyyeten”, *Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 1/19 (2015), 627-652; Haydar et-Temîmî, “en-Nassu'l-Kur'ânî fî Kelâmi'l-İmâmi'l-Hüseyin Dirâse fî Davi'l-Tedâvüliyyâti'l-İşâriyye”, *Mecelletu'l-Üstâz Câmietu Bağdad* 1/224 (2018), 33-50; Zâhir Sâdikî, “Tecellî el-Evdâi'l-Kur'âniyye fî Sîreti ve Şahsiyyeti'l-İmâmi'l-Hüseyin”, *Meccelletu Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 5/43 (2017), 463-484; Hâkim el-Karîti, “Tefsîrû'l-İmâmi'l-Hüseyin Kırâaten Te'vîliyyeten”, *Mecelletü'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 1/18 (2015), 45-60.

⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Kerîm Câsim, “ed-Delâletü'l-Lügaviyye ve't-Târîhiyye li-Elkâbi'l-İmâm Ali b. El-Hüseyin”, *Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 46/1 (2018), 151-194.

⁸⁶ Müfid, *el-İrşâd*, 2/138.

⁸⁷ Müfid, *el-İrşâd*, 2/144.

⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Takî Meclisî, *Şerhu's-sahîfeti's-seccâdiyye*, thk. Ali el-Fadlî (Tahran: Sâzimâm Teblîgân İslâmî, 1388).

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Câsim el-Garâbî, “el-İ'tibâr mine'l-Kasasi'l-Kur'ânî 'inde'l-İmâm Ali b. el-Hüseyin”, *Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 20/1 (2017), 173-255.

⁹⁰ Abdullah el-Yûsuf, “el-Înâye bi'l-Kur'ânî'l-Kerîm inde'l-İmâm Ali b. Hüseyin es-Seccâd”, *Mecelletu'l-Amîd* 5/6 (2017), 154-221.

yaptığı reddiyeler ele alınmış⁹² ve Kuran-ı Kerim'in onun ahlakı üzerindeki etkisi gibi konular işlenmiştir.⁹³

1.2.2.5. Muhammed b. Ali (el-Bâkır)

Şîi tarih kitapları, imamlarının beşincisi olan Muhammed b. Ali el-Bâkır'ın doğumunu Peygamber'in (s.a.s.) müjdelediğini, onu Muhammed ismiyle isimlendirdiğini ve el-Bâkır (ilimde geniş olan) sıfatıyla vasıflandığını söylemişler ve Ehl-i sünnet kaynaklarının da naklettiği Resulullah'ın Câbir b. Abdullah'a, Muhammed el-Bâkır'a selamını ulaştırmasını talep ettiğine dair rivayeti aktarmışlardır.⁹⁴ İmam Muhammed el-Bâkır, Şîi bilginler tarafından büyük ilgi görmüş, hayatı ve ilmî derecesi hakkında pek çok bilgi nakledilmiştir. Ebu'l-Cârûd'dan rivayetle ona ait bir tefsir kitabından bahsedilmiştir. Bu tefsiri ondan Ebu'l-Cârud'un rivayet ettiğini İbni Nedim kaydetmektedir.⁹⁵ Şîi âlimler ondan gelen bu rivayetleri toplamaya özen göstermişler ve onun rivayetleriyle oluşturulan bazı tefsir kitaplarını vücuda getirmişlerdir.⁹⁶ Bazı şîi âlimler ise onun tefsir metodu üzerine çeşitli bilimsel makaleler kaleme almışlardır.⁹⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed el-Bâkır'a isnad edilen bu rivayetlerin sayısı yaklaşık 2279 adettir.

1.2.2.6. Cafer b. Muhammed (es-Sâdık)

Şîa imamlarının altıncısıdır. Şöhreti o kadar büyüktür ki İmamiyye Şîası kendisine atfen "Ca'feriyye" olarak da adlandırılır. Onun yaşadığı çağda imamet in onda olduğunu iddia

⁹¹ Sirvân el-Cebânî, "el-İşkâlâtü't-Tefsîriyye fî Kırâati'n-Nassi'l-Kur'ânî Dirâseten min Manzûri'l-İmâm Ali b. el-Hüseyin", *Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 20/1 (2017), 73-86.

⁹² Hüseyin es-Sâidî, "Devru'l-İmâm es-Seccâd fî Müvâceheti'l-Firaki'l-Münharife alâ Davi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'l-Ed'iyye", *Mecelletu'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 46/1 (2018), 351-376

⁹³ Havle el-Cerrâh, "et-Teessür bi'l-Kur'ânî'l-Kerîm 'inde'l-İmâmî's-Seccâd", *el-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Dergisi*, sayı: 20,(2017), 281-296.

⁹⁴ Bâkır Şerîf, *Hayâtü'l-İmâm el-Bâkır*, 23.

⁹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 52.

⁹⁶ Bu eserlerin birkaçı şunlardır. Nehle Ğerevî Nâînî - Neîme Seylâvî, *Tefsîru'l-Kur'ân fî hadîsi'l-İmâmî'l-Bâkır* (Kum: Muessesetu Ensâriyân, 2013); Ubeyd el-Hafâcî, *el-İmâm el-Bâkır ve Eserühü fî't-Tefsîr* (Lübnan: Müessesetü'l-Belâğ, 1426/2005); Zehûr Kâzım Sâdık Zü'eymiyân, "Erbaûn Hadîsen li İmâmî'l-Bâkır fî't-Tefsîr", *Mecelletu'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 2/52 (2019), 175-196; Firdevs Hâşim el-Alevî, "Ulûmu'l-Kur'ân fî Dav'i Rivâyâtî'l-İmâmî'l-Bâkır et-Tefsîriyye", *Mecelletu'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 52 (2019), 327-328.

⁹⁷ Bu makalelerin birkaçı şunlardır. Zeynep Câsim Muhammed, "el-Ma'nâ'l-Kur'ânî 'inde'l-İmâm el-Bâkır", *Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 21/1 (2008), 265-280; Haşim Cebbâr ez-Zerkâ, "el-Mevâ'izu'l-Kur'ânîyye fî Hükmi'l-İmâm Bâkır", *Mecelletu'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 1/52 (2019), 539-575; Rahîm Kerîm Ali eş-Şerîfî, "Esâmu'l-İmâmî'l-Bâkır fî Tekşîfi'l-Meârifî'l-Kur'ânîyye", *Mecelletu'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati* 1/52 (2019), 489-502.

eden birçok Şîî vardı. Şeyh Müfid imametin gerçek sahibinin Cafer-î Sâdık olduğunu savunarak bunu delilleriyle ispatlamaya çalışmış onun kerametlerini dile getirmiş ve başkalarının aksi iddialarını çürütmeye gayret etmiştir.⁹⁸

Onun Şîî kültür içinde en çok rivayeti bulunan imam olduğu rahatlıkla söylenebilir. Tefsir rivayetleri 5009 kadardır. Şeyh Müfid ondan rivayette bulunan ravi sayısının dört bini bulunduğunu söyler.⁹⁹ İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Kur'an'ın faydaları hakkında bir eseri de bulunmaktadır.¹⁰⁰ Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) eseri Ca'fer es-Sâdık'a nispet etmiştir. Ancak eserin muhakkiki, giriş kısmında bu bilginin ihtilafı olduğunu dile getirmiştir. Eser, genel olarak tıp ve tedavide Kur'an'ın bazı faydalarından bahsetmektedir. Sûfî İşârî tefsir alanında meşhur olduğu da bilinir.¹⁰¹ Kendisine ait bunca rivayete rağmen şîî müelliflerin onun hakkında yeterli miktarda eser verdikleri söylenemez.

1.2.2.7. Mûsâ b. Cafer (el-Kâzım)

Yedinci imamdır. Şîî kültürde zühdü ve dindarlığından dolayı kendisine "Salih Kul" lakabı, yaşadığı çağın yöneticilerinden gördüğü düşmanlıklardan dolayı da "el-Kâzım" lakabı layık görülen bu imam babası tarafından imamete tayin edilmiştir.¹⁰² Bir müddet hapiste kaldıktan sonra zehirlenerek öldürüldüğü söylenir.¹⁰³ Sünnî kaynaklarda ona ait hiçbir tefsir rivayeti bulunmamasına rağmen Şîî kaynaklarda 394 tefsir rivayetinin nispet edilmiş olması ciddi bir yekûn oluşturmaktadır. Buna rağmen Şîî gelenek bu rivayetlere pek fazla ilgi göstermemiştir.

1.2.2.8. Ali b. Mûsâ (er-Rızâ)

Şîa imamlarının sekizincisi olan Ali er-Rıza, Abbasi halifeleriyle arasındaki iyi ilişkiler sebebiyle Halife Me'mûn döneminde veliaht olmuş, eğitimine önem verilmiştir. Ondan dedelerinden aktardığı rivayetler nakledilmiştir. Tefsir alanındaki rivayetlerinin ekseriyeti yaşadığı çağdaki akide ve cedel ilmiyle ilişkili meseleler başta olmak üzere

⁹⁸ Müfid, *el-İrşâd*, 2/182.

⁹⁹ Müfid, *el-İrşâd*, 2/181.

¹⁰⁰ Bu eser için bkz. Cafer b. Muhammed es-Sâdık, *Menâfi 'u'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Ali Musa el-Ka'bi (Kerbela: el-Atabetu'l-Hüseyniyyetu'l-Mukaddese, 1436/2015).

¹⁰¹ Eser, Cafer es-Sâdık'tan öğrencileri Hişâm b. Sâlim ve Hişâm b. el-Hakem tarikleriyle gelen rivayetleri bir araya getirmiştir. Hızır Muhammed Nabhâ, *Tefsîru'l-İmâm Cafer es-Sâdık ve yelihi hurâfeti't-tefsîri's-sûfî 'inde'l-İmâm es-Sâdık* (Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1427/2007), 11.

¹⁰² Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 226.

¹⁰³ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 363.

birçok sorunun çözümüne yöneliktir. İlgili yerde bu konuya değinilecektir. Şîî âlimler Rıza'nın tefsir alanındaki rivayetlerine önem atfetseler de hakkında sadece birkaç akademik çalışma yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla er-Rızâ'ya isnad edilen rivayetlerin sayısı 687'dir.

1.2.2.9. Muhammed b. Ali (el-Cevâd)

Şîanın dokuzuncu imamıdır. Lakabı el-Cevâd'dır. Yaşının küçüklüğünden dolayı imametinde ihtilaf edilmiştir. Sekiz yaşındayken babasını kaybetmiştir. Şîî gelenekte İmam Cevâd'a nispet edilen rivayetlerin sayısı 31 kadardır. Doğal olarak onun tefsir çalışmaları hakkında kaleme alınan akademik eserlerin sayısı sınırlıdır.

1.2.2.10. Ali b. Muhammed (el-Hâdî)

Şîî imamların onuncusudur. el-Hâdî, lakabıdır. Şîîler onun imametinde ihtilaf etmemişlerdir. Dikkat çeken yönü daha dokuz yaşındayken imametle şereflenmesidir.¹⁰⁴ İmam Hâdî, tefsir alanındaki rivayetlerinin sayısı bakımından mukillûndandır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla er-Hâdî'ye isnad edilen rivayetlerin sayısı 14'tür.

1.2.2.11. Hasan b. Ali (el-Askerî)

On birinci imam olan Hasan b. Ali henüz otuz yaşına gelmeden vefat etmiştir. Ona nispet edilen bir tefsir bulunmasına, tefsir rivayetlerinin sayısının 54 olmasına rağmen Askerî'nin tefsir metodu hakkında Irak dergilerinin indekslerinde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Askerî'ye nispet edilen tefsir Fâtiha sûresini ve Bakara sûresinden bazı ayetleri ihtiva etmektedir. Bu tefsir konusunda Şîî bilginler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları Askerî'ye nispet edilmesini doğru bulurken, bazıları bunu kabul etmemiş, bazıları da onunla ilgili “Diğer rivayet kitapları gibi makbulü de merdudu da vardır” değerlendirmesi yapmıştır.¹⁰⁵ Sünnî bilginler ise Askerî'ye ait bir tefsir olduğunu

¹⁰⁴ Mufid, *el-İrşâd*, 2/298.

¹⁰⁵ Abdurraûf Hasan er-Rabî', “Dirâse havle't-Tefsîri'l-Mensûb ilâ el-Hasani'l-Askerî”, *Mecelletu'r-Risâle* 28 (Erişim Tarihi: 27/08/2022)

<https://ralqalam.com/article/%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A9-%D8%AD%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%81%D8%B3%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%B3%D9%88%D8%A8-%D8%A5%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%85%D8%A7%D9%85->

reddetmişlerdir. Zehebî, konuyu uzunca ele almış ve nispetin doğru olmadığı kanaatine varmıştır.¹⁰⁶

1.2.2.12. Muhammed b. Hasan (el-Mehdî el-Muntazar)

Şîi gelenekte imam Mehdî hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Şîa düşüncesindeki, onun varlığına iman, hurûcu, gaybetü's-suğrâ ve gaybetü'l-kübrâ gibi inanç esasları nedeniyle hakkında pek çok çalışmanın yapılmasını gerektirmiştir.¹⁰⁷

Tefsir alanında İmam Mehdî'ye nispet edilen rivayetlerin toplamı 14'dir. Şîi gelenekte Mehdî'nin tefsir metodu ve tefsir çalışmalarıyla ilgili eserlerin azlığının sebebi de bu olmalıdır.

1.2.3. Şîi Geleneğe Göre On İki İmamın Konumu

1.2.3.1. İnsan Tabiatı

Şîi âlimler, ana kaynaklarındaki rivayetlerde on iki imamın sadece beşer statüsünde değil bütün kâinatta tasarrufta bulunduklarına dair bilgileri inkâr etmezler. Bu rivayetlerde Hz. Ali ve diğer imamlar hakkında onlar isnad edilen birçok aşırılık mevcuttur. Bu rivayetlerde Hz. Ali henüz hayattayken ona kâinatta tasarruf yetkisi olan ilahlık vasfı verilmiştir. Hz. Ali de bu sapkınları yaktırmıştır. Şîi mütefekkirler, Hz. Ali'yi bu gibi hususlarda yüceltmede aşırılığa gidildiğini inkâr etmemişlerdir.¹⁰⁸

Diğer imamlar hakkındaki aşırı görüşler ise daha çok üçüncü ve dördüncü hicri asırda ortaya çıkmıştır. Bu aşırı görüşlerin temeli “İmamlar tanrı değildir, lakin tanrı tarafından yaratılan varlıklar âlemini idare etme, tabiatı düzene koyma ve rızıklandırma gibi tüm işleri yapabilirler” ve “Onların teşri yetkileri vardır” inançlarına dayanmaktadır. Lakin onların bu vazife ve becerilere sahip olmaları yalnız Allah tarafından onlara bahşedilmiş bir lütuftur.¹⁰⁹ Bu düşünceler, imamların yaratıcının yaptığı her şeyi yapabildikleri anlamına gelmektedir.

[%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B3%D9%83%D8%B1%D9%8A-%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85.](#)

¹⁰⁶ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2/58-73.

¹⁰⁷ Mufid, *el-İrşâd*, 2/339.

¹⁰⁸ Sadûk, *Men lâ yahduru' l-fakîh*, 3/150.

¹⁰⁹ Hüseyin el-Medresî et-Tabâtabâî, *Tatavvuru'l-mebâni'l-fikriyyeti li't-teşeyyu' fi'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, çev. Fahrî Meşkûr (Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1423/2002), 36.

Şîî âlimler, kaynak kabul edilen kitaplarındaki rivayetlerde on iki imam hakkında aşırıya gidildiğini, hatta Hz. Ali'nin ilah derecesine çıkarıldığını reddetmemişlerdir. Nitekim imam Muhammed el-Bâkır ve imam Ca'fer es-Sâdık döneminde yaşamış meşhur Şîa âlimi Zürrâra (ö. 150/767), imamlar hakkında aşırılığa kaçan rivayetlerin akliselime uygun düşmediğini, hatta İsrâiliyyattan bile daha fazla garip olduğunu zikrederek bu rivayetlerin olduğu kitapları yakmak istemiştir.

Şîa'da on iki imamın temsil ettiği konum, on iki imam anlayışının teşekkül ettiği dönemden günümüze kadar hâlâ tartışma konusudur. Bazıları onlara beşerî bir tabiat atfederken bazıları ise insanüstü bir tabiat atfetmektedir. Aralarındaki bu ihtilaftan dolayı Mufavvîda ve Mukassıra gibi Şîî cemaat ve fırkaları ortaya çıkmıştır.

Elimizdeki tefsir rivayetlerinde on iki imamın aşırılıklara karşı verdikleri mücadeleyi ve bu aşırılığın izlerini görebilmekteyiz. On iki imam hakkında rivayetlerde geçen bazı aşırı görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

1) Şîîlerin muhtelif kaynaklarındaki tefsirle ilgili on iki imama nispet edilen rivayetler, imamların hayat üzerinde tasarrufta bulunabileceklerini, onlarsız hayatın olamayacağını ve devam edemeyeceğini ifade etmektedir. Onların yeryüzüne düşmemesi için gökleri tuttuğu, Allah'ın onlar vasıtasıyla yeryüzünü kötülüklerden koruduğu ve yağmur yağdırdığı belirtilmektedir.¹¹⁰

2) On iki imamın gayb âleminde öncekiler ve sonrakiler hakkında bilgilere sahip oldukları söylenmektedir. Bazı rivayetlerde birtakım insanların imamlara gelip

¹¹⁰ Bu tür örneklerden biri olarak Ebû Cafer el-Bâkır'a isnad edilen şu rivayet verilebilir: “Eğer imam yeryüzünde bir saatliğine yükselse yeryüzünde insanlar kendilerini denizdeki dalgalar gibi bir kaosun içinde bulur.” demiştir.)Muhammed b. Ali el-Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi es-Saduk, *Kemalü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, Thk. Ali Ekber el-Gifari (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1429/2009), 232; Ayrıca “*el-Hisâl*” adlı kitapta mevcut dört yüz babtan bir babın adı da “Üzerimize yağmur indiren bulut”tur. İçindeki örnekler için bk. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Babaveyh el-Kummi es-Saduk, *el-Hisâl* (İran: Merkezi Ehli'l-Beyt, 2018), 3/187. Yine bu türden gılat bir yoruma İmam Ali er-Rızâ'ya isnad edilen Fatır suresi 41. Ayetinin tevili buna başka bir örnektir. İddiaya göre bu ayeti “Allah bizimle gökleri ve yeri hiçbir arızaya meydan vermeden tutan ve yok olup gitmekten koruyandır.” şeklinde okudu ve ardından Nur suresi 35. ayeti “Allah göklerin ve yerin nurudur.” tilavet etti. es-Saduk, *Kemalü'd-dîn ve Tamâmü'n-Ni'me*, 234; Nur suresi 35. ayetin tefsirinde Kummi şu yorumu adını belirtmeksizin oniki imamdaki birinden aktarır. “Allah bizimle (imamlarla) yerden çıkan otlarla sizi rızıklandırır, gökyüzünden damlalar indirir, sizi denizde boğulmaktan ve yere batmaktan emin kılar. Allah bizimle hayatınızda, kabrinizde ve haşır esnasında sıratla, mizanda ve cennete girişinizde faydalar verir. Geniş bilgi için bkz. el-Kummi, *Tefsîru'l-Kummi*, 2/709.

hayatlarından bahsettiği, imamların da onların başına gelebilecek şeyleri haber verdiği; işlerin her gün imamlara arz edildiği zikredilmektedir.¹¹¹

3) İmamların, hayvanların ve kuşların dilleri ile diğer bütün dilleri bildikleri belirtilmektedir.¹¹²

4) İmamların olağanüstü kerametlerinden bahseden rivayetlerin büyük çoğunluğu, bu kerametlerin tesadüfen gerçekleşmediğini, imamların talep etmesiyle vuku bulduklarını ifade etmektedir. Güneşin Hz. Ali'yle konuşması, Hz. Ali'nin bazı Hâricîlere beddua etmesi sonucu Allah'ın onları köpeğe çevirmesi, Hz. Hüseyin'in kopan kafasının Kur'ân okuması, imamların melekleri, cinleri, Kevser havuzuna erişecek olanları ve Yunus'un (a.s) balığını görmeleri, hurma ağaçlarının imamlarla konuşması, tayyi mekân yapmaları bu tür kerametlerden sayılmaktadır.¹¹³

5) İmamlar hataya düşmekten masumdur. Bu, Şîa inanç sisteminin temel esaslarından sayılır. İmamlar büyük ve küçük her türlü hataya düşmekten korunmuşlardır. Ali b. Hüseyin, "Bizden masum olmayan hiçbir imam yoktur" dediğinde ona, "Masum ne demektir" diye sorulmuş. O da "Masum Allah'ın ipine sınıksız sarılmış kişi demektir. Allah'ın ipi ise Kur'ân'dır, imam ve Kur'ân kıyamet gününe kadar birbirinden ayrılmaz.

¹¹¹ Ali b. Hasân, Cafer b. Harun ez-Ziyât'tan rivayetle: "Bir gün Kabeyi tavaf ediyordum ve Ebû Abdullah (as)'ı gördüğümde kendi kendime dedim ki "İnsanların uyduğu bu mu? İmam olan bu mu?". Bir anda İmam Ebû Abdullah eliyle omzuma vurdu ve dedi ki "Bana dön!" ve ardından "Dediler ki: Bizden olan (bizim gibi) insan birine mi uyacağız?! O takdirde biz, sapıklık ve çılgınlık içinde olmuş oluruz." (el-Kamer 54/24) ayetini okudu. Geniş bilgi için bk. Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh es-Saffar, *Besâirud-derecât fi fezaîli âli Muhammed* (Kum: İ'timâd Yayınları), 430; Ayrıca *Usûlü'l-Kâfi* adlı eserde İmam el-Kâzım "Biz havanın altındaki suyu bildiğimiz gibi Allah'ın kitabından da yalnızca onun izniyle vuku bulan ayetleri biliriz. Allah-u Teala bizden öncekilerin yazmalarına izin vermiş ve bunlar da dahil hepsini Kur'ân'da bize bildirmiştir." demiş ve "Gökte ve yerde göze görünmeyen hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta (levh-i mahfuzda) bulunmasın." (en-Neml 27/75) ayetini okuduktan sonra "Sonra Kitab'tı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik." el-(Fâtır 35/32) ayetini okudu. Bu ayetlerden sonra "Allah'ın seçtiği ayrıcalıklı kullar biziz ve içinde her şeyin açıklandığı bu kitabı da bize verdi." dedi. Bk. el-Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, 163; Ayrıca yine *Usûlü'l-Kâfi* adlı eserde İmam er-Rızâ, "Allah'a yemin olsun ki sizin bütün yaptıklarınız bana her gün ve gece bildiriliyor." dedi ve bununla övündüğünü belirtti. Sonra "De ki: (Yapacağınızı) yapın! Amelinizi Allah da Resûlü de müminler de görecekler." (et-Tevbe 9/105) ayetini okudu ve buradaki müminin Hz. Ali olduğuna yemin etti. Bk. el-Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, 159.

¹¹² Geniş bilgi için bk. Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh es-Saffâr, *Besâiru'd-derecât fi fezaîli âli Muhammed* (Kum: İ'timâd), 599, 605. Bu tür rivayetler genellikle Neml suresi 16. ayetin "Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi." tefsirinde karşımıza çıkmaktadır.

¹¹³ On iki imamın kerametleri hakkında pek çok rivayet olmasına rağmen biz bu kadarını zikretmekle yetineceğiz. Geniş bilgi için bk. el-Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, 358; es-Saffâr, *Besâirü'd-Derecât*, 632; Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî es-Sadûk, *İlelu's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427/2006), 541; "Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib*, thk. Yusuf el-Bekâ'î (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1412/1991), 4/210; Kutbuddîn er-Râvendî, *el-Harâic ve'l-cevârih* (Kum: el-Matbaatu'l-İlmiyye), 2/866.

İmam Kur'ân'a, Kur'ân da imama davet eder.” deyip “Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir”¹¹⁴ ayetini okuması bu düşüncenin örneklerindendir.¹¹⁵

Özetle diyebiliriz ki Şîa mezhebinin çoğunluğuna göre imamlar, insanüstü tabiata sahip değildir, fakat onlar içinde bir akım olan Mufavvıda, imamların insanüstü bir tabiata sahip olduklarını kabul etmektedir. Günümüze kadar ulaşan tefsir rivayetlerine yansıdığı üzere Şîî fırkalar arasında imamlar hakkındaki ifrat görüşler farklılık göstermektedir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

1) Sünnîlerdeki gibi Şîîlerde de imamların kendileri hakkında, insanları aşırıya gitmekten menettiğine dair rivayetler vardır ancak buna rağmen imamların normal insanlar gibi olduklarını kabul etmezler. Durum böyle olunca imamların aşırıya gitmemelerini dile getiren rivayetler, onlara insanüstü bir tabiat atfederek aşırıya giden rivayetlere nazaran daha çoktur. Ali er-Rızâ 'nın şu ifadesi durum tespiti açısından önemlidir:

“Muhaliplerimiz faziletlerimiz hakkında haberler uydurdu.” dedikten sonra kendileri hakkında nakledilenleri üç bölüme ayırarak şunu söylemiştir: “Bunlar aşırılığa kaçma, eksiklik ve düşmanlarımızın kusurlarını ortaya çıkarmadır. İnsanlar hakkımızda aşırı bir şey duyunca taraftarlarımızı tekfir ettiler ve o sözleri bizim ilahlılığımıza nispet ettiler, noksanlıklarımızla ilgili bir şey duyunca hemen inandılar. Düşmanlarımızdan birinin adına bir ayıp veya kusur duyunca onu bize mal ettiler ve isimlerimizi zikrederek bize sövdüler.” Sonra da “Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da cahillikle ileri giderek Allah'a sövmesinler.”¹¹⁶

ayetini okudu.¹¹⁷

¹¹⁴ el-İsrâ 17/9.

¹¹⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî es-Sadûk, *Me'âni'l-ahbâr*, thk. Muhammed Kâzım el-Mûsevî (Kerbela: el-Atabetu'l-Hüseyniyyetu'l-Mukaddese, 1435/2014), 1/221.

¹¹⁶ el-En'âm 6/108.

¹¹⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî es-Sadûk, *Uyûnu'ahbârı'r-Rızâ* (Kum: Muessesetu Âlî'l-Beyt, 1431/2001), 1/416. Aynı şekilde imam Rızâ'dan, bağnazların mezhebinin yayılmasından dolayı imamlar hakkında ifratı meneden bazı rivayetler sadır olmuştur. Örneğin bir adam ona, “Allah'a yemin olsun ki yeryüzünde senden daha şerefli bir baba yoktur.” dedi. O da “Takva onları şereflendirdi ve Allah'a karşı itaat onları gizledi.” diye cevap verdi. Bir başkası ise, “Allah'a yemin olsun ki sen insanların en hayırlısıdır.” dedi. O da yine “Ey adam yemin etme! Kim Allah'a karşı benden daha çok muttaki ve itaatkâr olursa o benden daha hayırlıdır.” dedi ve Hucurât suresinin 13. ayetini okudu. (Kummî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 1/439).

2) İmâmiyye'ye göre peygamberlerin ve imamların masum olması dinin aslındandır. Bunun neticesinde onların herhangi bir günah işlemesi veya hata yapması mümkün değildir. Ancak buna rağmen Şîî kaynaklarda peygamberlerin de hataya düştüklerini belirten rivayetler bulunmaktadır. Tabersî, Hz. Ali'den şu rivayeti aktarmıştır:

“Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin bazı kusurlarından bahsetmesinde üstün hikmetler, Allah'ın kudretinin büyüklüğü, izzetinin aşîkârlığı gibi deliller vardır. Bu hatalar onların peygamber olduğuna delil teşkil etmiş, ümmetlerinin gözünde onların fazla büyütülmesini engellemiştir. Çünkü Hristiyanların Meryem oğlu İsa'yı ilah edindikleri gibi diğer ümmetler de peygamberlerini ilah edinebilirdi. Kâmil olan yalnızca Allah'tır, gayrısı nâkîstir.”¹¹⁸

3) Şîî kaynaklarda imamlara yaratılmışlıklarıyla ilgili sorular sorulduğuna dair rivayetler vardır. Verilen cevaplar, onların beşerîliğine işaret etmekle birlikte en yüksek ilmî mertebeye sahip olduklarını da ifade etmektedir. İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Ca'fer es-Sâdık'a şöyle sorulduğu nakledilmektedir: “Sizin dereceniz nedir, geçmiştekilerden kime benziyorsunuz?” Onlar da “Hz. Musa'nın arkadaşı ile Zülkarneyn'e. Her ikisi de büyük âlim olmalarına rağmen peygamber değillerdi.” demişlerdir.¹¹⁹

Bu rivayetler göz önüne alındığında imamların temsil ettikleri dereceler Şîî gruplar arasında büyük bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Hicri beşinci asra kadar her grup kendi görüşünü desteklemek için muhtelif kaynaklardan imamlara nispet ettikleri çeşitli rivayetleri delil getirmişlerdir. Daha sonra akli istidlalin nakli istidlali gölgede bırakmasıyla Şîî düşünce istikrara kavuşmuştur. Bundan sonra on iki imamın yüksek bir mevkiye ve peygamberler makamına sahip olduğu, vazifelerinin peygamberlerin vazifelerine benzediği, ismet sıfatıyla yanılma ve hataya düşmekten korundukları, dinde hata yapmalarının caiz olmadığı, hiçbir hükmü unutmadıkları ve bu hallerinin beşikten mezara kadar böyle devam ettiği belirtilmiştir.¹²⁰

¹¹⁸ Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc*, thk. İbrahim el-Behâderî - Muhammed Hâdî Bih (İran: Dâru'l-Usve), 1/584.

¹¹⁹ Muhammed b. Yakub el-Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1426/2005), 195.

¹²⁰ Geniş bilgi için bkz. eş-Şeyh es-Sadûk, *el-İ'tikâdât fî Dîni'l-İmâmiyye* (Kum: Muessesetu'l-İmâm el-Hâdî, 1435/2013), 304; Muhammed b. Muhammed b. en-Numân eş-Şeyh el-Müfîd, *Evâilu'l-makâlât*, thk. İbrahim el-Ensârî (Mehr, 1413/1993), 65; Muhammed el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye* (Kum: Merkezu'l-Ebhâsi'l-'Akâidiyye, 1422/2001), 56.

Günümüze kadar İmâmiyye Şîa'sında bu fikirler oldukça yaygın bir şekilde devam etmiştir. Ancak bazı Şîî düşünürler, bu fikri eleştirmeye ve imamlar, “Dindar âlimlerdir.” görüşünü ifade etmeye başlamışlardır. Mesela Muhsin Kadyor, imamların peygamberler gibi masum olmayıp diğer insanlar gibi hata yapan, günah işleyen ve unutan beşerî varlıklar olduğunu söylemektedir.¹²¹ Modern dönemde bazı Şîî bilginler, bu aşırı fikirden sıyrılmak için iki farklı yaklaşımda bulunmuşlardır:

1) Ali Şeriatî'ye göre imamlar hakkında ifrat görüşler, Safevîler (1501-1736) tarafından ortaya konulmuştur. O, bu konuyu açıklamak üzere Teşeyyu'û'l-'Alevî ve't-Teşeyyu'û's-Safevî adlı eseri kaleme almıştır.¹²²

2) Şîî düşünür Nebi el-Hayderî'ye göre ifrat görüşler, kadim İran inançlarının etkisiyle Şîa mezhebine girmiştir. Yazar konuyla alakalı olarak Teşeyyu'û'l-'Arabî vet-teşeyyu'û'l-Fârisî adlı eseri kaleme almıştır.¹²³

Bu görüşler, “Şîa akidesinin esas unsurlarına zarar vermektedir.” gerekçesiyle Şîî gruplar tarafından fazlaca eleştirilmiş ve hakarete maruz kalmıştır. Ancak bu görüşler Sünnîler ile Şîîler arasındaki görüşleri yakınlaştırdıkları ve iki mezhep arasındaki bazı engelleri kaldırmaları yönünden Şîa adına önemli gelişmeler olduğunu belirtmek gerekir.

1.2.3.2. Ledünnî İlim

Şîa akidesine göre imam, Hz. Peygamber'in makamındadır. O halde imam olacak kişinin ilmî kabiliyetleri de buna uygun olmalıdır. İmamların yaşadığı olaylar, farklı kaynaklardan bilgi aldıklarını göstermektedir. Bu olaylardan biri, imam Rıza'nın vefat ettiğinde daha dokuz yaşındaki oğlu Cevâd'ı varis kılmasıdır. Henüz dokuz yaşında bir çocuğun imamlık mertebesi için gerekli olan ilmi öğrenmiş olduğu kanaati akla uygun görünmemektedir. Bu durum Şîî geleneğin, imamların bilgi alma tarzını farklı yollara dayandırmaya mecbur bırakmıştır.¹²⁴ Bu anlayış da tefsir rivayetlerini inceleyerek

¹²¹ Muhsin Kedyûr, *el-Kırâatu'l-mensiyye*, ter. Sa'd Rustem (Beyrut: el-İntişârû'l-'Arabî, 2011), 15.

¹²² Geniş bilgi için bkz. Ali Şeriatî, *et-Teşeyyu'û'l-'Alevî ve't-teşeyyu'û's-Safevî* (Beyrut: Dâru'l-Emîr, 2007/1438).

¹²³ Nebil el-Hayderî, *et-Teşeyyu'û'l-'Arabî ve't-teşeyyu'û'l-Fârisî devru'l-feresi't-tarihî fî inhirâfi't-teşeyyu'* (Londra: Dâru'l-Hikme, 2014).

¹²⁴ Vecih Kansu, *eş-Şî'atü'l-İmâmiyye beyne'n-nass ve't-târîh*, 347.

imamların bilgi kaynaklarını açıklamak ve imamların ilimlerinin kesbî mi, ledünnî/vehbî mi olduğu problemini doğurmuştur.

Konuyla alakalı Şîî kaynaklardaki rivayetlerin çoğuna göre Ali ve ondan sonraki imamların ilmi miras yoluyla yani her imam ilmini kendisinden sonraki imama miras bırakmaktadır. Şîî gelenekteki pek çok kaynakta imamların, ilimlerini miras yoluyla Hz. Peygamber'den aldıklarına dair rivayetler yer almaktadır. Hz. Peygamberin de ilmini kendinden önceki tüm peygamberlerden miras aldığı ve peygamberlerin en faziletlisi olduğu ifade edilmektedir. Zira önceki peygamberlerde olmayan ilim onda toplanmıştı. Ardında Hz. Peygamber bu ilmi Hz. Ali'ye, Hz. Ali de soyundan gelen imamlara miras bırakmıştır. Buna göre imamlar, önceki peygamberlerden daha bilgilidir. Hatta bazı rivayetlere göre Hz. Ali, Ulu'l-Azm peygamberlerden de daha bilgilidir. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın şöyle dediği nakledilmektedir:

“Allah, Ulu'l-azm peygamberleri diğer peygamberlerden ilim bakımından üstün kıldı. Biz de Ulu'l-azm peygamberlerin ilmine varisler olduk ve onların üstünlüğünü arttırdık. Peygamber (s.a.s), en faziletli peygamber olarak onların bilmediğini de biliyordu ve bize bildiklerini öğretti.”¹²⁵ Yine başka bir rivayete göre Cibril bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna iki narla geldi. Hz. Peygamber narların birini yedi ve diğerini ortadan ikiye böldü. İkiye böldüğü narın yarısını kendisi yedi, yarısını Hz. Ali'ye yedirdi. Sonra ona, “Ey kardeşim bu iki nar neyi temsil eder bilir misin?” diye sordu. Hz. Ali, “hayır” cevabını verdi. Hz. Peygamber, “Birincisi nasibin olmadığı nübüvvettir ve diğeri ise benimle ortak olduğun ilimdir.”¹²⁶

diye buyurdu.

Bazı rivayetler ise imamları, keşf ve ilhama mazhar olmaları hasebiyle diğer insanlardan üstün görürken peygamberden aşağı görmektedir. Rivayetlere göre onlara keşf ve ilham, bir melek gelmektedir. Ayrıca bu tür rivayetler nebi, resul ve muhaddes kavramlarını birbirinden ayırmışlardır. İmam Sadık'a resûl, nebî ve muhaddes kavramları sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Resul kendisine melekler gelip Allah'ın haberlerini bildirdikleri, nebî sadık rüyalar gören, muhaddes ise meleklerin sözlerini

¹²⁵ Ravendî, *el-Harâ'iyic ve'l-cerâih*, 2/796.

¹²⁶ Kuleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 190.

sanki kulağında açılan bir delikle duyan kimsedir.”¹²⁷ Aynı şekilde imam Ca‘fer es-Sâdık’a hüküm verdiği vakit neye göre hüküm verdiği sorulunca, “Allah’ın ve Hz. Davûd’un hükmüyle hüküm veriyorum, daha önce karşılaşmadığımız bir durumla karşılaşsaksak bize Cebrail gelir ve doğruyu öğretir.” cevabını verdi.¹²⁸ Başka bir rivayete göre Peygamber’e (s.a.s) vahiy getiren meleğin aynısının Hz. Ali’ye ve imamlara da geldiği şöyle ifade edilmektedir: “Abdullah’ın babasına (a.s), “Ve işte böylece sana emrimizden bir ruh (Kur’ân-ı Kerim) vahyettik ve sen kitap nedir, imân nedir bilmiyordun.”¹²⁹ ayetindeki ruhun ne olduğunu sordum, o da “Cebrail ve Mikail’dan daha azametli, daima Hz. Peygamber’le beraber olan ve onu haberdar edip yönlendiren Allah’ın yarattıklarından bir mahlûktur. Hz. Peygamberin vefatından sonra imamlarla beraber olmuştur” cevabını verdi.”¹³⁰ İmamların istedikleri her bilgiyi öğrenebildiklerine dair pek çok rivayet nakledilmektedir.¹³¹

Bazı rivayetlerde de Kadir gecesinde meydana gelen olaylar üzerine yoğunlaşmıştır. O gecede imamlara, bir sene içinde meydana gelecek bütün hadiselerin vahyedileceği belirtilmektedir. Bir rivayete göre;

“Bir zât Ca‘fer’in babasına (as) “Ey Resulullah’ın torunu, bana kızma!” dedi. Ebû Ca‘fer bunun nedenini sorduğunda ise adam, “Sana bir şey sormak istiyorum” dedi. Ebû Ca‘fer, “Söyle!” deyince adam, “Kızmayacaksın öyle değil mi?” diye üsteledi. Ebû Cafer, “Hayır, kızmayacağım.” cevabını verince adam şöyle dedi: “Kadir gecesi hakkında ne dersin? Kadir gecesinde meleklerin ve Cebrail’in size geleceğini ve Hz. Peygamber’in bildiği yahut bilmediği bir şey öğreteceğini duydum. Hâlbuki biliyorum ki Resulullah (s.a.s) bildiği her şeyi Hz. Ali’ye öğretmişti.” Ebû Cafer, “Ey adam, bana ve sana neler oluyor! Sana söyleyeceklerimi iyi dinle! Allah, Resulullah’a (s.a.s) İsra hadisesinde olmuş ve olacakları bildirinceye kadar Hz. Peygamber yeryüzüne inmedi. İsra gecesinde genel olarak öğrendiklerinin tefsiri, kadir gecesinde geldi. Aynı şekilde Ali b. Ebî Tâlib ilmi genel olarak öğrenmiş, geri kalanların tefsirini ise Resulullah (s.a.s.)’da olduğu gibi Kadir gecelerinde almıştır.” Adam, “Gelen bilgiler içerisinde mücmelin de tefsiri var mıydı?” deyince Ebû Cafer (a.s), “Elbette, lakin bu tefsirler

¹²⁷ Saffâr, *Basâiru’l-d-derecât*, 1/669.

¹²⁸ Kuleynî, *Usûlü’l-kâfi*, 299.

¹²⁹ eş-Şûrâ 42/52.

¹³⁰ Kuleynî, *Usûlü’l-kâfi*, 198.

¹³¹ Kuleynî, *Usûlü’l-kâfi*, 186.

Kadir gecelerinde Resulullah’a (s.a.s) ve vasîlerine şöyle şöyle yap diye Allah’tan bir emir olarak gelir ve onlar da bildikleri bu emri nasıl uygulayacaklarını öğrenirlerdi.” Adam, “Bana bunu açıkla!” dedi. Ebû Cafer (a.s), “Resulullah (s.a.s) ilmi ve açıklamalarını muhafaza etmeden ölmedi.” açıklamasını yaptı. Adam, “Ona Kadir gecelerinde gelen neyin bilgisiydi?” diye sorunca, Ebû Cafer, “Emirler ve emirlerin kolay bir şekilde uygulanmasının bilgisiydi.” dedi. Adam, “Onlara kadir gecelerinde, bilmedikleri şeylerin dışında bir şeyler mi öğretiliyordu?” şeklinde sorunca, Ebû Ca’fer, “Onlar bunu gizlemekle emrolunmuşlardı. Sorduğun sorunun cevabını Allah’tan başka bilen yoktur.” dedi. Adam, “Peki vasîler peygamberlerin bilmediklerini bilirler mi?” deyince Ebû Ca’fer, “Hayır, bir vasî ancak rabbinin ona bildirdiğini bilebilir.” karşılığını verdi. Adam, “O halde vasîler, diğer bir vasînin bilmediklerini bilir diyebilir miyiz?” sorusunu sordu. Ebû Ca’fer, “Hayır, hiçbir peygamber vasînin içinde ne olduğunu bilmeden ölmemiştir.” ifadesini kullandı... Adam, “Ey Ebû Ca’fer, bunu inkâr edemiyor muyum?” deyince o, “Kim inkâr ederse o hiçbir şeyde bizden değildir” dedi.¹³²

Bu rivayetleri göz önünde bulundurduğumuzda imamların Kadir gecesinde elde ettiği bilgilere inanmayan kişilerin hiçbir şeyde onlardan sayılmadığı sonucuna varabiliriz. Sadece bu kadar da değil. Her kim bu bilgilere hem inanmaz hem de inkâr etmezse küfre düşer. Bazı rivayetlere göre Ebû Abdullah’a;

“Kadir gecesine size gelen bilgileri kabul etmeyen ve aynı zamanda onları inkâr etmeyen kişinin hali nedir?” diye sorulduğunda Ebû Abdullah “Eğer kendisine delil gösterilir ve delili kabul etmezse kâfirdir. Fakat kendisine gerçekten tebliğimizin ulaşmadığı kişi bu haberleri duyana kadar özürlü sayılır.”¹³³

diye cevapladı.

Sonuç olarak diyebiliriz ki bu rivayetler bize imamların bilgileri bilinen kesbî yolla değil veraset ya da ilham yoluyla elde ettiklerini göstermektedir. Bu, daha önce açıklandığı gibi Şîî grupların anlaşmazlığa düştüğü noktalardan biridir. Şîîler aynı şekilde imamların beşerî tabiatları konusunda da ihtilaf etmişlerse de imamların, Kur’ân’ı anlamada esas kaynak ve dini anlamada en son merci oldukları, Hz.

¹³² Bunun başka bir örneğini Kuleynî ve Saffâr şu şekilde aktarmaktadır: Ebû Abdullah’a “Kadir gecesine size gelen bilgilerden haberi olmayan ve onları inkâr etmeyen kişinin hali nedir?” diye sorulduğunda Ebû Abdullah, “Eğer âlimlerimizden biri ona inanmaz ve güvenmezse o kâfirdir. Lakin kendisine gerçekten tebliğimizin ulaşmadığı kişi bu haberleri duyana kadar özürlü sayılır. (Kuleynî, *Usûlü’l-kâfi*, 181; es-Saffâr, *Basâiru’d-derecât*, 398.)

¹³³ Saffâr, *Basâiru’d-derecât*, 398.

Peygamber'in sünneti için tek şârihler olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Onlara itaat etmenin her Müslümana farz-ı ayın olduğu inancını benimsemişlerdir.¹³⁴

¹³⁴ Hüseyin el-Medresî et-Tabâtabâî, *Tatavvuru'l-mebâni'l-fikriyyeti li't-teşeyyu' fi'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, çev. Fahrî Meşkûr (Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1423/2002), 83.

BÖLÜM 2: ON İKİ İMAM TEFSİRİNİ ŞEKİLLENDİREN KAYNAKLAR

Tefsirler incelendiğinde müellifler arasındaki bakış açılarının farklılık göstermesi ve birçok müfessirin tefsirinde tek bir metoda bağlı kalmaması, tefsirde standart bir metodun uygulanmadığını göstermektedir. Bununla birlikte son dönem Sünnî ve Şîî kaynaklarda, tefsir metotlarının “rivayet ve dirayet tefsiri” şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Ancak bu tasnif bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir.

Genel tasnifin yanında bazı Şîî araştırmacılar tefsiri “rivayet, dirayet, aklî, işârî, remzî, şamilî ve Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsiri” şeklinde yediye çıkarmışlardır.¹³⁵ Aslında bu taksimin esası rivayet tefsiri ve dirayet tefsiridir. Bunun için en meşhur Şîî kaynaklardan *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn fî Sevbihî'l-Kaşîb* ikili taksimi benimsemiş ve diğer metotları da alt başlık olarak ilave etmiştir.¹³⁶ Ali Ekber Bâbâî, *Medârisü't-Tefsîr-il-İslâmî* adlı kitabında bu yöntemleri cemetmiş ve tefsir metotlarının “saf rivayet, saf bâtinî ve içtihadî” olmak üzere üç kısma ayırarak ele almıştır.¹³⁷

Rivayet tefsiri kapsamında olan on iki imam rivayetlerine gelince onların sahabeden, tâbiünden ve tebe-i tabiünden naklettiği rivayetleri incelediğimizde bu rivayetlerde Kur’ân, sünnet ve lügatle yapılan tefsir yanında rey ve içtihadı dayalı tefsir rivayetlerinin de olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu rivayetler işaret, remiz, fakihlerin hükümleri, tasavvufî hüküm, mantıkçıların sözleri ve ariflerin tecrübelerine de dayanan tefsirlerden oluşmaktadır. Bunların hepsi Kur’ân’ın manalarını açıklamak için beşer kapasitesi nispetinde Kur’ân üzerine ortaya konan içtihat ve görüşlerdir. Burada isabet de hata da mümkündür.

Rivayet tefsirinin temeli Kur’ân’ı Kur’ânla, sünnetle, sahabe sözüyle ve dil âlimlerinin görüşleriyle tefsir etmeye dayanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde rivayetin eserlere (hadislere) dayandığı söylenebilir. Ancak bu tefsir de içtihat ve rey üzerine kuruludur. Zira bir ayeti diğer bir ayete hamlederek açıklama ya da ayetin, sadece Hz.

¹³⁵ Muhammed Ali el-İsfahânî, *Durûsun fî'l-menâhici ve'l-itticâhâtî't-tefsîriyye li'l-Kur'ân*, ter. (Farsça'dan Arapça'ya) Kasım el-Bisânî (Kum: Merkezu'l-Mustafâ el-Âlemî), 25/27.

¹³⁶ Muhammed Hâdî Marife, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn fî sevbihî'l-kaşîb* (Meşhed: el-Câmiatu'r-Rızaviyye li'l-'Ulûmî'l-İslâmî), 2/537.

¹³⁷ Ali Ekber Bâbâî, *Medârisü't-tefsîr-il-İslâmî*, ter. Kemal Seyyid (Beyrut: Merkezu'l-Hadareti li Tenmiyeti'l-Fikri'l-İslâmî, 2010), 1/18.

Peygamber döneminde meydana gelmiş bir olayla tefsir edilmesinde müfessirin tercihleri söz konusudur. Dil âlimlerinden nakledilen kelimelerin çeşitli asli ve mecazî anlamları vardır. Bu nedenle dil açısından ortaya konan anlam tercihleri de bir içtihat işlemidir. Bunun için bu çalışmamızda, daha önce işaret ettiğimiz tefsir metotlarını farklı bir taksimatla ele alacağız. Bu sınıflandırma rivayetin kaynağını bilme esası üzerine kurulu olacaktır. Bunu gerçekleştirmek için “İmamın, tefsir rivayetlerindeki kaynağı nedir?” ve “Bu rivayetler imamın, Kur’ân nassını kendisinin anlaması hakkında mıdır yoksa Kur’ân metninin anlaşılmasıyla alakalı olarak başkasından yapılmış nakil midir?” sorularına cevap aranacaktır.

İmamlardan gelen rivayetler incelendiğinde bazılarının bizzat imam tarafından Kur’ân nassını açıklamak için yapılmış bir içtihat olduğu, bazılarının da içtihat kabilinden sayılmayan ve imamın nas hakkında anlattığı açıklayıcı haberlerden olduğu anlaşılmaktadır. Bu haberler; Kur’ân’ın indiği dönemde, öncesinde veya sonrasında meydana gelmiş veya Hz. Peygamber de olduğu gibi bu olaya imam bizzat şahit olmuş ya da ondan (sav) sonraki imamlar döneminde vuku bulmuş olabilir. Bunlar herhangi geçmiş ümmetlerle ilgili bir kıssa, ahir zaman ya da kıyamet gününde meydana gelecek olaylar veya cennet ve cehennemdeki insanların durumları hakkında olabilir. Kur’ân metninin açıklanmasıyla alakalı nakledilen bu kıssaların hiçbirisi içtihat kabilinden değildir. Bunlar geçmişte olup bitmiş olan bir şeyi ya da gelecekte vuku bulabilecek bir olay veya durumu haber verme niteliğindedir. Buna ilaveten vahyin inmesi esnasındaki bazı ahval/durum ve olaylarla ilgili rivayet ve yorumlar da bu kısma dahildir. Bu nedenle bu çalışmada imamların rivayetleri “içtihadî rivayetler” ve “ahbarî rivayetler” gibi bir sınıflandırmayla ele alınmıştır. Bu tasnife üçüncü bir grup olarak genelde kendi mezhebi temayüllerini kanıtlayacak bir delile ulaşma ihtiyacına yönelik bazı rivayetler eklenebilir. Bunun için “mezhebi bir iddiaya dayanan rivayetler” şeklinde bir isimlendirmeye gittik. Bu türden bir iddiaya dayanan rivayetler genelde Şîî kaynaklarda daha çok görülmektedir. Sünnî kaynaklarda bu çeşit rivayetlerin Şîa mezhebine nazaran daha az olduğu tespit edilmiştir.

Bu türden bir sınıflandırmaya gidilmesinin sebebi/gereği şudur. İhbarî (mahkî) rivayetler sıhhatının doğruluğu konusunda kendisinde bir araştırma ve tetkiki gerektiren rivayetlerdir. Özellikle bu türden rivayetler peygamberlerden geldiğinde ve üzerinde bir hüküm bina edildiğinde bu türden nakillerin sıhhat değerinin daha çok araştırılması

gerektirmektedir. İctihat kabilinden olan rivayetler ise imamlara nispeti sahih olsun ya da olmasın Kur’ân’ın anlaşılması için harcanmış gayret ve çabaları yansıtmaktadır. Bu nedenle bu tür rivayetlere istinbat ve anlama kuralları uygulanır. Özellikle Sünnî âlimler ile müteahhir Şîî düşünürler, imamlarının içtihatlarının doğru da yanlış da olabileceği kanaatindedirler. Bu sebeple kaynağın önemi gibi onun doğruluğunun ve bahsedilen olaylara uygunluğunun bilinmesi gerekmektedir. Mezheplerin bir iddiaya dayandırarak aktardığı rivayetler ise sıhhatini kanıtlayacak delile ihtiyaç duyan bir iddiadan öteye geçememiştir.

Böyle bir sınıflandırmaya gidilmesinin bir diğer nedeni özellikle içinde yalan ve uydurma karışma ihtimali olan tefsir rivayetleriyle ilgili şüpheleri gidermeye daha uygun görülmesidir. Zira kaynaklardaki ihbari/mahkî türden rivayetlerin içinde birçok yalan ve uydurma bilgilerin aktarılması mümkündür. Bu yüzden bu bilgilerin sahih ya da sakim olduğu aktarılan bilgiye ve isnadın sıhhat değerine göre değişebilmektedir. Ancak bu türden rivayetler oldukça azdır. Çünkü Ehl-i sünnet ve Şîa eserlerindeki rivayetlerin birçoğu içtihadı dayanan rivayetlerdir. Bu çeşit rivayetlerin yalan olup olmadığı ya da sahih bir din anlayışını barındırıp barındırmadığı meslesi ise tamamen içtihadın mantığına dayanan bir durumdur. Zira icthad/yorum kişinin kendi tecrübe ve bilgisine dayandığından bunun doğruluk ve yanlışlığı kişiden kişiye değişir. Günümüze ulaşan ve karşılaştırmalı bir şekilde ifade edeceğimiz içtihadî tefsir rivayetlerinin, söyleyenine nispet edilme sıhhati bizi bizzat fehmin ilgilendirdiği kadar ilgilendirmemektedir. Buna göre yapılan içtihat, yorum sahibinin düşünce altyapısı ve dini yorumlamasına göre değişebilmektedir. İşte bu sınıflandırma ile bu türden rivayetlerin Kur’ân’ı anlama ve idrak etme kaidelerine uygunluğu ve onu anlamada bu rivayetlerin ilmî değerinin belirlenmesi daha isabetli olacaktır. Zira bu tür rivayetlerde asıl önemli olan bunları kimin söylediği veya isnadının sıhhatli olup olmamasından ziyade bunların Kur’ân-ı Kerîm ayetlerini anlama ve hüküm çıkarmayla alakalı olması ve bize kadar ulaşmasıdır. Zaten müfessirlerin tefsir rivayetlerinin senetlerini önemsememesinin sebebi buna dayanmaktadır. Başka bir deyişle İmamın/müfessirin herhangi bir ayet, olay veya olgu hakkındaki kendi rey ve içtihadına dayanan fikir ve yorumları öznel olduğundan bu bilginin bize ulaşması isnadın sahihliğinden daha önemlidir. Bu nedenle Ahmed b. Hanbel’in de dediği gibi “Aslı olmayan üç alan vardır:

Megazi, Tefsir ve Melahim.”¹³⁸ Burada bu üçünden kastedilen onların senetsiz olmasıdır. Ancak önemli olan senetin değil rivayetin bizzat kendisinin bize ulaşmasıdır.

2.1. İctihadî Rivayetler

Bu bölümü “icthadî rivayetler” olarak isimlendirmeyi uygun gördük. Müfessirler kendi görüşüyle yapılan tefsiri re’y tefsiri olarak isimlendirse de burada kastedilen herhangi bir delile dayanmadan heva ile yapılan tefsirdir. Zira bu anlamdaki re’y tefsiri, manaya ulaşmada güvenilir delillere dayanmamakta ve on iki imam, sağlam kaidelere dayanmayan ve bilgisizce yapılan re’y ile tefsiri yasaklamaktadırlar. Bizim icthadî rivayetlerden kastımız ayetlerin anlamını kavramak için on iki imamın tefsirlerinde naklî kaynaklara (kendi görüşlerine uygun olanları zikrettikleri için) ve aklî delillere dayanma çabalarıyla ilgili rivayetlerdir. Rivayetleri incelediğimizde bu rivayetlerde icthadın varlığını tespit ettik. Bunlar iki kısma ayrılabilir:

Birinci kısım; nassın açıklanmasında ve nasda bulunan gizli manayı ortaya çıkarmadaki icthaddır. Garîbin tefsiri, mübhemin tebyini, mutlakın takyidi, âmmın tahsis ve müşkilin tevcihi gibi açıklamalar bu gruba girmektedir.

İkinci kısım ise Kur’ân’dan istifade ederek icthad etmektir. Hükümlerin ve illetlerin istinbatı, gaye ve maksatların açıklanması, adap ve ibretlerin ortaya çıkarılması, ayetlerin tevcihlerine vakıf olunması gibi hususlar bu türdendir.

Bu iki kısım da istenilen manaya ulaşmada lafzî delâlet, siyâkî delâlet ve hâricî delâlet olmak üzere üç delâlete dayanan beyan ve istinbattır. İmamların rivayetlerindeki kaynakları incelendiğinde manaya ulaşmak için icthad faaliyetlerinde bu delâletler ışığında hareket ettikleri görülmektedir. Mana ise ya mantıksal delâlet olan tetabuk, tedammun ve iltizamla lafzın kendisinden çıkarılarak ya da mananın öncesindeki ayet ve kelimelere dayanan siyâkından çıkarılarak izah edilmiştir. Haricî delâlet ise ayetlerin iniş ortamından ve şartlarından istifade etmektir. İmam, beyana ihtiyaç duyan metin ile arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışarak nas dışında harici delâlete de müracaat edebilmektedir. İleride bütün delâletler müstakil bir kısımda ele alınacak; Sünnî ve Şîî kaynaklardaki rivayetlerden örnekler verilecektir. Ayrıca Şîîlerin kendi inanç

¹³⁸ Ahmet b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/207.

sistemleriyle Kur'ân naslarını tefsir ederken düştükleri mezhebi aşırılıklar da açıklanacaktır.

2.1.1. Lafzî Delâlet

Lafızlar, manaların kalıpları ve cümleyi oluşturan esaslardır. Konuşan kişi meramını lafızlar aracılığıyla dile getirir. Rivayetlere göre Hz. Âdem'e öğretilen ilk şey eşyayı tanımlayan isimle ilgili lafızlardır.¹³⁹

Lafızlardan çıkarılan manalar ister müfret ister mürekkep cümleler olsun on iki imam ve diğer imamların rivayetlerinde en çok geçen tefsir türü sayılmaktadır. Çünkü o çağlarda garibu'l-Kur'ân'ın, mübhem lafızların ve sözlük anlamından ziyade şer'î manada kullanılan lafızların öğrenilmesine daha çok ihtiyaç duyulmaktaydı. Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiriyle alakalı ilk kitapların "beyânu garibi'l-Kur'ân" kitapları olması bunu doğrulamaktadır.¹⁴⁰

Ayrıca on iki imamdan nakledilen rivayetlerde müfret veya mürekkep Kur'ân lafızların ve zamirlerin mezhebi prensiplerle ilişkilendirmeye çalışılarak istismar edildiği görülmektedir.¹⁴¹ Burada on iki imamın rivayetlerindeki Kur'ânî lafızların anlamları ile lafızlara yüklenen manaların kaynaklarını tartışacağız. Bu kaynakları şöyle sıralamak mümkündür:

2.1.1.1. Şer'î

Şer'î manada kullanılan pek çok Kur'ân lafzı vardır. Rivayetler bu lafızların çoğunu lafzın ifade ettiği şer'î manaya göre beyan etmiştir. On iki imamın tefsîr rivayetlerine bakıldığında şer'î ıstılahların, nasların zahirine uygun bir şekilde açıklandığı görülür. Buna şu örnekleri vermek mümkündür:

a) Kelâle ve îlâ gibi pek çok lafız, şer'î anlamıyla tefsir edilmiştir. Oysa bu lafızların beyan edilen şer'î anlamından farklı lügavî anlamları da vardır. Salât kelimesinin sözlük anlamı "dua etmek" iken Kur'an'da namaz kılma anlamı da vardır. Lügavî ve şer'î anlamlar arasındaki farktan kasıt tezat olmayıp şer'î mananın kelimenin asli manasından

¹³⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/482.

¹⁴⁰ Ahmed al-İzzî - Sakin Taş, "Süfyân es-Sevrî'ye İsnad Edilen Tefsir Kaynakları, Muhtevası ve Dönemin Sosyo-politik Tartışmalarının Tefsirine Etkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi XX/1* (2020), 453-486.

¹⁴¹ Bunun örnekleri önümüzdeki bölümlerde gelmektedir.

alındığının ifade edilmesidir. On iki imamın rivayetleri bu tür lafızların şer'î manalarına dayanılarak açıklandığına dair birçok rivayeti ihtiva etmektedir.

Özellikle sahabe ve tabiîn uleması, bu tür lafızların Kur'an'da kazandıkları şer'î manalarına büyük önem vermişlerdir. Çünkü bu lafızlar o dönemlerde şer'î manalarıyla değil lügavî manalarıyla bilinmekteydi. Bu nedenle lafzın şer'î manasının açıklanabilmesi lügavî manasının bilinmesini gerektirmekteydi. Bu büyük ihtimam Hz. Ali'den nakledilen bazı rivayetlerde de görülmektedir. Örneğin îlâ (yemin) lafzı ve ilgili hükümler Ehl-i sünnet kaynaklarında on bir rivayetle açıklanmıştır ve bu rivayetlerin hepsi Hz. Ali'den gelmektedir.¹⁴² Aynı rivayetlerin benzeri Şîî kaynaklarda da yer almaktadır.¹⁴³

b) Lügatte pek çok mana taşımasına rağmen lafız, şer'î manasıyla sınırlandırılmıştır. Örneğin Şîa ve Ehli Sünnet kaynakları Hz. Ali'den gelen rivayetle, "وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ"¹⁴⁴ "evli müşrik kadınlar" ifadesinde kastedilenin "ihsân" lafzı pek çok mana taşımaktadır. Aynı şekildeindeki ayet "وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ"¹⁴⁶ "mâ'ûn" lafzına, lügat anlamında birçok mana taşımasına rağmen "farz olan zekât"¹⁴⁷ anlamı verilmiştir.

2.1.1.2. Lügat

On iki imama nispet edilen tefsîr rivayetlerinde kelimenin sözlük manasını izah etmek ve lügavî manaya göre o kelimenin manasını beyan etmekle ilgili birçok açıklama yer almaktadır. Lügatten mana çıkarmada ve naslardan istenilen manayı açıklamada kullandıkları metotlar şöyle sıralanabilir:

a) Kelimeleri zikrederek lügavî lafzın delâletinden çıkarılan manayı açıklamak. Hem Şîî hem de Sünnî kaynaklarda kelimelerin manalarını açıklama konusunda Hz. Ali'den

¹⁴² Abdürrezzak es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzak*, thk. Mahmut Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/346.

¹⁴³ Mahmut b. Yakup el-Kuleynî, *el-Kâfi* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007), 5/84.

¹⁴⁴ en-Nisâ 4/24.

¹⁴⁵ İbn Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2/536; eş-Şeyh es-Sadûk, *Men lâ yahduruhû'l-fakîh*, thk. Ali Ekber el-Gıfârî (Kum: Müessetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1429), 3/437. Bu konuda diğer bazı örnekler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/160.

¹⁴⁶ el-Mâ'ûn 107/7.

¹⁴⁷ Mücahit b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Ebû'n-Nîl (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1410/1989), 754; el-Fadl et-Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtaza, 1427/2006), 10/351.

birçok rivayet nakledilmiştir. Örneğin o, "الخنس" kelimesini “geceleri gözden kaybolup gündüzleri ortaya çıkan yıldızlar”¹⁴⁸ şeklinde açıklamıştır. Hz. Ali, “hans ve kens” kelimelerinin manasından kastedilenin yıldızlar olduğunu çıkarmıştır. Rivayetlerde bu türün örnekleri oldukça fazladır ve genellikle Ehl-i sünnet’in bu konudaki rivayetleri Şîa’nın rivayetleriyle uyum içindedir.

Şîi kaynaklarda Hz. Hüseyin’den "الصمد" kelimesinin “içinde oyukluk, boşluk bulunmayan” manasında olduğu rivayet edilmiştir. Sünnî kaynaklarda ise aynı mana Hz. Hüseyin’in dışındaki şahıslardan rivayet edilmiştir.¹⁴⁹ İbn Düreyd, “samed” kelimesinin anlamı hakkında Hz. Hüseyin’den bu manayı nakleder fakat en meşhur ve doğru görüşün “Birçoğunun ihtiyaç halinde kendisine başvurduğu şey” olduğu manasını dile getirmiştir.¹⁵⁰ İbnü’l-Enbârî (ö. 328/940) bu konuda Ehl-i sünnet’in icması olduğunu nakletmiş,¹⁵¹ Taberî de bu görüşü tercih etmiştir.¹⁵²

Sünnî kaynaklarda kelimelerin lügat manasıyla ilgili Zeynelabidîn’e nisbet edilen bazı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin “Her ümmete, yerine getirmeleri gerekli ibadetler koyduk.”¹⁵³ ayeti “kurban edecekleri kurbanlıklar” şeklinde tefsir edilmiştir. Aynı şekilde Muhammed el-Bâkır’a ait bazı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin o, “kantar” kelimesinden kastedilenin on beş bin miskal, bir miskalin de yirmi dört kırat olduğunu beyan etmiştir.¹⁵⁴ Şîi kaynaklarda Zeynelabidîn’e nisbet edilen rivayete rastlamasak da Bakır’dan pek çok rivayetin nakledildiği görülmektedir. “Ekinleri tahrip edip nesilleri bozarlar.”¹⁵⁵ ayetindeki ekinlerin toprakla, neslin de evlatla olduğunu tefsir etmesi;¹⁵⁶ “الأقراء” kelimesinden kastedilenin “temizlik” olduğunu söylemesi buna örnektir.¹⁵⁷ Aynı şekilde Ca’fer es-Sâdık’ın da Şîa ve Ehl-i sünnet kaynaklarında tefsir rivayetleri vardır.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/251.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/690.

¹⁵⁰ Muhammed b. Düreyd, *Cemheratü’l-lüga*, thk. Remzi Münîr el-Ba’lebekkî (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987), “Samed”, 2/657.

¹⁵¹ Ebû Bekir el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me’ânî kelimâti’n-nâs*, thk. Hatim ed-Dâmin (Beyrut: Muessesetu’r-Risale, 1412/1992), 1/83.

¹⁵² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/693.

¹⁵³ el-Hac 22/67.

¹⁵⁴ Abdurrahman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Es’ad et-Tayyip (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 2/609.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/205.

¹⁵⁶ Muhammed b. Mesut el-Ayyâş, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, tsh. ‘Âşim er-Resûlî (Beyrut: Muessesetu’l-‘A’lemî, 1411/1991), 1/120.

¹⁵⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, 6/58.

Mesela Sünnî kaynaklarda ondan naklen "لِلْمُتَوَسِّمِينَ" ¹⁵⁸ kelimesi “feraset sahipleri”¹⁵⁹; Şîî kaynaklarda ise indeki “cehr” lafzı sesi yükseltme, ayet ¹⁶⁰ وَلَا تُجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتُ بِهَا” “mühafet” lafzı ise kulakların duymadığı yahut kısık sesli şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁶¹

Şîî kaynaklarda kelimelerin açıklanmasıyla ilgili diğer imamlara ait rivayetler de yer almaktadır. Örnek olarak Kâzım’dan rivayet edildiğine göre bir keresinde “Hacı asla fakirleşmez.” dedi. “İmlâk nedir?” diye sorulduğunda o, " وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ " “Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın.”¹⁶² ayetini okumuştur.¹⁶³ İmam Ali er-Rızâ’nın da " والمعتَر " القانع kelimelerinin manasını “kâni” kendisine verilene kanaat eden, mu’ter ise “senden isteyendir” diyerek açıkladığı nakledilmiştir.¹⁶⁴ “Samed” kelimesinin manasıyla ilgili İmam Cevâd’a nisbet edilen bir rivayette şöyle demiştir: “Samed, herkesin az veya çok kendisine iltica ettiği efendidir.”¹⁶⁵

b) İmamlardan bazı kelimelerin diğer lehçelerden yahut başka dillerden geldiğine dair rivayetler gelmiştir. Örneğin Sünnî kaynaklar Muhammed el-Bâkır’dan "البعي" kelimesinin Hint dilinde “iç” anlamına geldiğini rivayet etmişlerdir.¹⁶⁶ Şîî kaynaklarda ise İmam Ca’fer es-Sâdık’tan rivayet edildiğine göre aynı kelime Habeş dilinden gelmektedir.¹⁶⁷ Yine "كُلَّا تَبَرَّأْنَا تَثْبِيرًا" ¹⁶⁸ ayetini “tam bir kırmayla kırdık” manasında açıklamışlardır ve kelimenin Nabatî dilinden geldiğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁹ Sünnî ve Şîî kaynakların başka dillerden alınmış kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de var olduğunu imamlardan rivayetler naklederek kabul ettikleri görülmektedir.

c) İmamların rivayetlerinde eşyanın isimlendirilmesinde gerekçelendirme çabaları vardır. İmam Ali Rızâ’dan rivayet edildiğine göre “Yahudi kelimesi onların " هَذَانَا إِلَيْكَ " ‘Biz Sana yöneldik.’¹⁷⁰ demelerinden dolayı böyle isimlendirilmişlerdir.”¹⁷¹ Bu

¹⁵⁸ el-Hicr 15/75.

¹⁵⁹ Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/90.

¹⁶⁰ el-İsra 17/110.

¹⁶¹ Ayyâşî, *Tefsiru’l-‘Ayyâşî*, 2/341.

¹⁶² el-İsra 17/31.

¹⁶³ Ayyâşî, *Tefsiru’l-‘Ayyâşî*, 2/313.

¹⁶⁴ Abdullah b. Cafer el-Humeyrî, *Kurbu’l-isnâd* (Kum: Muessesetü Âli’l-Beyt, 1413), 353.

¹⁶⁵ Önceki bölümlerde ‘Samed’ kelimesinin “Herhangi bir derinliği olmayan şey.” şeklinde İmam Hüseyin’e isnad edilen bir rivayetten söz edilmişti. İmam Hüseyin’in bu sözüyle neyi kastettiği ihtimali İslam mezhepleri arasında ihtilaf çıkmasına sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Yakup el-Kuleynî, *Usûlü’l-Kâfî* (Beyrut: Dâru’l-Murtazâ, 1426/2005), 89.

¹⁶⁶ Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, 4/436.

¹⁶⁷ Ayyâşî, *Tefsiru’l-‘Ayyâşî*, 159/2.

¹⁶⁸ el-Furkan 25/39.

¹⁶⁹ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsiru’l-Kummî* (Kum: Muessesetu’l-İmâmi’l-Mehdî, 1435), 2/723.

¹⁷⁰ el-‘Arâf 7/156.

gerekçelendirme Sünnî kaynaklar gibi Şîî kaynaklarda da bulunmaktadır. Özellikle Saduk'un "İlelu'ş-şerâi" adlı kitabında birçok örneğe rastlanmaktadır. Mesela İmam Ali'den rivayet edildiğine göre o, bazı Yahudilerle konuşurken kendisine sorulması üzerine, "Dünya, dünya ismiyle isimlendirildi çünkü o, "أدنى", "her şeyden alçaktır." Âhiret de âhiret olarak isimlendirildi, çünkü sonunda ceza ve sevap vardır." İmam Muhammed el-Bâkır da Mekke'nin "Bekke" olarak isimlendirildiğini çünkü orada kadın ve erkekler bazı helal ve haramlardan kesilir. Diğer beldelerde mekruh olmasına rağmen orada bir kadının erkeğin sağında, solunda, önünde hatta hemen yanında namaz kılmasında bir beis yoktur. Bunun gibi Âdem ile Havva ve haccın meşâiri gibi kelimelerin isimlendirilme gerekçelerine dair Şîî kaynaklarda rivayetler bulunmaktadır.¹⁷²

d) Rivayetlerde birçok eş, yakın veya zıt anlamlı kelimelerin açıklamaları da yer almaktadır. Mesela imamlardan müteradif veya zıt kelimeler arasındaki farkların veya ilişkilerin ortaya çıkarılmasına dair haberler nakledilmiştir. Bu konudaki rivayetler sadece Şîî kaynaklarda yer almaktadır. Örnek olarak " وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامَ وَمَا تَزْدَادُ " "rahimlerin artırdığı ve eksilttiği şey"¹⁷³ ayeti hakkında İmam Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık, "eksilttiği" dokuz aya ulaşmayan hamilelik, "artırdığı" dokuz ayı geçen hamilelik olarak açıklamıştır.¹⁷⁴ Aynı şekilde Allah'ın ayetlerinde şimşekten bahsedilirken korkuyla ve umutla olabileceği bildirilmiştir. İmam Rızâ'dan gelen rivayet şimşegin yolcu için korku, mukim için ise umut olabileceğini açıklamıştır.¹⁷⁵

e) Şîî kaynaklarda imamlardan nakledilen bazı rivayetlerde kelimenin dil âlimleri nezdindeki manasıyla o kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılan manası arasındaki ilişki veya farklılık açıklanmıştır. İmam Muhammed el-Bâkır'a " قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي " "Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?"¹⁷⁶ ayetindeki el'in "يد" manası sorulduğunda Muhammed el-Bâkır;

¹⁷¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 13/155.

¹⁷² Bk. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî es-Sadûk, *'İlelu'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427/2006), 1/20-22.

¹⁷³ er-Ra'd 13/8.

¹⁷⁴ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/219.

¹⁷⁵ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh el-Kummî, *Uyûnu ahhâri'r-Rızâ* (Kum: Muessesetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Türâs, 1388), 1/402.

¹⁷⁶ Sâd 38/75.

“el, Arap dilince kuvvet ve nimet anlamındadır. Allah bazı ayetlerde, وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا “Güçlü kulumuz Dâvûd’u hatırla!”¹⁷⁷ ve وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْمِينٍ “Göğü kudretimizle biz kurduk.”¹⁷⁸ buyurarak “yed” kelimesini “güç” anlamında kullanmıştır. Bir kişiye benim beyaz bir elim var dediğinde anlaşılan nimettir.”¹⁷⁹

cevabını vermiştir. Aynı şekilde İmam Ali er-Rızâ, خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.”¹⁸⁰ ayetinde geçen “hateme” kelimesinin anlamının, بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا “Allah o kalpler üzerine damga vurmuştur; pek azı müstesna artık iman etmezler.”¹⁸¹ ayetini delil göstererek kâfirlerin kalplerini küfürlerinin cezası olarak mühürleme, damgalama manasında olduğunu ifade etmiştir.¹⁸²

2.1.1.3. Nassın Zâhirî

Ayetlerin tefsiriyle ilgili imamlardan gelen rivayetlerin büyük çoğunluğu nassın zahirine dayanmaktadır. Nassın zahiriyle hüküm çıkartmışlar ve mutabıkî, tezammunî veya iltizamî şekilde nassı izah eden manalara ulaşma yoluna başvurmuşlardır. Onlardan gelen rivayetlerin kaynağı ve dayanağı nassın zahiri olmuştur. Bu türün oldukça fazla örneği vardır:

a) Fıkhî hükümler konusunda bahsi geçen rivayetlerin büyük çoğunluğu, helal-haram, umum-husus ve mutlak-mukayyet hükümlerin beyanında nassın zahirine dayanmaktadır. Bu konuda pek çok örnek vardır ve Kur’ân’ın hükümleri bölümünde bunlardan söz edilecektir.

b) Bazı rivayetler nassın zahirini örnekler üzerinden açıklıyor. Örneğin, لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا “Onlarla gizli sözleşme yapmayın.”¹⁸³ ayetiyle alakalı olarak İmam Kâzım’dan “Gizli sözleşme yapmanın manası, adamın 'seninle filan kişinin evinde randevulaşıyorum' demesi ve kadına müstehcen davranışlarda bulunması” şeklinde bir açıklama rivayet edilmiştir.¹⁸⁴ Aynı şekilde ayette geçen “meşrû söz” kelimesi İmam Ca’fer es-Sâdık’tan

¹⁷⁷ Sâd 38/17.

¹⁷⁸ ez-Zâriyât 51/47.

¹⁷⁹ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh el-Kummî, *et-Tevhîd*, thk. Hişam el-Hasenî et-Tahrânî (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.) 153.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/7.

¹⁸¹ en-Nisâ 4/155.

¹⁸² Kummî, *Uyûnu ahhbârı’r-Rızâ*, 1/160.

¹⁸³ el-Bakara 2/235.

¹⁸⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/262.

rivayetle adamın kadına, “Seni istiyorum ve kadınlara karşı çok cömerdim.” demesi şeklinde açıklanmıştır.¹⁸⁵

c) Şîî kaynaklardaki rivayetlerde imamların manayı zihinde canlanandan başka bir ihtimali olan ve dilde kullanılan aynı lafzın başka bir anlamına dolaylı olarak aktarımı vardır yani lafız, zahiri manasından başka bir anlama aktarılmaktadır. Bu, genellikle isim ve sıfatlarda yapılmaktadır. Mesela Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre bir adam tam olarak anlayamadığı, وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ “Kıyamet günü Allah onlara bakmayacak”¹⁸⁶ ayetini sormuş, o da “Bu ayette Allah’ın onlara iyi davranmayacağından bahsediliyor ve Araplar “Allah’a yemin olsun ki filan bize bakmıyor.” dediğinde ondan kendilerine bir fayda gelmeyeceğini kastediyorlar. Burada Allah’ın yarattıklarına bakmasından kasıt onlara merhamet ile muamele etmesidir.”¹⁸⁷ demiştir.

d) Bazı rivayetler de zahiri nassın günlük hayata tatbikiyle nassın zahire delâlet etmesine dayanmaktadır. Örneğin "رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ" “Bizi doğru yola erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme”¹⁸⁸ ayeti hakkında imam Ca’fer es-Sâdık, “Bizi doğru yola erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme” zikrinin çokça söylenmesi ve sapmaya karşı sürekli teyakkuzda olunması gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber’e gitme konusunda, "وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ" "Onlar, kendilerine yazık ettiklerinde sana gelip Allah'tan mağfiret dileseler ve Peygamber de onlara mağfiret dileseydi, Allah'ın tevbeleri daima kabul edici ve merhametli olduğunu görürlerdi.”¹⁹⁰ ayetinden hareketle “günümüzde onun kabrinin ziyaret edilebileceğini” ifade etmiştir. Ca’fer es-Sâdık ziyaretle ilgili “Medine’ye girmeden hemen önce gusül al ve öyle gir.” Sonra az önce zikredilen Nisâ 4/64. ayetini okuyarak, “Ey Allahım! Senin nebine günahlarımdan bağışlanma dileyerek, tövbekâr olarak geldim. Günahlarımı affetmesi için benim ve senin rabbine yöneliyorum.” diyerek Hz. Peygamber’in (sav) kabrine git.”¹⁹¹ telkininde bulunmuştur.

¹⁸⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/262.

¹⁸⁶ Âli İmrân 3/77.

¹⁸⁷ Sadûk, *et-Tevhîd*, 255.

¹⁸⁸ Âli İmrân 3/8.

¹⁸⁹ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/187.

¹⁹⁰ en-Nisâ 4/64.

¹⁹¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 4/318

Bazı rivayetlerde nasların zahirine dayanılarak hüküm çıkartma yoluna gidildiği görülmektedir. Mesela bir rivayete göre birisi müminlerin Emiri'ne geldi ve;

“Ey Müminlerin Emiri! Karnımda bir acı hissediyorum.” dedi. Müminlerin Emiri ona “Hanımın var mı?” diye sorunca adam, “Evet” cevabını verdi. O da “Kendi rızasıyla vermesi şartıyla onun malından iste sonra onunla bir bal satın al ve üzerine yağmur suyu dök. Sonra onu iç. Çünkü ben Allah’ın, ” وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً خَرُجْ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ ¹⁹² ”, “Biz gökyüzünden mübarek bir su indirdik.” ¹⁹² ” “Karınlarından çeşitli renklerde içecek/bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır.” ¹⁹³ ve “Fakat kendi istekleri ile ondan (mehirden) bir kısmını size bağış olarak verirlerse o taktirde onu afiyetle rahatça yiyin.” ¹⁹⁴ dediğini işittim.” dedi ve ekledi, “Bereket, şifa, afiyet ve rahatlık bir araya gelirse Allah’ın izniyle sen de iyileşirsin.” Adam bunları yapınca iyileşti. ¹⁹⁵

Şîi kaynaklarda bu türde pek çok örnek vardır.

e) Bazı rivayetler ise ayetin zahirinden kastedilmeyen mananın anlaşılması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Örneğin İmam Ca’fer es-Sâdık, hac ile alakalı olarak “istitâat” kelimesinin manası konusunda Kaderiyye’ye reddiyede bulunmuştur. Kaderiyyeci birisinin;

“Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” ¹⁹⁶ ayetinden yola çıkarak “Allah onlara istitâat vermedi mi?” dediğinde Ca’fer es-Sâdık, “Yazık sana! İstitâatın manası bineğe ve yeterli azığa sahip olmaktır. Bedeni olarak güç sahibi olmak değildir.” demiştir. Bunun üzerine adam, “O halde bineği ve azığı olan kişi hacca gücü yeten biri değil midir?” diye sorunca, “Vay haline! Sandığın gibi değil. Mesela bir adamın binek ve azıktan çok fazla malı olsa bile Allah ona izin vermedikçe hac yapamaz.” ¹⁹⁷

cevabını vermiştir. Aynı şekilde Hz. Ali vasiyetin borçtan önce olduğunu bildiren, ” مِنْ ” “Yapacakları vasiyetten ya da borçtan sonra” ¹⁹⁸ ayetinin

¹⁹² Kâf 50/9.

¹⁹³ en-Nahl 69/16.

¹⁹⁴ en-Nisâ 4/4.

¹⁹⁵ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/245.

¹⁹⁶ Âli İmran 3/97.

¹⁹⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, 4/159.

¹⁹⁸ Nisâ 4/12.

zahirine aykırı olarak borcun vasiyetten önce olduğunu öne sürmüştür. Bunu, Peygamber'in (sav) borcu vasiyetten önce eda etmesinden ötürü yapmıştır.¹⁹⁹

f) Özellikle Şîî kaynaklarda, imamların nasların zahirleri arasında çelişki vehmi veren müşkülleri gideren açıklamalarına dair birçok rivayet vardır. Örneğin Hz. Ali'ye nispet edilen bir rivayete göre zındıklara karşı bir münazarasında ona, "Kur'ân'da bazı tearuzlar vardır. Mesela Allah bir ayette "فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ" "İnanmış olarak yararlı iş işleyenin ameli inkâr edilmeyecektir."²⁰⁰ buyurmuş ve diğer bir ayette ise "وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ أَهْتَدَى" "Doğrusu ben, tevbe edeni, inanıp yararlı iş işleyerek doğru yola gireni bağışlarım."²⁰¹ buyurmuştur. İlk ayette salih amellerin görmezden gelinmeyeceği bildirilirken ikincisinde iman ve salih amellerin hidayet olmadan bir anlam ifade etmediği bildirilmektedir." diye sorulduğunda Hz. Ali'nin, "Taha Sûresi'ndeki ayette bahsi geçenlerin hiçbirisi hidayetten ayrı değildir. Gerçek anlamda olmadıkça her "Ben inandım." diyen kişi haddi aşanları helak eden azaptan kurtulmuş olamaz. Eğer böyle olsaydı tevhide inanan ve Allah'ın birliğini ikrar eden Yahudiler ile İblis gibi vahdaniyeti ikrar eden diğer kâfirler de kurtulmuş olurlardı. Hâlbuki Yüce Allah bu durumu, "الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمَنُ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ" "İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır."²⁰² ve "مِنَ الَّذِينَ قَالُوا ءَامَنَّا بِأَقْوَامِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ" "Dilleriyle iman ettik diyenler aslında kalpleriyle iman etmemişlerdir."²⁰³ ayetlerinde açıklamıştır. Bu ayetlerin cem'i ile ayetler arasındaki vehmi tearuz giderilmiştir." şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir.²⁰⁴

2.1.2. Siyâk

Ayetler anlam açısından öncesi ve sonrasıyla ilişkilidir. İfadelerin siyâkına (akışına) göre kelimeleri şer'î ve lugavî manalara göre tefsir etmek gerekmektedir. Birçok hüküm ve mana ayetlerin siyâkından istinbat edilmiştir. Siyâk ile lafızların yapısına, takdim ve tehir olarak aynı ayette veya öncesindeki ya da sonrasındaki bir ayette ya da sûrenin

¹⁹⁹ el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1427/2006), 3/26.

²⁰⁰ el-Enbiyâ 21/94.

²⁰¹ Tâhâ 20/82.

²⁰² el-En'âm 6/82.

²⁰³ el-Mâide 5/41.

²⁰⁴ Sadûk, *et-Tevhîd*, 255.

genelinde verilen bilgiler kast edilmektedir.²⁰⁵ Şîi ve Sünnî kaynaklardaki on iki imamın rivayetlerinde siyâkî delâlet en az geçen delâlet türünü oluştursa da onların yaptıkları tefsirler ve çıkardıkları hükümlerle ilgili bize ulaşan rivayetler bulunmaktadır. On iki imamın rivayetlerinde siyâkla ilgili izlenilen metot genel hatlarıyla aşağıda geldiği şekilde açıklanabilir.

2.1.2.1. Ayet Bütünlüğü

Ayetin genel siyâkı aracılığıyla bazılarına kapalı ve muğlak gelen bazı hususların anlamlarına ulaşılabilir. Zira siyâk manaları ortaya çıkarır ve açıklar. Mesela bazılarına göre kâfirlerin bazı savaşlarda müminlere üstün gelmesi, bazı çatışma anlarında batılın hakka karşı zafer kazanması muğlak bir durumdur. Çünkü Allah, "وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى" "فَاللَّهُ يَحْكُمُ" "بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ" "Allah inkârcılara, inananlar aleyhinde asla fırsat vermeyecektir."²⁰⁶ buyurmuştur. Oysa Hz. Ali, ayetin siyâkından yola çıkarak, bunun kıyamet gününde olacağını söyleyip bu kapalılığı ortadan kaldırmıştır. Nitekim ayetin baş tarafı, "فَاللَّهُ يَحْكُمُ" "Allah kıyamet günü aranızda hüküm verir." şeklindedir. Bu meselenin muğlak olduğunu iddia edenlere Hz. Ali'nin cevabı "Öncesini oku!" biçiminde olmuştur.²⁰⁷

Aynı şekilde siyâka ve lafızların tertibine dayanarak hüküm de çıkarılabilir. Bir adam Zeynelâbidîn'e gelerek evlenmediği bir kadını boşadığını söylemiş ve ondan fetva istemiştir. Zeynelâbidîn de ona "Bunda hüküm verilecek bir durum yoktur. Çünkü Allah evliliği boşanmadan önceye koymuştur. Nitekim Allah, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ" "طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ" "Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız"²⁰⁸ buyurmaktadır cevabını vermiştir.²⁰⁹ Adam boşanmayla ilgili fetva istemiş, Zeynelâbidîn de ayetin başında yer alan "mümin kadınları nikâhlayıp" kısmına işaret ederek fetva vermiş, hükmü siyâk çerçevesinde çözüme kavuşturmuştur.

Bazen başka bir delile dayanarak ayetin siyâkının bağlamından farklı bir mana da çıkarılabilir. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o "Siz bu ayette مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصِيَنَّ بِهَا أَوْ" "Siz bu ayette

²⁰⁵ el-Musennâ Abdulfettâh Mahmud, *es-Siyâku'd-delâli ve eseruhû fi't-tercihi'd-delâli* (Ürdün: Câmietu'l-Yermûk, Doktora Tezi, 2001), 13.

²⁰⁶ en-Nisâ 4/141.

²⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/327.

²⁰⁸ el-Ahzâb 33/49.

²⁰⁹ Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/129.

"vasiyetin borçtan önce olduğunu okuyorsunuz ama Resulullah (sav) borcu vasiyetten önce eda etti." demiştir.²¹⁰

2.1.2.2. Ayet Öncesi

Ayetteki mana, kendisinden önceki kıssanın gidişatına göre çıkartılmış olabilir. Kıssa ayetin hemen öncesinde olmak zorunda değildir, söz konusu ayetteki istinbat edilen manayla, olaylar ve anlamlar arasında bir irtibat bulunması yeterlidir. Hz. Ali'den gelen rivayette " "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمَنُ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ " "İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık/zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır."²¹¹ ayetinde bahsi geçenlerin Hz. İbrahim'in (as) ümmeti olduğu ifade edilmiştir.²¹² Bu mana, En'âm Sûresi'ndeki Hz. İbrahim'in kavmiyle olan kıssasının siyâkında zikredilmiş olan ayetlerden çıkarılmıştır. Onun bu ayeti, sahâbîler arasında meydana gelen tereddüde binaen Hz. İbrahim'e özel kıldığı sanılmaktadır. Oysa sahâbîler Hz. Peygamber'e, "Hangimiz kendisine zulmetmedi ki?" diye sorduklarında Resulullah (sav), "Bu zulüm, sizin bildiğiniz zulüm değildir. Hz. Lokman'ın dediği gibi şirk çok vahim bir zulümdür." buyurmuştu.²¹³ Hz. Peygamber (sav)'in bu tefsiri Ali'ye ulaşmamış olabilir ve bu nedenle o da ayeti Hz. İbrahim'in kavmiyle sınırlandırmıştır. Çünkü günah işlememiş hiçbir Müslüman yoktur.

Bazı rivayetlerde ise sûrelerin arasındaki ilişki de siyâk sayılmıştır. İmam Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edildiğine göre o, Fil ve Kureyş Sûresi'ni tek sûre olarak görmüştür.²¹⁴ Bunun tek sebebi aralarındaki siyâkî ilişkidir.

2.1.2.3. Ayet Sonrası

Mana, kendisinden önceki ayetlere dayanabildiği gibi kendinden sonraki ayetlerle de alakalı olabilir. İmam Ali er-Rızâ "وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ" "Andolsun ki onu başka bir inişinde de gördü"²¹⁵ ayetinde kastedilen ru'yetin Allah'ı görmek olmadığını söylemekte, bunu sonraki ayette, "لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ" "Andolsun o, Rabbinin en

²¹⁰ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/26.

²¹¹ el-En'âm 6/82.

²¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/503.

²¹³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İman", 22, (32); Müslim b. Haccâc, *Musnedu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuat Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî), "İman", (124).

²¹⁴ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 10/345.

²¹⁵ en-Necm 53/13.

büyük ayetlerinden bir kısmını gördü.”²¹⁶ ifadesine dayandırmaktadır. Ona göre görünen şey, Allah'ın ayetleridir ve o ayetler Allah'tan başka bir şeydir.”²¹⁷ Benzer bir yöntemle Hz. Hüseyin “samed” kelimesini bir sonraki ayette geçen "Doğurmamış ve doğmamıştır" ifadesiyle tefsir etmiştir.²¹⁸

İmam Ca'fer es-Sâdık da kendisinden sonraki ayetle irtibata dayanarak bazı ayetleri anlamlandırmıştır. O, “Dünya hayatını ve ziynetini isteyip de Allah'ın şu sözünden, مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” “Maşallah! Kuvvet ancak Allah'a mahsustur!”²¹⁹ korkmayana hayret ederim. Çünkü ayetin sonunda Allah'ın, “فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ” “Bakarsın Rabbim bana senin bağından daha hayırlısını verir.”²²⁰ dediğini işitim.” demiştir.²²¹

2.1.2.4. Genel Siyâk

Genel siyâktan kastedilen bir konunun Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınmasıdır. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın Kur'an'la tefsiridir. Kur'ân-ı Kerim, on iki imamın tefsir rivayetlerinin kaynakları arasında yer almaktadır. Onlar Kur'ân naslarını yine başka ayetlerle tefsir etmişlerdir. Kur'ân'ın bir yerindeki mücmel ayeti yine Kur'ân'ın başka bir yerindeki ayetle beyan etmişler; bir yerde mutlak olanı başka yerde takyid etmişlerdir. On iki imam rivayetlerindeki Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinde takip edilen metot birkaç noktada açıklanabilir:

a) Kur'ân-ı Kerîm'in farklı yerlerindeki lafızlardan mücmel olanlar mufasssal olanlara hamledilir. Örneğin “وَشَهِدَ وَمَشْهُودٌ” “Şahitlik edene ve edilene andolsun ki”²²² ayeti hakkında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den rivayet edildiğine göre “Şahit Resulullah (sav) ve meşhut da kıyamet günüdür.” Buna delil olarak, “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِيدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا” “Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”²²³ ve “ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ” “O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür.”²²⁴

²¹⁶ en-Necm 53/18.

²¹⁷ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 7.

²¹⁸ es-Sadûk, *et-Tevhîd*, 90.

²¹⁹ el-Kehf 18/39.

²²⁰ el-Kehf 18/40.

²²¹ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, tsh. Ali Ekber el-Ğıfârî (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1424), 246.

²²² el-Burûc 85/3.

²²³ el-Ahzâb 33/45.

²²⁴ Hûd 11/103.

ayetlerini okumuşlardır.²²⁵ Bu iki ayete dayanarak şahit kelimesini Resulullah (sav), meşhûr kelimesini de kıyamet günü olarak tefsir etmişlerdir. Bu örnek, “Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri içtihat kabilindendir.” görüşünü doğrular niteliktedir. Çünkü bu ayetteki şahit ve meşhûr kavramlarının tefsirinde birçok âlim ihtilaf etmiş ve manalarının açıklanmasında Kur’ân’ın delâletine başvurmuşlardır.

b) Kelimelerin manalarının beyanı bazen başka ayetlere dayanılarak tefsir edilmektedir. Örneğin Hz. Ali "لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ" “Vaadim zalimler için geçerli değildir.”²²⁶ ayetindeki zalimleri, müşrikler olarak tefsir etmiştir. Çünkü Allah, "إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" “Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür.”²²⁷ ayetinde şirki zulüm olarak isimlendirmiştir. Nitekim Hz. İbrahim, insanlara önder olduğunda Allah’ın vaadinin putperestler için geçerli olmayacağını öğrendiğinde, "وَأَجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ" “Rabbim! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!”²²⁸ diye dua etmiştir.²²⁹

c) Âmmın tahsisi, mutlakın takyidi ve mübhemini tebyini rivayetlerde çokça yer almaktadır. Örneğin İmam Ca‘fer es-Sâdık, kadınların mehriyle ilgili olan "وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ" “Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz.”²³⁰ ayeti hakkında, bu ayetin kadınların mehrinden bir şey almanın mutlak olarak haram olduğunu belirtmediğini, kadının kocasına verdiği hibe ve sadaka gibi bazı durumların istisna olarak kabul edildiğini söylemiş ve "فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ" “Fakat kendi istekleri ile ondan (mehirden) bir kısmını size bağış olarak verirlerse o takdirde onu afiyetle rahatça yiyin.”²³¹ ayetini delil göstermiştir.²³² Hz. Ali ise "صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ" “Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.”²³³ ayetindeki nimet verilenleri "مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ" “Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salih kişilerle beraberdir.”²³⁴ ayetiyle açıklamıştır.²³⁵ İmam Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayet

²²⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/335; Tabersî, *Mecme ‘u’l-beyân*, 10/243.

²²⁶ el-Bakara 2/124.

²²⁷ Lokmân 31/13.

²²⁸ İbrahim 14/35.

²²⁹ Tabersî, *el-İhticâc*, 2/591.

²³⁰ el-Bakara 2/229.

²³¹ en-Nisâ 4/4.

²³² Kuleynî, *el-Kâfi*, 7/22.

²³³ el-Fâtîha 1/7.

²³⁴ en-Nisâ 4/69.

²³⁵ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbevehy el-Kummî es-Sadûk, *Meâni’l-ahbâr*, thk. Muhammed Kâzım (Kerbela: el-‘Atabetü’l-Hüseyniyye, 1435/2014), 1/59.

düşmedikçe aklını başına almayacağını ve korkmayacağını bilmekteydi. Bunun için Allah, onun sıkıştığında söylediği şu sözünü aktarmıştır: "حَتَّىٰ إِذَا أَذْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ ءَامَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي ءَامَنْتُ بِهٖ بَنُو إِسْرَءِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ" (Sular), onu boğacak düzeye erişince, (Firavun), "İsrailoğullarının kendisine (O'na) inandığı ilâhtan başka (ilâh) olmadığına ben de imân ettim ve ben (de), Müslümanlardanım (teslim olanlardanım, İslâm'a girenlerdenim)." dedi."²⁴⁶ Allah cevap olarak: "Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuşsun."²⁴⁷ buyurarak onun imanını kabul etmemiştir.²⁴⁸

f) Bazen ayet başka bir ayetle delil olmaksızın sadece bir iddiaya dayanılarak da tefsir edilmiştir. Sonra bu tefsir başka ayetlerle desteklenmiştir. Mesela Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre bir hutbesinde, "يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ" "Mübarek bir ağaçtan tutuşturulur."²⁴⁹ ayetini okumuş ve mübarek ağacın Hz. İbrahim (a.s) olduğunu ifade etmiştir. Sonra da "وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ" "Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir" dediler."²⁵⁰ ayetini delil getirmiştir.²⁵¹ Hâlbuki bu iki ayet arasındaki bağlantı bir iddiadan öteye geçmemektedir.

g) Bazen ilk başta lafzın zahirine uygun olarak akla gelen mana, başka bir ayete dayanılarak yok sayılmıştır. Mesela Me'mun'un, İmam Ali er-Rızâ'ya sorularında böyle olmuştur. Me'mun ona: "Peygamberlerin hepsi masumdur diyen sen değil misin?" diye sorunca o, "Elbette" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Me'mun: "وَدَا اللَّوْنُ إِذْ ذَهَبَ مُغْلَضِبًا" "Zünnûn'u da (Yunus'u) da zikret. O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti."²⁵² ayetinin anlamı nedir?" diye sorunca İmam Ali er-Rızâ, "Bu Yunus'dur (a.s) ve öfkeli bir halde "Bizim kendisini sıkıştıramayacağımızı" sanarak gitmişti. Buradaki sıkıştırma rızık bakımındandır. Delil olarak "وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ" "Ama onu deneyip rızkını daraltınca da" ayeti gösterilebilir."²⁵³ demiştir.²⁵⁴ İmam Ca'fer es-Sâdık'ın "إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ" "Allah kötülüğü bilmeyerek yapıp da hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul

²⁴⁶ Yûnus 10/90.

²⁴⁷ Yûnus 10/91.

²⁴⁸ Sadûk, 'İlelu's-Şerâi', 1/99.

²⁴⁹ en-Nûr 24/35.

²⁵⁰ Hûd 11/73.

²⁵¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, 8/201.

²⁵² el-Enbiyâ 21/87.

²⁵³ el-Fecr 89/16.

²⁵⁴ Sadûk, *Uyûnu Ahbârı 'r-Rızâ*, 261/2.

etmeyi üzerine almıştır.”²⁵⁵ ayetindeki cehaletle ilgili yorumu da buna benzemektedir. Cehalet denilince akla gelen ilk şey bilmenin zıddıdır yani o şeyin kötülük olduğunu bilmemektir. Lakin Ca’fer es-Sâdık cehalet kelimesini “günah işlemek” olarak tefsir etmiş ve “Kul bütün günahları bilir. O halde kişi Allah’a karşı isyan ederek kendini tehlikeye attığında bildiği halde cahil sayılır.” demiştir. Sonra da Hz. Yusuf’un kardeşlerine söylediği, “Siz, Yusuf ve kardeşine bilmeden neler yaptığınızı farkında mısınız?” dedi.”²⁵⁶ sözüyle istidlal etmiştir. Hz. Yusuf, Allah’a isyan ederek kendilerini tehlikeye attıkları için onlara cehalet nispet etmiştir.²⁵⁷

h) Bazen ayetleri cem’ etme yöntemiyle çelişki vehmi giderilmiştir. Örneğin Allah çok eşli evlilikte kadınlar arasında adaletin sağlanamaması durumunda bir taneyle yetinilmesi gerektiğini emretmiştir. Lakin başka bir ayette insanın istese bile kadınlar arasında adaleti sağlayamayacağından bahsedilmektedir. İmam Ca’fer es-Sâdık söz konusu iki ayeti cem’ etmiştir. “فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاجِدَةً” “Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın.”²⁵⁸ ayetinin harcama; “وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ” “Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz.”²⁵⁹ ayetinin sevgi konusunda olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁰ İmam Ca’fer es-Sâdık’ın, iki ayetin cem’ işlemindeki istinbatında ayetlerin genel siyâkının yol göstericiliğinden faydalandığı sanılmaktadır. Çünkü ilk ayetin siyâkında harcamadan ve kadınlara verilen mehirden; ikinci ayetin siyâkında ise aile hayatı ve ailevi sorunlardan bahsedilmektedir.

2.1.3. Hâricî Delâlet

Daha önce zikredildiği gibi Kur’ân nassını anlamak için bazen hâricî delâletlere ihtiyaç duyulabilir. Hâricî delâlet ile kastımız, kendisiyle bağlantılı olan hâricî etkenlere dayanarak istenilen manaya ulaşmaktır. Nas ile manasını açıklayan hâricî etkenlerin bağlantısı, kitap ve sünnet gibi bir kaynakta yer alan başka bir nas ya da sahih nazara dayanan akli bir irtibat olabilir. İstidlal kaynakları, “لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ” “And olsun ki peygamberlerimizi belgelerle gönderdik;

²⁵⁵ en-Nisâ 4/17.

²⁵⁶ Yûsuf 12/89.

²⁵⁷ Tabersî, *Mecme‘u’l-beyân*, 3/36.

²⁵⁸ en-Nisâ 4/3.

²⁵⁹ en-Nisâ 4/129.

²⁶⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/218.

insanların doğru (adaletli) hareket etmeleri için peygamberlerle beraber kitap ve ölçü indirdik.”²⁶¹ ayetinde nakli kaynak olarak kitap, akli kaynak olarak mizan şeklinde belirlenmiştir.²⁶²

2.1.3.1. Nakli Delâlet

Nakli delillerin içtihadî rivayetlerin yanına konulması garipsenebilir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi tefsir Peygamber (s.a.s) tarafından yapılmadığı takdirde nakli delillerle tefsir bizzat kendi başına içtihat faaliyetidir. Burada hadis için geçerli olan şart sahih olmasıdır. Müfessir ayeti başka bir ayetle, bir hadisle veya sahabe sözüyle tefsir ettiği vakit bu içtihat kabilindendir ve içtihadî tefsirden sayılmaktadır. Doğruyu da yanlış da içerebilir. Zira delilin kullanımı içtihad ve anlamaya dayanmaktadır.

a. Sünnet

Hiz. Peygamber’in bizzat bir ayeti tefsir ettiğı rivayetler daha sonra sözlü rivayetler başlığı altında ele alınacaktır. Burada yalnızca on iki imamın kendi içtihatlarına istinaden bir ayetin tefsirinde rivayet ettikleri hadislere yer verilecektir. Bu yönüyle bu tür tefsir, Peygamber’den (sav) gelen bir nas olarak değerlendirilmeyip imam tarafından ortaya konulan bir içtihat sayılmaktadır. On iki imamın ayetleri tefsir ederken sünneti kullanma metotlarını birkaç noktada şöyle arz etmek mümkündür:

a) İmamlar, husus ifade edildiğı sanılan yerlerde aslında umum ifade edildiğini öne sürerek sünnetten delil getirmişlerdir. Örneğın " وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ " "Allah'ın mescitlerine engel olandan daha zalim kim vardır!"²⁶³ ayetinde geçen "mesâcid" lafzıyla ilgili ilk akla gelen mana bütün ibadet mekânlarıdır. Lakin Hiz. Ali, Hiz. Peygamber’in (sav) "Yeryüzü bana temiz bir mescit kılındı." sözünden hareketle buradaki mescitlerden kastedilenin bütün yeryüzü olduğunu beyan etmiştir.²⁶⁴

b) İmamların naklettığı hadisler, Kur’ân’da geçen bir şeyi tekit için ya da Kur’ân’dakine benzer bir şekilde başka bir manayla ilgili olabilmektedir. Örneğın "Allah güzeldir,

²⁶¹ el-Hadîd 57/25.

²⁶² Muhammed Abduh-Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr* (Mısır: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-Âmme li’l-Kitâb, 1990), 3/133.

²⁶³ el-Bakara 2/114.

²⁶⁴ Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 1/261.

güzeli sever ve verdiği nimetlerin emaresini kulunda görmek ister.”²⁶⁵ hadisiyle " وَأَمَّا " " Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an.”²⁶⁶ ayeti arasında böyle bir ilişki kurulmuştur.²⁶⁷

c) Kur’ân-ı Kerîm’in bazı lafızlarının farklı hükümlere hamledilmesi için Hz. Peygamber’in (sav) fiillerinden bazı misaller getirilmektedir. Örnek olarak "أَلْقَدَ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ" "Andolsun ki sizin için Allah’ın Resûl’ünde güzel bir örnek vardır.”²⁶⁸ ayeti için İmam Ca’fer es-Sâdık “Resulullah bir gece uyudu ve Allah onu güneş üzerine doğuncaya kadar uyuttu. İşte bu insanlar için Rabbinden bir rahmettir. Eğer bir adam güneş doğuncaya kadar uyusa ve insanlar onu ayıplayıp “Sen namazlarını önemsemiyorsun.” deseler bile, bunu Resulullah da yapmıştır ve o güzel bir örnektir. Aynı şekilde eğer bir adam başka birine “Bugün uyuyakaldım namaz geçti.” derse diğeri ona “Resulullah (s.a.s) da uyudu ve namazı kaçırdı lakin o güzel bir örnekti.” diyebilir. Allah onun yüzü suyu hürmetine bu ümmete merhametiyle muamele etsin.” demiştir.²⁶⁹

d) Kur’ân, sünnetle tefsir edilerek ayetlerin yanlış anlaşılmasının önüne geçilmiştir. Örneğin İmam Muhammed el-Bâkır, iddet süresinde olan bir kadının yanlış anlamasını düzeltmek için hadisten yararlanmıştır. İmam kendisini överek, soru soran kadına, “Resulullah’ın (sav) akrabası olduğumu, dedemin Hz. Ali olduğunu ve İslam’daki konumumu biliyorsun.” dedi. Kadın da "وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ" "Bu kadınlarla (iddet bekleyen) evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde veya içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur.”²⁷⁰ ayetinin aksine onu yanlış anlayarak kendisine açıkça evlenme teklif ettiğini düşünerek;

“Ey Cafer’in babası Allah seni affetsin! Sen bir âlim olarak bana iddet süresindeyken açıkça evlenme mi teklif ediyorsun?” diye sordu. İmam Muhammed el-Bâkır da “Asla bunu (açıkça evlenmeyi) kastetmedim! Sadece sana Resulullah’a akrabalığım ve konumumdan söz ediyorum! Resulullah (sav) bir gün Ümmü Seleme’yi eşi Ebû Seleme’nin vefatından sonra ziyaret etti ve evlenme amacıyla

²⁶⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. 'Ivedullah – Abdulmuhsin el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.) 5/60 (no. 4668).

²⁶⁶ ed-Duhâ 93/11.

²⁶⁷ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh el-Kummî es-Sadûk, *el-Hisâl*, thk. Ahmet el-Muhâvezî, (Tahran: Merkezi Ehli'z-Zikr, 1397), 3/161.

²⁶⁸ el-Ahzâb 33/21.

²⁶⁹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 3/165.

²⁷⁰ el-Bakara 2/235.

ona Allah katındaki konumundan bahsetti durdu. Bu asla bir evlenme teklifi değildi.” dedi.²⁷¹

e) İmamlar, bazen de Hz. Peygamber’in (sav) hadislerini tasdik etmek üzere Kur’ân-ı Kerîm’den delil getirmişlerdir. Örneğin Hz. Ali, Hz. Peygamber’in (sav) ümmetlerin parçalanıp bölünmesinden bahseden hadislerini naklederken onları tasdik etmek için;

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ الْيَعْلَمُونَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ الْيَعْلَمُونَ
وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ
“Şayet Ehl-i kitap iman edip günahtan sakınma çabası göstermiş olsalardı, kuşkusuz biz de kötülüklerini yüzlerine vurmaz ve onları nimeti bol cennetlere koyardık. Şayet onlar Tevrat’ı, İncil’i ve rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; onlardan birçoğunun yaptıkları işler ise pek kötüdür.”²⁷² ve “Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve o yolda âdil davranan bir topluluk (Hz. Muhammed’in ümmeti) da vardır.”²⁷³

ayetlerini okumuştur.²⁷⁴

f) Bazı meselelerde Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen rivayetlerde Şîî ve Sünnî kaynaklar farklılık gösterebilir. Örneğin Ehl-i sünnetin tefsir kaynaklarında Hz. Ali tarikiyle muta nikâhının haram oluşu ve yasaklanmasıyla ilgili hadisler nakledilmiş; İbn Abbas’tan ise bu nikâhın caiz olduğuna dair rivayetler aktarılmıştır.²⁷⁵ Şîî kaynaklarda ise rivayetler bunun tam tersi şeklinde nakledilmiştir.²⁷⁶

Sonuç olarak denilebilir ki Şîî kaynaklardaki hadis rivayetleri Hz. Peygamber’e (sav) nispet edilmek zorunda değildir. Bunun sebebi Şîa’nın Hz. Peygamber’in sözleriyle imamların sözleri arasında bir fark gözetmemesidir. Bazen söz Hz. Peygamber’e (sav) ait olsa bile imamın isminin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Ayrıca itikadi ve ameli meselelerle alakalı rivayetleri herhangi bir tertibe koymamışlardır. En önemli mesele ise Şîî kaynaklardaki imamlara nispet edilen rivayetlerin sıhhati mevzudur. Onlara göre imam, ister Hz. Peygamber’le (sav) çağdaş, isterse ondan asırlarca sonra yaşamış olsun

²⁷¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 5/100.

²⁷² el-Mâide 5/65-66.

²⁷³ el-‘Arâf 7/181.

²⁷⁴ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sami Selame (Dâru’-Tayyibe li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1420/1999), 3/149.

²⁷⁵ Buhârî, “el-Meğâzî”, 40 (No. 4216); Müslim, “en-Nikâh”, 1407.

²⁷⁶ Tabersî, *Mecme ‘u’l-beyân*, 3/51.

herhangi bir fark söz konusu değildir. Oysa Sünnî kaynaklarda hadisler Hz. Peygamber'e (sav) nispet edilerek zikredilmiş, senedin sıhhatı aranmış ve hiç kimsenin sözü hadis payesine yükseltilmemiştir.

b. Sahabe Kavli

Şîî kaynaklarda, sahabeden olan imamların dışındaki diğer imamların sahabilerden rivayetlerinin çok az olması dikkat çekmektedir. Ulaşabildiğimiz toplam altı rivayetin hepsi Selman Farisi, Ebû Zer, Ubey b. Kab ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilmiştir. Hâlbuki Hz. Ali dışındaki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de dâhil olmak üzere imamlar sahabilerin öğrencisi olmuşlardır. Siyer kitaplarında geçtiği üzere Hz. Ali, tabiinden olan Ebû Abdірrahmân es-Sülemî'den oğulları Hasan ve Hüseyin'e Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmesini istemiştir.²⁷⁷ Sünnî kaynaklardaki on iki imamın naklettiği fakat kendi sözleri olmayan rivayetleri, tezimizin konusuna girmediği için çalışmamıza dâhil etmedik.

2.1.3.2. Akli Delâlet

On iki imamdan gelen rivayetlerde tefsirde, hükümlerin istinbatında, ibret ve öğütlerin çıkarılmasında aklın kullanımı önemli bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Âlimlerin bir lafzın açıklamasında ya da bir olayın anlaşılmasında aciz kaldıklarında Hz. Ali'ye ve diğer imamlara müracaat ettikleri görülmektedir. Bu durum rivayetlerde geniş bir yer tutmaktadır.

Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili ayetlerin açıklanmasına dair akla dayanan rivayetleri incelediğimizde, manaların ortaya konulması ve hükümlerin çıkartılmasında akla dayanan değerlendirmelere rastladık. Bunlar şu şekilde izah edilebilir:

a) On iki imamdan Allah'ın isimleri ve sıfatlarıyla ilgili rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Vâcibü'l-vucûd olan Allah'ın noksanlıklardan münezzeh; kemal sıfatlarıyla muttasıftır ve hiçbir şeye benzemediğine yer verilir. Sahabe döneminde Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili tartışmaya nadiren rastlanırken Sünnî ve Şîî kaynaklarda bu konular çokça tartışılmıştır. Buna benzer bir şekilde on iki imamın rivayetlerinde de Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını açıklayan ayetlerin tevili geniş yer tutmaktadır. Şîî ve Sünnî kaynaklarda bu tür rivayetlerin birçok örneği bulunmaktadır. Mesela Hz. Ali, Allah'ı

²⁷⁷ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hâdîs, 1427/2006), 5/135.

niteleyerek, “Allah, rabbi olmayan Rab, ilahı olmayan İlahtır; her şeyi bilen ancak bilinmeyendir, her şeyi duyan ancak duyulmayandır. Vasıtasız duyan, alet ve organ olmaksızın görendir.” demiştir.²⁷⁸

Buna ilave olarak Hz. Ali’den nakledilen Sünnî kaynaklarda az sayıdaki rivayet ile Şîî kaynaklardaki rivayetler karşılaştırıldığında bazı çelişkilerin olduğu görülmektedir. Hatta bazen Şîî ve Sünnî kaynakların kendi içinde de bu tür çelişkiler bulunmaktadır. Örneğin Allah’ın kıyamet günü görülmesi meselesinde Sünnî kaynaklarda Hz. Ali’den “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.”²⁷⁹ ayetinden hareketle fazlasının Allah’ın görülmesi olduğu rivayet edilir.²⁸⁰ Hz. Ali’den gelen başka bir rivayette de bu “fazla”nın dört bin kapısı olan inciden bir oda olduğu söylenir.²⁸¹ Şîî kaynaklarda Allah’ın görülmesi meselesiyle ilgili imamların rivayetlerinde benzer şekilde çelişkiler söz konusudur. Mesela Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre müminler kıyamet günü Rablerini göreceklerdir. Çünkü Allah dünyada görülmez.²⁸² Başka bir rivayette ise bu rivayetin tam aksi bilgi vardır.²⁸³ Bu konuda üçüncü bir rivayet ise Allah’ın mümine dünyada kalp gözüyle görüleceğinden bahsetmektedir.²⁸⁴

Yine Şîî kaynaklarda “istivâ” kelimesinin anlamı hakkında da tearuz söz konusudur. Hz. Ali’nin bir rivayetinde Allah’ın sürekli olarak arşa istivâ ettiği bildirilmektedir.²⁸⁵ Başka bir rivayette ise istivâ’nın işleri en güzel biçimde yoluna koyma anlamında olduğu söylenmektedir.²⁸⁶

Allah’ın yaratılanlara benzetilme yanılıgına kapı aralayan her ayetin tevil edilmesine çalışıldığı rivayetlerde dikkat çekmektedir. Bu, bazen zâhirî manaların bâtinî manalara hamledilmesiyle yapılmıştır. Örneğin “O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz

²⁷⁸ Sadûk, *et-Tevhîd*, 38.

²⁷⁹ Yûnus 10/26.

²⁸⁰ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 4/358.

²⁸¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/69.

²⁸² Sadûk, *et-Tevhîd*, 262.

²⁸³ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbebeyv el-Kummî es-Sadûk, *el-Emâlî*, thk. Kısmu’d-Dırâsât fi Muesseseti’l-Bi’s (Tahran: Müesseseti’l-Bi’set, 1417), 495.

²⁸⁴ Sadûk, *et-Tevhîd*, 117.

²⁸⁵ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfî*, 92, 101.

²⁸⁶ Tabersî, *el-İhticâc*, 1/589.

(melek) yüklenir.”²⁸⁷ ayetindeki arşın yüklenilmesinden kastedilenin Allah’ın ilmini yüklenen âlimler olduğu söylenmiştir.²⁸⁸

Bazen kudret gibi Vâcibü’l-vucûd’un zaruri sıfatı olan bir niteliğin hamledilmesiyle tevil edilmiştir. Mesela “kudret” az önce zikredilen ayetteki “arşı taşıma” fiili olarak yorumlanmıştır. Rivayet edildiğine göre Yahudinin biri Hz. Ali’ye

“Rabbim taşıyan mıdır yoksa taşınılan mı?” diye sorunca Hz. Ali, “Rabbim her şeyi kudretiyle taşıyandır. Hiçbir şey onu taşıyamaz.” cevabını vermiştir. Bu kez Yahudi, “O halde, “O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.” ayeti için ne dersin?” deyince Hz. Ali, “Ey Yahudi bilmez misin ki göklerde, yeryüzünde, ikisi arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi yalnız Allah’ındır. Her şey toprağın üzerindedir ve toprak Allah’ın kudreti üzerindedir. O her şeyi taşır.”²⁸⁹

demmiştir.

Bazen de ayetlerin manalarının ihtimali olan başka bir manaya hamledilmesiyle tefsir yapılmıştır. Önceki ayetin “Melekler arşı taşımaktadır. Arş senin sandığın gibi yatak biçiminde değildir. Arş sınırlı, yaratılmış ve düzenlenmiş bir şeydir ve sahibi de senin Rabbindir. O bir şeyin bir şey üzerinde olması gibi değildir. Allah meleklerle arşı taşımalarını emretmiştir ve melekler de güçleri yettiğinde arşı taşımaktadırlar.” şeklinde tevil edilmesinde bunu görmek mümkündür.²⁹⁰

Yine Şîi kaynaklarda Hz. Ali’den “Allah’ın kıyamet günü gelmesi”, “O’na bakılması” ve “O’nun kullarının halinden üzüntü duyması”, “Allah’la yüzleşilmesi ve O’nun da yarattıklarına bakması” gibi tüm sıfatların tevili ve zahirinden çıkarılıp Vâcibü’l-Vücûd’un yarattıklarına benzemekten tenzih edilmesi ilkesine dayanılarak diğer manalara hamledilmesine dair rivayetler nakledilmiştir.²⁹¹ Örneğin Hz. Ali, “Allah, Musa ile uzvuşuz, vasıtasız, dudaksız ve sessiz bir şekilde doğrudan konuştu. Allah yaratılmış sıfatlardan beridir.” buyurmuştur.²⁹² Allah’ın ilim sıfatı, şeyleri olmadan önce

²⁸⁷ el-Hâkka 69/17.

²⁸⁸ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 93.

²⁸⁹ Sadûk, *el-Hisâl*, 3/132.

²⁹⁰ Sadûk, *et-Tevhîd*, 316.

²⁹¹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 139.

²⁹² Sadûk, *et-Tevhîd*, 79.

ilmiyle kuşatması manasındadır. Yaratmasıyla birlikte ilmi artmamıştır. Çünkü Allah'ın ilmi şeyler yaratılmadan önce de sonra da aynıdır.²⁹³

Sünnî kaynaklarda da Allah'ın ilmi hakkında Hz. Ali'den birçok rivayet nakledilmektedir. Örneğin Hz. Ali,

“Bazı insanlara göre problem olan Allah bir şeyi olmadan önce bilmez, ifadesini duyduğunda ayaklanır ve bunu “Keşke anneleri onları yitirseydi! Bunu nereden çıkarıyorlar?” diye sorunca “Onlar Kur’ân’daki “Andolsun ki içinizden cihad edenleri bilinceye kadar sizi imtihan edeceğiz.”²⁹⁴ ayetini tevil ediyorlar” denildi. Hz. Ali de: “Kim bilmeden konuşursa helak olmuştur Bu ayette “bilinceye kadardan” kastedilen cihat ve sabır üzerine farz olanları görmemizdir. Eğer o kişi kazadan başına gelen kötülüklere sabreder ve cihat ederse onları görürüz.”²⁹⁵

dedi.

Bu rivayette Allah'ın isim ve sıfatları hakkında bazı sorular beyan edilmiştir. Bu beyan işlemi sahabe döneminde başlamıştır ve bazı insanların Kur’ân hakkında mahlûk olup olmadığı hakkında sorgulamaları Sünnî kaynaklarda yer almıştır. Hz. Ali bu mesele hakkında “Eğer bu konuda sorgulamaya devam edilirse kötü sonuçlanacaktır. İmam olduğum sürece kim bu konuyu sorgularsa onun başını vurduracağım.” demiştir.²⁹⁶ Ayrıca Şîî ve Sünnî geleneğin her ikisinde de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e ait Allah'ın isim ve sıfatlarıyla alakalı, Hz. Hasan'ın Şîî kaynaklardaki “istivâ” kelimesini “sahibi olmak” manasında²⁹⁷ ve Hz. Hüseyin'in “samed” kelimesini “içinde oyukluk bulunmayan” şeklinde tevil ettiği rivayetlerden²⁹⁸ başkası bulunamamıştır.

Zeynelâbidîn'e ait Allah'a mekân atfetme hususunda bir rivayet bulunmaktadır. Zeynelâbidîn'e

“Allah bir mekânla vasıflandırılır mı?” diye sorulduğunda o, “Allah mekândan münezzehtir.” şeklinde cevap vermiştir. Biri ona, “Peygamberini gökyüzüne, kendi yanına yükseltmedi mi?” diye sorduğunda o da “Ona gökyüzündeki

²⁹³ Sadûk, *et-Tevhîd*, 43.

²⁹⁴ Muhammed 47/31.

²⁹⁵ Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdalberr, *Câmi‘u beyâni‘l-‘ilm ve fadlihi*, thk. Ebu‘l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dâru İbni‘l-Cevzi, 1414/1994), 1/465.

²⁹⁶ Suyûtî, *ed-Durru‘l-mensûr*, 2/154.

²⁹⁷ el-Kummî, *Tefsîru‘l-Kummî*, 3/932.

²⁹⁸ et-Tabersî, *Mecme‘u‘l-beyân*, 10/374.

hükümdarlığını, yaratmadaki büyüleyiciliğini ve yarattıklarındaki harikallığı göstermek için onu göğe yükseltti.”²⁹⁹

şeklinde cevap vermiştir.

İmam Muhammed el-Bâkır’dan da Allah’ın güzel isimlerinin tespit edildiği bazı rivayetler mukaddime kısmında zikredilmiştir. İmam Ebû Cafer’e (Muhammed el-Bâkır) tevhit hakkında bir şey sorulduğunda onun da “Allah’ın kendine has isimleri onun özündendir. O en yücedir, tekdir. Kendisinin bir olduğuna da yemin etmiştir. Allah’ın bir olduğunu yarattıklarında da görürüz. O tekdir, samet ve kuddûstür. Her şey ona ibadet etmektedir ve ona muhtaçtır. Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.”³⁰⁰ demiştir. Yine ondan Allah’ın selbî sıfatlarından bahseden rivayetler de nakledilmiştir. Örneğin, “Onlar Allah’ı hakkıyla tanıyıp bilemediler.”³⁰¹ ayetinden hareketle, Allah asla bir amel sıfatıyla nitelenemez demiştir.³⁰² Lakin diğer rivayetlerde Allah’ın “hayat sıfatı” gibi bazı sıfatları olduğu belirtilmiştir. İmam Muhammed el-Bâkır, Allah’ı “hiç sönmeyen nur, cehalet karışmamış ilim ve ölümsüz bir hayat” sıfatlarıyla tavsif etmiştir.³⁰³ Başka bir rivayette ise semî ve basar gibi sıfatlar konusunda bir adam kendisine;

“Sana kurban olayım. Iraklılardan bir topluluk Allah’ın görmeden duyduğunu ve duymadan gördüğünü iddia ediyorlar.” dediğinde İmam Muhammed el-Bâkır, “Yalan söylediler, dinsiz oldular ve hatalı teşbih yaptılar. Allah bundan beridir. O duyduğunu gören ve gördüğünü duyardır.” demiştir. Adam: “Ben sadece onların 'Allah sadece kendini akledenleri görür.' diye iddia ettiklerini söyledim.” deyince de İmam Muhammed el-Bâkır, “Şüphesiz Allah aklını kullanmaktadır lakin bu, yarattıklarınıninkinden farklıdır.”³⁰⁴

demiştir.

İmam Ca’fer es-Sâdık’tan gelen rivayetler Allah’ın sıfat ve isimleriyle alakalı birçok ayrıntıyı içermekte ve Mu'tezilî bir boyut sergilemektedir. Mesela bir zât İmam Ca’fer es-Sâdık’a;

²⁹⁹ Sadûk, *İlelû’s-şerâi*, 177.

³⁰⁰ Sadûk, *et-Tevhîd*, 94.

³⁰¹ ez-Zümer 39/67.

³⁰² Sadûk, *et-Tevhîd*, 128.

³⁰³ Sadûk, *et-Tevhîd*, 138.

³⁰⁴ Sadûk, *et-Tevhîd*, 144.

“Allah ezeli olarak duyan, gören, bilen ve kudret sahibi olan mıdır?” diye sorduğunda ona, “Evet.” cevabını vermiş; adam, “Bir zât Allah duyma vasfıyla işiten, görme vasfıyla gören, ilimle bilen ve kudretle kadir olandır.” diyerek Ehl-i Beyt’e olan nisbetinizi sahipleniyor.” deyince İmam Ca’fer es-Sâdık sinirlenerek, “Bunu kim söyledi? Onu söyleyen ve buna inanan müşrik olmuştur. Onun Ehl-i Beyt’le hiçbir ilişkisi yoktur. Allah bilme, duyma, görme ve kudret sahibi olma sıfatlarına sahiptir.”³⁰⁵

diye çıkışmıştır.

Başka bir rivayette ise;

“Rabbimiz olan Allah’ın zâtı ilimdir fakat bilinen değildir; duyma onun zâtıdır fakat duyulan değildir; görme onun zâtıdır fakat görülen değildir ve kudret onun zâtıdır lakin güce maruz kalan değildir. Varlıklar meydana geldiğinde ve malum olduğunda ise Allah’ta malum olanı bilme, duyulanı duyma, görüleni görme gerçekleşti ve güç yetirilecek şeye kudretinin hükmü geçmeye başladı.” Bunun üzerine, “Allah ezeli olarak hareket halinde midir?” diye soran adama İmam Cafer, “Allah bundan münezzehtir çünkü hareket sonradan fiille meydana gelen hâdis bir sıfattır.” diye cevap vermiştir. Adam, “Allah ezeli olarak mütekellim midir?” diye sorduğunda ise, “Kelam, hâdis olan bir sıfattır, ezeli değildir. Allah vardı fakat mütekellim değildi.”³⁰⁶

şeklinde cevap vermiştir.

Bu iki rivayetin, Mutezile mezhebinin Allah’ın isim ve sıfatlarıyla ilgili görüşleriyle uyum içinde olduğu görülmektedir. Onlara göre Allah duyma vasfı olmadan duyan, işitme vasfı olmadan duyan, görme vasfı olmadan gören ve ilim vasfı olmadan bilendir.³⁰⁷ Başka rivayetlere göre de İmam Cafer Allah’ın evvel ve ahir olmasını şöyle açıklamıştır:

“Evvel, kendisinden önce hiçbir şey olmayan, başlangıçta kimsenin önüne geçmediği; âhir ise sonu olmayan, sonuncu manasındadır. Tıpkı yaratılmışların bilinen sıfatı gibi. Lakin O, kadîm olanların ilkidir ve sonu ve sonrası olmayan

³⁰⁵ Sadûk, *et-Tevhîd*, 144.

³⁰⁶ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfî*, 78.

³⁰⁷ Abdulcebbar Ahmet, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, thk. Abdulkerim ‘Ukmân (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1416/1996), 182.

âhirdir. Ezelidir ve ebedi olarak sonsuzdur. Asla hâdis değildir ve bir hâlden diğer hâle geçmez. Her şeyin yaratıcısıdır.”³⁰⁸

Allah’ın ilim sıfatı hakkında adamın biri İmam Ca’fer es-Sâdık’a,

“Dün Allah’ın ilmi dâhilinde olmayan bir şey bugün meydana gelebilir mi?” diye sorunca İmam Ca’fer es-Sâdık, “Hayır! Bunu kim derse Allah onu rezil eder.” şeklinde cevap vermiştir. Bu kez adam, “Peki kıyamet gününe kadar olacaklar Allah’ın bilgisi dâhilinde midir?” diye sormuş İmam da “Elbette. O, bütün yaratılanları yaratmadan önce bilir.”³⁰⁹

şeklinde cevap vermiştir.

Ayrıca İmam Ca’fer es-Sâdık’ın rivayetlerinde “İsim, müsemma değildir” ıstılahının geçtiği görülmektedir. Ona göre “Allah’ın isimleri vardır fakat onlar zâtından başkadır.” İmam Ca’fer es-Sâdık da diğer imamlar gibi “istivâ”, “yed”, “vech”, “rıza””, gazab” gibi haberi sıfatları tevil etmiştir. Allah’ın kıyamet günü görülmeyeceğini ve onun gökyüzüne inmesi tabirinden kastedilenin emri olduğunu söylemiştir.³¹⁰

İmam Ca’fer es-Sâdık’ın rivayetlerinin bir diğer özelliği Allah’ın isim ve sıfatlarıyla alakalı bazı açıklamalarının bâtinî tefsir şeklinde olmasıdır. Arş ve kürsi hakkındaki, “Arş ulaşımda kürsiden ayrıdır. Çünkü her ikisi de gayb kapılarının en büyükleridir; her ikisi de gaybdır, gaybda birbirine yakındırlar. Çünkü kürsi gaybın zahir olan kapısıdır. Yaratmanın başlangıcı, kaynağıdır. Her şey ondandır. Arş ise batın kapısıdır. Orada keyfiyet, kevn, kader, sınır ve meşiet ilmi bulunur.” sözleri buna örnektir.³¹¹

İmam Kâzım’ın rivayetlerinde ise Allah’ın sıfat ve isimleri babında dikkat çekici bir nokta bulamadık. Onun rivayetleri genellikle babası İmam Ca’fer es-Sâdık’ın rivayetleri ile benzerlik göstermektedir. Lakin bu konuda “samed” kelimesine Hz. Hüseyin gibi verdiği manayı içeren rivayeti dikkat çekicidir.³¹² Ancak bazı Şîî kaynaklar “samed” kelimesinin bu şekilde tefsir edilmesini doğru bulmamaktadır.³¹³ İmamlardan akaidle ilgili nakledilen rivayetlerde sadece Mu’tezile’nin izlerinin olmadığı, muhtelif kelamî ekolün yer bulduğu sonucuna varılabilir.

³⁰⁸ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 106.

³⁰⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 334.

³¹⁰ Bu rivayet Şeyh Sadûk’un *et-Tevhîd* adlı kitabının “Zati Sıfatlar” kısmında geçmektedir. Buna daha önce işaret edilmişti.

³¹¹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 321.

³¹² Sadûk, *et-Tevhîd*, 93.

³¹³ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 89.

İmam Ali er-Rızâ'nın bu husustaki rivayetlerinin çoğunluğu halife Me'mun döneminde yerleştirildiği mekân ve konuma göre şekillenmiştir. Halife onu desteklemiş, meclislerine davet etmiş, o günlerde revaçta olan kelamî meselelerde tartışmasını istemiş, bu yüzden ravilerin çoğu ondan nakilde bulunabilmiştir. Ondan gelen rivayetler incelendiğinde Mutezile mezhebinden etkilenmesi hasebiyle kendisinden önceki imamların rivayetleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. İmam Ali er-Rızâ'nın bazı rivayetlerinde Kur'ân'ın hâdis olduğuna dair açıklamalar bulunmaktadır. İmam Ali er-Rızâ, Ebü'l-Kurrah isimli birine;

“Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan... Bütün bu kitaplar Allah'ın kelimiydi ve âlemlere nur ve hidayet vesilesi olarak indirilmişti. Bütün bunlar yaratılmıştır. Müslümanlar, Allah'ın fiili dışındaki şeyler üzere icma ettiler. Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan Allah'ın fiilidir. Müslümanların, “Kur'ân'ın Rabbi” dediğini duymadın mı? Kur'ân kıyamet günü, “Ey filancanın rabbi -O, onu Kur'ân'dan daha iyi bilirken- bu adamın gündüzlerinde susadım ve gecelerinde uykusuz sabahladım. Beni ona şefaathı kıl.” diyecaktır. Aynı şekilde Tevrat, İncil ve Zebur hepsi benzeri olmayan Rabbimiz tarafından, düşünen bir kavme hidayet olsun diye yaratılmıştır. Kim bu kitapların ezeli olduğunu düşünürse Allah'ın ilâh, kadim-i evvel ve tek olmadığını ve kelamının başlangıcının bulunmadığını söylemiş olduğu anlaşılır.”³¹⁴

dediği nakledilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen haberi sıfatlara gelince, bunların mecazî manalarına uygun olarak tevil edildiği söylenebilir. Aynı şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilişkili bazı nasların zahirlerine uygun olarak tevil edildiği anlaşılmaktadır. İmam Ali er-Rızâ'dan rivayet edildiğine göre o,

“Sana tevhidin ne olduğunu sorarlarsa onlara Allah'ın buyurduğu gibi, “De ki: قُلْ "هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ" o, Allah'tır, bir tektir. Allah samed'dir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.”³¹⁵ diyerek cevap ver. Eğer Allah'ın nasıl olduğunu sorarlarsa yine Allah'ın buyurduğu gibi, "وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ" "O'na benzer hiçbir şey yoktur.”³¹⁶ diyerek cevap ver. Eğer Allah'ın duymasının mahiyetini sorarlarsa yine Allah'ın buyurduğu gibi,

³¹⁴ Tabersî, *el-İhticâc*, 374/2.

³¹⁵ el-İhlâs 112/1-4.

³¹⁶ eş-Şurâ 42/11.

“O, her şeyi duyan, her şeyi görendir.”³¹⁷ diyerek cevap ver. İnsanlarla anladıkları gibi konuş.”³¹⁸

demıştır.

Bu hususa İmam Cevâd ve İmam Askerî ile geri kalan diğer imamlara ait az sayıda rivayet bulunmuştur. Bu rivayetlerin de önceki imamların görüşlerinden farklı şeyler içermediği görülmektedir. İstisna olarak İmam Askerî’ye bir adamın, Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığını sorduğunda onun İmam Ca’fer es-Sâdık’ın ifadesiyle, “Ey filan, “De ki: "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" O Allah tektir.”³¹⁹ sûresi nazil olduğunda Allah dört bin kanat yarattı. Hiçbir melek korkusundan ona yaklaşamıyordu. İşte bu, Allah’ın ölçüsüdür.” diye cevap vermiştir.³²⁰ Bu rivayetin şerhlerinde de Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığı meselesiyle ilgili İmam el-Askerî’nin kanaatine dair bariz bir açıklama bulunamamıştır. Soru Kur’ân’ın mahlûk olup olmamasıyla ilgili sorulmuş fakat İmam Askerî’nin cevabı soruyla uyumlu gelmemiştir.

b) On iki imamdan Allah’ın iradesi, meşietî ve kulların fiilleriyle ilgili de rivayetler bulunmaktadır. Bu mesele hem Allah’ın iradesi ve meşietîyle hem de kulun iradesi ve fiilleriyle ilişkilidir. Şüphesiz Allah, kullarını güçlerinin yetmeyeceği şeylerle mükellef kılmaktan ya da onları bazı filleri yapmaya mecbur tutmaktan münezzehtir. Bu konu sahabe devrinden itibaren Müslümanlar arasında ihtilafa sebep olmuştur. Hz. Ali’nin bu meseledeki ihtilafı gidermek için söyledikleriyle ilgili Şîî ve Sünnî kaynaklarda pek çok rivayet nakledilmektedir. Örneğin bir keresinde Hz. Ali’ye;

“Orada bir adam var ve Allah’ın iradesi hakkında konuşuyor.” denildiğinde Hz. Ali adama, “Ey Allah’ın kulu, Allah seni senin istediğin gibi mi yoksa kendi istediği gibi mi yarattı?” diye sorunca adam, “Elbette kendi istediği gibi.” cevabını vermişti. Bu kez Hz. Ali, “Seni, sen istediğinde mi yoksa kendi istediğinde mi hasta ediyor?” diye sorunca adam, “Elbette kendi istediğinde.” cevabını vermişti. Hz. Ali, “Seni, sen istediğinde mi yoksa kendi istediğinde mi iyileştiriyor?” deyince adam, “Elbette kendi istediğinde.” cevabını vermişti. Hz. Ali son olarak, “Seni, senin istediğin yere mi sokacak yoksa kendi istediği yere mi?” diye sorunca adam, “Elbette kendi istediği yere.” cevabını vermişti. Bunun üzerine Hz. Ali,

³¹⁷ eş-Şurâ 42/11.

³¹⁸ Sadûk, *et-Tevhîd*, 95.

³¹⁹ el-İhlâs 112/1.

³²⁰ Said b. Hibetullah Kutbuddin er-Râvendî, *el-Harâic ve'l-Cerâih* (Kum: Muessesetu'l-İmami'l-Mehdî, 1409), 2/686.

“Allah’a yemin olsun ki bu cevapları vermeseydin kılıcımla başını gövdenden ayırırdım.”³²¹

demiştir.

Kader meselesi de Allah’ın iradesi ve meşietiyile ilgilidir. Bu konuda da bazı imamlardan rivayetler nakledilmiştir. Örneğin Hz. Hüseyin bir gün;

“Allah’a yemin olsun ki bu konuda Allah, melekler, peygamberler, Cennet ve Cehennem ehli, hatta kendilerinin dostu olan İblis bile Kaderiyye’nin söylediklerinin tam tersini söylemektedir.” dediğinde kendisine, “Bize bunu açıkla ey Resulüllah’ın torunu!” demişler. Hz. Hüseyin de şu ayetleri sıralamıştır. **وَاللّٰهُ** " **سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا** ³²² Melekler **يَدْعُوْنَ إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ** "Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.”, ³²³ Hz. Nuh, **وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ** "Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm fayda vermez.”, ³²⁴ Hz. Musa, **إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ يَشَاءُ** "O, senin sınamandan başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın.”³²⁵ Cennet ehli, **وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا** "Hidayetle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun!”³²⁶ Cehennem ehli, **لَوْ هَدَانَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ** "Allah bizi hidayete erdirseydi biz de sizi doğru yola iletirdik.”³²⁷ ve Kaderiyye’nin kardeşi İblis **فَبِمَا** " **أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ** "Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”³²⁸

demiştir. Kaderiyye ise Allah’ın saptırmadığını iddia ediyor.” dediği rivayet edilmektedir.³²⁹

³²¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/2479. Buna benzer bir rivayet Şîî kaynaklarda da geçmektedir. Örneğin bk. Sadûk, *et-Tevhîd*, 337.

³²² Yûnus 10/25.

³²³ el-Bakara 2/32.

³²⁴ Hûd 11/34.

³²⁵ el-'A'râf 7/155.

³²⁶ el-'A'râf 7/43.

³²⁷ İbrahim 14/21.

³²⁸ el-'A'râf 7/16.

³²⁹ Ahmet b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Kadâu ve'l-Kader*, thk Muhammed Âli 'Âmir (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1421/2000), 301.

İmam Muhammed el-Bâkır ve ondan sonraki imamlardan gelen rivayetler bu meselede daha fazla ayrıntı ihtiva etmektedir. Mesela İmam Muhammed el-Bâkır, kulların fiilerinde muhayyer olduğunu ifade ettikten sonra bunların hepsinin Allah'ın kaderi dâhilinde olduğunu belirtmiştir. Ardından Hz. Peygamber'den (sav) merfu olarak, "Her ümmetin mecusîleri vardır bu ümmetin mecusîleri de kader yoktur, diyenlerdir. Bunlar Allah'ın irade ve kudretinin kendilerine tesir etmediğini iddia ederler."³³⁰ hadisini nakletmiştir. Şîi kaynaklara göre İmam Ca'fer es-Sâdık da bu meseledeki inancının, "Allah kullarını güçlerinin üstünde bir şeyle mükellef kılmaz. Çünkü onlar Allah'ın iradesi, isteği, kazası ve kaderi olmaksızın hiçbir şey yapamazlar. İşte bu benim ve atalarımın bildiği Allah'ın dinidir." şeklinde olduğunu ifade etmiştir.³³¹

İmam Kâzım'a göre Allah'ın iradesi ve meşietî iki iradeye taksim edilmiştir: İrade-i hatm ve irade-i azm. Birincisi, Allah'ın irade ettiği şeyi nehyetmesi ve irade etmediği şeyi emretmesidir. Örneğin Hz. Âdem ve eşine ağaçtan yemelerini yasakladı ama onların o ağaçtan yemelerini murad etti. Eğer Allah, onların yemesini istemeseydi onların istemesi Allah'ın istemesinden asla üstün olamazdı. Aynı şekilde Hz. İbrahim'e oğlu İshak'ı kurban etmesini emretti ama bunu irade etmemişti. Eğer isteseydi Hz. İbrahim'in istemesi Allah'ın istemesinden üstün olamazdı.³³²

Bu konuda İmam Ali er-Rızâ'ya ait de birçok rivayet nakledilmektedir. Mesela İmam Ali er-Rızâ, "Kim Cebriyye taraftarı olursa ona zekât vermeyin, onun şahitliğini kabul etmeyin. Allah hiçbir nefsi gücünün üstünde bir şeyle mükellef kılmaz ve ona kudretinin üstünde bir yük yüklemeyiz. Her nefis ne üzereyse onunla karşılık görür. Hiçbir günahkâr da başkasının günahını yüklenmez." demiştir.³³³ Aynı şekilde İmam Ali er-Rızâ, Süleyman el-Mervezî ile arasında geçen meşhur münazarasında Süleyman'ın uzun bir konuşmasından sonra İmam Ali er-Rızâ kendisine;

"وَلَيْنَ شَيْئًا " "Allah'ın irade ve ilmi hakkında bunları neye dayanarak söylüyorsun? " لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا " "Hakikaten, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırıyoruz."³³⁴ ayeti varken, "Allah irade etmediği şeyi bilebilir." demenin delili nedir? O nasıl kaldıracağını ve kaldırmayacağını en iyi bilen değil midir?" diye

³³⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/292.

³³¹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 346.

³³² Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 108.

³³³ Sadûk, *et-Tevhîd*, 362.

³³⁴ el-İsra 17/86.

sordu. Bunun üzerine Süleyman, “Çünkü o işini bitirdi ve artık onda herhangi bir artış söz konusu olmaz.” diye karşılık verdi. İmam Ali er-Rızâ, “Bu tam da Yahudilerin sözüdür. O halde Allah niçin, ”اَدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ“ “Bana dua edin ki size karşılık vereyim.”³³⁵ dedi?” şeklinde sorunca Süleyman, “Allah, burada buna kadir olduğunu kastetmiştir.” cevabını verdi. İmam Ali er-Rızâ, “Allah, tutmayacağı bir sözü mü veriyor? O halde, ”يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ“ “O, yaratmada dilediği arttırmayı yapar.”³³⁶ ayetine ne diyeceksin? Allah, ”يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ“ “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır.”³³⁷ buyurmuştur. O, işini bitirdi öyle mi?” diye sorunca Süleyman cevap veremedi ve İmam Ali er-Rızâ, “Ey Süleyman! İşlerden bazıları vardır ki Allah’ın indinde durmaktadır. Allah bunlardan istediğini önceler, istediğini geciktirir. Ey Süleyman! Ali “İlim iki türdür: Allah’ın meleklerine ve peygamberlerine öğrettiği ilim; kuşkusuz O kendisine, meleklerine ve peygamberlerine yalan söyleyecek değildir. İkincisi ise yarattıklarından kimseye göstermediği kendi indinde saklı olan ilimdir. Ondan istediğini önceler ve istediğini geciktirir, dilediğini siler ve dilediğini de yerinde bırakır.”³³⁸

demmiştir.

Bu konuda diğer imamlara dair rivayetlere rastlanmamıştır.

Nübüvvet inancında peygamberlerin masumiyeti önemli bir yer tutmaktadır. On iki imamın bu konudaki görüşleri de önem arz etmektedir. Bu nedenle onlara dair rivayetler araştırıldığında Sünnî kaynaklarda peygamberlerin ismetiyle ilgili herhangi bir rivayete ulaşılamamıştır. Şîî kaynaklarda ise bu konuda çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bunun temel sebebi Şîa’nın, imamların da ismet sıfatına sahip olduklarına dair inançlarıdır. Oysa Ehl-i sünnet, peygamberler haricindeki kişiler için bu takdisi asla kabul etmez. Şîî ulema ise peygamberlerin masumiyetinden imamların masumiyetine doğru bir yol izlemektedir. Bu hususta birçok ayeti de tevil etmektedirler.

³³⁵ el-Ğafir 40/60.

³³⁶ el-Fatır 1/35.

³³⁷ er-Ra’d 13/39.

³³⁸ Sadûk, *Uyûnu ahbârı’r-Rızâ*, 1/235.

Peygamberlerin şirk, bidat ve büyük günahlardan korundukları konusunda Şîa ile Ehli Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir. Nitekim Razî, “Ümmet, peygamberlerin küfür ve bidattan korunmuş oldukları görüşünde icma etmiştir.”³³⁹ demektedir.

İmamların, peygamberlerin hataya düştükleri anlayışıyla alakalı bütün rivayetleri tevil etmeleri ilginçtir. Bir tek Hz. Ali’den nakledilen bir rivayet bu genellemenin dışında kalır. Ona göre peygamberlerin hataya düşmeleri, onların beşerî yönlerinden kaynaklanmaktadır. Zira hiç hata yapmamış olsalardı insanlar onların peygamberlik mertebesinden ilahlık mertebesine yükseldiklerini sanırdı. Hz. Peygamber’in bile hata yaptığıyla alakalı haberleri birçok yerde tekrar etmiştir. Hz. Ali bir gün zındıklara şu sözlerle cevap vermiştir:

“Peygamberlerin hatalarından en meşhurunun sinirli ve kızgın olarak kavmini terk eden Yunus’un (a.s) balığın karnına hapsedilmesi olduğunu fark ettim. Diğer peygamberlerin hatalarından bahsedecek olursak Allah bunları kitabında açıklamıştır. İşte bu, Allah’ın karşı konulmaz hikmetinin, kudretinin ve izzetinin bir göstergesidir. Çünkü O, peygamberlerin alametlerinin ümmetlerin gönlünde büyüyeceğini ve Hristiyanlar gibi bazılarının peygamberleri ilah edineceklerini biliyordu. Bunun için Allah kemal sıfatlarını yalnız kendine has kılmıştır.”³⁴⁰

Ona göre peygamberlerin hatalarından kasıt, Davud’un (a.s) bir askerin karısıyla evlenmesi gibi İsrailiyyatta bazı peygamberlere nispet edilerek nakledilen sıhhati tartışmalı hususlar değildir. Nitekim kararlı bir şekilde bu kıssaya karşı çıkmış ve “Eğer karşıma, Hz. Davud’un Orya’nın karısıyla evlendiğini düşünen bir adam çıkarsa onun derisini yüzerim. Bu, nübüvvete ve İslam’a iftirasından ötürü verilecek bir had cezasıdır.” demiştir.³⁴¹

Peygamberlerin ismetiyle ilgili on iki imamın tevil ettiği birçok rivayet nakledilmiştir. Mesela İmam Ali er-Rızâ’ya “Ey Resulullah’ın torunu! 'Peygamberler masumdur.' diyen sen değil misin?” diye sorulunca o, “Elbette benim.” cevabını vermişti. Bunun üzerine “وَلَقَدْ هَمَّتْ بِئِي وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّيَّ” “O halde, 'Andolsun ki kadın ona meyletti.

³³⁹ Fahreddin er-Râzî, *İsmetu’l-enbiyâ* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1406/1986), 39.

³⁴⁰ Tabersî, *el-İhticâc*, 1/584.

³⁴¹ Tabersî, *Mecma’u’l-beyân*, 8/270.

Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da (Hz. Yusuf) kadına meyletmişti.³⁴² ayetinin anlamı nedir?” diye sorulunca İmam Ali er-Rızâ,

“Kuşkusuz kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da (Hz. Yusuf) kadının meylettiği gibi meyledecekti lakin Hz. Yusuf masumdur. Masum, hiçbir günaha niyetlenmez, günah da ona uğramaz. Babam bana İmam Ca’fer es-Sâdık’tan rivayetle “Kadın yapmaya niyetlenmişken Hz. Yusuf yapmamaya niyetlenmiştir.” dedi. Halife Me’mun da “Aferin sana Ebû Hasan!”³⁴³

demişti.

şeklinde cevap verdi. İmam bunun gibi peygamberlere nispet edilen bütün hataları ismet sıfatının gerektirdiği şekilde tevil etmiştir.³⁴⁴

2.1.4. İşârî Delâlete Dayalı İctihad

Delâletin bu türünü genellikle usûl âlimleri ele almış ve birçok tanım yapmışlardır. Gazzâlî’ye göre işâretin delâleti lafızdan değil lafzın işaretinden çıkarılan anlamdır yani bu lafızla özellikle kastedilmeksizin lafza tabi olan şey kastedilmektedir.³⁴⁵ Tefsir âlimleri ise delâletin bu türünü istinbat ya da işârî delâlet diye isimlendirerek başka bir açıdan ele almışlardır. İşârî delâlet ve işârî tefsire dair on iki imama ait birçok rivayet bulunmaktadır. Onların bu konudaki metotlarını birkaç noktada açıklamak mümkündür:

a) Kur’ân-ı Kerim’de yer almayan fıkhi hükümlerin çoğunda, on iki imam hükümlere ulaşma ve sorunlara çare bulma konusunda işâretin delâletinden yararlanmıştır. Şîi ve Sünnî kaynaklarda yer alan en meşhur rivayetlerden birisi Hz. Ali’den nakledilmiştir. Rivayete göre evlendikten altı ay sonra çocuk doğuran bir kadına Hz. Ömer zina yaptığını düşünerek recmedilmesine hükmetti. Hz. Ali ise "وَحَمْلُهُ وَفِصْلُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا" "Taşınması ile süttten kesilmesi, otuz ay sürer."³⁴⁶ ayetiyle "وَفِصْلُهُ فِي عَامَيْنِ" "Çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur."³⁴⁷ ayetini delil göstererek hamileliğin en az altı ay

³⁴² Yûsuf 12/24.

³⁴³ Sadûk, *Uyûnu ahabârî r-Rızâ*, 1/261.

³⁴⁴ Bu rivayet çok uzundur ve peygamberlerin düştüğü sanılan bütün hatalara karşı İmam Rızâ’nın verdiği cevapları ayrıntılı bir şekilde içermektedir. Bk. Sadûk, *Uyûnu ahabârî r-Rızâ*, 1/253.

³⁴⁵ Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdulşafi (Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1993), 263.

³⁴⁶ el-Ahkâf 46/15.

³⁴⁷ el-Lukmân 14/31.

olabileceğini söyleyip bu kararı reddetti.³⁴⁸ Yine Hz. Ali'nin cinsel ilişkide azlin caiz olduğuna dair istidlali de buna örnektir. Hz. Ali'ye

"Azil gizli ve'd; çocuğun diri diri gömülmesidir." denildiğinde o, "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظْمًا" "Çocuk, ancak yedi merhalede çocuk haline gelmektedir. Nitekim Allah kitabında, "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir."³⁴⁹

şeklinde cevap vererek bu iddiayı reddetmiştir.³⁵⁰

Hiz. Hasan "وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ" "(Mısır'da) onu (Yusuf'u) yok pahasına, birkaç dirheme sattılar."³⁵¹ ayetini esas alarak sahipsiz ve buluntu çocuğun özgür olduğuna hükmetmiştir. Bu hükme işâretin delâleti yöntemiyle ulaşmıştır.³⁵² Zira eğer bir köle çocuksa satmaya gerek yoktur.³⁵³

Bir örnek de İmam Ali er-Rızâ'yla ilgilidir. Bir keresinde halife Mütevekkil çetin bir hastalığa yakalanmış ve iyileşmesi halinde çok sadaka vereceğini adanmış. Ardından hastalıktan kurtulmuş ve dostlarına ne kadar sadaka vermesi gerektiğini sormuş. Onlar belirli bir rakam üzerine uzlaşmamışlar. Halife Mütevekkil, İmam Ali er-Rızâ'ya sorunca o, "Seksen dirhem sadaka ver." diye cevap vermiş. Halifenin dostları, "Bu doğru değildir. Ona sorun bu hükme nereden varmış." dediler. İmam Ali er-Rızâ, "Allah, Resulüne "لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ" "Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) size yardım etmişti."³⁵⁴ buyurmuştur. Allah'ın Resulüne (sav)

³⁴⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/650; Muhammed b. Muhammed en-Nu'mân el-Ma'rûf bi'l-Müfid, *el-İrşâd fî ma'rifeti hucecillâh 'ala'l-'ibâd* (Beyrut: Muessesetu Âli'l-Beyt, 1429/2008), 1/206.

³⁴⁹ el-Mü'minûn 23/12-14.

³⁵⁰ Süleyman b. Ahmet et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbni Teymiyye, 1424/2003), 5/42, (No. 4536).

³⁵¹ Yûsuf 12/20.

³⁵² Ahmet b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammet Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 6/323, (No. 12135).

³⁵³ Abdülmünim Abdurrahim b. el-Feres, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Taha Ebû Sarîh - Selahaddin Ebû Affî - Meneciye bnt. el-Hâdî (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1427/2006), 3/216.

³⁵⁴ et-Tevbe 9/25.

yardım ettiği yerlerin sayısı seksendir. O halde çok malın karşılığı seksen dirhemdir.” şeklinde cevap vermiştir.³⁵⁵

b) İşâretin ikinci kısmı ise bazıları tarafından “işâri tefsir” olarak isimlendirilmektedir. “İşâri tefsir”, “Batın ve zâhirî mananın cem edilmesi mümkün olmakla birlikte seyr u sülûk ve tasavvuf erbabınca görülen bir işâretle Kur’ân’ı zâhirî manasından başka bir mana ile te’vîl etmektir.”³⁵⁶ İşâri tefsir, keşf ve ilhâmla Kur’ân ayetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı eserlere denir. Bu ıstılah, sûfîlerin yapmış olduğu yorumları diğerlerinden ayırmaktadır.

Tefsirin bu türü erken dönemlerde başlamıştır. Araştırmamıza göre sünnî kaynaklarda Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e ait rivayetlerde işâri tefsir örnekleri bulunmazken Şîî kaynaklarda Hz. Ali’ye nispet edilen işâri tefsir sayılabilecek bazı rivayetler bulunmaktadır. Mesela Hz. Ali’den " وَأَتُوا آلَ بَيْتٍ مِنْ أَزْوَاجِهِمْ " “Evlere kapılarından girin.”³⁵⁷ ayetindeki evler kelimesinden kasıt peygamberlerin emanet bıraktığı ilim, kapılarından kasıt ise peygamberlerin vasileridir.” dediği rivayet edilmektedir.³⁵⁸ Bu rivayette mezhebî boyut gizlenmemiştir. Aynı şekilde Nehcü’l-Belâğa kitabında Hz. Ali’ye, züht ve takvayla ilgili Kur’ân’dan çıkarılmış ve işâri tefsir kabilinden sayılan birçok ibret, öğüt ve tavsiye nispet edilmiştir.³⁵⁹

İmam Zeynelabidîn ve Muhammed el-Bâkır’dan nakledilen rivayetlerde ise öğüt ve işâri tefsir boyutu açıkça görülmektedir. Örnek olarak Zeynelabidîn "فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ" "Allah, ‘Gerçek şu ki gözler kör olmaz; lâkin göğüslerdeki kalpler kör olur.’³⁶⁰ ayetinde kulun dört gözü olduğunu beyan etmiştir. “İki gözüyle dünyasının ve dininin durumunu görür, iki gözüyle de ahiretinin durumunu görür. Eğer Allah, bir kulun iyiliğini dilerse onun kalp gözünü açar ve ona gaybı, ahiretinin durumunu gösterir. Eğer Allah bunu istemezse kalbi olduğu gibi bırakır.” dediği nakledilmektedir.³⁶¹

³⁵⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 7/296.

³⁵⁶ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fî ‘ulûmî’l-Kur’ân*. Kur’an, (Kahire: Matb’atü İsâ, ts.), 2/78.

³⁵⁷ el-Bakara 2/189.

³⁵⁸ Tabersî, *el-İhticâc*, 1/582.

³⁵⁹ bk. eş-Şerîf er-Rızâ, *Nehcü’l-belâğa*, thk. Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 4/102, 4/108.

³⁶⁰ el-Hac 22/46.

³⁶¹ Sadûk, *el-Hisâl*, 1/499.

İmam Muhammed el-Bâkır'a ait Şîî kaynaklarda birçok rivayet bulumasına rağmen Sünnî kaynaklarda işârî tefsir rivayetine rastlanmamıştır. Mesela Kummî tefsirinde İmam Muhammed el-Bâkır'dan " اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ " "Allah, göklerin ve yerin nurudur."³⁶² ayeti hakkında şunu nakletmektedir:

"Nur kendinden başlamıştır. Onun nuru, tıpkı müminin kalbindeki hidayet gibidir. Allah'ın nurunun içinde lamba bulunan kandile benzemesinde kandil müminin kalbindeki oyuktur, kandil onun kalbi ve lamba ise Allah'ın müminin kalbini aydınlattığı nurdur. "Mübarek ağaçtan", mümin kastedilmiştir. "Doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan" ise dağın zirvesindeki bir ağaç kastedilmiştir ki oradaki ağacın ne doğusu vardır ne de batısı, güneş doğduğunda onun üzerine doğar ve batınca da onun üzerine batar. "Onun yağı, neredeyse ışık verir" kısmında Allah'ın mümin kulun kalbine koyduğu nur neredeyse ışık verecek derecededir. Eğer hiç konuşmazsa nûr üstüne nûr, yani farz üstüne farz, sünnet üstüne sünnet olur. "Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir" ise Allah dilediği kimseye farz ve sünnetlerine eriştirir demektir. "Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir", Allah mümine bu örneği verdi ve "Mümin beş nura uğrar. Girmesi nur, çıkması nur, çalışması nur, kelamı nur ve kıyamet günü cennete gidişi de nurdur." İmam Cafer'e, "Onlar "Allah'ın nurunun misalinden konuşuyorlar." dedim, O da bana, "Allah'ı tenzih ederim, asla onun için bir misal yoktur." dedi ve "فَلَا تُضَرِّبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ" "Allah için emsal göstermeyin."³⁶³

ayetini okudu.³⁶⁴

İmam Cafer ise işârî tefsirde müfessirlerin imamı olarak anılır ve kendisine bir kitap da nispet edilir.³⁶⁵ Sünnî kaynaklarda da ona nispet edilen birçok rivayet nakledilmektedir ve işârî tefsir alanında rivayetleri bulunan tek imamdır. Özellikle Abdurrahman es-Sülemî, ona ait işârî tefsiri de kapsayan pek çok rivayet nakletmiştir.³⁶⁶ Aynı zamanda Sülemî'nin öğrencilerinden olan Sa'lebî de tefsirinde bu rivayetlerden çoğunu nakletmiştir. Örneğin "فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ" "Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni

³⁶² en-Nisâ 4/35.

³⁶³ en-Nahl 16/74.

³⁶⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/707.

³⁶⁵ Sünnî geleneğe göre Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı bölümünde zikredilmiştir.

³⁶⁶ es-Sülemî, *Hakâikut-tefsîr Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîz*, 348\ 355/

okuyun.”³⁶⁷ ayetinin tefsirini “Kur’ân’dan kolayınıza gelen şeyde kalbin huşuu ve sırrın saflığı vardır.” şeklinde yapmıştır.³⁶⁸

Şiî kaynaklarda ise Câ'fer es-Sâdık'a nispet edilen pek çok rivayet vardır. Örneğin ondan rivayet edildiğine göre "قُلْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ" "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar."³⁶⁹ ayetinin tefsiri hakkında "Marifetle nimetlendirdiklerimize söyle bizi bilmeyenlere tanıtınsınlar. Onlara tanıtırlarsa bağışlanmış olurlar." demiştir.³⁷⁰

"فَيَحْيِيْ" İmam Kâzım'a ait işâri manalar içeren bazı rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin "يَرْحَمُهُ اللَّهُ بِمَا كَانَتْ تَعْمَلُ فِي الدُّنْيَا" "Yeri, ölümünün ardından diriltiyor."³⁷¹ ayetinden kastedilenin zulümden sonraki adalet olduğunu ifade etmiştir.³⁷² Buna ilaveten "سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ" "İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz."³⁷³ ayetini "Fitneleri yeryüzünün ufuklarında" ve "Hakk'ın düşmanlarını hayvana dönüştürmeyi onlara göstereceğiz" şeklinde tefsir etmiştir.³⁷⁴

İmam Ali er-Rızâ'dan da bu konuda birçok rivayet nakledilmiştir. O bir gün halife Me'mun'un huzuruna girmiş; onu, abdest alırken ve küçük bir çocuğu onun eline su dökerken görmüş. İmam Ali er-Rızâ halifeye “Rabbine karşı ibadetine kimseyi karıştırma.” demiş. Bunun üzerine halife Me'mun çocuğu dışarı çıkartmış ve suyu kendisi dökerek abdestini tamamlamıştır.³⁷⁵

İmam Mehdi'ye ait bir rivayetle bu başlığa son verilebilir. Allah'ın Hz. Musa'ya çıkartmasını emrettiği ayakkabı hakkında İmam Mehdi, "Allah'ın bunu emretmesinin sebebi, ayakkabının murdar bir hayvanın postundan yapılmış olmasıdır." diyenleri reddederek asıl kastedileni şöyle açıklamıştır: "Musa kutsal vadiye Rabbi ile konuştu. Kalbinde aşırı şekilde aile sevgisi varken, "Allah'ım, muhabbetimi sadece sana tahsis ettim. Kalbimi senden gayrısından arındırdım." dedi. Bunun üzerine Allah, "Ayakkabını çıkar!" diye emretti, yani, "Aile sevgisini kalbinden söküp at! Eğer bana karşı

³⁶⁷ el-Müzemmil 73/20.

³⁶⁸ Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Salâh Bâusmân, Hasan el-Gazzâlî - Zeyd Mahârîs - Emîn Paşa (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015), 27/531.

³⁶⁹ el-Câsiye 45/14.

³⁷⁰ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 3/946.

³⁷¹ er-Rum 30/50.

³⁷² Kuleynî, *el-Kâfi*, 7/112.

³⁷³ el-Fussilet 41/53.

³⁷⁴ Müfîd, *el-İrşâd*, 2/373.

³⁷⁵ Tabersî, *Mecme* 'u'l-beyân, 6/302.

muhabbetinde samimiysen benden başkasına kalbini meyletmekten sakınmalısın.” buyurdu.”³⁷⁶

c) İşârî tefsire ilave edilen ve “remzî tefsir” diye isimlendirilen, istenilen manaya ulaşmada sembol ve işarete dayanan bir tefsir türü daha vardır. Bu tefsir sembol ve işaretlere dayanmaktadır. Çoğu hurûf-ı mukattaayla ilgili bu tür yorumlarda Sünnî ve Şîî kaynaklar uyum göstermektedir. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu da Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilmektedir. Daha önce söz edildiği gibi özellikle işârî tefsirin ve imamlardan gelen bu tür rivayetlerin Sa’lebî’nin tefsirinde çokça yer alması buna etki etmiş olabilir.

Hz. Ali’nin Meryem Sûresi’nin başındaki كهيعص harflerinin Allah’ın isimlerinden birine delâlet ettiği ve bu nedenle “Senden istiyorum ey كهيعص!”³⁷⁷ diye dua ettiği; “Ey كهيعص!” beni affet.”³⁷⁸ diye bağışlanma dilediği rivayet edilmiştir. Bu rivayetler Şîî ve Sünnî kaynaklarda yer almaktadır. Yine Şîî kaynaklardaki bir rivayete göre Hz. Ali’ye alfabenin harflerinden sorulduğunda onun da “Hiçbir harf yoktur ki Allah’ın isimlerinden bir isim olmasın.” şeklinde cevap vermiştir.³⁷⁹

Hurûf-ı mukattaanın tefsirine dair Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve İmam Zeynelabidîn’e ait rivayete rastlanmamıştır. İmam Muhammed el-Bâkır’a ait mezhebi iddialar içeren bazı rivayetler bulunmaktadır. Üçüncü bölümde bunlardan ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

Sünnî kaynaklarda kendisinden en çok rivayet nakledilen İmam Ca’fer es-Sâdık, hurûf-ı mukattaayı ve bazı Kur’ânî lafızları remizli manalarla tefsir etmiştir. Örneğin ona göre

“بسم الله الرحمن الرحيم” lafzındaki “ب” harfî, Allah’ın behası, güzelliğidir. “س”, Allah’ın senası, yüceliğidir. “م”, Allah’ın mülküdür. Allah lafzındaki elif, Allah’ın yarattıkları üzerindeki velayetimizle gelen rahatlık nimetleridir. “ل”(lâm), Allah’ın yarattıklarını velayetimizle ilzam etmesidir. “ها”, ise Muhammed’e (sav) ve onun ehli beytine muhalefet eden kişiyi temsil etmektedir...”³⁸⁰

şeklinde tefsir etmiştir.

³⁷⁶ Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh el-Kummî el-Ma’rûf bi’s-Sadûk, *Kemâlü’l-dîn ve tamâmü’n-ni’met*, thk. Ali Ekber el-Ğıfârî (Kum: Muessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, 1429), 487.

³⁷⁷ Sehl b. Abdullah et-Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, thk. Muhammed es-Sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1423), 25; Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 6/307.

³⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/141; Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 6/307.

³⁷⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 225.

³⁸⁰ Sadûk, *et-Tevhîd*, 230.

Bu ve bunun gibi rivayetlerde mezhebi boyut göze çarpmaktadır. Benzer şekilde İmam Ca'fer es-Sâdık'a ait hurûf-ı mukattaanın tefsirini içeren birçok rivayet de vardır. Ancak bunlar dayanaktan yoksun, iddiadan öteye geçmeyen tefsirlerdir ve bir delille ispat edilmeleri gerekmektedir. İmamların bu gibi manalara ulaşmada neye dayandıklarını bilinmemektedir. Buna dayanak olarak ebced hesabını esas almaları muhtemeldir. İmam Muhammed el-Bâkır'e ait bir rivayette o bir öğrencisine ebced hesabından şöyle bahsediyor:

“Kur'ân'daki hurûf-ı mukattaada geniş bir ilim vardır. Allah, **الْم ذَلِكَ الْكِتَابُ** “Elif, Lâm, Mîm. O kitap (Kur'an);”³⁸¹ Bakara Sûresi'ni indirdi. Bunun üzerine Muhammed (sav), sözü sabit olana ve nuru zuhur edene kadar kıyam etti. Doğduğu gün doğdu. Yedinci elifin üzerinden 103 sene geçti. Bunun açıklaması Allah'ın kitabındaki hurûf-ı mukattaadadır. O harfleri tekrarsız saydığımda hurûf-ı mukattaanın herbir harfi Beni Haşim'in bir olayına tekabül etmektedir.” dedi. A'râf Sûresi'nin başındaki **الْمص** harflerinin tefsiriyle ilgili gelen bir soru üzerine Muhammed el-Bâkır, “Elif, 1; lâm, 30; mîm, 40 ve sad, 90 sayısına tekabül etmektedir. Bunlar ebced hesabına göre Emevîlerin 161 sene sonra hâkimiyetinin sona ereceğine işaret eder.”

şeklinde cevap vermiştir. Sonuç olarak Hz. Hüseyin'e karşı çıkmaya başladıkları tarihten sonra **الْم**'in sûresi doldu. **الْمص**'in vakti geldiğinde ise Abbasi hilafeti yeşerdi.³⁸² Fakat bu hesabın da bir dayanağını ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Belki tarihi olaylardan tümevarım yoluyla bu sonuca ulaşmış olabilirler.

2.1.5. Tümevarım

Tümevarım, hükümleri ve manaları öğrenmeye ulaştıran yöntemlerden biridir. Parçaları inceleyerek bütüncül manayı çıkarma işlemi üzerine kuruludur.³⁸³ Şîi ve Sünnî kaynaklarda on iki imama ait tümevarım yoluyla istinbat edilmiş pek çok hüküm ve mana yer almaktadır. On iki imamın bu yöntemle ilgili metotlarını şöyle açıklamak mümkündür:

³⁸¹ el-Bakara 2/1-2.

³⁸² Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/8.

³⁸³ Geniş bilgi için bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşafi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 41.

a) Bazı rivayetlerde Kur'ân'ın farklı yerlerinde geçen kelimeler incelenmiştir. Bu kelimelerin manaları siyâkına göre değerlendirilmiştir. Bu rivayetleri incelediğimizde tümevarımla irtibatlı sadece birkaç rivayet bulduğumuzu söyleyebiliriz. Örneğin bir rivayete göre İmam Ca'fer es-Sâdık, Kur'ân-ı Kerîm'deki "küfür" kelimesinin manasını tümevarım yöntemiyle çıkarmıştır. Bu yöntemle "küfür" kelimesinin, "küfr-i nime", "küfr-i cühûd" (cühûd-u rububiyye ve cühûd ala'l-marife: Kişinin Hakk'ı bildiği halde inkâr etmesi), "küfr-i berae" ve "küfr-i terki mâ enzelallah" olmak üzere beş vechi olduğunu belirlemiştir.³⁸⁴ İmam Muhammed el-Bâkır, başka bir rivayette de "yed" kelimesinin manalarını tümevarım yöntemiyle tanımlamıştır.³⁸⁵ Bunun açıklaması şöyledir: O, Kuran'daki tüm "küfür" kelimelerini incelemiş ve dört manaya geldiklerini saptamıştır. Bunun gibi Muhammed el-Bâkır "Yed" kelimesinin hem Kur'an'da hem Arap kelâmındaki hallerini incelemiş ve onun "kuvvet" ve "nimet" manasında kullanıldığı sonucuna varmıştır. Burada bunları zikretmekten maksadımız on iki İmam rivayetlerinde "İstikra"nın yani manalara ulaşabilmek için cüziyâtan hareket metodunun bir yöntem olarak kullanıldığını göstermektir.

b) Tümevarım yöntemiyle birçok cevher ve mahiyet sayılı ve sınırlı özelliklere hasredilmiştir. Hasr süreci doğal olarak bütün şubelerin ve taksimlerin tümevarım süzgecinden geçirilmesinden sonra ancak tamamlanır. İmamların hem Şîî hem de Sünnî kaynaklarda gelen rivayetlerinde bu hususta pek çok haber yer almaktadır. Örneğin Sünnî kaynaklarda, büyük günahların,³⁸⁶ haram kazanç türlerinin³⁸⁷ ve Lût kavminin amellerine benzeyen amellerin hasrı³⁸⁸ konusunda Hz. Ali'ye ait rivayetler vardır.

Şîî kaynaklarda ise Hz. Ali'den gelen birçok rivayet vardır. Örneğin Hz. Ali, Kur'ân-ı Kerîm'i konuları bakımından, "biz ve düşmanımız", "sünnet ve misaller", "farzlar ve hükümler" olmak üzere üç ana bölüme taksim etmiştir.³⁸⁹ Şîî kaynaklardaki rivayetler bu taksime yakınlık göstermiştir. Yine Şîî kaynaklarda Hz. Ali'den Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması bakımından da Kur'an'ın konularının üç bölüme ayrıldığına dair rivayet nakledilmektedir. Birinci kısmı âlim veya cahil herkesin bilebileceği; ikinci kısım yalnızca berrak zihin, yumuşak his ve Allah'ın gönlünü İslam'a açtığı doğru temyiz

³⁸⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 672.

³⁸⁵ Sadûk, *et-Tevhîd*, 153.

³⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/235.

³⁸⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 3/81.

³⁸⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 5/644.

³⁸⁹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 822.

sahibi kimselerin bilebileceği; üçüncü kısım ise Allah, peygamberleri ve ilimde derinleşmiş kişilerden başkasının bilemeyeceği bölümdür.³⁹⁰ Aynı şekilde Hz. Ali küfrün dayanaklarını, “fisk”, “lağv”, “şek” ve “şüphe” olmak üzere dört kısma ayırmıştır.³⁹¹ Şeyh Sadûk’un el-Hasâis kitabı başta olmak üzere Şîi kaynaklarda bu türden pek çok rivayet bulunmaktadır.³⁹²

Taksim konusunda Hz. Hasan’a ait bir rivayet vardır. O, insanları ahlâk bakımından, “dinsiz ama ahlâklı kimse”, “dindar ama ahlâksız kimse”, “dinsiz ve ahlâksız kimse” (bu kişi insanların en kötüsüdür), “hem ahlâklı hem de dindar kimse” (bu kişi de insanların en hayırlısıdır) şeklinde dört kısma ayırır.³⁹³

Şîi kaynaklarda Kur’ân’ın taksimiyle ilgili İmam Muhammed el-Bâkır’a ait rivayetler, Hz. Ali’ninkilere benzerlik göstermektedir. Lakin İmam Muhammed el-Bâkır, Kur’ân’ı şu şekilde dört kısma ayırmıştır: “Biz imamlar, düşmanlarımız, sünnetler ve misaller, farzlar ve hükümler.”³⁹⁴ Aynı şekilde İmam Muhammed el-Bâkır muhkem ayetleri; “nasih, müteşabih ve mensuh ayetler”; hükmü; “Allah’ın hükmü ve cahiliye hükmü” olarak taksim etmiştir. Bunlara ilaveten İmam Muhammed el-Bâkır, peygamberleri vahiy alma keyfiyetlerine göre; zulüm türlerini; müminde olması gerek üç özelliği; üçüncü özelliği de helak edici amaller, kurtarıcı ameller ve dercelere ulaştıranlar, şeklinde taksim etmiştir. Kadınların ziynet çeşitlerini ve kalbin türlerini de sınıflara ayırmıştır.³⁹⁵

İmam Ca’fer es-Sâdık ise Kur’ân konularını dört kısma ayırmıştır. Ona göre Kur’ân dört çeyrek halinde indirilmiştir. İlk çeyrek helal, ikinci çeyrek haram, üçüncü çeyrek sünnetler ve hükümler, son çeyrek ise sizden öncekilerin tarihi, sizden sonrakilerin durumlarıyla ilgili haberler ve aranızdaki farklardır.³⁹⁶ Aynı şekilde ibadetlerine göre insanları, müminleri, müminin mümine haklarını, hükmün çeşitlerini ve yeminlerin çeşitlerini açıklarken tümevarım yöntemi kullanmıştır. Ayrıca Sünnî kaynaklarda onun Kur’ân’dan istinbat ederek Allah’ın isimlerini saydığına dair bir rivayet vardır.³⁹⁷

³⁹⁰ Tabersî, *el-İhticâc*, 1/596.

³⁹¹ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 673.

³⁹² Saduk, *el-Hisal*, 2/36

³⁹³ Sadûk, *el-Hisâl*, 1/94.

³⁹⁴ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 822.

³⁹⁵ Bu ayrımların hepsi el-Hisâl kitabında ayrıntılarıyla yer almaktadır.

³⁹⁶ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 822.

³⁹⁷ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 3/615.

İmam Ali er-Rızâ'ya ait bir rivayette, insanda beş sıfat olmadığı sürece zengin olamayacağı beyan edilmektedir.³⁹⁸ Ayrıca bu türden hem tam hem de nakıs tümevarım şeklinde pek çok rivayet nakledilmiştir. Ancak burada sadece tümevarım yöntemine dayalı olarak ulaşılan manaları konu edindik.

c) İmam Suyûtî, âlimlerin ayetleri “ayet-i a‘zâm”, “ayet-i ahkâm” ve “ayet-i ercâ” gibi isimlendirmelerinden bahsetmektedir. Bu sonuca ayetlerin geçtiği mevkiden hareketle tümevarım yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Şîi ve Sünnî kaynaklarda geçen on iki imama ait pek çok rivayette benzer bir faaliyetin yapıldığı görülmektedir. Hz. Ali'den rivayetle onun en sevdiği "إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ" "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar."³⁹⁹ ayetidir.⁴⁰⁰ Zeynelabidin'e göre Cehennem ehline karşı en sert ayet "فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا" "Tadın! Bundan sonra yalnızca azabınızı arttıracacağız."⁴⁰¹ ayetidir.⁴⁰² İmam Muhammed el-Bâkır'a göre en çok umutlandıran ayet, "وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ" "Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın."⁴⁰³ ayetidir.⁴⁰⁴ İmam Ali er-Rızâ'ya göre ise en üstün ahlâkî özellikleri bir araya getiren ayet, "خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ" "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"⁴⁰⁵ ayetidir.⁴⁰⁶ Bu tür rivayetlerin sayısı Şîi kaynaklarda azdır.

d) Kur'ân ilimlerindeki “vücûh ve nezâir” ilmi aslında bir tümevarım türüdür. Çünkü “vücûh ve nezâir”, Kur'ân'daki eş ve yakın anlamlı olan lafızların tümevarım yöntemiyle incelenmesi ve lafızların manalarından genel hükümler çıkartılması çalışmasının yapıldığı bir alandır. Şîi kaynaklarda “vücûh ve nezâir” türü lafızların tefsiri, sadece İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerde bulunmaktadır. Örneğin onlardan rivayet edildiğine göre Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bütün “و” lafızlarının ardından, seçiminde özgür olunan bir seçenek

³⁹⁸ Sadûk, *el-Hisâl*, 2/36.

³⁹⁹ en-Nisâ 4/48.

⁴⁰⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/855; es-Sadûk, *et-Tevhîd*, 409.

⁴⁰¹ en-Nebe 78/30.

⁴⁰² Ali b. Ahmet b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Zuğlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 16.

⁴⁰³ ed-Duhâ 93/5.

⁴⁰⁴ Mansur b. Muhammed es-Semânî, *Tefsîru'l-Kurân*, thk. Yasir İbrahim - Ganîm Abbasi (Beyrut: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 6/244.

⁴⁰⁵ el-'A'râf 7/199.

⁴⁰⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 12/632.

gelmektedir.⁴⁰⁷ İmam Ca'fer es-Sâdık'ın, "Kur'ân'daki bütün "زعم" yani "iddialar" yalandır."⁴⁰⁸ "Kur'ân'daki her ayet, namusu, zinadan korunmayı emrederken yalnızca, "Mümin kadınlara da söyle, " وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَعْصُونَ مِنِّ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ " "Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler."⁴⁰⁹ ayeti, bakmaktan korunmasını emretmektedir."⁴¹⁰ dediği nakledilmektedir.

e) Müfessirlerin "mevdûi (konulu) tefsir" diye isimlendirdiği tefsir türü de tümevarım çeşitlerinden sayılmaktadır. Konulu tefsir, Kur'ân'da farklı yerlerde bulunan ve belirli bir konu çerçevesinde ele alınan ayetlerin tetkik edilmesi faaliyetine dayanmaktadır. Tümevarımın bu türü on iki imamın rivayetlerinde de bulunmaktadır. Örneğin imamlar, insan iradesiyle kader arasındaki ilişkiden bahseden ayetleri tetkik etmişlerdir. Daha önce sözünü ettiğimiz rivayete göre Hz. Hüseyin, Kaderiyye'ye reddiye yaparken "Allah'a yemin olsun ki bu konuda Allah, melekler, peygamberler, Cennet ve Cehennem ehli ve Cehennemliklerin dostu olan İblis bile Kaderiyye'nin söylediklerinin tam tersini söylüyor."⁴¹¹ demişken farklı yerlerde bulunan ve insanın irade ve seçim özgürlüğü hakkında olan çeşitli ayetleri bir araya getirmiştir.

Şiî kaynakların rivayetine göre İmam Ca'fer es-Sâdık'ın, Hz. Peygamber'in davetteki sabrını ve tebliğ yolunda geçtiği merhaleleri açıklayan sözleri bu türdendir. Mesela,

"Bütün hallerinde sabırlı davranmalısın. Allah, Muhammed'i (sav) peygamber olarak gönderdi ve ona sabır ve merhameti emretti. Hz. Muhammed, sabretti ve onlar da ağır ithamlarına devam ettiler. Onun bu zorluklar karşısında göğsü daralınca Allah, " وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ " "Onların söyledikleri şeyler yüzünden canının sıkıldığını andolsun biliyoruz. Sen şimdi Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol!"⁴¹² ayetlerini indirdi. Ardından onu yalanladılar, Peygamber (sav) üzülünce Allah, " قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ وَلَقَدْ كَذَّبْتَ رَسُولٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبِّرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا " (Resulüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler, açıkça Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.

⁴⁰⁷ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 208/4.

⁴⁰⁸ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 646.

⁴⁰⁹ en-Nur 24/31.

⁴¹⁰ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 448.

⁴¹¹ Beyhakî, *el-Kadâu ve'l-kader*, 301.

⁴¹² el-Hicr 15/97-98.

Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetiştii. Allah'ın sözlerini değıştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi.”⁴¹³ ayetlerini indirdi. Binaenaleyh Hz. Peygamber nefisini sabra zorladı. Onlar yine durmadı, haddi aşılar, Allah'a sövdüler ve onu (sav) yalanladılar. Bunun üzerine Peygamber (sav), “Bana ve aileme yaptıklarınıza sabredebilirim lakin ilahıma sövmenize asla sabre demem!” dedi ve Allah, *وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ* “Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi. (Resûlüm!) Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et.”⁴¹⁴ ayetini indirdi. Nihayetinde Hz. Peygamber her hâline sabretti.”⁴¹⁵

demoştir.

Şiî ve Sünnî kaynaklarda ibadetler alanında da on iki imamın aynı şekilde açıklamalar yaptığına dair rivayetler vardı. Örneğin İmam Muhammed el-Bâkır; orucu vücûb, hürmet ve istihbâb yönünden üç bölüme taksim etmiştir. Bu bölümlerin içinde vacip orucun 10, haram orucun 10 ve müstehap orucun 14 türü olduğunu zikretmiştir. Her tür için Kur'ân'dan ya da sünnetten deliller getirmiştir.⁴¹⁶ Benzer şekilde Şiî kaynaklarda İmam Ca'fer es-Sâdık'a ait büyük günahların taksimi ve Kur'ân'dan buna dair delilleri yer almaktadır.⁴¹⁷

2.1.6. Kıyas

Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı ifade eden kıyasın, şer'î hükmün bilinmesini sağlanan edille-i şer'iyeden sayılıp sayılmayacağı konusunda Ehl-i sünnet ile Şîa'nın bakış açısı farklılık göstermektedir. İmamiyye Şîa'sı kıyası, fıkıh usûlünün asli delillerinden biri olarak görmemekte ve şer'î hükümlerde kıyasın cevazını reddetmektedir.

⁴¹³ el-Enâm 6/33-34.

⁴¹⁴ Kâf 50/38-39.

⁴¹⁵ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 483.

⁴¹⁶ Ebû Naîm Ahmet b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ* (Mısır: Dâru's-Saâde, 1394/1974), 3/140.

⁴¹⁷ Sadûk, *Men lâ yehdiruhu'l-fakîh*, 3/561.

Bu görüş farklılığı on iki imamın Ehl-i sünnet ve Şîa'nın kaynaklarındaki rivayetlerine de yansımıştır. Şîi kaynaklardaki on iki imama nispet edilen, kıyastan sakınılmasını isteyen ve kıyasın uygulamasını reddeden birçok rivayet tesbit ettik. Yine bu konuda Hz. Peygamber'e (sav) nispet edilen bir hadis de nakledilmiştir. Usûl-u Kûfî kitabında Resulullah'ın (sav), "Kim kıyas yaparsa helak etmiş ve helak olmuştur. Kim ilimsiz olarak nâsihi mensûhu, muhkemi müteşabihi bilmeden insanlara fetva verirse helak etmiş ve helak olmuştur." buyurduğu nakledilmektedir.⁴¹⁸ İmamlara nispet edilen rivayetlerde de kıyas eleştirisi yapılmıştır. Özellikle İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Ebû Hanife ile arasında geçen tartışmada bu açıkça görülmektedir.⁴¹⁹

Hakikatte ise Sünnî ve Şîi kaynaklardaki rivayetlerde kıyas işleminin kullanıldığına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu ahkâm ayetleriyle ilişkilidir. Burada on iki imamın kıyaslarını bazı örneklerle açıklamaya çalışacağız:

a) Sünnî kaynaklarda Hz. Ali kıyas yöntemini kullanarak verdiği fetvalarla meşhurdur. Mesela Hz. Ali "Sarhoş, sarhoş olduğunda abuk sabuk konuşur ve abuk sabuk konuştuğunda iftira eder. Ona iftira haddi uygulayın. Ömer iftiranın haddini seksen sopa olarak uygulamıştır." diyerek içki içen kişinin had cezasının, kâzife (namuslu (muhsan) kadına zina iftirasında bulunan kimse) kıyasla seksen sopa olduğuna hükmetmiştir.⁴²⁰ Daha önce geçtiği gibi Hz. Ali, cinsel ilişkideki azli haram saymamıştır.⁴²¹ Aynı şekilde bir gün Hz. Ali'ye bir kadınla evlenip cinsel ilişkiye girmeden onu boşayan adamın, boşanan kadının annesiyle evlenip evlenemeyeceği sorulunca, "O, artık evlatlık kız konumundadır." cevabını vermiştir.⁴²² Hz. Ali, buradaki hükmü, üvey kızla ilgili hükümle kıyaslayarak cinsel ilişkiyi şart koşturmuştur. Hâlbuki bu konudaki hükmü belirleyen "وَرَبَّيْكُمْ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ" "Kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur."⁴²³ ayetindeki "kadınlarınızın anneleri" ifadesinde cinsel ilişki şartı içermeden yasaklama bulunmaktadır. Lakin aynı ayet, "üvey kızı" annesiyle cinsel ilişkiye girme şartıyla sınırlandırmıştır.

⁴¹⁸ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 34.

⁴¹⁹ Sadûk, *'İlelu's-şerâi'*, 115.

⁴²⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 3/161.

⁴²¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 5/42 (No. 4536).

⁴²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/144.

⁴²³ en-Nisâ 4/23.

b) Sünnî kaynaklardaki ahkâm ayetleriyle ilgili rivayetler gözden geçirilmesine rağmen diğer imamlara ait içinde kıyas olan herhangi bir rivayet bulunamamıştır.

c) Şîî kaynakları incelediğimizde ise imamlara ait akâid, ibâdât ve muamelât konusunda kıyas içeren bazı rivayetler tespit ettik. Kıyas yapmanın caiz olmadığı rivayetlerde açıkça söylene de içinde kıyas bulunan az sayıda rivayet mevcuttur. Mesela inanç konusunda Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o, imamların gaybı bildiğini redderek melekler hakkındaki şu ayeti okumuştur: "قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا" "Ey Rabbim! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, Senin öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur, dediler."⁴²⁴ Sonra da imamlara bazı özel durumlarda gaybı bilme yetkisi verildiğini iddia eden kişiyi "Kürsiye ve Allah'a bu kadar yakın olmalarına rağmen meleklerin böyle söylediği bir durumda ondan uzakta olanlarla ilgili sen ne sanıyorsun?!" diyerek yadırgamıştır.⁴²⁵ Burada meleklerden daha düşük seviyede olan insanların asla bilemeyeceğine işaret etmiştir.

Hz. Ali yine münazaralarında da kıyas yöntemini kullanmıştır. Örneğin bir zât ona "Bana Allah'ın vechinden bahset." dediğinde Hz. Ali, etrafındakilerden odun ve ateş getirmelerini istedi. Ardından o odunla ateşi tutuşturdu ve "Bu ateşin vechi nerede?" diye sordu. Adam, "Onun her tarafı onun vechidir." şeklinde cevap verince Hz. Ali "Bu ateş el yapımı olmasına rağmen vechinin nerede olduğu bilinmiyor. Bu ateşin yaratıcısı ona benzemiyor, "وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ" "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır."⁴²⁶ buyuruyor. Kuşkusuz Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz." demiştir.⁴²⁷

d) Şîî kaynaklardaki ibadetlerle ve muamelatla ilgili kıyas içeren oldukça az sayıda rivayet bulunmaktadır. Örneğin Muhammed el-Cevâd, rivayet edildiğine göre bir gün halife Mu'ta'sım (ö. 227/842) ona, hırsızın elinin nereden kesilmesi gerektiğini sordu. İmam el-Cevâd;

"Hırsızın eli, parmaklarının eklemelerinden kesilmesi gerekir ve avuç içi bırakılır." şeklinde cevap verdi. Halife Mu'tasımillâh "Bu konuda delilin nedir?" diye sorunca İmam el-Cevâd, "Peygamber'in (sav) yüz, eller, diz kapakları ve ayaklar yani yedi uzuv üzerine secde edilir, hadisidir. Eğer eli bilekten ya da dirsekten

⁴²⁴ el-Bakara 2/32.

⁴²⁵ Sadûk, *et-Tevhîd*, 49.

⁴²⁶ el-Bakara 2/115.

⁴²⁷ Sadûk, *et-Tevhîd*, 181.

kesersen secde edecek bir el kalmaz. Allah, " وَأَنَّ الْمَسْجِدَ لِلَّهِ " "Mescitler Allah'ındır."⁴²⁸

buyurmuştur, yani üzerine secde edilen bu yedi uzuv " فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا " "O halde Allah ile birlikte başkasına da tapmayın."⁴²⁹ ayetiyle Allah tarafından kesilmesi istenmemektedir." cevabını verdi.⁴³⁰ Yine kıyas faaliyeti içeren başka bir rivayete göre İmam Ca'fer es-Sâdık'a vârisi ve mevlası yokken ölen bir adamın durumu sorulduğunda "O kişi, " يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ " "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar."⁴³¹ ayetinin muhatabıdır." şeklinde cevap vermiştir.⁴³² Vârissiz bir şekilde ölen kişinin hükmünü ganimet mallarının hükmüne ilhak etmiştir. İmam Muhammed el-Bâkır'a ait kıyas içeren bir rivayette ise ona bir kölenin üzerine zihar kefareti olup olmayacağını sordular. İmam Muhammed el-Bâkır da "Hür kişiye kefareti olarak gereken orucun yarısını tutması gerekir. Diğer yandan sadaka vermesi ve bir köle azat etmesi gerekmez." diyerek cevap vermiştir.⁴³³

Sonuç olarak az sayıda da olsa hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda kıyas delilinin kullanıldığı rivayetleri naklettik. Bunun yanında Şîî kaynaklarda kıyasın yapılmasını reddeden rivayetlerin sayısı hayli fazladır.

2.2. İhbârî/Sözlü Rivayetler

İhbârî rivayetlerden kast edilen "içtihat kabilinden sayılmayan ve imamın nas hakkında anlattığı açıklayıcı haberlerdir." Bu haberler; Kur'ân'ın indiği dönemde, öncesinde veya sonrasında meydana gelmiş veya Hz. Peygamber de olduğu gibi bu olaya imam bizzat şahit olmuş ya da ondan sonraki imamlar döneminde vuku bulmuş olabilir. İmamların sözlü rivayetlerdeki rolleri ayetlerle ilgili tarihi hadiselerin ve meydana gelmiş veya gelecek olayların aktarımıyla sınırlıdır. Bazen ayetin anlamı, bazen ayette geçen lafız bazen de olayla ilgili sözlü açıklamaları nakledilmiştir.

Bu konudaki rivayetler, sıhhat açısından araştırmayı ve detaylı incelemeyi gerektirmektedir. Hurafelerden oluşan, meydana gelmesi imkânsız olan, tarihin gidişatına uymayan, kâinatın düzenine dair özellikle İsrâîliyyât kaynaklı aktarımlar ile

⁴²⁸ el-Cin 78/18.

⁴²⁹ el-Cin 78/18.

⁴³⁰ Ayyâşî, *Tefsiru'l-Ayyâşî*, 348/1.

⁴³¹ el-Enfâl 8/1.

⁴³² Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/351.

⁴³³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 6/99.

belirli dönemlerde meydana geleceği söylenen ancak belirtilen dönemler geçmesine rağmen hâlâ gerçekleşmeyen olaylarla ilgili onlardan nakledilen haberler bu türden aktarımlardır. Bu aktarımların üç kısma ayrıldığını görüyoruz.

1. Nüzûl Halleriyle ilgili rivayetler,
2. Gayb ile ilgili rivayetler.
3. Önceki milletlerin haberleriyle ilgili olanlar.

2.2.1. Nüzûl Halleriyle İlgili Rivayetler

Nuzûl hallerinden kastımız, Kur'anı Kerim'in indiği ortamı açıklamak suretiyle onu anlamaya yardımcı olan ve ister Peygamberin kendisine isterse başkasına nispet edilen sözlerdir. Bu sözler Kur'anın nüzûlü esnasında gerçekleşen olayları anlatan rivayetlerden ibarettir. İmamın bu tür tefsir rivayetlerindeki rolü, olayları hatta bazen merfu hadisleri nakletmekle sınırlıdır. Ayetlerin açık bir şekilde tefsiri niteliğindeki bu tür rivayetler bu bölümün kapsamındadır. Söz konusu rivayetler imamın içtihadı olarak değerlendirilmez. Onun buradaki rolü hadisleri nakille sınırlı olmaktan ibarettir. Nakille sınırlanan bu hadisler esbâb-ı nüzûl, kıraat, nasih-mensûh ve Mekkî-Medenî konularıyla ilgilidir.

Kur'ân; Hz. Peygamber'e (sav) tek bir seferde gönderilmeyip bi'setinden vefatına kadar peyderpey, şartlara, gelişen olaylara ve ihtiyaçlara göre parça parça inmeye devam etmiştir. Bazen çıkan sorunları çözmek bazen de sorulan soruları cevaplamak üzere inebiliyordu. Bu nedenle Kur'ân'ın inmesine eşlik eden meselelerin ve olayların aktarılması, Kur'ân'ın anlaşılmasına ve müfessirlerin nazarında oluşan bazı istifhamların giderilmesine yardımcı olmuştur.

Ayrıca Kur'ân'ın uygulayıcısı ve açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'den (sav) ayetlerin izahı ve uygulanmasıyla ilgili nakledilen birçok hadis de aktarılmıştır. Hz. Peygamber'den rivayet edilenler hem Kur'ân'ın inişi, okunuşu, neshi ve mensuhıyla hem de indiği sıradaki ortam ve olaylarla bağlantılıdır.

Bu konularda on iki imamdan nakledilen rivayetlerin bir kısmı merfu hadislerdir. Bir kısmı da imamların kendi söyledikleri veya başkalarından naklettikleri mevkûf rivayetlerdir. Sebeb-i nüzûl, nasih ve mensûh, kıraat gibi hususlardan bahseden bu tür rivayetlerde imamlar herhangi bir yorum yapmaksızın sadece onları nakletmişlerdir. Bu

bağlamda Kur'ân'ın nüzulüyle ilgili Sünnî ve Şîî kaynaklarda birçok hadis nakledilmektedir. Sünnî kaynaklardaki merfu hadis sayısı yirmi sekizdir. Bu hadisler, tüm rivayetlerin %3'üdür. Şîî kaynaklarda ise merfu hadis sayısı altı yüz otuz dokuzdur. Bu hadisler, tüm Şîî kaynaklardan topladıklarımızın %6'sını oluşturmaktadır. İster Sünnî ister Şîî kaynaklarda olsun bu oranın az olduğu dikkat çekmektedir. Bu hadisler incelendiğinde çoğunun tefsirle alakasının olmadığı, genel olarak Kur'ân metni etrafında döndüğü anlaşılmaktadır.

Bu tezde bu rivayetlerin sıhhatine bakılmaksızın içerik konusunda araştırma ve analiz yapılmıştır. Zira özellikle Şîî kaynaklardaki bu rivayetlerin çoğunun senedinde kopukluk vardır ve birçoğu, İmam Muhammed el-Bâkır veya İmam Ca'fer es-Sâdık tarafından doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilerek nakledilmiştir. On iki imamın doğrudan Hz. Peygamber'e hadis isnad etmesinde bir sakınca görmeyen Şîî görüşün aksine senedin kopuk olmamasını şart koşan Sünnî görüşe göre bu rivayetler sahih hadis şartına uymamaktadır. Çünkü Sünnî görüşe göre sahih hadis, adalet ve zabt sahibi ravilerin kendileri gibi adalet ve zabt sahibi ravilerden muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şaz ve muallel olmayan hadisi ifade eder.⁴³⁴ Bundan dolayı Ca'fer es-Sâdık, Muhammed b. Bakır ya da Hz. Peygamberle karşılaşmamış âlimlerin rivayetleri muttasıl rivayetler sayılmadıkları için zayıf kabul edilirler. Oysa Şîa'nın sıhhat şartı hadisin imama nispet edilmesidir. İmam, hadisi Hz. Peygamber'e isnad ettiğinde imamın o hadisi babadan babaya Hz. Peygamber'e kadar götürdüğünden şüphe edilmemektedir.⁴³⁵

Burada senedlerle ilgili hususlara girmeden, râvilerin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmede kendi görüşlerini katmadığı, yakından ya da uzaktan Kur'ânla ilişkisi olan hadisler konu edilmiştir. İmamların uygulamaları konusunda zikredilen bu tür hadisler örneklerle şöyle açıklanabilmektedir:

I) İmamlardan nakledilen rivayetlerde Kur'ân-ı Kerim'in tefsiriyle doğrudan ilişkisi olan hadislerin sayısı çok azdır. Bunları şöyle kategorize etmek mümkündür:

a) Sünnî kaynaklarda zikredilen bazı hadisler Kur'ân'daki bazı kelimelerin anlamlarını açıklamaktadır. Mesela Hz. Ali şöyle demiştir:

⁴³⁴ Zeynuddîn Zekeriyâ b. El-Ensârî es-Senîkî, *Fethu'l-bâkî bi şerhi elfıyyeti'l-'Irâkî*, thk. Abdullatif Hemîm – Mâhir el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1422/2002), 1/95.

⁴³⁵ Abdullah el-Mâmekânî, *Mıkbâsu'l-hidâye fî 'ilmi'd-dirâye*, thk. Muhammed Rızâ el-Mâmekânî (Kum: Müessesetu Âli'l-Beyt, 1411/1990), 1/146.

“Dört şeyi Hz. Peygamber’den aldım. Onlar, “orta namaz”ın ikindi namazı, “Haccı ekber”in Kurban Bayramı günü, “Secdelerin ardından Allah’ı zikredin” ifadesinin akşam namazından sonra iki rekât namaz kılmak, “yıldızlar battıktan sonra” ifadesinin sabah namazından önce iki rekât namaz kılmak olduğu bilgisidir.”⁴³⁶

Şiî kaynaklarda da bunun gibi rivayetler vardır. Mesela Rasûlullah (s.a.v) Cebrâil’e şöyle sormuştur:

"Ey Cebrail! Sabrın anlamı nedir?" Cebrail (a.s.) şöyle cevap vermiştir: "Sabır, rahatlıktaki gibi sıkıntıda da zenginlikteki gibi fakirlikte de afiyet ve sağlık durumundaki gibi hastalıkta da sabretmendir. Sabırlı insan kendisine ulaşan belalardan dolayı yaratılanlar nezdinde şikayette bulunmaz." Tevekkülün anlamını da şöyle açıklıyor: "Yaratılmışların ne fayda ne de zarar vereceğini ne nimet verebildiğini ne de engelleyebileceğini bilmektir."⁴³⁷

Diğer bir rivayet birkaç kelimenin anlamını açıklamaktadır. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ her şeyden dört tane seçti. Şehirlerden de dört tane seçti ve şöyle buyurdu: "وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ وَطُورَ سَيْنِينَ وَهَذَا الْبَلَدُ الْأَمِينُ" "İncire, zeytine, Sina Dağı’na ve şu emin beldeye yemin ederim."⁴³⁸ İncir el-Medînetü'l-Münevvere, Zeytin Beyt-i Makdis ve Sina dağı Kûfe anlamındadır. Bu “emin belde” ise Mekke’dir. Bu hadis garib hadis olarak kabul edilmektedir. Bu rivayette Şiî mezhebinin inanç etkisinin olduğu aşikârdır; zira Kûfe şehri, Hz. Ömer’in hilafet döneminde inşa edilmiştir. Ancak Hz. Ali’nin hilafeti döneminde Müslümanların başkenti yapılmasından ve Şiîleştirme bağlantısından dolayı Şiîlerin inançlarında Kûfe şehrinin önemli bir yeri vardır.

b) Rivayetler müphem ve âmm ifadeleri açıklamaktadır. Mesela "وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ" "Semada rızkınız var"⁴³⁹ ayetiyle ilgili Sünnî kaynaklarda bunun yağmur olduğuna dair merfu hadis rivayet edilmiştir.⁴⁴⁰ Şiî kaynaklarda ise "وَيَزِيدُهُمْ مِّنْ فَضْلَةٍ" "Lütfundan onlara fazlasıyla verir"⁴⁴¹ ayetiyle ilgili Hz. Peygamber’in “Şefaat, dünyada iyilik yapıp cehenneme gireceği kesinleşenleredir.”⁴⁴² dediği nakledilmektedir. Yine "وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ" "Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar"⁴⁴³ ayetiyle ilgili Hz. Peygamber’in şöyle

⁴³⁶ Suyûtî bu hadisin senedinin zayıf olduğunu aktarmaktadır. Bk. Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 4/127.

⁴³⁷ Kummî, *Me’âni’l-Ahbâr*, 2/108.

⁴³⁸ et-Tîm, 95/1-3.

⁴³⁹ ez-Zâriyât, 22/51.

⁴⁴⁰ Süyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 7/619.

⁴⁴¹ eş-Şûrâ, 24/26.

⁴⁴² Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 9/40.

⁴⁴³ en-Nahl, 16/16.

buyurduğu aktarılmaktadır: “O kuzey yıldızıdır; çünkü kaybolmuyor. Kible binası onun hizasındadır. Karadakiler ve denizdekiler onunla yollarını bulurlar.”⁴⁴⁴

c) Rivayetler belirli bir olayın meydana gelişi hakkında bilgi vermektedir. Bunlar, Hz. Peygamber vuku bulan bir meseleyi Kur’ân’dan delil getirerek çözdüğüne dair rivayetlerdir. Mesela Sünnî kaynaklarda Alî b. Ebî Tâlib’ten rivayet edildiğine göre “Hz. Peygamber nehirde çıplak yıkanan (üzerlerinde peştamal olmayan) kavimler gördü. Durdu ve yüksek sesle seslenerek, "مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا" “Ne oluyor size de Allah’ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz?”⁴⁴⁵ demiştir.⁴⁴⁶ Şîî kaynaklarda Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) “Benden önce kalkmayın ve benden önce oturmayın. Sizi ön tarafımdan gördüğüm gibi arkamdan da görüyorum. Sonra da "الَّذِي يَرْتَأَىٰ جِئَنَ ثَقُومٌ" “Allah, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor”⁴⁴⁷ ayetini okumuştur.⁴⁴⁸

d) Rivayetler bazen yanlış anlaşıldığı düşünülen durumları açıklamaktadır. Mesela Şîî kaynaklarda İmam Cağfer e-Sâdık’ın şu hadisi naklettiği yer almaktadır: “Hz. Peygamber’in kötülüğü gidermeye ve yanlış düzeltmeye çalışanın hakikate aykırı söylediği söz yalan değildir.” dedi ve şu ayeti okudu: "أَبْثُهَا الْعَبِيرُ إِنَّكُمْ لَسَرِقُونَ" “Ey kabile! Siz hırsızsiniz”⁴⁴⁹ Ardından da şöyle buyurdu: “Allah’a yemin olsun ki onlar ne çaldılar ne de o yalan söylediler.” Sonra şu ayeti okudu: "قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ" “Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hâdî onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa! dedi.” Ardından Allah’a yemin olsun ki, putlar ne onu yapmıştı ne de İbrahim yalan söyledi.⁴⁵⁰

e) Hz. Peygamber’e bir ayetin tefsiri sorulduğunda cevap veriyordu. Mesela Ali "يَوْمَ" “Takvâ sahiplerini heyetler halinde çok merhametli olan Allah’ın huzurunda toplayacağımız gün”⁴⁵¹ ayeti hakkında sorduğunda Resulullah: “Ey

⁴⁴⁴ el-Ayyâşî, *Tefsîrû'l-‘Ayyâşî*, 2/277.

⁴⁴⁵ Nûh, 71/13.

⁴⁴⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm el-Yemani es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habib el-‘Azamî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslami, 1403), 1/286 (No. 1102).

⁴⁴⁷ eş-Şuarâ, 26/218.

⁴⁴⁸ Muhsin el-Feyd el-Kâşânî, *Tefsîrû’s-sâfi* (İran: Hûşîd, 1379), 4/54.

⁴⁴⁹ Yûsuf, 12/70.

⁴⁵⁰ Küleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 646.

⁴⁵¹ Meryem, 19/85.

Ali, heyet süvarilerden oluşur; onlar Allah’a karşı gelmekten sakınan insanlardır” cevabını vermiştir.⁴⁵²

II) Sünnî ve Şîî kaynaklarda hadislerin çoğu, Kur’ân’daki bir kelimenin tefsiri olmaksızın gelmiştir. Ancak hadisteki kelime ile Kur’ân’daki kelime birbirine benzemekte veya hadisteki kelime Kur’ân’daki kelimeyle bağlantılı olan fakat manayla ilgisi bulunmayan bir detayı içermektedir. Örneğin Sünnî kaynaklarda İnsan Sûresi’ndeki "سَلَّاسِلَ" ifadesiyle ilgili Rasûlullah’ın (sav) şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Eğer cehennem zincirinin halkalarından biri bir dağın tepesine konulsa dağ, kurşunun eridiği gibi erirdi.”⁴⁵³ Yine Hz. Peygamberin “korku namazını” kılma biçimiyle ilgili de hadisler vardır.

Şîî kaynaklarda geçen hadislerin çoğu da bu türdendir. Örneğin, "جَنَائِمُهُ مِسْكٌ" “Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır”⁴⁵⁴ ayetiyle ilgili Hz. Ali, Hz. Peygamberden şunu aktarıyor: “Ey Ali, Allah rızası için içki içmeyi bırakan kişiye Allah, “rahîku’l-mehtûm” adlı cennetteki kokulu pınardan içirecektir.”⁴⁵⁵ Hz. Ali, “Dedim ki; Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır.” ayetiyle ilgili Hz. Peygamber’in (sav), “Allah Teâlâ kime nimet verirse o kişi Allah’a hamd etsin. Kimin de rızık gecikirse bağışlanma dilesin. Kimin başına üzüleceği bir durum gelirse Lâ havle velâ kuvvete illâ billah/Güç ve kuvvet sadece Allah’ındır” desin.” dediğini nakletmektedir.⁴⁵⁶

III) Sünnî ve Şîî kaynaklarda bulunan “sadakanın gizli verilmesi”, “fakiri gözetmenin fazileti” ve “bilgisi olmadan Allah hakkında söz söylemenin yasak olması” gibi hususlarda olduğu gibi nakledilen bazı hadisler, Kur’ân’la aynı şeyleri ifade ederler. Mesela şu hadiste olduğu gibi: “Her kim bilgisi olmadan insanları yanlış yönlendirirse, gökteki ve yerdeki melekler onu lanetler.”⁴⁵⁷

IV) Kur’ân’da bulunan kavramlarla ve hükümlerle ilgili ilave olarak açıklama barındıran veya hüküm bildiren birçok hadis nakledilmiştir. Sünnî kaynaklarda geçen şe’rî hükümlerle ilgili bir hadiste Hz. Ali’nin İbn Abbas’a şöyle dediği nakledilmektedir: “Rasûlullah Hayber Gazvesi’nde, mut’a nikâhını ve evcil eşek etini yemeyi

⁴⁵² Kummî, *Tefsîrü’l-Kummî*, 2/634.

⁴⁵³ Mukatil b. Süleyman el-Belhi, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Şehhata (Beyrut: Daru İhyau’t-Tûras, 1423), 4/523.

⁴⁵⁴ el-Mutaffifîn, 83/26.

⁴⁵⁵ Tabersî, *Mecma’u’l-beyân*, 10/229.

⁴⁵⁶ Sadûk, *Uyûnü aḥbâri’r-Rızâ*, 2/104.

⁴⁵⁷ Sadûk, *Uyûnü aḥbâri’r-Rızâ*, 2/105.

yasakladı.”⁴⁵⁸ Şîî kaynaklar bal ile ilgili ayetler hakkında İmam Ali er-Rızâ’dan merfu olarak şu hadisi rivayet etmişlerdir: “Size bal şerbeti ikram eden kişiyi reddetmeyin.”⁴⁵⁹

Bazı hadisler de Hz. Ali’nin ve onun soyundan gelenlerin fazileti veya Ehl-i sünnet’e muhalif olan ve Kur’ân’da bulunmayan ama Şîa’nın inandığı şeylerle ilgilidir. Mesela Hz. Ali’nin ve Hz. Hatice’nin dünyadakilerden üstün olduğunu açıklayan hadisler bu türdendir. Sünnî kaynaklarda geçen Hz. Ali’nin şu rivayeti de buna benzemektedir: “Hz. Peygamber bana şöyle dedi: “Seninle İsa arasında benzerlik vardır. Yahudiler, annesine iftira edecek kadar ona kızdılar. Hristiyanlar da onu olmayacak bir makama yükseltecek kadar sevdiler.”⁴⁶⁰

Şîî kaynaklarda bu türden çok fazla rivayet vardır. Bu hadislerin ayetlerle alakası çoğunlukla lafzi benzerliklerdir. Örneğin Hüseyin b. Ali’den rivayet edildiğine göre, "طوبى لهم/Ne mutlu onlara!"⁴⁶¹ ayetiyle ilgili Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ey Ali, benden sonra zulme uğrayacaksın. Cennette tuba ağacın olacaktır. Onun kökü senin evinde, dalları da taraftarlarının ve seni sevenlerin evinde olacaktır.”⁴⁶²

V) Bazen ayetlerle ilişki kurularak tıbbi durumlarla ilgili tavsiye niteliğinde olan hadisler nakledilmiştir. Mesela Hz. Peygamber’in, “Ey Ali, her kimin bineği ona zorluk çıkarırsa sağ kulağına, "وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ" “Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O’na teslim olduğu halde onlar (ehl-i kitap), Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki O’na döndürüleceklerdir.”⁴⁶³ ayetini okusun.” dediği aktarılmıştır.⁴⁶⁴ İmam Ca’fer es-Sâdık, bir adamın göğsündeki acıdan yakındığını ve Hz. Peygamber’in ona “Kur’ân’dan şifa dile! Allah şöyle buyuruyor: “Gönüllerdekine bir şifadır.” dediğini rivayet etmiştir.” Bu gibi rivayetler Sünnî kaynaklarda bulunmamaktadır.

VI) Sünnî kaynaklardaki rivayetlerde önceki milletlerle ilgili iki merfu hadis vardır. Onlardan birisi Âdem’in oğlunun kardeşini öldürdüğü yeri açıklamaktadır;⁴⁶⁵ diğeri ise

⁴⁵⁸ Buhârî, “Megazi”, 40 (No. 4216); Müslim, “Nikah”, 1407.

⁴⁵⁹ el-Huveyzî, *Nuru’s-sakaleyn*, 4/72.

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed*, 2/468, (No. 1376); Süyûtî, ed-Durru’l-mensûr, 2/727.

⁴⁶¹ er-Ra’d 29/13.

⁴⁶² Huveyzî, *Nuru’s-sakaleyn*, 3/441.

⁴⁶³ Âl-i ‘İmrân 3/83.

⁴⁶⁴ Sadûk, *Men lâ yahdîruhu’l-fakîh*, 4/371.

⁴⁶⁵ Süyûtî, ed-Dürri’l-mensûr, 3/61.

Zülkarneyn'in öğüt veren bir insan olduğundan bahsetmektedir.⁴⁶⁶ Fakat Şîî kaynaklarda önceki milletlerle ilgili merfu hadislerin sayısı yaklaşık olarak 35'tir. O rivayetlerden bazıları garip hadistir. "Zühre, Hıristiyan bir kadındı, İsrailoğulları'ndan bazı kralların eşi oldu. Harut ve Marut onunla imtihan edildi. Adı da Nahîd idi."⁴⁶⁷ rivayeti bu türdendir. Bazı hadislerde peygamberlerin yaşı açıklanmakta, bazılarında da mesh edilen insanlardan bahsedilmektedir.

VII) Fezâilü'l-Kur'an çerçevesine giren hadisler de vardır. Şîî kaynaklarda bazı sûre ve ayetlerin, zikir etmenin, "Sübhanellah, Elhamdülillah, Lâ ilâhe illallah" gibi bazı lafızlarla zikretmenin faziletleri hakkında nakledilenler bu türdendir.

Sünnî kaynaklarda Kur'ân'ın inmesiyle alakalı mevkûf rivayetlerin sayısı da (101); Şîî kaynaklarda ise (269)'ya ulaşmaktadır. Çoğunlukla bu rivayetler kıraât, sebeb-i nüzûl, nâsih ve mensûh, Kur'ân'ın toplanması ve yazılmasıyla ilgilidir. Bu konular detaylı bir şekilde ileride ele alınacaktır.

2.2.2. Gaybî Haberler

On iki imamdan nakledilen rivayetlerde sadece vahiy yoluyla bilinebilen gaybla ilgili çok fazla haber bulunmaktadır. Nakledilen bu sözlerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı kanıtlanmamıştır. Bu rivayetlerin birer görüş veya ictihad olduğu da söylenemez. Çünkü bahsedilenler henüz meydana gelmeyen kıyamet günü cennet, cehennem veya gelecekte meydana geleceği söylenen olaylar ya da evren, gök, melek, cin veya duyularla idrak edilemeyecek evrendeki varlıklar, ahirette verilecek sevap ve cezalarla ilgili haberlerdir. Hâlbuki bunların sadece vahiyle bilinmesi mümkündür. Sünnî ve Şîî kaynaklarda her bir imamdan nakledilen gaybla ilgili rivayetlerin sayısını karşılaştırmak bakımından şöyle bir tabloyla açıklamak uygun görülmektedir:

⁴⁶⁶ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 5/435.

⁴⁶⁷ Sadûk, *el-Hişâl*, 2/455.

Tablo 1: İmamların Gaybî Haberler Rivayetleri

İmamın Adı	Ehl-i sünnet Kaynakları			Şîa Kaynakları		
	Rivayet Sayısı	Oran	Toplam	Rivayet Sayı	Oran %	Toplam
Ali b. Ebî Tâlib	28	% 80	3,08	100	% 13	% 1
Hasan b. Ali	0	0	0	6	% 0,7	% 0,05
Hüseyin b. Ali	0	0	0	1	% 0,1	% 0
Zeynelabidîn	2	% 5,71	0,22	30	% 3,87	% 0,028
Bâkır	3	% 8,57	0,33	143	% 18,47	% 1,3
Sâdık	2	% 5,71	0,22	448	% 57,88	% 4,25
Kâzım				20	% 2,58	% 0,018
Rızâ				22	%2,84	% 0,20
Cevâd				1	% 0,1	% 0
Hâdî				0	0%	% 0
Askerî				1	% 0,1	% 0
Mehdî				2	%0,2	% 0
Toplam	35	%100		774	100%	%7,7

Kaynak: Tablodaki veriler Mevsu'atu't-tefsîr bi'l-me'sûr ve Tefsîru nûri's-sakaleyn adlı eserlerden derlenmiştir.

Tefsire dair on iki imamdan gelen rivayetlerden gaybi haberlerle ilgili olanları hakkında şunları söylemek mümkündür:

I) Ehl-i sünnet kaynaklarında Ali b. Ebî Tâlib'in rivayetleri 28'e ulaşmaktadır. Hz. Ali'nin kaynaklarını bilmek amacıyla şu bilgileri aktarmakta fayda görülmektedir:

a) Hz. Ali'ye nispet edilen gaybla ilgili tüm rivayetler, aslında başka kaynaklarda Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerdir. Hz. Ali'nin, “Duman ortaya çıkar çıkmaz mümini nezle eder, kâfiri ise yok edinceye kadar içine işler.”⁴⁶⁸ sözü gibi. Hâlbuki bu söz, Hz. Peygamber'e ait olan bir ifadedir.⁴⁶⁹ Bazen imamın sözü olarak nakledilen bir ifadenin başka kaynaklarda Hz. Peygamber'e nispet edildiği görülmektedir. Hz. Ali'nin,

⁴⁶⁸ San'ânî, *Tefsîru 'Abdirrezzâk*, 3/181.

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/17.

“Fatiha Sûresi arşın altından [yeryüzüne] indi.”⁴⁷⁰ ifadesi başka bir kaynakta Hz. Peygamber’in sözü olarak rivayet edilmiştir.⁴⁷¹

b) Ehl-i sünnet’e mensup âlimler tarafından yazılan cerh ve ta’dil kitaplarında Hz. Ali’den gelen gaybî rivayetlerin sened zincirinde bulunan Haris el-A’var⁴⁷² ve Esbağ b. Nebâte gibi⁴⁷³ râviler yalan söylemek ve “kezzâb” olmakla nitelenmişlerdir.

c) Hz. Ali’den cehennemden denizin altında olduğuna dair bir rivayet nakledilmektedir. “Hz. Ali, bir Yahudi’ye “Cehennem nerede?” diye sorunca Yahudi, “Denizin altında.” cevabını verdi. Ali bunun üzerine, “Doğru söyledin.” Dedi. "وَالْبَحْرُ الْمَسْجُورُ" “Kabaran denize andolsun ki” ayetini okudu.⁴⁷⁴ İsrâîliyyât kısmında bahsedileceği gibi Hz. Ali’nin bahsettiği gaybla ilgili bu bilgiyi Ehl-i Kitap’tan almış olması muhtemeldir.

d) Ayrıca sadece Hz. Ali’ye isnad edilen birkaç rivayet tesbit ettik. Bunlara benzer bir şey Peygamber’in hadislerinde bulunmadığı gibi, isrâîliyatı nakleden ne tefsir ne de hadis kaynaklarında da rastlanabilmiştir. Onun Ruh hakkındaki tefsirinde olduğu gibi. Ona göre ruh, 70 bin yüzü olan bir melektir. O yüzlerden her birinin 70 bin dili vardır. O dillerden her birinin 70 bin lisanı vardır. O bu dillerin her biriyle Allah’ı tesbih etmektedir. Allah, o tesbih ettikçe onun her bir tesbihiyle kıyamete kadar uçan bir melek halk eder.

e) Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Ali’nin dışındaki imamlara ait sadece 5 rivayete rastlanmıştır. Örneğin İmam Muhammed el-Bâkır’dan şu ifade nakledilmiştir: “Kıyamet gününde yeryüzü insanların yediği ekmeğe dönüşür.” Bu ifade İsrâîliyyâtan naklettikleriyle tanınan Muhammed b. Ka’b el-Kurazî’den de rivayet edilmiştir.⁴⁷⁵

f) Şîî kaynaklarda gayb haberleriyle ilgili Hz. Ali’nin dışındaki on iki imamdan gelen çok fazla rivayet vardır. Özellikle İmam Ca’fer es-Sâdık’tan gelen rivayetlerin toplam sayısı 448’e ulaşmaktadır. Bu rivayetlerin büyük bir oranı ondan senedsiz olarak nakledilmiştir. İmamların kerametlerini ele alan gaybla ilgili hadis de ondan rivayet edilmiştir. Şu sözü buna örnek verilebilir: “Gökyüzü, Hz. Hüseyin’e kırk gün kan

⁴⁷⁰ Sa’lebi, *el-Keşf ve l-beyân*, 2/257.

⁴⁷¹ Suyûtî, İshâk b. Râhûye’nin müshedinden aktararak Hz. Ali’nin Allah’ın Rasûlü’nden o arşın altından bir hazine olarak indirildi dediğini aktarmaktadır. (Suyûtî, *ed-Durru l-mensûr*, 1/16.)

⁴⁷² Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzibul-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd (Beirut: Mussasetu’r-Risâle, 1400/1980), 5/244-250.

⁴⁷³ Mizzî, *Tehzibul-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, 3/309.

⁴⁷⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 632.

⁴⁷⁵ Sem’ânî, *Tefsîru’s-Sem’ânî*, 3/125.

ağladı.”⁴⁷⁶ Bütün bunlar, daha önce geçtiği gibi bazı Ehl-i sünnet âlimlerinin İmam Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayetleri konusunda tedbirli davranmalarının sebebini de açıklamaktadır.

II) Gaybla ilgili rivayetlerin Kur’ân tefsiriyle ilişkisini aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür:

a) Şîî kaynaklarda sûrelerin faziletleriyle ilgili çok fazla rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin sevap ve cezayla ilgili haberler içermesi gaybla ilgilidir. Hâlbuki sevap veya ceza verileceğine dair bilgi ancak Allah tarafından peygamberlere vahyedilmesiyle bilinebilir.

Rivayetlerde belirtildiği üzere tüm sûrelerin fazileti vardır. Bu hususta nakledilen rivayetlerin çoğu İmam Ca‘fer es-Sâdık’a aittir. Sevap hakkındaki bu rivayetlerde mübalağa olduğu dikkat çekmektedir. Buna İmam Ca‘fer es-Sâdık’ın şu rivayeti örnek olarak verilebilir: “Nur Sûresi’ni okuyarak mallarınızı ve iffetinizi koruyun. Onunla kadınlarınızı koruyun. Her kim onu her gün veya her gece okumaya devam ederse ev halkından hiç kimse ölünceye kadar zina yapmaz. Öldüğünde yetmiş bin melek kabrine konulana kadar naaşına eşlik eder. Kabrine konuluncaya kadar hepsi ona dua eder ve onun için mağfiret diler.”⁴⁷⁷ Fakat Ehl-i sünnet kaynaklarında bu hususta bir tek En’âm Sûresi’nin fazileti hakkında bir rivayet zikredilmiştir.

b) Şîî kaynaklarında va’d ve vaid konusunda 153 rivayet vardır. Bu rivayetler, Hz. Peygamber’e selam ve salat okumayı bildiren ayetin zikredilmesiyle ya da genel bir konuda herhangi bir bağ bulunmaksızın hadiste bulunan lafza benzeyen bir lafzın ayette geçmesiyle ilişki kurularak nakledilmiştir. Mesela Hz. Ali’nin, "ضَاجِغَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ" “Gülerler, sevinirler.”⁴⁷⁸ ayetini okuduğunda şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kim mescitte vakar ile oturursa Allah, buluşacağı gün onu gülerek ve sevinerek karşılar ve ona kitabını sağından verir.”⁴⁷⁹ İmam Muhammed el-Bâkır’ın da yetim malını haksızca yiyenlerle ilgili

⁴⁷⁶ Tabersî, *Mecma‘u’l-beyân*, 9/84.

⁴⁷⁷ Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-Sadûk, *Şevâbü’l-a‘mâl*, thk. Ali Ekber el-Ğifârî (İran: Mektebetu’s-Sadûk, 1391), 135.

⁴⁷⁸ ‘Abese 39/80.

⁴⁷⁹ Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî, *el-Me’hâsin*, thk. Mehdi er-Recâî (el-Mecma‘u’l-‘Âlemî li Ehli’l-Beyt, 1432/2011), 1/127.

"إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا" "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir"⁴⁸⁰ ayetini okuyup "Ateş, kıyamet gününde yetim malı yiyenin karşısına çıkar ve karnından onu tutuşturur; sonra alev ağzından çıkar. Mahşer halkı onun yetim malı yediğini bilir."⁴⁸¹

demoştir.

Bu rivayetlerde va'd konusunun vaiden daha fazla geçmesi dikkat çekicidir. Bundan Şiilerin korkutma ilkesinden ziyade sevdirmeye ilkesine dayandıkları anlaşılabılır. Şiilerin taraftarlarını mezhebe bağı tutma, teselli etme ve zaferin dünyada veya âhirette kendilerinin olacağı inancını kazandırması maksadıyla va'd ilkesini kullandıkları düşünülebilir. Ehl-i sünnet kaynaklarında bu türden va'd ve vaid ile ilgili haberler hakkında herhangi bir rivayet bulunamamıştır.

c) Yerin, güneşin, ayın ve yıldızların ne olduğuylla ilgili duyuların algılayamadığı metafizikle alakalı bazı rivayetler nakledilmiştir. Mesela Hz. Ali'nin

"Yeryüzü beş yüz senelik mesafe kadardır; onun tahrip olan kısmı dört yüz yıllık mesafe, imar edilen kısmı da yüz yıllık mesafe kadardır. Güneş altmış fersaha altmış fersahtır. Ay kırk fersaha kırk fersahtır. Güneşin ve ayın iç kısmı gök halkını, dış kısmı yeryüzü halkını aydınlatır. Yıldızlar yeryüzündeki en yüce dağ gibidir. Güneş'in yaratılması aydan öncedir."⁴⁸²

şeklindeki ifadeleri bu türdendir. Şiî kaynaklarda meleklerin yapısıyla ilgili de rivayetler vardır. Mesela "يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ" "Onlar, bıkmadan usanmaksızın gece gündüz (Allah'ı) tesbih ederler"⁴⁸³ ayetine rağmen İmam Ca'fer es-Sâdık'a meleklerin uyuyup uyumadığının sorulması üzerine şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah dışındaki canlı olan her şey uyur. Melekler uyur. Uyuduklarında da nefesleri tespih eder."⁴⁸⁴ İmam Ca'fer es-Sâdık'ın şu sözü de bu türdendir: "Nutfe anne rahmine düştüğünde Allah bir melek gönderip gömüleceği topraktan bir parça alır. Kalbi su şeklinde sıvıyken⁴⁸⁵ toprağa

⁴⁸⁰ en-Nisâ, 4/10.

⁴⁸¹ Kuleynî, *Usulü'l-Kâfi*, 445.

⁴⁸² Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, 2/580.

⁴⁸³ el-Enbiyâ, 21/20.

⁴⁸⁴ Sadûk, *Kemâlü'd-dîn*, 693.

⁴⁸⁵ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Daru Sadir, 1414), "Meyese", 2/192.

özlem duyar.”⁴⁸⁶ Bulut, gök gürlemesi, şimşek çakması, rüzgâr ve ruh hakkında da benzer türde rivayetler vardır.⁴⁸⁷

Bu rivayetler, hikâyelerde anlatılanlara benzemektedir. Gök gürlemesinin ve şimşek çakmasının meleklerin kanat çırpma sesi olduğunu söyleyen bazı rivayetler, modern ilmin verilerine aykırıdır. Bu rivayetler, ilgili zamanın kozmik kabulleriyle bazı varlıkların mahiyetini açıklamak olabileceği gibi Ehl-i Kitap’tan alınma da olabilirler.

d) Mehdî, Dabbetü’l-Arz ve Deccal’in ortaya çıkması gibi kıyamet öncesi meydana gelecek olaylarla ilgili rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan en çok geçenler, özellikle Şîî kaynaklarda mehdiyle ilgili rivayetlerdir. Bu rivayetlerin çoğu zafer, müjdeleme ve hâkimiyet sağlama vaadi içeren ayetlerle ilgili nakledilmiştir. Mesela "وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ" "Kâfirler istemesede Allah nurunu tamamlayacaktır.”⁴⁸⁸ ayetiyle ilgili İmam Muhammed el-Bâkır şöyle söylemiştir: "Bizden imam olacak kişi, korkuyla galip gelecek, Allah’ın yardımıyla desteklenecek, yer onun için dürülecek, hazineler ona görünecek, egemenliği doğuya ve batıya ulaşacaktır. Müşrikler hoşlanmasa da Allah onun dinini, bütün dinlere galip kılacaktır. Yeryüzünde harap olan her yer imar edilecektir.”⁴⁸⁹

Bazı rivayetler de mezhebe uymaya teşvik etmekte, onlara zulümeden herkesten, ölmüş olsa bile, Mehdî’nin intikam alacağını müjdelemektedir. İmam Muhammed el-Bâkır’ın, Enbiyâ Sûresi’ndeki "رحمة للعالمين" "âlemlere rahmet olarak.”⁴⁹⁰ ifadesi hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“İmamımız (Mehdî) yönetime geldiğinde Humeyra (Hz. Aişe diriltilecek, kendisine had cezasıyla kırbaç vurulacak ve Muhammed’in kızı Fatma’nın intikamı alınacaktır.” Kendisine “Sana canım feda olsun, Aişe’yi niçin kırbaçlayacak?” diye sorulunca, “İbrahim’in annesine iftira attığı için.” cevabını vermiştir. Kendisine, “Öyleyse Allah nasıl bu cezalandırmayı niçin imama kadar bekletti? diye sorulunca

⁴⁸⁶ Küleynî, *Usulü’l-Kâfî*, 3/115.

⁴⁸⁷ Sünnî ve Şîî kaynaklar ruh konusunda Hz. Ali’den aktarılan fikirler noktasında ittifak halindedir. Hz. Ali’nin bu konuda söyledikleri ise şöyledir: “O meleklerden bir melek ve onun yetmiş bin türü var. Her türün yetmiş bin dili var. Onlardan her dilin Allah bu lisanlardan her biriyle tesbih eden yetmiş bin lisanı var. Allah her tesbihten kıyamet gününe kadar meleklerle uçacak bir melek yaratıyor.” Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/544.

⁴⁸⁸ es-Saf, 61/8.

⁴⁸⁹ Sadûk, *Kemâlü’l-dîn*, 363.

⁴⁹⁰ el-Enbiyâ 21/107.

o, “Çünkü Allah, Muhammed’i (s.a.v) rahmet, imamı (Mehdî) intikam için gönderdi.”⁴⁹¹

demiştir.

Ehl-i sünnet ve bazı Şîi kaynakları Ali’nin Dabbetü’l-Arz olmadığı görüşünde olduğu konusunda hemfikirdir. Bazı Şîi kaynakları İmam Ca’fer es-Sâdık’tan Hz. Peygamber’e nispet edilen bir hadis aktarmışlardır. Buna göre “Hz. Peygamber Hz. Ali’ye şöyle dedi:

“Kalk ey Dabbetü’l-Arz!” Rasûlullah’ın ashabından bir adam şöyle dedi: Ey Allah’ın Resûlü birbirimize bu ismi verebilir miyiz?” Hz. Peygamber şöyle dedi: “Hayır, Allah’a yemin olsun ki o sadece Ali’ye özgüdür. Allah’ın kitabında zikrettiği Dabbe Ali’dir. Allah, "وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ" “O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe (mahlûk) çıkarırız.”⁴⁹²

buyurmaktadır.⁴⁹³ Ehl-i sünnet ve Şîa’nın müttelik olduğu diğer bir rivayette, Ali’ye “İnsanlar senin Dabbetü’l-Arz olduğunu iddia ediyor.” dendiğinde onun “Allah’a yemin olsun ki Dabbetü’l-Arz’ın tüyü ve kılı vardır. Bende ne tüy ne de kıl vardır.”⁴⁹⁴ dediği rivayet edilmiştir. Kaynaklarda duman, Deccal ve gelecekte meydana gelecek bazı olaylarla ilgili başka rivayetler de vardır.

e) Sünnî ve Şîi kaynaklarda kıyamet ve kıyamet gününde meydana gelecek olaylar, mahşer, Cennet ehlinin refahı, Cehennem ehlinin azabı ve A’râftakilerin durumlarıyla ilgili detaylı açıklamaların bulunduğu çok fazla rivayet mevcuttur. Ayetlerde geçen bazı lafızlarının tefsiri mahiyetinde doğrudan gayb haberiyle ilgili nakledilen rivayetlere şu örnekler verilebilir. "طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَّآبٍ" “Ne mutlu onlara! Varılacak güzel yurt onlar içindir.”⁴⁹⁵ ayetindeki “Tûbâ”nın manasını açıklamasıyla ilgili İmam Muhammed el-Bâkır şöyle demiştir: “Tûbâ”, Adn cennetinde yetişen, Rabbimizin eliyle diktiği bir ağaçtır.”⁴⁹⁶ “Veyh” rahmet kapısı; “Veyl” ise azap kapısıdır.” Bu hadis, Ehl-i sünnet kaynaklarında da yer almaktadır.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Sadûk, *İlelû’s-şerâ’i*, 2/356.

⁴⁹² en-Neml, 27/82.

⁴⁹³ Kummî, *Tefsîrû’l-Kummî*, 2/747.

⁴⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 9/2924; Tabersî, *Mecma’u’l-beyân*, 7/293.

⁴⁹⁵ er-Ra’d, 13/29.

⁴⁹⁶ Tabersî, *Mecma’u’l-beyân*, 6/28.

⁴⁹⁷ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 1/202.

Bu rivayetler, Şîanın akidesini yansıtmaktadır. Nitekim Kummî'nin tefsirinde şöyle geçmektedir:

“Her milleti, döneminin imamı sorguya çekecektir. İmamlar, dostlarını ve düşmanlarını çehrelerinden tanırlar. Bu, ayette şöyle geçmektedir: “A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır.” İmamlar dostlarına kitaplarını sağdan verir ve onlar sorgulanmadan cennete girerler. Düşmanlarına da kitaplarını soldan verirler ve onlar sorgulanmadan cehenneme girerler.”⁴⁹⁸

2.2.3. İsrâîliyyât'tan Nakledilen Haberler

On iki imamın rivayetleri arasına İsrâîliyyât'ın nasıl girdiği burada açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Ehl-i sünnet kaynaklarındaki rivayetler, Şîî kaynaklarda geçenlerle kıyaslanacak ve on iki imama nispet edilen rivayetlerde onların İsrâîliyyâtla delil getirmedeki yöntemi açıklanacaktır.

Bu bölümdeki İsrailiyat ile on iki İmama ait israiliyyâtla ilgili rivayetlerin bir tefsir kaynağı olması bakımından durumu kastedilmektedir. Bu kısımda on iki İmamın İsrailiyat karşısındaki tutumu, İsrailiyatın onlardan gelen rivayetlere girmesindeki sebepler, her bir imamın rivayetlerindeki israiliyatın oranı konuları ele alınmıştır. On iki imamın İsrailiyat ile istidlaldeki yöntemleri ise Kıssa tefsirinden bahsettiğimiz Üçüncü bölümde ele alınacaktır. “İsrâîliyyât”, “isrâîliyye” kelimesinin çoğuludur. İstilah olarak İsrâîlî kaynaktan rivayet edilen kıssa veya hâdiseye denir. Yahudi, Hıristiyan veya kadim Sami kültürüne ait olan ve Orta Çağ Arap aklına uyarlanarak İslâmiyet'e giren rivayetlerin hepsine İsrâîliyyât denilmektedir. Bu tarife “eski Fars ve Yakın Doğu kültür havzalarına ait efsanevi ve dinî literatürü” ekleyenler de vardır. “İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine gerekse de aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e, sahabeye ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber isrâîliyyâtın içine girer.”

Halifeler ve sonraki dönemde İslam Devleti'nin genişlemesiyle Ehl-i Kitap'tan çoğunun İslam'a girdiği bilinmektedir. İster, Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ gibi bir grup âlimin iddia ettiği gibi kasıtlı olarak Kur'ân-ı Kerim'e zarar vermek için,⁴⁹⁹ ister zarar verme kastı olmaksızın İsrâîliyyât kaynaklı rivayetler Müslümanlar arasında yayılmıştır.

⁴⁹⁸ Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, 1/339.

⁴⁹⁹ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Amme li'-Kitâb, 1990), 9/40.

Bilme arzusu, başkasındakinden haberdar olma merakı ve Ehl-i Kitap'tan ilim alma konusunda izin veren hadisten ötürü İsrâiliyyât yayılmış olabilir.

Birçok yazar, İsrâiliyyât rivayetlerini ve tefsirdeki etkisine dair müstakil kitap yazmıştır. Zehebî'nin el-İsrâiliyyât fi't-Tefsir ve'l-Hadis isimli kitabı bunlardan biridir. Fakat Şîî müellifler tarafından bu konuda yazılmış, bazı makale ve kitap bölümleri dışında herhangi bir esere rastlanmamaktadır.⁵⁰⁰

İmamlara nispet edilen İsrâiliyyât rivayetlerinin Sünnî ve Şîî kaynaklardaki oranına ait tablo şu şekildedir.

Tablo 2: İmamların İsrailiyat Rivayetleri

	Ehl-i sünnet Kaynakları			Şîa Kaynakları		
İmamın Adı	Sayı	Oran	Toplam	Sayı	Oran	Toplam
Ali b. Ebî Tâlib	74	%71	%12	99	%10	%6
Hasan b. Ali	1	%1	%5	6	%0.6	%8
Hüseyin b. Ali	1	%1	%17	4	%0.41	%5
Zeynelabidîn	2	%2	%30	20	%2	%5
Bâkır	16	%15	%12	233	%24	%10
Sâdık	10	%10	%14	496	%51	%10
Kâzım				29	%3	%7
Rızâ				80	%8	%11
Cevâd				0	%0	%0
Hâdî				4	%0.41	%28
Askerî				4	%0.41	%7
Mehdî				0	%0	%0
Toplam	104	100	%11	975	%100	%9

Kaynak: Tablodaki veriler Mevsu'atu't-efsîr bi'l-me'sûr ve Tefsîru nûri's-sakaleyn adlı eserlerden derlenmiştir.

⁵⁰⁰ Şîîlerin bu konuya dair özgün bir araştırma veya kitaplarının olmadığına dair Kum Üniversitesinden İranlı bir araştırmacının çalışmasına dair bk. Muhammed Kâzım Şâkir, "el-İsrâiliyyât en-Neş'ete ve'l-Cüzûre", *Mecelletü'l-Minhâc* 65 (21/12/2015), 265-292.

2.2.3.1. On İki İmamın İsrâîliyyât Rivayetlerindeki Kaynakları

Yukarıdaki tablo, Sünnî kaynaklardaki imamlardan gelen isrâîliyyât rivayetlerinin oranının %11'e, Şîî kaynaklardaki oranının %9'a yakın olduğunu göstermektedir. İmamlara nispet edilen her on tefsir rivayetinden birinde İsrâîliyyât rivayetinin olduğu görülmektedir. Bu azımsanmayacak bir orandır. Bu durum, İsrâîliyyât kaynaklı rivayetlerin on iki imamın rivayetleri arasına nasıl girdiğini tespit etmenin gerekliliğini göstermektedir.

Tablo incelendiğinde İsrâîliyyât rivayetlerinin çoğunun imamlardan Ali, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan geldiği görülmektedir. Toplam İsrâîliyyât rivayetlerinde İmam Ali'nin Sünnî kaynaklardaki rivayetlerinin oranının %71; İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Şîî kaynaklardaki en fazla İsrâîliyyât aktaran (%51) imamlardan olduğu anlaşılmaktadır. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın ardından babası İmam Muhammed el-Bâkır %24 oranla gelmektedir. Bu verilerden ötürü bu üç imamın İsrâîliyyâtla ilgili rivayetlerinin kaynaklarının araştırılmasıyla yetinilecektir.

a. Ali b. Ebî Tâlib

Hiz. Ali'ye nispet edilen İsrâîliyyât rivayetlerinin senetleri incelendiğinde bunların ona nispetinin doğru olduğu görülmektedir.⁵⁰¹ Bu da Hiz. Ali'nin bu bilgileri nereden alıp rivayet ettiği sorusunu önemli kılmaktadır.

İsrâîliyyât kökenli rivayetler çoğunlukla Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-653), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767) kanalıyla nakledilmektedir. Ali'nin Kâ'bu'l-Ahbâr'ın bazı rivayetlerini yalanladığı bilinmektedir. Kâ'bu'l-Ahbâr'dan aktarılan "Hiz. Süleyman'ın süvarileri izlemekle eğlenirken namazı kaçırdığı" rivayeti bunun örneklerindendir.⁵⁰²

Diğer açıdan Hiz. Ali'nin hayatı incelendiğinde onun Yemen'e davetçi ve öğretmen olarak gittiği, orada Ehl-i Kitap'la birlikte bir süre yaşadığı görülmektedir. Bu durum, onun bazı bilgileri onlardan duymuş olma ve nakletme ihtimalini doğurmaktadır. Çok fazla İsrâîliyyât rivayetleri nakledilen Kâ'bu'l-Ahbâr'ın, Ali sayesinde Müslüman

⁵⁰¹ Ahmed Şakir, Taberi Tefsirine yaptığı talik çalışmasında Hiz. Ali'den rivayet edilen bazı İsraili rivayetlerin tahririnde senetteki ravilerin durumlarını beyan ettikten sonra şunu der: "Bu rivayetin sahabe'nin ehli kitaptan aktardığı bir rivayet olması uzak görülmez." (İbni Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/63.)

⁵⁰² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/528; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/273.

olduğu düşünüldüğünde bu ihtimal güçlenmektedir. Nitekim onun Kâ'b ile bazı tartışmaları bulunmaktadır.⁵⁰³ Onun bazı şeyleri başka Yahudiler'den duyduğuna ve onlarla tartıştığına dair de rivayetler vardır. Mesela "Allah'ın en büyük ateşinin deniz olduğunu iddia eden filan kişiden daha doğru söyleyen bir Yahudi görmedim. Allah kıyamet günü güneşi, ayı ve yıldızları denizde bir araya getirip sonra da batı rüzgârını estirdiğinde o zaman deniz alevlenir."⁵⁰⁴ sözü, onlardan bazı şeyler aldığını açıkça göstermektedir. Hz. Ali'nin, İsrâîliyyât rivayetleri içinde onun Yemen halkından "ashabu'l-uhdûd" halkının kıssasıyla ilgili duydukları da bulunmaktadır. Çoğu Ehl-i Kitap'tan olan Yemen halkının diğer pek çok sahabeyle birlikte hilafeti sırasında onun yanında yer almış olmaları da buna ilave edilmelidir. Hz. Ali'ye nispet edilen İsrâîliyyât rivayetlerinin bazıları İbni Cüreyc'ten bazıları da Kâ'bu'l-Ahbâr'dan gelmektedir. Bazı rivayetlerin ise senedinin meçhul olduğu görülmektedir.

Şîî kaynaklardaki rivayetlere bakıldığında ve onların yarısının Ali'den senetsiz nakledildiği, diğer yarısının da tam olarak senetli olduğu; az miktarda ise senetlerde kopukluk olduğu görülmektedir. Sanki İmam Ca'fer es-Sâdık veya onun dışındaki imamlar ya da râviler "Ali dedi." diyerek nakletmekle yetinip senetleri vermeyi önemsiz ya da gereksiz görmüş olabilirler.

Hz. Ali'nin tefsirdeki önemi, Hz. Peygamber'e yakınlığı, taraftarlarının ve sevenlerinin çokluğu nedeniyle ona nispet edilen rivayetleri yaygınlaştırmıştır. Onun bu konumu nedeniyle ondan gelen rivayetlerin sıhhati daha da büyük önem taşımaktadır. Oysa özellikle akıl ve mantığa, peygamberlerin ismetine, tarihi ve bilimsel verilere aykırı olan İsrâîliyyât menşeli rivayetlerin daha bir titizlikle incelenmesi ve senedlerinin kritiğe tabi tutulması gerekmektedir.

b. Muhammed Muhammed el-Bâkır

Sünnî ve Şîî kaynaklarda Muhammed Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen İsrâîliyyât rivayetlerinin sayısı, diğer imamlara göre ikinci sırada gelmektedir. Ehl-i sünnet kaynaklarında bulunan 15 rivayetin çoğunun senedindeki bazı râvilerin yalanlarla veya metrûk (rivayeti terk edilen) olmakla nitelenmeleri nedeniyle sahih olmadığı tespit

⁵⁰³ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, thk. 'Âdil Abdulmevcut - Ali Muavved (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 5/482; Halil İsmail İlyas, *Kâ'bu'l-Ahbâr ve eseruhu fî tefsîr* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 29.

⁵⁰⁴ Suyûtî, *ed-Durrü'l-mensûr*, 7/630.

edilmiştir. Şîî kaynaklarda geçen 233 İsrâîliyyât kaynaklı rivayetlerinin senetleri ya kopuk (münkatî‘) ya da senedinde “meçhul” veya Sünnî ve Şîî kaynaklarda güvenilir olma konusunda ihtilaflı olan râviler vardır. Mesela Sa‘lebî’nin tefsirinde Hızır’ın öldürdüğü çocuktan bahseden, “Allah onun yerine babasına yetmiş peygamber doğuran bir kız verdi.” rivayeti bu türdendir. Bu rivayetin senedinde bulunan ve İmam Muhammed el-Bâkır’ın talebelerinden biri olan Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh, hadisi kabul edilmeyen “münkerü’l-hadîs”tir. Ancak o, İmam Muhammed el-Bâkır’dan çokça rivayette bulunmuştur.⁵⁰⁵ Bazı rivayetlerinde de kimliği bilinmeyen meçhul râviler vardır. Bunlara ilave olarak İmam Muhammed el-Bâkır’ın yaşadığı dönem, sonradan Müslüman olan Ehl-i Kitap’la temasın çok olduğu bir zamandır. Mesela Kâ‘bu’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi İsrâîliyyât’tan çokça rivayet edenler bu dönemde yaşamıştır.

c. Ca‘fer es-Sâdık

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Sünnî kaynaklarda İmam Ca‘fer es-Sâdık’tan fazla rivayet nakledilmemiştir. Bundan dolayı Sünnî kaynaklarda ona nispet edilen İsrâîliyyât rivayeti sayısı sadece 10’dur. Bunların yarısı senetsiz bazısı eksik senetli bazısı da senedinde yalanla nitelenen veya meçhul olan râvilerin bulunduğu rivayetlerdir. Şîî kaynaklardaki 496 rivayete bakıldığında bunların büyük oranda senetsiz olduğu veya senedin bazı kısımlarının eksik olduğu ya da râvilerinin Sünnî ve Şîî kaynaklarda cerh ve ta’dil açısından tartışmalı olduğu görülmektedir.

İmam Cafer’in dönemi de babasıninki gibi Ehl-i Kitap’tan rivayet nakletmenin arttığı bir dönemdir. Özellikle Şîîler nazarında kabul görebilmesi için bu tür rivayetler İmam Cafer’e nispet edilmiştir. İlginç olan İmam Cafer’in İsrâîliyyât’tan bilgi alma konusunda uyardığı birçok sözü vardır. Bu uyarılara rağmen Şîî kaynaklarda en fazla İsrâîliyyât rivayetinin nispet edildiği râvi odur.

İsrâîliyyâtla ilgili makale veya kitap yazan Şîî araştırmacılar, İsrâîliyyât rivayetlerinin on iki imamın rivayetlerine girişinin arkasındaki sebeplere değinmemişlerdir.⁵⁰⁶ Bunun sebebi muhtemelen İsrâîliyyât dâhil olmak üzere imamlara nispet edilen rivayetlerin sıhhatine güvenmeleridir. Zira Şîa’ya göre bu rivayetlerin imama ilham edilmesi mümkündür. Zira imamlar “mülhem” (ilham alan) ve “muhdes” (kendisiyle konuşulan)

⁵⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 16/198.

⁵⁰⁶ Muhammed Kâzım Şâkir, “el-İsrâîliyyât en-Neş’ete ve’l-Cüzûre”, 265-292.

kimselerdir. Bu nedenle onların naklettikleri bilgiler İsrâîliyyât sayılmaz. Eğer bu rivayetleri İsrâîliyyât olarak kabul ederlerse imamların “ilm-i ledün” (ilham yoluyla elde edilen ilim) ve “ilm-i mevrûs” (peygamberden miras alınan ilim) yoluyla bilgi aldıkları konusundaki inanaçlarıyla çelişkiye düşecek; imamların bu bilgileri Ehl-i Kitap’tan veya kıssacılar ve hikâyecilerden aldıklarını kabul etmek mecburiyetinde kalacaklardır.

2.3. Mezhep Propandasına Dayanan Rivayetler

Ehl-i sünnet ve Şîa arasında Hicri I. asırda başlayıp günümüze kadar devam eden ihtilaflar vardır. Her iki grup; iddialarını ispatlamak, taraftarlarını ikna etmek ve muhaliflerine karşı savunma yapmak maksadıyla Kur’ân-ı Kerim’den delil aramaya ve onu temel dayanak olarak kullanmaya çaba harcamıştır. Bu ihtilaf, Sünnî ve Şîî kaynaklardaki on iki imama ait tefsir rivayetlerinde de açık bir şekilde görülebilmektedir. Her iki mezhep, inançlarına hizmet etme amacıyla nasları kendilerince yorumlamıştır.⁵⁰⁷

Şîî kaynaklardaki on iki imam rivayetlerinde, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında devam eden ihtilafla ilgili kısmın oranı çok yüksektir. Sünnî kaynaklarda bu oran daha düşüktür. Dikkat çekici olan Sünnî tefsirlerin Şîa rivayetleri etkilemiş olmasıdır.

Şîî kaynaklarda Ehl-i Beyt imamlarını destekleyen ve özellikle abartılı bir şekilde onları öven rivayetler bulunmaktadır. Sahabe ve özellikle Hz. Ali’den önceki Hulefâ-i Râşidîn’i öven veya onların halifeliğini onaylayan, Sünnî kaynaklardaki rivayetlerin benzerleri vardır. Şîî müellifler, imamlardan Sünnî mezhebini destekleyen rivayetlerin, imamların başlarına geleceklerden ve düşmanları tarafından yapılacak baskılardan korktukları için takıyye amaçlı olduğunu iddia etmektedir.⁵⁰⁸

Bu başlıkta yalnızca birtakım iddiaları taşımakla birlikte iddialarla ilgili herhangi bir delil ileri sürmeyen rivayetler ele alınacaktır. Bu rivayetlerde ileri sürülen bir iddianın varlığı ya da yokluğu akli ya da nakli delillerle ispat edilmeye muhtaçtır. Bu rivayetlerin bir kısmı Ehl-i sünnetle Şîa arasındaki ihtilafları n kaynağını oluşturan Hz. Peygambere nispet edilen merfû hadislerdir.

⁵⁰⁷ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012) 19-41.

⁵⁰⁸ Ca’fer es-Subhânî, *et-Takiyyetu mefhûmu hâ hadduhâ delîlu hâ* (Kum: Muessesetu’l-İmâm es-Sâdık, 1423/2002), 25.

Ehl-i sünnetle Şîa arasındaki ihtilafa ilişkin olarak Kur'an ayetlerinin tefsirindeki rivayetlerin yaklaşımını, iddiaya dayalı rivayetlerin benzeri olarak şu şekilde açıklayacağız:

a) Hakkında ayet inmiş olan veya ayetin kapsamı dâhilinde olan iddialar.

Bu tarz iddialar Sünnî ve Şîî kaynaklarda bulunmaktadır. Sünnî kaynaklardaki iddiaya, Hz. Ali'den nakledilen şu rivayet örnektir: “Biz zikir ehliyiz.” İmam Muhammed el-Bâkır, “أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ” “Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar?”⁵⁰⁹ ayetiyle ilgili şöyle demiştir: “Biz kıskanılan o insanlarız.” İmam Ca'fer es-Sâdık, “Biz Allah'ın yarattıklarının şahidi ve yeryüzündekilerin delilleriyiz.” Ondan gelen diğer bir rivayette, “لكل قوم هاد” “Her toplumun bir rehberi vardır.”⁵¹⁰ ayetinde geçen rehberin Hz. Ali olduğu söylenmektedir.⁵¹¹ , “Bi Bâkır-Muhammed eliyle ilgili İmam ayet ⁵¹² وأصحاب اليمين” taraftarlarımız ashâbü'l-yemîn”dir.”⁵¹³ Bu rivayetler, Sünnî kaynaklarda bulunmaktadır. Bu durum, Şîî inancını destekleyen rivayetlerden Sünnî tefsirlerin etkilendiğini göstermektedir.

Şîî kaynaklara bakıldığında bu tarzda rivayetlerin çok fazla olduğu görülmektedir. Rivayetlerde Şîîlerin “أبرار”⁵¹⁴ onların “الْفَرَى الَّتِي بَرَكْنَا فِيهَا” “mübarek kıldığımız memleketler”,⁵¹⁵ “نعمة الله” “Allah'ın nimeti”,⁵¹⁶ “عهد الله” “Allah'a verilen söz” ve “باب” “af dileme” kapısı⁵¹⁷ oldukları geçmektedir. Kur'ân'da içinde övgü bulunan herhangi bir ayete bakıldığında, Şîî kaynaklarda bu övgünün on iki imama özgü bir hale getirildiğini iddia etmektedirler. Mesela Hasan b. Ali'ye nispet edildiğine göre o, “Allah'a yemin olsun ki Allah'ın kitabındaki “أبرار” “erdemliler” sözüyle sadece Ali b. Ebi Talib, Fâtıma, Ben ve Hüseyin kastedilmiştir.” demiştir.⁵¹⁸ Görüldüğü gibi bu ve diğer rivayetlerin hepsi bir iddiadan ibarettir ve onu ispat edecek bir delile ihtiyaç hissetmektedir.

⁵⁰⁹ en-Nisâ, 4/54.

⁵¹⁰ er-Ra'd, 13/7.

⁵¹¹ İbn Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2225.

⁵¹² el-Vâkıa, 56/27.

⁵¹³ Salebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/77.

⁵¹⁴ Şahraşûb, *Menâkıbu âli Ebi Tâlib*, 4/5.

⁵¹⁵ Sebe', 34/18. Sadûk, *Kemâluddîn ve temâmu'n-n'ima*, 2/510.

⁵¹⁶ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/247.

⁵¹⁷ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 159.

⁵¹⁸ Şahraşûb, *Menâkıbu âli Ebi Tâlib*, 4/5.

b) Belli bazı kişilere veya belli olaylara yönelik inen bazı ayetlerin, Ehl-i sünnet ile Şîa arasında devam eden ihtilafla irtibatlı olduğuna dair birçok rivayet nakledilmiştir. Mesela Sünnî kaynaklarda geçen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı öven rivayetler bunlardandır. On iki imam rivayetlerinin birçoğunda Hulefâ-i Râşidîn'e övgü bulunmaktadır. Hz. Ali'nin şu sözü buna örnektir: “Kesinlikle ben, Osman, Talha ve Zübeyr'in "وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غِلٍّ" “Kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız.”⁵¹⁹ ayetinde bahsedilenlerden olacağımızı umuyorum.”⁵²⁰ Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin naklettiği şu örnek de bu türdendir: “Hz. Ali minberde konuşurken, أَمَّ" Allah'ın, 'Onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar?’⁵²¹ dediği kimseler “Allah'ın Resulü, Ebû Bekir ve Ömer'dir.”⁵²² Hz. Hasan'ın yanında Hz. Osman'ın ismi anıldı. O da şunu dedi:

“Bu, size haber getiren Müminlerin emiri Hz. Ali'dir. O geldi ve أَلَيْسَ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَءَامَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَءَامَنُوا وَأَحْسَنُوا ۚ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ" İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur.”⁵²³ ayetini okuyup “Hz. Osman iman edip salih ameller işleyenlerdendir.”⁵²⁴

dedi.

Şîi kaynaklarda bulunan on iki imama dair rivayetlerde bu ifadenin tam tersi olan, Hz. Ali ile Hulefâ-i Râşidîn ve sahabe arasında cereyan eden ihtilaf nedeniyle onları tenkit eden ve faziletlerini küçümseyen birçok ifade geçmektedir. Böylece, içinde aşağılama veya eleştiri bulunan bazı ayetler, Hz. Ali'ye muhalefet eden veya daha geniş anlamda Şîa'nın kendisinden razı olmadığı kişileri kastedtiği şeklinde açıklanmıştır. Çok sayıda olan bu tür rivayetlerde çoğunlukla Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ömer'in adı belirtilmeden veya “falan”, “filan” denilerek, bazen de özellikle Hulefâ-i Râşidîn'e veya müminlerin annelerine yöneltilen eleştiriler nakledilmektedir.⁵²⁵

⁵¹⁹ el-A'râf 7/43.

⁵²⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1478.

⁵²¹ en-Nisâ, 4/54.

⁵²² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/329.

⁵²³ el-Mâide, 5/93.

⁵²⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/108.

⁵²⁵ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 1/121.

c) Ayetin zahirî ve batînî anlamının olduğunu kabul eden Şîî kaynaklarda geçen rivayetler vardır. O rivayetlerde Şîî itikâdı destekleyen bâtinî manalar veya düşüncelerini inşa ettikleri bakış açıları mevcuttur. Bunlardan biri uzun bir hadiste geçen ve Hz. Ali'den nakledilen şu rivayettir:

"إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا" "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamberi överler. Ey inananlar! Siz de onu övün, ona salat ve selam getirin."⁵²⁶ ayetini bilmektedir. Bu ayetin zâhirî ve bâtinî anlamı vardır. Zâhirî anlamı "Siz de ona salâvât getirin"dir. Bâtinî anlamı ise "Tam bir teslimiyetle ona teslim olun.", yani onun vasiyet ettiğine ve halife seçtiğine, sizden üstün tuttuğa sizden ve yönetim görevi verdiği tam bir teslimiyetle teslim olun." demektir. Bu, size haber verdiğim, sadece sezgisi güzelleşen, zihni berraklaşan ve temyiz kabiliyeti doğru olanın tevil edeceği bir bildiridir."⁵²⁷

İmam Ca'fer es-Sâdık'a "وَلَقَدْ ءَاتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْءَانَ الْعَظِيمَ" "And olsun ki sana daima tekrarlanan yedi ayetli ve Kur'an-ı Azîm'i verdik."⁵²⁸ ayeti sorulduğunda onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onun zâhirî anlamı hamddır, bâtinî anlamı torundur. Onların yedincisi el-Kâim'dir (as)." ⁵²⁹Bundan daha kapsamlı olanı İmam Ca'fer es-Sâdık'a "قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ" "De ki: Rabbim sadece, açık ve gizli fenalıkları haram kılmıştır".⁵³⁰ ayeti sorulduğunda İmam Ca'fer es-Sâdık'tan gelen şu rivayettir: Kur'an'ın zâhirî ve bâtinî anlamı vardır. Bu konuda Kur'an'ın haram kıldığı şeylerin toplamı, zalim devlet başkanıdır; Allah'ın kitabında zâhirî ve bâtinî anlamda helal kıldığı şeylerin toplaması ise adil imamlardır."⁵³¹

d) Ayrıca Şîî kaynaklarda, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaflı olan meselelerde, Şîâyı, özellikle inançlarını bina ettikleri hususları destekleyen iddiaya dayalı rivayetler bulunmaktadır. Tefsirle ilgili rivayetlerde imamet ve vesayet meselesi gibi hususlarla ilgili 150 civarında nakil geçmektedir. Bunlardan biri şudur: Allah'ın "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا" "Ey iman edenler! Hepiniz birden barışa girin."

⁵²⁶ el-Ahzâb 33/56.

⁵²⁷ Tabersi, *el-İhticâc*, 2/597.

⁵²⁸ el-Hicr 15/87.

⁵²⁹ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/270.

⁵³⁰ el-A'râf 7/33.

⁵³¹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 280.

Sakin şeytanın peşinden gitmeyin.”⁵³² ayetiyle ilgili İmam Ca’fer es-Sâdık şöyle demiştir: “Barışın ne olduğunu biliyor musunuz? Ali’nin kendisinden sonraki imamlara ve vasilere velayetidir. “Şeytanın adımları” ise Allah’a yemin olsun ki falan ve filanın (Ebû Bekir ve Ömer’in) velayetidir.”⁵³³

İmam Muhammed el-Bâkır’ın, Allah’ın "وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ" "Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse bütün işlediği boşa gider"⁵³⁴ ayetiyle ilgili “Bu, Ali’nin velayetidir.” dediği nakledilmektedir.⁵³⁵ Onun Ehl-i Kitap bağlamında olan ayetleri bile velayetle açıkladığı rivayet edilmektedir. İmam Muhammed el-Bâkır’ın "وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ" "Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur’an’ı) doğru dürüst uygulasalardı”⁵³⁶ ayetiyle ilgili bunun “velayet” olduğunu söylediği nakledilmiştir.⁵³⁷

Aynı şekilde Şîa’nın benimsediği takıyye, humus, mut’a nikâhı ve diğer meseleler hakkındaki rivayetlerin de iddiaya dayanmakta olduğu ve kanıt gerektirdiği görülmektedir.

e) On iki imamın bazı tefsir rivayetlerinde, imamların başından geçen ve onları insan doğasının üstüne çıkaran niteliklerinden ve kerametlerinden bahsedilmiştir. Bu rivayetler de delili olmayan iddialara dayanmaktadır. Mesela Hz. Ali’ye nispet edilen, “Biz yağmur yağdırırız.”⁵³⁸ ifadesi bu türdendir. Aynı şekilde Zeynelâbidîn’den "أَنْ تَمِيدَ" "Sizi sarsar diye”⁵³⁹ ayetiyle ilgili söylediği rivayet edilen “Sizi sarsmaması için yeryüzünü tutan biziz.” sözü bu kabildendir.⁵⁴⁰ Benzer bir şekilde İmam Muhammed el-Bâkır’ın bir vadiye indiği ve oraya ayak bastığı; sonra kuru bir hurma ağacına varıncaya kadar yürüyüp gittiği; ağacın yanına vardığında Allah’a hamd ettiği, daha önce benzeri duyulmamış sözlerle konuştuğu ve ağaca seslenerek “Ey hurma ağacı, Allah’ın sana verdikleriyle bizi besle!” dediği, kırmızı ve sarı hurmaların düştüğü ve onu yediği sonra da Hz. Meryem hakkında nazil olan "وَهَزَىٰ إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ فَسَقَطَ عَلَيْكَ رُطْبًا خَنِيًّا" "Hurma

⁵³² el-Bakara 2/208.

⁵³³ ‘Ayyâşî, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, 1/121.

⁵³⁴ el-Mâide 5/5.

⁵³⁵ Saffâr, *Besâiru’l-derecât*, 157.

⁵³⁶ el-Mâide 5/66.

⁵³⁷ ‘Ayyâşî, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, 1/359.

⁵³⁸ Sadûk, *el-Hisâl*, 3/187.

⁵³⁹ en-Nahl 16/15.

⁵⁴⁰ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfî*, 141.

ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün.”⁵⁴¹ ayetini okuyup “Bu bizim hakkımızdadır.” dediği nakledilmektedir.⁵⁴² İmamların kuşdili bildiklerine ve kuşlarla onların diliyle konuştuklarına dair rivayetler de insan fitratına aykırı, kanıtsız abartı türdendir.⁵⁴³

f) Bazı rivayetlerde Şîa’nın ve imamların başkalarından, özellikle muhaliflerinden farklı olarak sahip olduğu ancak insan doğasına ve yaratılış fitratına aykırı olan bazı özelliklerinden bahsedilmektedir. Mesela Şîi kişi, daha annesinin karnında iken onu diğer insanlardan ayıran özelliklere sahiptir. Aynı şekilde bir Şîi’nin imamı kabul edip benimsemesi ona amel olarak yeterlidir. Böylece ona sadece iman etmek yeterli olacak, onun işlemiş olduğu suç ve günahları, Şîilerin muhalifleri tarafından yüklenecektir. Burada Şîi kaynaklarda on iki imamın tefsir rivayetlerinde çokça tekrarlanan bir rivayete değinmekle yetinilecektir. İmam Muhammed el-Bâkır’a şöyle sorulmuştur:

“Sana feda olayım. Sözlerimi söyleyen ve Allah’ın dinini sizin velayetinizle benimseyen, içki içen, zina yapan, livatada bulunan muvahhid bir müminle inandıklarına ve düşündüklerime muhalif olup çok namaz kılan, çok oruç tutan, çok sadaka veren arasında fark var mıdır?” İmam şöyle dedi: “Allah tek olmada eşsiz olduğu için, eşyayı bir şeyden yaratmamıştır. Böylece, temiz ve güzel bir toprağa yedi gün yedi gece boyunca tatlı su akıttı, sonra su kurudu. O çamurun temiz olanından bir avuç aldı. O bir avuç çamur Ehl-i Beyt’tir. Ardından o çamurdan bir avuç aldı. O, Şîamızın çamurudur. Sonra kendisinin has kulları olarak bizi seçti. Çamurumuz ve Şîamızın çamuru ayrıldığı gibi diğerlerinin çamuru da ayrılırdı onlardan biri ne zina yapar, ne hırsızlık yapar, ne livatada bulunur, ne içki içer, ne de zikrettiklerimizden birini işlerdi. Fakat Allah, lanetlenmiş toprağa yedi gün yedi gece boyunca tuzlu su akıttı, sonra su kurudu. Ardından lanetlenmiş kuru balçıktan bir avuç çamur aldı. O mahvolmuş çamurdur. O çamur düşmanlarımızdır. Eğer Allah çamurları almayıp olduğu gibi bıraksaydı, onları insan suretinde görmezsiniz. Onlar iki şehadeti kabul etmezler, oruç tutmaz, namaz kılmaz, zekât vermez ve Kâbe’yi tavaf etmezlerdi ve onlardan birini dahi ahlaklı göremezsiniz. Fakat Allah iki çamuru, sizin çamurunuzla onların çamurunu karıştırıp birleştirdi, yüzeyini ovdu ve onları sıvıyla karıştırdı. Eğer böyle

⁵⁴¹ Meryem, 19/25.

⁵⁴² İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, 4/204.

⁵⁴³ Saffâr, *Besâiru’-d-derecât*, 599.

yapmasaydı livataya bulaşma, zina yapma ve başka bir kötülük işleme görmeyecektin.”⁵⁴⁴

Bu rivayet, Şîî grupların davranışlarını merak etmemize neden olmaktadır. Acaba onların mezhebine karşı olan kişilerin onların suçlarını ve günahlarını üstleneceğine inandıkları için gerçekten yasakları çiğnemeyi önemsemiyorlar mı? Yoksa bu gibi rivayetler Şîî grupların ele almadıkları ve önemsemedikleri türden midir?

Şîî âlimlerin bu rivayet hakkındaki görüşleri saihlik ve zayıflık açısından incelenmiştir.⁵⁴⁵ Şîîler arasında çokça yaygı olan çamurla ilgili bu rivayetlerin, çağdaş Şîî gruplarına atfedilen uyuşturucu satmak, insan ticareti yapmak, farzları küçümsemek ve ahlâksızlığı yaymak gibi eylemlerin meşru görülmesine etki ettiği düşünebilir. Şîî grupların işlediği söylenen eylemlerin bu gibi rivayetlere güvenmeleri sebebiyle olabilmektedir. Zira cennete gitmesi için gerekli olan onun Ehl-i Beyt imamına inanması yeterli olmaktadır. Çünkü bu, kendisi ile Allah veya kendisiyle varlıklar arasındaki ilişkiyi düzeltmek için çalışmasına gerek olmadığı anlamına gelmektedir. Ezelde çamur belirlendiği ve hüküm yazıldığı için durumu değişmeyecektir. Eğer haramları işlese de bu, ona asla zarar vermeyecektir. Zira onun günahını, kendisinden başka bir inanca sahip muhalif bir kişi zaten üstlenecektir.

⁵⁴⁴ Sadûk, *İlelü’ş-şerai*, 487.

⁵⁴⁵ Bazı Şîî alimler yukarıda geçen çamur hadisinin sıhhat açısından bir şüphe barındırmadığı kanaatine varmışlardır. Zira bu hadis birçok farklı varyantla varid olmuştur. Ancak bu hadisin tevili konusunda bir çok farklı yorumlarda bulumuşlardır. Geniş bilgi için bk. Abdullah Şebber, *Mesâbihu’l-envâr fî halli müşkileti’l-âsâr*, thk. Ali Muhammed Ali (Beyrut: Müessesetu’n-Nûr, 1407/1987), 1/11.

BÖLÜM 3: KONULARINA GÖRE ON İKİ İMAM RİVAYETLERİ

Bir önceki bölüm “İmamların rivayetlerinin kaynağı nedir?” sorusu etrafında iken bu bölüm “On iki imam rivayetlerinin içerikleri nelerdir?” sorusunun cevabına yoğunlaşmaktadır. Bu sorunun kendisi genel bir mahiyet taşıdığından aynı şekilde bunun cevabı da genel olacaktır. Zira bu çalışmada ele alınan on iki imam rivayetlerinin içeriği Kur’an’la alakalı olan her şeydir. Kur’ân’ın muhteviyatı çok çeşitli konular içerdiğinden tespit edilen rivayetlerde aynı şekilde çeşitlilik arzedecektir. Tespit edilen rivayetler tefsirlerden elde edildiğinden Kur’ân’la alakalı neredeyse her konu bu tasnife dahil edilecek ve Kur’ân’ı açıklamayla ilişkili her bilgi bu kapsamın içinde yer alacaktır. Kur’ân ilimleri de Kur’ân tefsiri çerçevesinde onu anlamaya yardım eden önemli bir unsurdur. Bu yüzden bu bölüm içinde işlenecek konular iki ana başlıkta toplanacaktır. Bunlardan ilki imamlardan Kur’ân tefsiri hakkında tespit edilen bütün sözler, diğeri ise Ulûmu’l-Kur’ân’la alakası olan diğer rivayetlerdir.

Kur’ân tefsiriyle ilgili olan bölüm içerdiği muhteviyatına uygun olarak kendi içinde birkaç bölüme ayrılmıştır. Birinci Kısım: Kuran müfredatı ile alakalı olan rivayetlerdir. Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere on iki imam rivayetlerinin dayandığı kaynakların en önemlilerinden biri Kur’an lafızlarıdır. Bu bölümde imamlardan gelen rivayetlerin içerikleri esas alınarak onların bu bağlamda Kur’ân müfredatlarını açıklama metotlarını ve Kur’ân’ın lafız türlerini açıklamaları üzerinde durulacaktır.

İkinci Kısım: Kur’ân ayetlerini açıklayan rivayetlerin ele alındığı bir bölümdür. Buradaki rivayetler ya uzak bir alakayla konudan bağımsız farklı bir şekilde tefsir edilmiş ya da “ayetlerin kısa tefsirleri” denilebilecek bir açıklama şeklindedir. Bu türden rivayetler ayetin geçtiği yerlerde aktarılır ve ayetten Allah’ın ne murat ettiğine dair bir bilgi verme amacı da taşımaz. Yalnızca ayetin başka bir yönden ele alınarak ilgili ayette geçen bir hükmü beyan etme ya da lafızlar arasındaki bir benzerliği ortaya koymak gibi bir amaç taşıyan rey ağırlıklı rivayetlerdir.

Üçüncü Kısım: Mezhebî tefsir denilebilecek rivayetlerin tahlil edildiği bir bölümdür. Çalışmanın ikinci bölümünde her iki mezhebin mezhepsel iddialarından ve bu iddiaların on iki imam rivayet kaynaklarından biri olduğundan söz edilmişti. Bu kısımda ise bu rivayetlerin kaynaklarından ziyade bunların içerik olarak ele alındığı bir kısımdır.

Burada bu türden rivayetlerin ilişkilendirildiği ilgili ayetler çerçevesinde Sünnî ve Şîî bir ihtilafa nasıl konu edildikleri gözler önüne serilmeye gayret edilmektedir.

Dördüncü kısım ise kıssa türünden ayetlerle ilgili rivayetlerin ele alındığı bölümdür. Burada kıssa ile ilişkilendirilen rivayetler çerçevesinde imamların ilgili ayet hakkındaki kendi yorumları ve bu konuyla ilgili israililiyyat kaynaklı bilgiler ele alınıp tahlil edilmektedir.

Bölümün ikinci alt başlığı ise on iki imamın Ulûmu'l-Kuran'a dair aktarılan yorumlarıdır. Bu bağlamda buradaki alt başlıklar olarak kıraat, esbâb-ı nüzul, nâsih-mensûh, ahkâmı'l-Kur'an ve mübhemâtı'l-Kur'an gibi konulara yer verilecektir. Bu başlıklar dışındaki Kur'an ilimleriyle ilgili diğer konuların alınmamasının nedeni Sünnî ve Şîî kaynaklarda aynı konu etrafındaki rivayetlerin birlikte ele alınmak istenmesindendir. Zira örneğin müteşabih veya i'câz hakkında Şîî kaynaklarda on iki imamdan aktarılan bilgiler bulunmasına rağmen aynı konuyla alakalı rivayetler Sünnî eserlerinde tespit edilemediğinden burada alt bir başlık halinde verilememiştir.

3.1.Tefsir İle İlgili Rivayetler

3.1.1. Lafzî Tefsir

Lafzî tefsirden kastımız, ister müfred ister terkip halinde olsun Kur'an lafızlarını açıklamaktır. Bir kelimenin yalın halde müfred olmasının anlamı, anlamın öncesi veya ayetin genel mefhumu ile değil, doğrudan lafzın kendisine yönelik olmasıdır. Allah-u Teala'nın Zâriyât sûresindeki "والذاریات" ⁵⁴⁶ sözü buna örnek verilebilir. Hz. Ali'den gelen bir rivayette kelimenin manasının "الريح" (rüzgâr) olduğu nakledilmektedir. ⁵⁴⁷ Lafzın bileşik hali ise "الباقیات الصالحات" kavline dair anlamdır. Bu terkip iki kelimedenden müteşekkil müfred bir lafız gibi tefsir edilmektedir. Nitekim Ca'fer es-Sâdık'tan nakledildiği üzere bu terkip rivayetlerinde var olduğu üzere "beş vakit namaz" yahut "gece namazı" ⁵⁴⁸ şeklinde tefsir edilmiştir.

İkinci bölümde, on iki imamın rivayetlerinin kaynaklarından olan lafzın delâleti konusunu ele alırken onların hem Şîî hem de Sünnî literatürdeki tefsir rivayetlerine ve dinî hükümler, dilbilgisi kuralları veya lafzın zahiri anlamı dikkate alınarak bu

⁵⁴⁶ ez-Zâriyât 51/1.

⁵⁴⁷ San'ânî, *Tefsiru Abdirrezzâk*, 3/234.

⁵⁴⁸ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 6/269.

rivayetlerdeki Kur'an lafızlarının anlamlarına veya hükümlerine ulaşmaya çabaladığına işaret etmiştik. Bu bölümde ise lafızların anlamlarının bilinebilmesi için kendisine ihtiyaç duyulan saikleri bilebilmek maksadıyla rivayetlerde geçen lafızların türlerini açıklayarak söz konusu rivayetlerin muhtevalarını tahlil etmeye çalışacağız. Bu anlamdaki nakiller Sünnî kaynaklarda 230'dan, Şîî kaynaklarda ise 700'den fazladır.

3.1.1.1. Rivayetlerde İzah Edilen Lafızların Türleri

Lafızlar anlamlarının açıklığı bakımından çeşitlenmektedir. Onlardan bazısının anlamı açıktır. Bu nedenle açıklamaya izah duymaz. Ancak bazısı açıklanmaya muhtaçtır. Lafzın kendisinde bir tuhaflik olmadığı halde okuyucunun Arapça manalar konusundaki cehaleti veya Kur'an-ı Kerîm'in bu lafızları kullanış üsluplarını anlama noktasındaki kusuru neticesinde bazı lafızların izah edilme ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu yüzden tarihte Kur'an'daki anlaşılamayan kelimeleri açıklamaya çalışan pek çok müellif olmuştur. Yalnız ilim ehlinde bazıların anlayabileceği müteşabihât kapsamındaki ve birden fazla anlama gelen ve açıklanmaya ihtiyaç duyan müşterek lafızlar bu türdendir.

Açıklanmaya ihtiyaç duyan ve on iki İmanın rivayetlerinde izahları bulunan lafızları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

1. Bilmemekten Dolayı Anlaşılmasında Sorun Olan Kelimeler

Özellikle Arapça bilmeyenler için Kur'an lafzının anlamının ve nüzulü ile alakalı durumların bilinmemesi, bu kelimelerin anlamlarının açıklanması ihtiyacını doğuran iki sebeptir.⁵⁴⁹ Bu tür kelimelerin açıklamaları on iki imamdan gelen rivayetlerde mevcuttur. Bu rivayetlerden bazıların sadece bu kelimelere özel oldukları mülahaza edilmektedir. Öyle ki söz konusu rivayetler, ismi zikredilmeyen bir kimsenin imama bu kelimeler hakkında soru sorması yoluyla gelmektedir. Rivayetlerin nakil biçimlerinden bir diğeri ise soru sorma hususundaki inatçılığı ile bilinen bir kimseden gelmesidir. Tıpkı ibn el-Kevvâ⁵⁵⁰ ile Hz. Ali örneğinde olduğu gibi. Nitekim ibn el-Kevvâ, Hz.

⁵⁴⁹ Abdülhamîd el-Ferâhî, *Müfredâtü'l-Kur'ân nezreten cedîdeten fî tefsîri elfâzın Kur'âniyyetin* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 100.

⁵⁵⁰ Abdullah b. Kevvâ'nın Hz. Ali hakkında pek çok rivayeti vardır. O, sorulardaki inatçılığı yani ısrarla soru soruması ile tanınmıştır. Öyle ki, onun Hz. Ali'ye sorduğu sorulardan birçoğu bilmediğinden değil Hz. Ali ile tartışarak onun müşkil ayetler ve garib lafızlar hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmak istemesindendir. Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 3/329.

Ali'ye "وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا فَلَا حَامِلَاتٍ وَفُرًا"⁵⁵¹ ifadelerinin anlamını sormuştur. Şimdi bu tür kelimelerle ilgili rivayetlerin kısımlarını ele alacağız:

a) Kelimenin mahiyeti hakkındaki rivayetler kelimenin lafzı ve hakikatiyle hangi türün kastedildiği bilinmeyen birkaç ihtimalin sıralandığı genel bir niteliğe sahiptir. Rivayet, bu ihtimallerden biri üzerinde karar kılmak istemektedir. Örneğin "الحجارة" kelimesi "وقودها الناس والحجارة" "onun yakıtı insanlar ve taşlardır"⁵⁵² ayetinde geçmektedir. Yüce Allah'ın bu sözü "taş" ifadesinin mahiyeti göz önüne alındığında birçok anlamı bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim "hıcâre" ifadesinden maksadın kükürt olduğunu ifade eden bir rivayet bulunmaktadır. Muhammed el-Bâkır, taşın kükürt olduğunu söylemiştir.⁵⁵³ Öte yandan okuyucuya taşın ateşi tutuşturma özelliği bulunmamasına rağmen nasıl ateşin yakıtı olacağı hususu karışık gelebilir. Taşın ateşi tutuşturma özelliğine sahip olan kükürtten bir taş olduğunu söyleyen bu rivayet konuya açıklık getirmektedir. Herhangi bir kelime de bu türden kelimelerin kapsamına dahil olabilir. "لا شجرة" "Bu ağaca yaklaşmayın."⁵⁵⁴ sözü buna örnek verilebilir. "شجرة" lafzı geneldir ve ağaç olarak isimlendirilen bütün bitkileri kapsamaktadır. Ancak bazı rivayetler buradaki ağaçtan maksadın kâfur ağacı olduğunu açıklamıştır.⁵⁵⁵

b) Sebeb-i nüzulü bilmemek kelime ile murad edilen anlamının anlaşılmamasına yol açabilmektedir. Birden fazla muhtemel anlamı olan bir kelimenin nüzul sebebi bilinmediğinde kelimenin manası anlaşılmayabilir. İbn Abbas şöyle söyler:

Yanıma bir adam geldi ve bana ifadesini sordu. Ben de "والعاديات ضبحاً"⁵⁵⁶ Allah'ın ayolund kullanılan attır." dedim. Adam bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib'e gitti ve aynı soruyu ona sordu. Ali "Bunu benden önce zaten birine sordun" dedi. Adam, "Evet, İbn Abbas'a sordum. O da 'Allah'ın yolunda kullanılan attır' dedi". Bunun üzerine Ali, "Git ve onu bana çağır" dedi. İbn Abbas yanına geldiğinde ise ona şöyle söyledi: Bilmediğin konular hakkında insanlara fetva veriyorsun. Allah'a yemin olsun ki İslam'daki ilk gazve Bedirdir. Sadece iki at vardı o sırada, bunlar Zübeyr ve Mikdad b. Esved'in atlarıdır. O halde "والعاديات ضبحاً" ifadesinin anlamı nasıl (atlar) olabilir? Şüphesiz "والعاديات ضبحاً" ifadesi "Arafat'tan Müzdelife'ye"

⁵⁵¹ San'ânî, *Tefsîru Abdirrezzâk*, 3/234.

⁵⁵² el-Bakara, 2/24.

⁵⁵³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, 1/64.

⁵⁵⁴ el-Bakara, 2/35.

⁵⁵⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân 'an tefsîri 'l-Kur'ân*, 1/182; Tabersî, *Mecme'u 'l-beyân*, 1/115.

⁵⁵⁶ el-'Âdiyât 100/1.

giden develer demektir. Müzdelife vakfesini eda ettiklerinde hacılar ateş yakar. Nitekim "المغيرات صباحاً" ifadesi de Müzdelife'den Mina'ya gidiş demektir. Bu konu hakkında İbn Abbas, "Kavlinden vazgeçtim ve Ali'nin dediğine döndüm."⁵⁵⁷

demıştır. Bu kelimededen kasıt devedir. Kur'an lafzıyla ilgili herhangi bir olayın zamanının veya mekânının bilinmemesi de bu bölüme girmektedir. Örnek olarak Allah'ın "Allah size Bedir'de yardım etti"⁵⁵⁸ manasındaki kavli verilebilir. Bir rivayette "bedr" in kuyunun ismi olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁹

c) Hurûf-u mukatta'a gibi müteşâbih olmasından dolayı bazılarınca anlamı bilinmeyen lafızlar: Hem Sünnî hem de Şîî literatürde bu gibi lafızların anlamlarını açıklayan rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri şudur: "حم" ifadesinden kasıt, Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edildiği gibi Hz. Muhammed'dir.⁵⁶⁰ Aynı şekilde Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre "كهيعص" ifadesi Allah'ın ism-i âzâmıdır. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, yemindir. Allah'a "كهيعص" ile yemin ederim."⁵⁶¹

d) Garîbü'l-Kur'an olarak isimlendirilen kelimeler: Bu tür kelimeler hakkında hem Sünnî hem de Şîî literatürde anlamlarını açıklayan pek çok rivayet gelmiştir. Allah'ın ⁵⁶² "هباء منثورا" şeklindeki kavlinde yer alan "هباء" kelimesinin tefsiri: Burada "هباء" lafzı ile kastedilen -Ali'den rivayet edildiği gibi küçük pencereden sızan ışıktır.⁵⁶³ Nâzi'ât, Mürselât ve Zâriyât surelerinin ilk kelimelerinin açıklanması da bu kapsamdadır. Mecme'u'l-Beyân'da ⁵⁶⁴ "والناشاطات نشطا" ifadesinin anlamı hakkında birkaç görüş vardır: Bu görüşlerden biri şöyledir: Bu, meleklerin kâfirlerin ruhlarını içlerinden acı ve ıstırapla çıkarıncaya dek tırnaklar ile ten arasında şiddetle hareket ettirmeleri demektir. Bu rivayet Hz. Ali'den gelmektedir.⁵⁶⁵ Yine Hz. Ali'nin "الرَّزِيم" lafzı hakkında "O,

⁵⁵⁷ İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân*, 24/573. Bu, Ali'nin haklı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu ayette "âdiyât" ile kast edilen devedir. Öte yandan müfessirlerin çoğu "âdiyât" ile kastedilenin at olduğu görüşündedir. Taberî de bu fikirdedir. Ayrıca bk. Ebû't-Tayyîb Muhammed Sıddîk Hân el-Kannûcî, *Fethu'l-beyân fî mekâsıdî'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1412/1992), 15/349.

⁵⁵⁸ Âl-i İmrân 3/123.

⁵⁵⁹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/306.

⁵⁶⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, thk. Es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.) 5/141.

⁵⁶¹ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 6/307; Ebû'l-leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semarkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/367.

⁵⁶² el-Furkân 25/23.

⁵⁶³ Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1403/1983), 226.

⁵⁶⁴ en-Nâziât 79/2.

⁵⁶⁵ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 10/194.

kâfirlerin yarış devesidir” dediği rivayet edilmiştir.⁵⁶⁶ el-Kâzım’ın ⁵⁶⁷"غسق الليل" ifadesindeki "غسق" kelimesini “güneşin batışından şafağın sökmesine kadarki zaman” şeklinde açıkladığı nakledilmiştir.⁵⁶⁸

e) Kur’an’daki bazı kelimelerin durum ve keyfiyeti bilinmeyebilir. Buna örnek olarak Hz. Ali’den bir rivayet gelmiştir: Ona Allah-u Teâla’nın “Onlar namazlarında huşu duyarlar”⁵⁶⁹ mealindeki “huşu” sorulmuş, o da “Huşu kalptedir. Mümin bir kimseye gönlünü yumuşatman ve namazında sağa sola dönmemendir” demiştir.⁵⁷⁰ Aynı şekilde Allah’ın "فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ" “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”⁵⁷¹ ifadesinin anlamı Ca’fer es-Sâdık’a sorulmuş, o da “Elini bu şekilde yapmandır yani iftitah tekbirinde ellerini yüz hizasında kıbleye doğru kaldırmandır”.⁵⁷²

f) Mübhem lafızlar, bu tür kelimelerin sayıca çokluğunu göz önüne alan ulema “mübhemâtü’l-Kur’an” bahsini ulûmu’l-Kur’an’ın kısımlarından biri olarak ele almışlardır. Bu bölümün ikinci kısmında on iki imamın Kur’an ilimleri hakkındaki riayetleri ele alınırken bu konuyla ilgili incelemeler ortaya konulmuştur.

2. İki veya Daha Fazla Anlama Gelen Kelimeler

Bazı lafızlar iki veya daha fazla anlamı içerebilmektedir. Ancak o lafız ile kastedilen tek bir anlam vardır.⁵⁷³ Kur’an ilimlerinde bu konu “el-eşbâh ve’n-nezâir” başlığı ile ele alınmaktadır. Tanımı ise şu şekildedir: Birçok konuda Kur’anda aynı lafız ve aynı hareke ile zikredilen bir kelimenin her kullanıldığında farklı bir anlam ifade etmesidir⁵⁷⁴. Başta Sîbeveyhî (ö. 180/796) olmak üzere dildeki iştirak olgusunu ispat eden pek çok âlim vardır. Bu tür bir kelimenin hangi manasının murad edildiğinin belirlenmesi noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü ele alınan lafız dilde aslında iki anlamı içinde barındırmaktadır. Bu mesele, "المس" kelimesi ile örneklendirilebilir. "المس" “dokunmak, yoklamak” anlamına geldiği gibi “cinsel ilişki” anlamına da gelmektedir.

⁵⁶⁶ San’ânî, *Tefsiru Abdirrezzâk*, 3/223.

⁵⁶⁷ el-İsrâ 17/78.

⁵⁶⁸ Sadûk, *‘İlelû’s-şerâi’*, 321.

⁵⁶⁹ el-Mü’minûn 23/2.

⁵⁷⁰ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1426/2005), 7/454.

⁵⁷¹ el-Kevser 108/2.

⁵⁷² Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 10/354.

⁵⁷³ el-Ferâhî, *Müfredâtü’l-Kur’ân nezreten cedîdeten fî tefsiri elfâzın Kur’âniyyetin*, 106.

⁵⁷⁴ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 1394/1974), 2/144.

Dolayısıyla Allah'ın⁵⁷⁵ "أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ" ifadesinde bu anlamlardan hangisini murad ettiği hususu alimler arasında ihtilafa yol açmıştır. Burada "لمس" kelimesi ile "cinsel ilişki" mi yoksa "bedene dokunmak" mı kastedilmektedir. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre burada bu kelime ile cinsel ilişki kastedilmektedir.⁵⁷⁶ Müşterek anlamlı kelimelerden biri de "الْفَرْءُ" kelimesidir. Bu kelime, hayızlık ve temizlik anlamlarına gelmektedir. On iki imamdan nakledildiğine göre "kurû" temizlik dönemini ifade etmektedir. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "el-Kurû" kendisinde kanın biriktiği temizlik dönemi demektir".⁵⁷⁷

Bu konuda on iki imamdan -özellikle de Şîî literatürde- pek çok rivayet varid olmuştur. Allah-u Teâla'nın , bu Kur'an Sâdık-Ca'fer estabiri bu kapsamdadır. ⁵⁷⁸ "ويحفظن فروجهن" tabiri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Kur'an'da "ferci korumak" ifadesi ile kastedilen bu ayet dışındaki her yerde zinadan korunmaktır. Ancak bu ayette "haram bakış" kastedilmektedir.⁵⁷⁹ Nûr Suresi'nde geçen "وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضُمْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ" şeklindeki ayet-i kerimede⁵⁸⁰ kastedilen anlam budur yani, akrabalarından bile olsa haram bakışlara maruz kalmaktan kendilerini korusunlar, denmektedir. Çünkü bu ayetin öncesindeki ayetler kendisine bakılması caiz olan ve caiz olmayan bakışın hükümlerini açıklamaktadır.

Hız. Ali'ye nisbet edilen bir başka rivayette ise o, "لقاء الله" tabirini Allah'ın görülmesi (ru'yetullah) olarak tefsir eden kişiye "Allah ile görüşmek Kur'an'da geçmektedir. Bu ifade ile kastedilen''yeniden diriliş/ba's'tir'' şeklinde karşılık vermiştir. Allah-u Teâla'nın "الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْقَا رَبِّهِمْ" ⁵⁸¹ ve "إِلَى يَوْمٍ يَلْقَوْنَهُ" şeklindeki sözleri hakkında "Bunlarla kastedilen yeniden diriliştir, Allah'ın küllî olarak görülmesi değildir".⁵⁸² Öte yandan, ru'yetullahı reddeden ve her bir ayeti bunun ispatı için delil olacak şekilde tevil eden Mu'tezile mezhebinin görüşünü desteklediği görülmektedir.

3. Birçok Anlamı Cem Eden Kelimeler

⁵⁷⁵ en-Nisâ 4/43.

⁵⁷⁶ Ebû'l-Bereket Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelîmi't-Tayyib, 1419/1998), 1/360.

⁵⁷⁷ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 6/58.

⁵⁷⁸ en-Nûr 24/31.

⁵⁷⁹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 446.

⁵⁸⁰ en-Nûr 24/31.

⁵⁸¹ el-Bakara 2/46.

⁵⁸² Sadûk, *et-Tevhîd*, 267.

“Birçok Anlamı Cem Eden Kelimeler” ile çeşitli anlamları bünyesinde barındıran kelimeler kastedilmektedir. Bunların tamamı kastedilen ve kelimenin genel anlamı içerisine dahil olan anlamlardır.⁵⁸³ Örneğin "الباقیات الصالحات" ifadesi bütün salih amelleri kapsamaktadır. Dolayısıyla bu ifadenin tefsirine dair pek çok farklı anlamlar gelmiştir. Ancak gerçekte genel ve kapsamlı anlama gelen bir lafızdır. Daha önce bu kelimenin gece namazı ve beş vakit namaz olarak tefsir edildiğine değinmiştik. Hz. Ali ise bu ifadeyi "سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر" olarak tefsir etmiştir.⁵⁸⁴

İbn Teymiyye, tefsirinin mukaddimesinde tefsirlerde en çok ihtilaf olan ve selef-i salihinden birçok farklı rivayetin varid olduğu konunun bu türden kelimeler olduğuna işaret etmiştir. Esasında bu ifadelerin her biri de lafzın genel anlamı dahilindedir. Buna alimlerin "الصراط المستقیم" ifadesinin tefsirindeki ihtilaflar örnek verilebilir. Öyle ki, bazı âlimler bu ifadenin “Kur’an-ı Kerim”, bazıları “İslâm”, diğer bazıları da “Ehl-i sünnet ve’l-Cemaat” demek olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerin tamamı "الصراط المستقیم" ifadesinin anlamı dahilindedir.⁵⁸⁵ Nitekim bu, söz konusu görüşlerin hepsini kapsayan bir lafızdır.

On iki imamın tefsirlerinde bu konuda pek çok örnek vardır. Bunlardan bazılarını zikredeceğiz. Allah-u Teâla’nın " وَلَا تُؤْثِرُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا " ⁵⁸⁶ kavlinde yer alan "السفهاء" kelimesi de bu kabilendir. Şîî kaynaklar bu kelimenin tefsiri hakkında birçok görüş zikretmiştir. Nitekim Muhammed el-Bâkır’ın “Bunlarla kastedilen sarhoş edici içecekler içen herkeştir” dediği nakledilmektedir. Yine ondan gelen bir başka rivayette “Bununla kastedilen kadınlar ve çocuklardır” dediği rivayet edilmiştir. Öte yandan Ca’fer es-Sâdık’tan rivayet edildiğine göre o, bu ifadeyi “bundan maksat kendisine güvenilmeyen kimselerdir” şeklinde tefsir etmiştir. Yine onun, bu kelimeyi “yetimler”, el-Muhammed el-Bâkır’dan da rivayet edildiği gibi “içki içen kimseler ve o kimselerin yolundan gidenler” olarak tefsir ettiği de rivayet olunmaktadır⁵⁸⁷. Bütün bu görüşler, farklı olsa da mana itibariyle anlamsal olarak kelimenin genel çatısı altına girmektedir.

⁵⁸³ el-Ferâhî, *Müfredâtü'l-Kur'ân nezreten cedideten fî tefsiri elfâzın Kur'âniyyetin*, 106.

⁵⁸⁴ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/189.

⁵⁸⁵ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdisselâm İbn Teymiyye, *Mukaddimetu fî usûli't-tefsîr* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1390/1980), 11-13.

⁵⁸⁶ en-Nisâ 4/5.

⁵⁸⁷ Sadûk, *Men lâ yuhdiruhu'l-fakîh*, 4/226; Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 3/15.

Söz konusu kelimelerin tefsiri Hz. Peygamber'den gelmiş olsa da ulemanın sünnette varid olan mana ile kendilerini sınırlandırmadıklarını görmekteyiz. Allah-u Teâla'nın "ثُمَّ" kavlindeki "النَّعِيم" lafzı örnek verilebilir. Ali b. Ebî Tâlib'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: Allah Resulü, Allah'ın "ثُمَّ لَنَسْئَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ" kavli hakkında "O, yaş hurma ve soğuk sudur"⁵⁸⁹ buyurdu. Bu kelimeyi, hadiste zikredilen nimetler dışındaki nimetler ile tefsir edenler de bulunmaktadır.⁵⁹⁰ Zira Allah Resulü'nün amacı yalnızca örnek vermektir, sınırlandırmak değildir.

4. Müterâdîf (Eş Anlamlı) Kelimeler:

Terâdüf konusuna ilk işaret eden Sîbeveyhi'dir. O, lafızların taksimini yaparken bu konuyu "lafızların farklı, anlamın ortak olması" şeklinde ifade etmiştir. Ancak o, bu şekilde isimlendirmemiştir. Bu ismi ilk defa kullanan ve kitabına el-Elfâzu'l-müterâdife ve'l-mütekâribetü'l-me'ânî⁵⁹¹ şeklinde bir başlık veren Ali b. İsa er-Rummânî'dir (ö. 384/994). Ulema arasında Kur'an-ı Kerim'de müteradif lafızların bulunup bulunmadığı hususunda ihtilaf vardır.⁵⁹² O, on iki imamın rivayetlerinde eş anlamlılarıyla tefsir edilen bazı lafızların bulunduğu bahsetmiştir. Hz. Ali'nin, "وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ" ayet-i celilesi hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: "غَلٍّ" adavettir.⁵⁹⁴ İşte bu şekilde Hz. Ali bu kelimeyi müradifiyle tefsir etmiştir. Bazıları ise "ويل" kelimesinin eş anlamlısının "ويح" kelimesi olduğunu söylemektedirler.⁵⁹⁵ Bazıları bu iki kelime arasında fark olduğunu düşünmektedir. Hz. Ali'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "الويل" ve "الويح" kelimeleri iki baktır. "الويح" kelimesi rahmet babından, "الويل" kelimesi ise azap babındandır.⁵⁹⁶ Ali b. Ebî Talib'in şöyle dediği mervidir: Ey Muhammed! Bu ahidden sonra bütün milletlerden her kim sana yüz çevirirse "İşte onlar fasıklardır", yani

⁵⁸⁸ et-Tekâsür 102/8.

⁵⁸⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, 10/278

⁵⁹⁰ Tabatabâî'nin "النَّعِيم" kelimesi hakkında zikrettiği çeşitli görüşler için bk. Tabatabâî, *Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân (Kum: Menşûrât Cemaati'l-Müderrişîn fî'l-Havzetu'l-Ulya, t.y.)*, 20/350. Ek olarak Şîi literatürdeki bazı rivayetler bu kelimenin bu şekilde tefsir edilmesini reddetmektedirler. Cafer es-Sâdık, "Şüphe yok ki Allah, kendileri için lütfettiklerini kullarından sormayacaktır. Bu şekilde onlara ihsan etmiş olmaz. Nimet vermek ile imtihan edilmek kullar arasında kabih addedilmiştir. O halde, kulların razı olmadıkları şey nasıl olur da şanı yüce Allah'a izafe edilebilir? "النَّعِيم" kelimesi ehl-i beyte ve bizim dostlarımıza olan sevgidir" demiştir. (*Tabâtabâî, el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 20/230).

⁵⁹¹ Muhammed Nüreddin el-Muncid, *et-Terâdüf fî'l-Kur'ân beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsıra, 1417/1997), 31.

⁵⁹² Muncid, *et-Terâdüf fî'l-Kur'ân beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, 109.

⁵⁹³ el-A'râf, 7/43.

⁵⁹⁴ Kummî, *Tefsîru'l Kummî*, 1/338.

⁵⁹⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, "Veyh", 7/220.

⁵⁹⁶ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 1/202.

onlar inkâr eden isyankârlardır.⁵⁹⁷ Kur’andaki bir kelimeyi zıddıyla tefsir eden bir rivayet de bulunmaktadır. Nitekim Ca’fer es-Sâdık "الحمية" lafzını "الانصاف" kelimesinin zıddı olarak açıklamıştır.⁵⁹⁸

5. Anlamları Tahrif Edilmiş Kelimeler

Tahrif, lafzın anlamının, taşımadığı bir anlama dönüştürülmesidir. Bu iki anlam arasında herhangi bir bağ olduğunu gösteren bir delil de yoktur. Bu tür rivayetler genellikle Şîî literatürde bulunmakta ve Şîî ideolojinin hizmetinde kullanılmaktadır. Rivayete göre Ca’fer es-Sâdık’a Allah-u Teâla’nın ⁵⁹⁹ "وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا" kavlindeki "السلم" kelimesinin ne demek olduğu sorulmuş, o da bu soruyu “Bizim emrimize girmektir” şeklinde cevaplamıştır.⁶⁰⁰ Oysaki bu kelimenin bu anlamla hiçbir alakası yoktur; teslim olmaya/aman dilemeye delâlet etmektedir.

Bazen, terkiplerin, içerisinde imamlardan birinin kusurlarının görülebildiği anlamlar ile tefsir edildiği de olmuştur. Rivayete göre Ca’fer es-Sâdık Allah-u Teala’nın "وبئر معطلة" kavlini⁶⁰¹ “susan imam”, "وقصر مشيد" sözünü ise “konuşan imam” şeklinde açıklamıştır.

602

Şîî mezhep ideolojisiyle doğrudan alakalı olmayan ancak Şîa’nın etkisi altında kaldığı diğer bazı kelimî fırkalardan etkilenen tefsirler de bulunmaktadır. Öyle ki lafzın anlamı, kelimî mezhebe hizmet edecek şekle dönüştürülmüştür. ⁶⁰³ ayeti "ولا ينظر اليهم يوم القيامة" kerimesi hakkında “Onlara hayır isabet etmeyecektir” denmiştir. Nitekim Araplar “Allah’a yemin ederim ki falan kimse bize bakmıyor/Yani bizimle ilgilenmiyor” derler. Bununla o kişiden kendilerine hayır gelmeyeceğini ifade etmektedirler. İşte bu ayette bahsedilen nazar, Allah-u Teala’nın yarattığı kuluna olan nazardır; o kişiye nazar eder ki onlara rahmet olsun.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân*, 5/547.

⁵⁹⁸ Sadûk, *el-Hisâl*, 1/647.

⁵⁹⁹ el-Enfâl 8/61.

⁶⁰⁰ Kuleynî, *Usûlu ‘l-Kâfi*, 313.

⁶⁰¹ el-Hac 22/45.

⁶⁰² Kuleynî, *Usûlu ‘l-Kâfi*, 322.

⁶⁰³ Âl-i İmrân 3/77.

⁶⁰⁴ Sadûk, *et-Tevhîd*, 265.

3.1.1.2. Bazı Kur'an Lafızlarının İsimlendirilme Nedenleri

On iki imama isnad edilen rivayetlerde bilinen bazı Kur'an lafızlarının açıklamaları Sünnî literatürde az olsa da Şîî literatürde hayli çoktur. Özellikle bu konuda Kummi'nin İlelü's-Şerâi isimli eseri meşhurdur. Aşağıda bilinen on iki imamın rivayetlerinde zikredilen bazı Kur'ân lafızlarından örnekler verilecektir:

1. "Arafat" gibi hac ibadetlerinin yerleri ile alakalı lafızların açıklanması:

Hz. Ali'nin "Arafat" ile ilgili şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah, Cibril'i Hz. İbrahim'e gönderdi. Birlikte haccettiler. Arafat'a geldiklerinde, buraya bundan önce de geldiği için "قَدْ عَرَفْتُ" yani "Bildim" dedi. Bundan dolayı bu yer "Arafat" olarak isimlendirilmiştir.⁶⁰⁵

Bir başka kelime de Mekke'ye niçin Mekke ismi verildiğiyle ilgilidir: Mekke'de Ebû Ca'fer'in yanında namaz kıldım. Bir kadın yanıma geldi, ben de onu ittim. Bunun üzerine Ca'fer elime vurdu. Sonra namazı kıldı ve "Neden "بَكَّة" olarak isimlendirildiğini biliyor musun" dedi. "Hayır" dedim. "Çünkü insanlar orada bir araya toplanırlar. Bu, diğer beldeler için değil yalnızca Mekke için geçerli olan bir kuraldır" dedi.⁶⁰⁶

2. Bazı genel lafızların açıklaması:

Ali b. Ebî Talib, kendisine "dirhem" ve "dinar"ın neden "dirhem" ve "dinar" olarak isimlendirildiğini soran iki Yahudi'ye şöyle demiştir: Dirhem, "دارهم" (onların yurdu) olarak, dinar ise Mecûsiler tarafından "Bastırıldı ve "دِي نَارًا" olarak isimlendirilmiştir.⁶⁰⁷ Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Ca'fer es-Sâdık "İnsanlar ve cinler "ثَقَلَيْن" olarak adlandırılmıştır. Çünkü onlar "مَثْقَلَانِ بِالذَّنْبِ" tür yani günah ile yüklüdürler.⁶⁰⁸

Şîî ideolojiyle uyuşan ancak açıklanış biçimiyle hiçbir bağı olmayan lafızların açıklanmasına örnek olmak üzere şu verilebilir:

Muhammed el-Bâkır'a "emîru'l-mü'minîn" ifadesinin niçin bu şekilde isimlendirildiği soruldu ve o da şöyle dedi: Çünkü o, onlara ilim veriyor "لأنه يُمِيرُهُم الْعِلْمَ". Nitekim

⁶⁰⁵ Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, 3/513.

⁶⁰⁶ Nisâbü'rî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/301.

⁶⁰⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/243.

⁶⁰⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 9/186.

Allah'ın kitabında "ونمير اهلنا" "Ailemizin geçimini sağlıyoruz."⁶⁰⁹ buyurduğunu işittim.⁶¹⁰

3.1.1.3. Yakın ve Karşıt Anlamli Lafızlar Arasındaki Farklar

Kur'an'ın bir araya getirdiği pek çok yakın anlamli ve karşıt anlamli lafız bulunmaktadır. On iki imamın bu lafızlar arasındaki farkları beyan eden rivayetleri mevcuttur. Bu konudaki bazı örnekleri şöyle zikredebiliriz:

Hiz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmektedir: "اللؤلؤ" küçük olanlar, "المزجان" ise büyük olanlardır.⁶¹¹ Muhammed el-Bâkır'ın, Allah'ın kavli hakkında şöyle ⁶¹² "السر وأخفى" dediği rivayet edilmiştir: "السر" kendi içinde gizlediklerin, "الأخفى" ise aklına gelen ancak sonra unuttuğun şeylerdir.⁶¹³ Ali b. Ebî Talib şöyle demiştir: "النسب" nikâhlanmanın helal olmadığı, "والصهر" ise nikâhlanmanın caiz olduğudur.⁶¹⁴ Muhammed Bâkır, Allah'ın ⁶¹⁵ "فما استكانوا لربهم وما يتضرعون" kavli hakkında şöyle demiştir: "الاستكانة" boyun eğmek, "التضرع" ise elleri kaldırmak ve bu şekilde (Allah'a) yalvarmaktır.⁶¹⁶ Ali b. Ebî Tâlib Allah'ın ⁶¹⁷ "وأنه هو اغنى واقنى" kavli hakkında şöyle demiştir: "Her insanı yaşam ile zenginleştirdi ve onu eliyle kazandığına razı etti".⁶¹⁸

3.1.2. İcmali Tefsir

Çalışmamızda icmali tefsirle genel olarak Kur'an ayetlerini ele alan rivayetler ya da Kur'an ayetinden hareketle tefsir sadedinde bir müşkili çözen ve bir hükme ulaşan rivayetler kastedilmektedir. Buna ek olarak Kur'an ayetleriyle ilgili olay ya da kıssa içerikli rivayetler de buna dâhildir. Sünnî ve Şîî kültüründe on iki İmamdan gelen rivayetlerin çoğunluğu bu yöndedir.

Bu tür rivayetlerin çalışılmasındaki hedef, onların Kur'anı nasıl tefsir ettiklerini anlamamızdır. Onları etkileyen siyasi kültürel ortamın rivayetlerine girip girmediğini,

⁶⁰⁹ Yûsuf 12/65.

⁶¹⁰ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 311.

⁶¹¹ Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Abdusselâm Ebû'n-Neyl (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1410/1989), 637.

⁶¹² Tâhâ 20/7.

⁶¹³ Tûsî, *Mecme'u'l-beyân*, 7/7.

⁶¹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri-l Kur'ân*, 7/142.

⁶¹⁵ el-Mü'minûn 23/76.

⁶¹⁶ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 724

⁶¹⁷ en-Necm 53/48.

⁶¹⁸ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 5/97.

genel anlamda bu ayetleri nasıl ele aldıklarını, Kur'an lafızları üzerinde durup durmadıklarını anlamaktır. Bir araya getirdiğimiz rivayetler onların tefsirinde birçok yönelişlerinin olduğunu göstermektedir. Bunlar kelâmî tefsir, mezhebi tefsir ve kıssa tefsiri olarak şu üç başlık altında toplanabilir: Bunların her biri üzerinde kısaca duracağız.

3.1.2.1. Kelâmî Tefsir

On iki imamın rivayetlerinde kelami ağırlık çok aşikârdır. Çalışmamızda onlardan gelen birçok kelâmî rivayeti ele almaya çalıştık. Bu rivayetlerde birtakım İslami fırkalara değinildiği hatta bazılarında açıkça fırka isimlerinden söz edildiğini görmek mümkündür. Konu yönüyle de On iki imamın rivayetlerinde en çok tevhid, kader iman gibi kelami konular dile getirilmiştir.

1. Tevhid

Bu başlık altında verilebilecek en iyi örnek Ali er-Rızâ'dan gelen şu rivayettir: “İnsanların tevhid konusunda üç görüşü bulunur: Nefy, teşbih ve teşbihsiz ispat. Nefy görüşü câiz değildir. Teşbih görüşü de caiz olamaz. Çünkü Allah hiçbir şeye benzemez. Üçüncü görüş ise teşhihsiz ispattır ki en doğrusu budur.”⁶¹⁹

Bu örnekte olduğu gibi bu kısımda On iki imam rivayetlerinde yer alan Allah hakkında inanılması gerekenler, vacip olanlar ve onun hakkında düşünülmesi caiz olmayanlar ele alınacaktır. Böylece imamların Allah'ın varlığı ve sıfatları hakkındaki ayetleri nasıl tefsir ettiklerini öğrenebileceğiz. İkinci bölümde akli delâletten bahseden hadis, Allah'ın noksanlıklardan tenzih edilmesi hususu imamların Kur'an tefsirinde özellikle de esmâ ve sıfatların tefsirinde dayandıkları temelleri göstermesi bakımından önemlidir. Burada Kur'an ayetlerini ele alan tefsir rivayetleri genel olarak kelâm ilmi açısından dile getirilecektir. İmamların esmâ ve sıfat hakkındaki görüşleri sadedinde görüşleri ya da itirazlarını dile getiren rivayetleri önümüze koyduğumuzda şunlarla karşılaşırız:

a. On İki imamdaki bu konularda Sünnî kaynaklarda geçen rivayetler oldukça azdır. Bu rivayetlerin birçoğu da Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân adlı tefsirinde yer almaktadır. Bu rivayetlerde “Hurûf-ı Mukattaa” tefsirinden bahisle bunların Esmâ-i Hüsnâ'nın

⁶¹⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 107.

remizleri olduğu ifade edilmiştir. Örnek olarak, Ca'fer es-Sâdık; i ayet ⁶²⁰"حم عسق" hakkında (Hâ) Rahman, (Mîm) Mecit, (Ayın) Alîm, (Sîn) Kuddûs, (Kâf) Kâhîr' anlamındadır, demektedir. Aynı şekilde (Elif) harfinin 6 sıfatı olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi: İbtida'dır; Allah tüm mahlûkatı ilk defa yaratıp başlatan olduğu gibi Elif de harfleri başlatmaktadır. İkincisi: İstivâ'dır; Allah âdil olup zulümden beri olduğu gibi Elif de zatı itibariyle dosdoğrudur. Üçüncüsü: İnfirad'dır, Allah tek olduğu gibi Elif de tektir. Dördüncüsü: Tüm mahlûkatın Allah'a muhtaç ve ona bağlı onun ise kimseye muhtaç ve bağlı olmadığı gibi Elif de hiçbir harfe bağlı değildir ve bitişmez ancak tüm harfler ona bitişirler. Beşincisi: Allah tüm sıfatlarıyla nasıl ki mahlûkatından ayrı ise Elif de diğer harflerden ayrıdır. Altıncısı: Allah tüm mahlûkatını birbirine ülfet ettirmiştir. Elif de harflerin ülfet sebebidir.⁶²¹ Diğer bir rivayet ise hakkında ⁶²²"كهيعص" olup bunun İsm-i Azam olduğunu ifade etmektedir.⁶²³ Başka bir rivayette Kur'an'ın Allah keliması olduğu ifade edilmektedir. Bu rivayette anlatıldığına göre bir gün bir adam Hz. Ömer'e Kur'an'ın mahlûk olup olmadığını sormuş o da onu Hz. Ali'ye getirmiş ve Ey Ebu'l Hasen! Bu adamın ne dediğini duydun mu? Hz. Ali ne dediğini sormuş O da bana geldi, "Kur'an mahlûk mu değil mi" diye soruyor. Hz. Ali de şöyle cevap verdi: "Bu söz yarınlarda büyük bir (kargaşaya) sebep olacaktır. Ben senin yerinde olsaydım bu adamı iyice cezalandırırdım."⁶²⁴ Bu rivayetin mezhep tartışmaları sırasında ortaya atılmış olması mümkündür. Çünkü Kur'an hakkındaki bu tartışma sahabe devrinden sonra ortaya çıkmıştır.

Yine Ca'fer es-Sâdık'dan gelen bir rivayette onun "كل شيء هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ" ayetindeki.⁶²⁵ "وجه" kelimesini "din" olarak tefsir ettiği görülmektedir.⁶²⁶ Bir diğer rivayette onun kıyamet günündeki rü'yeti kabul ettiğini göstermektedir. Ona göre ⁶²⁷"الَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى" ayetindeki.⁶²⁷ "زيادة" rüyetullah olmalıdır. Bu aynen Hz. Ali'den de mervidir.⁶²⁸

b. Şîî kaynaklarda esmâ ve sıfat konusunun ele alınışının Sünnî kaynaklardan farklı olduğu göze çarpmaktadır. İmam Ali er-Rızâ'nın esmâ ve sıfatlar konusundaki üç farklı

⁶²⁰ eş-Şûrâ 42/1.

⁶²¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/140

⁶²² Meryem 19/1.

⁶²³ Tusterî, *Tefsîru Tusterî*, 25.

⁶²⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/154.

⁶²⁵ el-Kasas 28/88.

⁶²⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/267.

⁶²⁷ Yûnus 10/26.

⁶²⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 4/358.

görüşün bulunduğu dair bilgi yukarıda geçmişti. Şîî rivayetlerde bu görüşlerden “teşbihsiz ispat” görüşünün tercih edildiği görünse de “teşbihi nefy” görüşünün öne çıktığı söylenebilir. Teşbihi açıkça ifade eden bir görüşe rastlamasak da teşbihe yakın gördüğümüz rivayetlerle de karşılaşmaktadır. Şu bir gerçek ki Allah için söylenmesi ve söylenmemesi gereken meselelerin kelâmî mezhepler arasında ihtilaflara neden olduğu bilinmektedir. Bu ihtilafların benzerlerini On iki imama sorulan sorulara verilen cevaplarda görmek mümkündür. Mesela İmam Ca’fer es-Sâdık kendisine sorulan "استوى" hakkında “Allah kendisini " الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى " “Rahman arşa istiva etti.”⁶²⁹ diyerek nitelemiştir. Buna göre o arşına istivâ etmiş durumda yarattıklarından ayrı vaziyettir. Bu durum arşın onu taşımasını ya da çerçevelemesini gerektirmeden böyledir. Biz arş olsun kürsi olsun Allah’ın zatı hakkında ispat ettiklerini ispat ederiz fakat arş ya da kürsinin onu çerçevelediğini / kuşattığını ya da Allahın bir mekâna / bir şeye muhtaç olduğunu kabul etmeyiz. Mahlûkat ise bütün bunlara muhtaç durumdadır.”⁶³⁰

Bir başka rivayette ise "استوى" Allah’ın işleri idare etmesi ve şanınin yüce olması olarak açıklanmaktadır.⁶³¹ İmam Kâzım’a ait bir rivayette kendisine "استوى" hakkında sual edilmiş o da “O, en inceyi ve en büyüğü kaplamıştır.” şeklinde cevaplamıştır.⁶³² Bu durumun benzeri “Kelâm” sıfatı hakkında da yaşandığı görülmektedir.

Teşbihi vehmettiren rivayetler içinde imamları Esmâ-i Hüsnâ ile aynı gösteren rivayetler de bulunmaktadır. Örnek olarak İmam Ca’fer es-Sâdık’ın “Allah’a yemin ederim ki bizler esmâ-i hüsnâyız. Allah hiçbir kulundan hiçbir ameli biz bilinmeden kabul etmez.” dediği mervidir.⁶³³ Yine ondan, " كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ " ayetini.⁶³⁴ tefsir ederken “Biz Allah’ın helâk olmayacak yüzüyüz.” dediği mervidir.⁶³⁵ Ali er-Rızâ " فَأَيْنَمَا " " نَوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ " “Nereye dönerseniz Allah’ın vechi (yüzü) oradadır” ayetini⁶³⁶ tefsir ederken gûyâ “Allah’ın yüzü Ali b. Ebi Taliptir.” dediği rivayet edilmiştir.⁶³⁷ Yine

⁶²⁹ Tâhâ 20/5.

⁶³⁰ Sadûk, *et-Tevhîd*, 248.

⁶³¹ Kâşânî, *Tefsîru’s-sâfi*, 2/204.

⁶³² Tabersi, *el-İhticâc*, 2/328

⁶³³ Küleyni, *Usûlü’l-Kâfi*, 103.

⁶³⁴ el-Kasas 28/88.

⁶³⁵ Sadûk, *et-Tevhîd*, 150.

⁶³⁶ el-Bakara 2/115.

⁶³⁷ İbn Şahrâşûb, *Menâkıbu âli ebi Talip*, 3/315.

içinde İmamlar hakkında mübalağalar bulunan uzun bir rivayette “Biz İmamlar rabbimizin arşına oturtulacağız.”⁶³⁸ gibi bir ifade geçmektedir.

Şîi imamiye mezhebini On iki imam rivayetleri doğrultusunda incelediğimizde onların Allah’ın sıfatlarını ezeli ve Allah’ın zatının aynısı olarak kabul ettiklerini görürüz.

Ca’fer es-Sâdıktan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir:

“Rabbimiz Allah ezelidir. Malumat değil ancak; İlim onun zatıdır. Mesmuat değil fakat duymak (sem’) onun zatıdır. Görülenler değil görmek (basar) onun zatıdır. Makdurat değil kudret onun zatıdır. O eşyayı yarattığında bu ona malum idi onun ilmi malum üzerine gerçekleşti. Onun sem’i mesmuat üzerinde gerçekleşti. Basarı görülenler üzerinde gerçekleşti. Kudreti de makdurat üzerinde gerçekleşti.”⁶³⁹

Bu konu kelâmcıların üzerinde ihtilaf ettikleri bir konudur. Öyleki İmamiye mezhebine mensup Şiiler bu konuda Mu‘tezile ile aynı görüşte birleşmişler, Ehl-i hadis ve Eş’arilere muhalefet etmişlerdir.⁶⁴⁰

On iki imam âlemin iki ilah tarafından yaratıldığını benimseyen Seneviyye’yi reddetmişlerdir. Bir gün Ali er-Rızâ’ya bir adam geldi ve: “Ben derim ki âlemi yaratan iki şeydir. Onun bir olduğuna delil nedir? dedi. İmam da ona: “Senin “O ikidir” sözün onun birliğine delildir. Çünkü sen biri ispatlamadan ikiye geçemezsin. Bir, temel olup üzerinde icma edilendir. Birden sonrakilerde ittifak edilmemiştir.”⁶⁴¹ diyerek cevapladı.

On iki imam rivayetlerinde ismin müsemmadan başka olması⁶⁴² ve fiili sıfatlar gibi konularda birtakım terimlere rastlanılmaktadır. Bu konuyu derinlemesine incelemek çalışmamızın konusu dışındadır. Biz On iki imam rivayetlerindeki kelâmi yönelişlere kısaca değindik.

2. Kader

Sünnî ve Şîi rivayetlerde; kader meselesinin anlatımı, Kaderiye’nin adlandırılması, iddialarının münakaşası ve reddi noktasında farklılık yoktur. Örnek olarak Sünnî

⁶³⁸ Ayyâşî, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, 2/335.

⁶³⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 139.

⁶⁴⁰ Ebû’l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Minhâc fî usûli’l-dîn*, thk. Abbâs Hüseyin Şerefeddin (San’â: Merkezu Bedri’l-İlmî, ts.), 4/415; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420), 4/415; Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm İbn Teymiyye, *Der’u te’âridi’l-‘akl ve’n-nekl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suud: Câmietu’l-İmâm Muhammed b. Suûdi’l-İslâmî, 1411/1911), 1/285.

⁶⁴¹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 270.

⁶⁴² Sadûk, *et-Tevhîd*, 221.

kaynaklarda bulduğumuz üç rivayet bu yöndedir. Bunlardan birincisi, Ali er-Rızâ'nın, Hz. Ali'ye nisbet ettiği bir rivayettir ki buna göre Hz. Ali, Ravza-i Şerife'de kader konusunu anlatırken kendisine Kaderiye hakkında sorulmuş o da Kamer suresinin " إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ " "Şüphesiz suçlular, sapkınlık ve ateş içindedir. Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine "Cehennem dokunuşunu tadın!" denecek. Gerçekten biz her şeyi ölçü ile yarattık" ayetlerini⁶⁴³ okumuştur. Ali er-Rızâ bunun akabinde sözlerine şöyle devam etmiştir: Babam, babalarına dayanarak derdi ki müminlerin emiri Ali Bin Ebi Talip şöyle derdi: Allah her şeyi hatta güçsüzü ve güçlüyü bile kader ile yaratmıştır. Dilemek ona mahsus, güç kuvvet onundur.⁶⁴⁴

İkinci rivayet de Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır: " حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ " "Ta ki içinizden mücahitlerle sabredenleri bilelim." ayetini⁶⁴⁵ delil göstererek Allah'ın herhangi bir şeyi ancak vuku bulduktan sonra bildiğini iddia edenlere karşı bu ayetteki bilmenin vukuundan sonraki bilmek olmayıp bilakis "Kim eğer cihat eder ve başına gelene sabrederse bizim de kime cihadı ve sabretmeyi yazdığımızı görelim" demektir.⁶⁴⁶

Üçüncü rivayet Hz. Hüseyin'e aittir. Bu rivayete göre o da Kaderiye'yi şu sözleriyle reddetmektedir:

"Allah'a yemin olsun ki Kaderiye'nin söyledikleri ne Allah'ın ne meleklerin ne peygamberlerin ne cennet ehlinin ne cehennemliklerin ne de dostları olan İblis'in sözleriyle bağdaşır". Sonra ona bize bunu açıkla ey Allah Rasulü'nün oğlu dediler. O da yukarıdaki her bir söz sahibi için Kur'an'dan bir delil getirdi. En son şunları söyledi: İblise gelince o: " قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتَنِي لِأَفْعَدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ " "Beni azdırmama karşılık insanların aleyhine olarak doğru yolunun üzerine oturacağım."⁶⁴⁷

İşte Kaderiye Allah'ın azdırmayacağını iddia eder.⁶⁴⁸

Şîi kaynaklarda bu tür rivayetlerin elliye aştığını söylemek mümkündür. Çalışmamızdaki maksadımız Kader konusunu tafsilatıyla açıklamak değilse de On İki imamın rivayetlerindeki kader anlayışını bir nebze açıklamak yerinde olacaktır:

⁶⁴³ el-Kamer 54/47-49.

⁶⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhekî, *el-Kadâu ve'l-kader*, thk. Muhammed b. Abdillâh Âli 'Âmir (Riyâd: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1421/2000), 300.

⁶⁴⁵ Muhammed 47/31.

⁶⁴⁶ İbn 'Abdîlber, *Câmi' beyâni'l-'ilm ve fadlıhı*, 1/465.

⁶⁴⁷ el-A'râf, 7/16.

⁶⁴⁸ Beyhekî, *el-Kadâu ve'l-kader*, 301.

a. Kader konusu Allah'ın ilmi üzerinde temerküz eder. Kaderiye fırkalarının tarihinde şöyle diyenler olmuştur: Allah bir şeyi ancak vukuundan sonra bilebilir.⁶⁴⁹ On İki İmamın rivayetlerinde bu görüşü teyit eden rivayetlerle karşılaştığımız gibi tam aksi yöndeki rivayetlere tesadüf etmek de mümkündür. Hatta bazılarında bu gibi sözleri söyleyenlerin kötülüğüne dair açık ifadeler görülmektedir. Örneğin İmam Ca'fer es-Sâdık'a bugün olup da Allah'ın dünden bilmediği şey olur mu? denilmiş o da: Olamaz, bunu kim derse Allah onu rezil etsin! Olmuş ve olacak her şey Allah'ın ilmi kapsamında değil midir? Elbette, hem de mahlûkatın yaratılmasından önce, demiştir.⁶⁵⁰ Ali er-Rızâ'ya;

“Allah, olmamış bir şeyin, olmuş olsaydı nasıl olacağını da bilir mi? diye sorulmuş. O da “Sen Allah'ın “لَوْ كَانَ فِيهِمَا ءَالِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا” “Eğer yerde ve göklerde ilahlar olsaydı her işi birden bozulurdu,”⁶⁵¹ ayetini ve “وَلَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ” “Elbette birbirlerine üstün gelirlerdi,”⁶⁵² ayetini hiç duymadın mı? demiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür: Cehennemliklerin “رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ” “Bizi dünyaya döndür, şimdiye kadar yaptığımızın aksine salih amel işleyelim,”⁶⁵³ sözlerine cevap olarak Allah, “وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا لُبُّوا عَنْهُ” “Eğer döndürülseler, elbette önceki hallerine aynen geri dönerler,”⁶⁵⁴ buyurmuştur. Buna göre Allah, olmamış bir şeyin, olmuş olsaydı nasıl olacağını da bilir,⁶⁵⁵

demiştir.

b. Kader karşısında mahlûkatın kudret ve istitaatı yani insanın muhayyer mi yoksa mecburi mi olduğu meselesi. On İki İmamın rivayetleri değinmektedir. Bilhassa bunun tartışmasını Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayette bulmak mümkündür. Ondan rivayet edildiğine göre O, kader hakkında tartışan bir topluluğun yanına uğramış ve şunları söylemiştir:

“Sen Allah ile mi yoksa Allah ile birlikte mi yoksa onsuz mu istitaat edersin? Eğer Allah ile istitaat ettiğini düşünürsen (za'm) o zaman yapacak bir şeyin kalmaz. Eğer Allah ile birlikte istitaat ettiğini düşünürsen mülkünde kendini ona ortak

⁶⁴⁹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahihi Muslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392), 1/156.

⁶⁵⁰ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 106.

⁶⁵¹ el-Enbiyâ 21/22.

⁶⁵² el-Mü'minûn 23/91.

⁶⁵³ Fâtır 35/37.

⁶⁵⁴ el-En'âm 6/28.

⁶⁵⁵ Sadûk, *et-Tevhîd*, 65.

saymış olursun. Allah'sız istitaat ettiğini düşünürsen Rab'lık iddiasında bulunmuş olursun. Biri: Bilakis Allah ile istitaat ederim, dedi. Hz. Ali de "Eğer bundan başkasını söyleseydin boynunu vururdum,"⁶⁵⁶

şeklinde mukabelede bulundu.

Bu konuya "kulların fiilleri mahlûk mudur, değil midir?" sorusu eşlik etmektedir. Bu soru Ali er-Rızâ'ya sorulduğunda o şunları söylemiştir: Kulların fiilleri onların yaratılmasından tam iki bin sene önce Allah'ın ilmi dâhilinde takdir edilmiştir.⁶⁵⁷ Bunun daha geniş açıklamasını Muhammed el-Bâkır'ın sözlerinde buluyoruz: Kulların fiilleri tekvini değil takdiri bir yaratılışla yaratılmıştır. Allah herşeyi yaratandır. Ne cebriye ne de tevfiz ile hükmederiz.⁶⁵⁸

Ca'fer es-Sâdık ise şöyle söyledi: Allah kullarına istitaat vermeden ne fiil külfetini yüklemiş ne de onları bir şeyden nehyetmiştir. Ta ki bu istitaatı verdiğinde onlara emr ve yasakları bildirmiştir. Dolayısıyla bir kul emir ve nehiyden almak ya da terk etmek yahut kabzetmek ya da bast etmekten önce tekaddüm etmiş bir istitaat ile alabilir ya da terk edebilir.⁶⁵⁹

c. İrade ve meşieti iki irade ve meşiete taksim etmek hakkında Mûsâ el-Kâzım şöyle demiştir:

"Allah'ın iki iradesi ve iki meşieti vardır; Kesin iradesi ve azim iradesi. O bir şeye meşieti taalluk ettiği halde onu yasaklar ve bir şeye meşieti taalluk etmediği halde onu emreder. O Âdem ve Havva'nın malum ağaçtan yemelerini dilediği halde o ağaçtan yemelerini yasaklamıştır. Zaten onun meşieti olmasa yiyemezlerdi. Eğer o meşiet etmeden yeselerdi bu durumda onların meşietleri Allah'ın meşietine galip gelmiş olurdu. Yine Allah İbrahim'e meşieti olmadığı halde oğlu İsmail'i kesmesini emretmiştir. Eğer buna meşieti olmadan İbrahim onu kesebilse idi bu durum da İbrahim'in meşietinin Allah'ın meşietine galip geldiğini (düşünebilirdiniz).⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ Sadûk, *et-Tevhîd*, 352.

⁶⁵⁷ Sadûk, *Uyûnu ahbarı 'r-Rızâ*, 1/179.

⁶⁵⁸ Sadûk, *el-Hısâl*, 3/155.

⁶⁵⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 352.

⁶⁶⁰ Sadûk, *et-Tevhîd*, 64.

Yine İmam Ali er-Rızâ'ya nispet edilen bir rivayette, ibda, meşiet ve iradenin aynı şeyler olup üç farklı isimle isimlendirildi belirtilmektedir.⁶⁶¹

d. İmam Mûsâ el-Kâzım'ın bir rivayetinde kader ve kaza'nın dereceleri (merâhil) ele alınmış gayet açık bir şekilde değerlendirilmiştir. Ona, Allah'ın ilmi nasıldır? diye sorulmuştur. O da: Bildi, diledi, irade etti, kaza eyledi, takdir etti, uyguladı kaza eylediğini uyguladı, takdir eylediğini kaza etti, irade ettiğini takdir etti, ilmiyle diledi, meşietle irade etmiş oldu, iradesiyle takdir etmiş oldu, takdiriyle kaza etmiş oldu, kazasıyla uygulamış oldu (imza). Dolayısıyla ilim önce, meşiet ikinci, irade üçüncü sırada gelir ve takdir ise kaza ve imzaya vaki olur.⁶⁶² Bu rivayet gayet uzun olup ihtisar edilmiştir.

e. Cebr konusu da kader ile ilgili olup insanın fiillerine mecbur olmasıdır. Bu görüşe göre Allah insandan iradesini almıştır. On iki imam'dan gelen rivayetler şiddetle bunu reddetmiştir. Örnek olarak İmam Ca'fer es-Sâdık: Her kim Allah'ın kullarını masiyete zorladığını (cebr) ya da güçleri yetmeyen şeylerle mükellef kıldığını düşünüyorsa (za'm) kestiğini yemeyin; şahadetini de kabul etmeyin, arkasında namaz kılmayın; sakın ona zekât vermeyin, demiştir.⁶⁶³

f. On İki İmam'ın insan fiillerine dair görüşü insanın mecbur edilmediği ve fiillerinin yaratılmadığı bilakis her ikisi arasında bir orta yerde durduğu şeklindedir. Örnek olarak İmam Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: Cebr de kader de yoktur. Bilakis ikisi arasında bir yer/durum doğrudur.⁶⁶⁴ Bir başka rivayette şöyle demiştir: “Allah kullarını masiyete zorlayıp (cebr) sonra da onlara bunun için azap etmekten beridir. Biri ona: “Allah kullara mı bıraktı” dedi. O da “Eğer onlara bıraksa emir ve nehiyle onları sınırlandırmazdı”, dedi. Biri ona “Her ikisi arasında bir yer mi var? dedi. O da “evet öyle bir yer ki yerle gök arasından daha geniş” diyerek cevapladı.⁶⁶⁵

g. On İki İmam rivayetleri Cebriyye de dahil olmak üzere Kaderiyyenin bütün fikirlerini kötülemekte görüş birliği içindedir. Hatta bazıları onların açıkça küfür içinde olduklarını söylemektedir. Örnek olarak Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: “Kaderiyyenin ruhları sabah ve akşam kıyamete kadar cehenneme arz olunur. Kıyamet meydana geldiğinde cehennemliklerle birlikte türlü azaba müstahak olurlar. Onlar

⁶⁶¹ Sadûk, *Uyûnu ahbarı 'r-Rızâ*, 1/222.

⁶⁶² Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 106.

⁶⁶³ Sadûk, *Uyûnu ahbarı 'r-Rızâ*, 1/161.

⁶⁶⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 112.

⁶⁶⁵ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 112.

orada, Ey Rabbimiz! (Kıyametten önce) özel bir azap gördüğümüz halde (kıyamet sonrasında) genel bir azap da mı göreceğiz? derler. Onlara: Sakar cehenneminin dokunuşunu tadın! Biz her şeyi ölçüyle yarattık” denilir.⁶⁶⁶

İmam Ca’fer es-Sâdık’tan gelen bir başka rivayette o şöyle söylemektedir: Allah’ın kitabında ehl-i kader için isimler buldum: *إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ* "Şüphesiz mücrimler, sapkınlık ve ateş içindedir. O gün yüzüstü cehenneme çekilirler. Kendilerine “Sakar cehennemini tadın! Biz her şeyi Kader’le yarattık”⁶⁶⁷ denilir. İşte onlar mücrimlerdir.⁶⁶⁸

Ali er-Rızâ Cebriyye hakkında: Her kimin Cebri anlattığını işiterseniz ona zekât vermeyin; şehadetini kabul etmeyin! demiştir.⁶⁶⁹

On iki imamdan kader konusunda rivayet edilenler ya genel olarak ayet tefsiri içerisinde ya da Hz. Ali’ye sorulan sualde olduğu gibi ayet hakkında kişinin kafasında oluşan müşkile cevap verme sadedinde değerlendirilmiştir. Bu rivayetlerden aynı zamanda o asrın içinde bulunduğu durumu ve tartışılan konuları anlama imkânı da görülebilmektedir. Şöyle ki sahabe ve hemen sonrasında Kader konusunda ihtilafın başladığı anlaşılmakta buna paralel olarak Ali er-Rızâ’nın rivayetlerinden bu konular hakkında görüş bildiren birçok kimseye karşı reddiyeler yaptığı görülmektedir. Bu durum Ali er-Rızâ’nın yaşadığı çağda Abbasi Halifesi Memun’la birlikte İslam dünyasının sürüklendiği özellikle de kaza ve kader konularındaki kelâmi tartışmaları hatırlatmaktadır.

3. İman

İmanın hakikatinin ne olduğu meselesi ve bunun üzerine terettüp eden ahkâm konusunda İslam kelimcileri arasında ittifak yoktur.⁶⁷⁰

On İki İmanın konuyla ilgili rivayetlerine baktığımızda fırkaların adlarını, onlara verilen cevapları ve kendi inanışlarını görmekteyiz. Şîî kaynaklardan On İki imamın konuyla ilgili rivayetlerini getireceğiz. Bunu yaparken ihtilaf edilen hususların

⁶⁶⁶ İbn Bâbeveyh Kummî es-Sadûk, *Sevâbu'l-a'mâl ve 'ikâbi'l-a'mâl* (Tahrân: Mektebetu's-Sadûk, 1390), 252.

⁶⁶⁷ el-Kamer 54/48-49.

⁶⁶⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1032.

⁶⁶⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 362.

⁶⁷⁰ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebîbekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihel* (Muessetü'l-Halebî, ts.), 3/105.

tafsilatına girmekten çok rivayetlerde değinilen hususları göz önüne getirmekle yetineceğiz. Böylece onların konulara delil getirirken sergiledikleri tefsir metodunu öğrenmiş olacağız.

1. İmanın hakikati ve tarifi Şîî kaynaklarda On İki İmam rivayetleri içinde gelmiştir. Örnek olarak; Muhammed el-Bâkır, öğrencilerinden birine yazdığı mektubunda imanın dil ile ikrar, kalp ile akd (bağlanma) azalarla da amel olduğunu açıklamıştır.⁶⁷¹ Buna göre imanın söz, inanç ve fiilden oluştuğunu söylemiştir. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetinde bu konu daha ayrıntılı biçimde ortaya konmuştur. Ona göre imana karşı kalp ve azaların vazifeleri vardır. Dilin vazifesi kalbin akdedip tasdik ettiğini ifade edip söylemektir. Bunun delili Allah'ın " وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا " "İnsanlara güzeli söyleyin!"⁶⁷² ayetidir. Azaların vazifeleri abdest namaz gibi bedenle yapılan ibadetlerdir. İmam Ca'fer es-Sâdık buna kıblenin değiştirilmesiyle ilgili şu ayeti delil getirmiştir: " وَمَا كَانَ اللَّهُ " "Allah imanlarınızı zayi edecek değildir"⁶⁷³. Burada namaz iman olarak adlandırılmıştır⁶⁷⁴. İman ve İslam kavramları arasında fark olup olmadığı konusunda " قَالَتِ الْأَعْرَابُ ءَأَمِنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ " "Bedeviler iman ettik dediler; deki, henüz iman etmiş değilsiniz; Teslim olduk (İslam) deyiniz"⁶⁷⁵ ayeti üzerinden Şîî kaynaklarda On İki İmama ait birçok rivayet geçmektedir. (Bu rivayetlerde) birkaç yönden iman ve İslam arasında fark bulunduğu ifade edilmektedir İslam öncedir, iman sonradır. Bir kişi mü'min olmadan mü'min olamaz. Ancak bir insan mü'min olmadan da müslim (teslim olmuş) olabilir. İmam Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir:

“İslam, imandan önceki merhaledir. İnsanlar İslam (Müslim) olmaları sayesinde miras ve nikâh gibi işlerini (İslami kanunlara uygun yapar ve faydalanırlar). İman için ise (âhirete yönelik) sevap/karşılık hak ederler. İşte bundan dolayıdır ki bir kul Allah'ın yasakladığı küçük ya da büyük bir günah işlediğinde ondan iman (mü'min) adı sakıt olur da İslam (müslim) adı devam eder. Hatta tevbe etse iman evine geri döner. Onu küfre (İslam'dan da çıkmaya) ancak; inkâr ya da İstihlal (helal görme/kılma) düşürür.”⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 441.

⁶⁷² el-Bakara 2/83

⁶⁷³ el-Bakara 2/143.

⁶⁷⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 441.

⁶⁷⁵ el-Hucurât 49/14.

⁶⁷⁶ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 122.

Bir şahsın imana zıt bir şey yaptığında bu durumun kendisini mümin olmaktan çıkarıp çıkarmayacağı hususu kelami fırkalar arasında ihtilaf edilen bir durumdur. Buna ileride değineceğiz.

2. İmanın Artması ve Eksilmesi

İman bölünmeyen tek parça mıdır? On İki İmam rivayetlerinde bu soruya cevaplar verilmiştir. Hz. Ali'den bir rivayette o: İman kalpte beyaz bir noktadır. İman arttıkça o beyazlık da artar. İmanı kemale erdiğinde kalp tamamen bembeyaz olur. Nifak da (bunun gibi) kalpte bir siyah noktadır. Nifak arttıkça o siyahlık da artar. Nifak kemale erdiğinde kalp tamamen siyah olur.⁶⁷⁷

İmam Ca'fer es-Sâdık, imanın artması ya da eksilmesi kavramlarını kullanmakta olup ona ait uzun bir rivayette şöyle demektedir: Allah imanı âdem oğlunun tüm azalarına farz kılmış ve taksim etmiştir. Ona dedim ki: İmanın noksanlığını ve tamamlılığını anladım. Ziyadesi nasıl olmaktadır? Ca'fer es-Sâdık cevap olarak dedi ki: "وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ " "سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَرَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ " Onlara bir sure indirildiğinde onlardan kimi bu sizden hanginizin imanını artırmıştır? derler. Halbuki iman edenlerin bununla imanları artar ve onlar müjdelere nail olurlar. Kalplerinde hastalık olanların ise küfürlerine küfür (Rics) katar"⁶⁷⁸ ayetini söylemiştir. ⁶⁷⁹

İster Sünnî ister Şîî olsun, imamların imanın artma ve eksilmesi konusunda aynı düşüncüyü paylaştıkları görülmektedir. Onların Hâricî ve Mu'tezilî olanlar gibi imanın bölünmez bir bütün olduğunu düşünmedikleri görülmektedir. İmanı bölünmez bir bütün olarak düşünmek kelami fırkalar arasında büyük günah işleyeninin durumu olarak bilinen hususun tartışılmasında rolü olup üzerine bazı ahkâm-ı şer'iyenin terettüp ettiği bir husustur. Gelen maddede buna değineceğiz.

3. Büyük günah işleyeninin hükmü üzerine ahkâm-ı şer'iyenin terettüp etmesi ve iman konusundaki ihtilafların bir sonucu olması bakımından üzerinde görüş birliğine varılamamıştır. Mutezile ve bazı kelami fırkalar Ehli kebâir'in affedilmeyip cehennemde ebediyen kalacaklarını söylemişlerdir. Onların dünyadaki durumları ne mümin ne kâfir olmadıklarından iki menzile arasında bir yerdir.⁶⁸⁰ Şîî İmamlardan gelen

⁶⁷⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 1/215.

⁶⁷⁸ et-Tevbe, 9/124.

⁶⁷⁹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 446.

⁶⁸⁰ Kâdî Abdülcabbâr, *el-Usûlu'l-hamse*, thk. Faysal Bedîr 'Avn (Kuveyt: Câmietu'l-Kuveyt, 1998), 71.

rivayetler bu görüşü desteklememektedir. Örnek olarak, Hz. Ali'den gelen merfu bir rivayette Allah rasulü şöyle buyurmaktadır: “Benim şefaati ümmetim içinden büyük günah sahipleri içindir”.⁶⁸¹ Hz. Ali sonrasındaki imamlar onun izinden yürüyerek aynı görüşü sahiplenmişlerdir. Ali er-Rızâ kendilerinin Mutezile gibi düşünmediklerini açıkça söylemektedir. Ali er-Rızâ'nın bazı öğrencileri onun dersinde bu konuyu dile getirip Mu'tezilenin görüşünü anlattıktan sonra Ali er-Rızâ onlara şunu söylemiştir: İmam Ca'fer es-Sâdık dedi ki: Kur'an Mu'tezilenin dediğinin tam aksi şekilde nazil olmuştur. Allah c.c. Kuran'da demiştir ki: Allah “⁶⁸² وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ ” zulümlerine rağmen insanları affedicidir”.⁶⁸³ Büyük günah işleyenler ne mümindir ne kâfirdir; onlar fasıklardır. Cehennemde ebedi kalmazlar. Oradan bir gün çıkarlar. Allah diler, onların dinlerinden razı olursa onlar (ehl-i kebâir) için ve zayıflar için şefaati câizdir. Belki de bu, imamların tabiileri arasında en çok ihtilaf edilen konudur. Bu durumun Mutezile ile Şîa arasındaki etkileşimden kaynaklandığı açıktır. Örnek olarak, Muhammed el-Bâkır'ın talebelerinden birisi ona dedi ki: “Vallahi hem mümin hem de kâfir olmayan biri olamaz. Muhammed el-Bâkır, Ebu Cafer dedi ki: Allah'ın sözü senin sözünden daha doğrudur. Ey Zerare! Allah'ın şu sözünü duymadın mı? وَأَخْرُونَ أَعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ” “Salih amele bir de kötü ameli kattılar. (Her ikisini birden yaptılar) Allah'ın onların tevbelerini kabul etmesi umulur.”⁶⁸⁴ Muhammed el-Bâkır dedi ki:

“Ayette “عسى”/umulur ki denilince dedim ki: Onlar ya mümindir ya da kâafir. Dedi ki: Allah'ın “Ancak erkek, kadın ve çocuklardan müstadaf olup imana herhangi bir yol bulamayanlar bundan hariçtir,”⁶⁸⁵ ayeti hakkında ne dersin? Dedim ki Onlar ya mümindir ya da kâfirler. Sonra bana döndü ve: Araftakiler hakkında ne dersin? Dedim ki: Onlar ya mümindir ya da kâfirdir. Cennete girerlerse mümin cehenneme girerlerse kâfirdirler. Dedi ki: Vallahi onlar ne mümin ne de kâfirlerdir. Eğer mümin olsalardı cennete girerlerdi. Eğer kâfir olsalardı diğer kâfirler gibi cehenneme girerlerdi. Onlar iyilikleri ve kötülükleri eşit gelen kimselerdir. Amelleri sebebiyle kusur içindedirler”⁶⁸⁶

⁶⁸¹ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 1/140; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 3/146.

⁶⁸² er-Ra'd, 13/6.

⁶⁸³ Sadûk, *et-Tevhîd*, 406.

⁶⁸⁴ et-Tevbe 9/102.

⁶⁸⁵ en-Nisâ 4/98.

⁶⁸⁶ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 679.

Bu rivayette Muhammed el-Bâkır'ın Mutezile ya da Hâricîlerden etkilenen kişiyle olan tartışması söz konusu edilmektedir. On İki İmam rivayetlerinde buna benzer büyük günah işleyenden iman sıfatının yok olduğunu bildiren hadislerin açıklamaları gelmektedir. Örnek olarak Allah Rasulu (s.a.v.): Hiçbir zani zina ederken mümin değildir, buyurmuştur. İmam Ca'fer es-Sâdık bu hadisi açıklarken "infak etmek için kötü olanı aramayın!"⁶⁸⁷ ayetine benzediğini fakat "Onları katından bir ruh ile desteklemiştir."⁶⁸⁸ ayetinin bundan daha açık olduğunu ifade etmiştir. Buna göre zina edenden ayrılan şey imanın bizzat kendisi değil imanın ruhu olmalıdır.⁶⁸⁹

4. Kelami fırkaların çoğunun imanın mahiyeti konusunda ihtilaf ettiklerini söylemiştik. On iki imam rivayetlerinde bu fırkalardan uzak durulması gerektiği anlatılmaktadır. Örnek olarak Hz. Ali'den gelen bir rivayette: Hem Mürcie hem de imamları âmâ olarak haşredilecektir. Bazıları onların ümmet-i Muhammed'den olup kör olarak haşredilmelerini mümkün görmezler. Onlara derim ki: Onlar Ümmet-i Muhammed'den değildirler. Onlar ki kendilerini değiştirmişlerdir (ahiretteki) durumları da buna muvazi olarak değişecektir.⁶⁹⁰ Bu rivayetin Kur'an tefsiriyle alakası "وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى" "Biz onları kıyamet gününde kör olarak hasrederiz"⁶⁹¹ ayeti çerçevesinde zikredilmiş olmasıdır. Şîî müfessirler ilgili ayeti açıklarken Hz. Ali'den gelen rivayeti tefsir olarak görmüşlerdir.

5. Bazı rivayetlerin üzerinde durmak istiyoruz. Örnek olarak İmam Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen: İmanla birlikte hiçbir amel (imana) zarar vermez ve küfürle birlikte hiçbir amel fayda vermez. Görmez misin Allah ne buyurdu: وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ"⁶⁹² "Yaptıkları harcamaların onlardan kabul edilmemesinin en önemli sebebi onların Allah ve rasulünü inkâr ederek kâfir olarak can vermiş olmalarıdır",⁶⁹³ sözleridir. İmamların, imanın ziyade ve noksanlığını kabul ettiklerine dair sözlerimiz yukarıda geçmişti. Bu rivayette ise iman varken hiçbir amelin ona zarar veremeyeceği sonucuna varılmıştır. Bu sözün aslı mürcieye aittir. Onlar sadece iman ve onun dille ikrarının yeterli olup hiçbir amelin ona zarar vermeyeceğini savunmuş ve haram

⁶⁸⁷ el-Bakara 2/267.

⁶⁸⁸ el-Mücâdele 58/22.

⁶⁸⁹ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 611.

⁶⁹⁰ Sadûk, *Sevâbu'l-a'mâl*, 238.

⁶⁹¹ Tâhâ 20/124.

⁶⁹² et-Tevbe 9/54.

⁶⁹³ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 714.

işleyenlerin mümin olduklarına, itikat ettikleri sürece bu durumun inançlarını zedelemeyeceği ve cennete gireceklerini ileri sürmüşlerdir. İmam'ın rivayetindeki kasıt bu olmasa gerektir. Buradaki kasıt iman var olduğu sürece masiyetin cehennemde ebedi kalmayı gerektirecek şekilde zarar vermeyeceğini, küfrün var olduğu sürece hiçbir hasenenin (iyiliğin) fayda sağlamayacağını bildirmektir.⁶⁹⁴ Muhtemelen bu rivayet İmamların farklı ravileri ya da kelâm mezheplerinin çeşitli talebelerinden kaynaklanmaktadır.

3.1.3. Mezhebî Tefsir

Müslümanlar arasında oluşan Sünnî ve Şîî ekollerin temeli dini olmaktan çok siyasidir. Ehl-i sünnet ümmetin yönetiminin dönemsel, sosyal ve kültürel şartlara göre şekillenebileceğini savunurken Şîa bu işin nasla belirlenip ilgili görevin Hz. Ali ve oğullarına verildiğini düşünmektedir. Buna binaen her mezhep kendi mezhebinin görüşlerinin tespiti için Kur'an'a ve sahih saydığı diğer rivayetlere yönelmiştir.⁶⁹⁵ Bunun sebebi Kur'an'ın Müslümanların aralarındaki ihtilafları çözmenin temel kaynağı olmasıdır. On iki imam rivayetleri ise her iki mezhebi de destekler mahiyettedir. İmamların tefsire dair kaynaklarıyla ilgili üçüncü kaynaktan söz etmiştik. Daha önce işaret ettiğimiz tefsirdeki bu kaynak “iddiâu'l-mezhebî” denilen tefsirdeki rivayetlerden oluşmaktadır. Burada her iki mezhebin ayetleri tefsirinde takip ettikleri yolu beyan etmek suretiyle Sünnî ve Şîî ihtilafıyla ilgili konuları ele alacağız.

Yapılan kapsamlı araştırma neticesinde Sünnî kaynaklarda Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilafa medar olan toplam rivayet sayısı 83'tür ve bu sayı Sünnî eserlerde tespit edilen rivayetlerin %9'una tekabül etmektedir. Şîî kaynaklarında ise bu şekilde ihtilaflı rivayetlerin sayısı 2561'dir. Bu sayıda Şîa eserlerinde tespit edilen rivayetlerin %24'ünü oluşturmaktadır. Şîa ve Sünnîlik arasındaki ihtilaf konularını göz önünde bulundurduğumuzda temel noktanın imamet ve bunun etrafındaki meseleler olduğunu görürüz. Her fırka konuyla ilgili ayetlere kendi inandığı gibi anlam vermiştir. Sahabe arasında meydana gelen bu ihtilaflar imamet konusunda fikir ayrılığının oluşması sonucunu doğurmuştur. Bunun dışında kalan ihtilaflar, yeri geldikçe de işaret edeceğimiz gibi fıkhi konular, nesh ve bedâya dair ihtilaflardan meydana gelmiştir.

⁶⁹⁴ Tabatabaî, *el-Mîzân*, 9/318.

⁶⁹⁵ Çalışkan, *Siyasal Tefsir*, 53-61.

3.1.3.1. İmamet

Şehristânî'nin (ö. 548/1153) anlattığına göre imamet konusundaki ihtilaf Müslümanlar arasında meydana gelmiş en büyük ihtilafıdır. Bu ihtilaf savaşlara sebebiyet vermiştir.⁶⁹⁶ Bu noktadan birçok ihtilaflı konu doğmuştur. Şîî kaynaklardaki on iki imamın tefsir rivayetlerine bakıldığında onların imamete özel bir önem verdikleri, buna inanmaya davet ettikleri ve onu dinin temeli olarak gördükleri rahatlıkla görülecektir. Şîî imamet anlayışında, Hz. Peygamberden sonra ümmete hükümler olmasi gereken kişinin Hz. Ali olduğu ve ondan sonra da imametın onun oğullarına geçmesi gerektiğine inanılmaktadır. Ancak Şîa arasında Hz. Hüseyin'den sonra imamete kimin geçeceği aralarında ihtilaf konusu olmuştur. Bu ihtilaf doğrudan bizim konumuz olmadığından biz daha çok Kur'an ayetlerini tefsir etmekte takip edilen metot üzerine yoğunlaşacağız. Metodumuzda şu noktalara değineceğiz:

a. İmamet, velayet ya da vesayet hepsi aynı şeyi anlatan müteradif kelimelerdir. Bunlardan maksat peygamberin vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali ve oğullarına geçmesi gerektiğidir. Bu, Şîa'da iman esaslarından kabul edilir. Tefsir rivayetlerinin birçoğunda imamete, imana davet ve bunu inkâr etmekten kaçındıran açıklamalar yer almaktadır. Hatta denebilir ki onlar Kur'an ayetlerinde bir işi teşvik eden herhangi bir ayeti imametle, içinde sakındırma olan herhangi bir ayeti de imama muhalefet olarak tefsir edebiliyorlar. Buna dair bazı örnekleri zikredeceğiz. Allah tealanın şu ayeti bunlardandır: Hak velayet Allah'a aittir.⁶⁹⁷ İmam Ca'fer es-Sâdık dedi ki: Emirul müminin Ali'nin velayeti (kastolunmuştur).⁶⁹⁸ "قُلْ إِنَّمَا أُعْطِكُمْ بِوَاحِدَةٍ" "Size bir şeyler nasihat edeceğiz"⁶⁹⁹ yani velayet⁷⁰⁰ dolayısıyla şunu net olarak söyleyebiliriz ki Şîa içinde mîsak ve sırat geçen her ayeti "Ali'nin velayeti" olarak tefsir edebilmektedir.⁷⁰¹ Aynı şekilde "وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي" "Size nimetimi tamamladım"⁷⁰² ayetindeki nimeti de velayet olarak tefsir ediyorlar.⁷⁰³ Yine ilginç bir şekilde "وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ" "Yemin olsun ey Rabbimiz biz müşrikler değildik"⁷⁰⁴ ayetini yani Ali'nin velayetine müşrik

⁶⁹⁶ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/22.

⁶⁹⁷ el-Kehf 18/44.

⁶⁹⁸ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 316.

⁶⁹⁹ Sebe' 34/46.

⁷⁰⁰ Tabersî, *el-İhticâc*, 1/601.

⁷⁰¹ Sadûk, *Meâni'l-ahbâr*, 1/53.

⁷⁰² el-Mâide 5/3.

⁷⁰³ Kuleynî, *el-Kâfi*, 7/19.

⁷⁰⁴ el-En'âm 6/23.

değildik⁷⁰⁵ şeklinde tefsir ediyorlar. "الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ" "İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar"⁷⁰⁶ ayetini tefsir ederken "Hz. Muhammed'in getirdiği Ali'nin velayetine filancaın velayetini karıştırmayanlar" şeklinde tefsir etmektedirler.⁷⁰⁷ Böylece velayetin, insanlar babaları Âdem'in sulbündeyken alınan misakın zımmında olduğunu düşünüyorlar.⁷⁰⁸ Yine "قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا" "Allah'ın fazl ve rahmetiyle müminler ferahlasınlar!"⁷⁰⁹ ayetinin tefsirinde Allah'ın fazlının Hz. Muhammed; Allah'ın rahmetinin ise Hz. Ali'nin velayeti" olduğunu ileri sürmektedirler. Hatta şöyle bir tefsir de yapıyor: (فبذلك) yani nübüvvet ve velayetle (فليفرحوا) yani Şîa. Yine "O onların topladıklarından daha iyidir."⁷¹⁰ Yani Şîanın muhalifleri olan ehli sünnetten.⁷¹¹

İmam, Allah'ın kendisinin sılasıyla emrettiği kişidir. "وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ" "Onlar Allah'ın kendilerini sıra etmeyi emrettiklerini sıra ederler."⁷¹² Hatta onlara göre bu sıra namazdan ve zekâtıdan daha önde gelir. Muhammed el-Bâkır şöyle demiştir: "İslam beş şeyin üzerine bina edilmiştir. Namaz, Zekât, Hac, Oruç ve Velayet. Ona denildi ki; bunlardan hangisi daha üstündür? Dedi ki; velayet daha üstündür. Çünkü velayet bunların hepsinin anahtarıdır. Velayetin sahibi bunların delilidir.⁷¹³ Her kim velayeti inkâr ederse ona Allah'ın şu ayeti yaraşır: "وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ" "Her kim imanı inkar ederse ameli silinir."⁷¹⁴ yani imandan velayet kastedilmektedir.⁷¹⁵

Yine "أُجِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْآَنْعَامِ" "Size enam hayvanların etleri helaldir"⁷¹⁶ ayetinin tefsirinde İmam Ca'fer es-Sâdık: "Behime, veli; En'am müminlerdir," demiştir.⁷¹⁷ Bunun benzeri "وَبِنْرِ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرِ مَشِيدٍ" "âtil bir kuyu ve sağlam bir köşk"⁷¹⁸ ayetindedir. O demiştir ki: âtil kuyu, suskun imam; sağlam köşk, konuşan imamdır.⁷¹⁹ Bunlardan daha hayret verici

⁷⁰⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/292.

⁷⁰⁶ el-En'âm 6/82.

⁷⁰⁷ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 311.

⁷⁰⁸ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 311

⁷⁰⁹ Yûnus 10/58.

⁷¹⁰ Yûnus 10/58

⁷¹¹ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 2/407.

⁷¹² er-Ra'd 13/12. Bk. 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/225.

⁷¹³ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 435.

⁷¹⁴ el-Mâide, 5/5.

⁷¹⁵ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/325.

⁷¹⁶ el-Mâide 5/1.

⁷¹⁷ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/319.

⁷¹⁸ el-Hac 22/45.

⁷¹⁹ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/382.

bir tefsir ise Yunus a.s.'ın balığın karnındaki mahbusiyetinin velayeti inkara bağlanmasıdır.⁷²⁰

Bu kısmı Hz. Peygambere merfu olarak nisbet edilen bir rivayetle bitireceğiz. Hz. Peygamber " لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ الْفَائِزُونَ " "Cehennemliklerle cennetlikler denk değildirler. Cennetlikler gerçekten kurtulmuşlardır."⁷²¹ ayetinin tefsirinde cennetlikler, bana itaat edip Ali bin Ebi Talib'e selam veren ve onun velayetini ikrar edendir. Cehennemlikler velayete buğzedip ahdini bozan ve benden sonra onunla savaşanlardır.⁷²²

b. İmama inanmaya davette ya da imamı övmek maksadıyla ayet tefsirinde batını tevile gitmek: Örnek olarak:

" إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا " "Allah ve melekleri peygambere salat ederler. Ey müminler! Siz de o na salat ve selam ediniz."⁷²³ ayetinin bir zahiri bir de batını manası vardır. Zahirî manası "Ona salat ediniz" yani dua ediniz, demektir. Bâtınî anlamı ise "Ona selâm ediniz", "Onun size halife kıldığına ve vasi yaptığına selam ediniz," demektir. Sonra ravi Hz. Ali'den şunu aktarır: "İşte bu, sana haber verdiğimin tevilini ancak duyguları latif, zihni safı ve temyizi açık kimseler bilir."⁷²⁴

Hâlbuki batını tefsir ayetin bağlamına ters düşmektedir. Zahir ile batın arasında hiçbir ilgi yoktur.

İmam Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edilen başka bir rivayette şöyledir: "ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَنَّهُمْ وَلْيُؤْفُوا" "Ona "Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını ifa etsinler."⁷²⁵ ayeti sorulduğunda: "İmamla görüştüklerinde kirlerini gidersinler bu ibadetler (menasik) için adaklarını ifa etsinler". anlamındadır. Kur'an'ın zahir ve batını vardır.⁷²⁶

Bâtını tefsir hakkında Muhammed el-Bâkır'a Allah'ın "وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ" "Her ümmetin bir rasulü vardır. Onların rasulleri onlara geldiğinde haklarında adaletle hükmedilir de zulme uğratılmazlar."⁷²⁷ ayeti sorulmuş o

⁷²⁰ Saffar, *Besâiru'd-derecât*, 155.

⁷²¹ el-Haşr 59/20.

⁷²² Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 5/159.

⁷²³ el-Ahzâb 33/56.

⁷²⁴ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 4/202.

⁷²⁵ el-Hac 22/29.

⁷²⁶ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/376.

⁷²⁷ Yûnus 10/47.

da buna cevaben her ayetin bir batını olduğunu söyleyerek sözlerine başlamış ve sözlerini şöyle sürdürmüştür: Bu ümmetin her bir asrı için Muhammed ailesinden bir rasul takdir olunmuştur. O hangi asra rasul ise o asırda ortaya çıkar. Onlar hem rasul hem de evliya yani imamdırlar.”⁷²⁸

Bunun gibi (Şîi kültürde) mantığa ters düştüğü iddiasıyla ayetin zahiri terkedilerek batını manaya yorulan ayetler vardır. Örnek olarak Halife Memun Ali er-Rızâ’ya "الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا" “Benim zikrimden gözleri perdelenenlerdir ve onlar duyamazlar da”⁷²⁹ ayeti ile ilgili bir sual tevcih etmiş, o da şunları söylemiştir:

“Gözün perdelenmesi (zahiren) zikre (Kur’an’ın anlaşılmasına) mâni değildir. Zikri göz görmez. Fakat Allah Ali bin Ebi Talib’in velayetini inkâr edenleri körlere benzetmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamberin onun hakkındaki sözünü “Onlar onu duymazlardı” ayetinin delâletiyle duymazlardı.” demiştir. Me’mun, bunun üzerine beni bilgilendirerek rahatlattığın gibi Allah da seni rahatlatсын”⁷³⁰

diyerek mukabelede bulunmuştur.

c. On iki imam rivayetlerinde kıyasın kullanıldığını görüyoruz. Burada kıyastan kastımız genel anlamındaki biriyle kıyaslamak manasındaki kıyastır. Örnek olarak, "وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ" “Biz meleklerle -Adem’e secde edin! dedik de İblis hariç hepsi secde ettiler; O, yüz çevirdi.”⁷³¹ ayetinin tefsiri kıyaslama olarak şu şekilde yapılmıştır: Sonra Allah, Hz. Muhammed’e vahyetti de “Ey Muhammed, ben emrettiğim halde itaat edilmedim. Sen de vasîn konusunda emredip itaat edilmediğin taktirde üzülme!”⁷³² yani, İmameti senden sonra Ali’ye emrettiğim halde Ebu Bekir imamete geçti diye (üzülme!)

d. Tahrif edildiğine inandıkları kıraatlarla ilgili rivayetleri Mezhep görüşlerine hizmet edecek şekilde tefsir etmektedirler. Örnek olarak: İmam Ca’fer es-Sâdık’a Allah’ın "مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا" “Biz hangi ayeti neshetsek ya da unuttursak ondan daha hayırlısını ya da benzerini getiririz.”⁷³³ ayeti sorulduğunda “Yalan

⁷²⁸ ‘Ayyâşî, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, 2/131.

⁷²⁹ el-Kehf 18/101.

⁷³⁰ Sadûk, *‘Uyûnu ahbârî’r-Rızâ*, 1/178.

⁷³¹ el-Bakara 2/34.

⁷³² Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfî*, 322.

⁷³³ el-Bakara 2/106.

söylediler; Allah böyle dememiştir,” dedi. “Nasıl olur? dedim. Dedi ki: “Orada ne elif ne de vav vardır. (Doğrusu) biz bir imamın canını aldığımızda ya da onun zikrini unuttuğumuzda onun sulbünden daha hayırlısını ya da mislini getiririz.”⁷³⁴

Bu rivayete benzer birçok rivayet vardır. Bu rivayetlerde insanların, Hz. Ali’nin velayetini bilmemeleri için Kur’an’ın tahrif edildiği iddiası ön plandadır. Muhammed el-Bâkır şöyle demiştir: Cibril bu ayeti Hz. Muhammed’e indirdiğinde ayet şöyleydi: “İşte bunun sebebi onlar Allah’ın Ali hakkında indirdiğini kerih görmüşlerdir de Allah da amellerini silmiştir.” Sonra buradan Ali adı kaldırıldı.⁷³⁵

e. Şîa tarihinde bölünmelere yol açan bazı olaylar meydana gelmiştir. Bu durum onlardan her bir gurubun Kur’an ayetlerini kendi görüşlerini destekleyecek şekilde tefsir etmelerine yol açmıştır. Örnek olarak; Zeydiye mezhebi İmametini yalnızca Hüseyin’in çocuklarına has kılınmasına muhalefet etmişler ve Hasan’ın çocuklarının da imametten pay sahibi olduklarını ileri sürmüşlerdir. Konuyla ilgili bir rivayet şöyledir: Ca’fer es-Sâdık’a soruldu:

“Ey Allah Rasulünün evladı! İmamet nasıl oldu da Hasan devre dışı bırakılarak yalnızca Hüseyin’in çocuklarına has kılındı? Hâlbuki her ikisi de Allah rasulünün oğulları ve torunları ve cennet ehlinin gençleri değiller midir? Ca’fer es-Sâdık dedi ki: Musa ve Harun da hem iki peygamber ve hem de iki kardeş idiler. Allah peygamberliği Musa’nın değil de Harun’un soyuna vermiştir. Bu hususta kimsenin Allah bunu neden böyle yaptı? deme hakkı olamaz. Çünkü İmamet Allah’ın hilafeti olup hiçbir kimse neden Allah bunu Hüseyin’in soyuna verdi de Hasan’ın soyuna vermedi diyemez. Allah bütün fiillerinde hakîmdir.” لَا يُسْتَلْ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْتَلُونَ “⁷³⁶

“Onun, yaptığından sual edilmez. İnsanlar ise mesuldürler.”⁷³⁶

Sözlerine şöyle devam etti: İmam Kâzım vefat ettiğinde oğlu Rıza dokuz yaşındaydı. Bazıları yaşı küçük olduğundan onun imametini inkârâ yeltendiler. Çünkü imametini yegâne şartı müçtehit olmasıdır. Hâlbuki İmam Rıza temyiz çağına bile ermemiştir. Hem Allah, Yahya (a.s.) hakkında bakın ne buyuruyor: "وَأَتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا" Biz ona daha sabi iken hüküm verdik.⁷³⁷ Nübüvvetinde caiz olan imamette de caizdir.⁷³⁸

⁷³⁴ ‘Ayyâşî, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, 1/74.

⁷³⁵ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 3/977.

⁷³⁶ el-Enbiyâ, 21/23. Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 1/277.

⁷³⁷ Meryem, 19/12.

⁷³⁸ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfî*, 287.

f. Bazı ayetleri tefsir eden rivayetler ise velayete imanın her günaha kâfi geleceğini söylemektedir. Bu rivayetlerde velayeti inkâr, her günahın esas kabul edilmekte ve velayete inanmadan hiçbir amelin makbul olmayacağı dile getirilmektedir. Hz. Ali şöyle dedi: Her nâsibi (Ehl-i sünnetten herhangi biri) kulluk etse ve çaba gösterse yine de şu ayetin kapsamından kaçamaz: "عَامِلَةٌ تَأْتِي تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً" "Amel ederler, çalışırlar, fakat cehennemliktirler."⁷³⁹

Bir başka rivayette şöyle gelir: Her kim size muhalefet eder, Allah'a kulluk etse ve çaba gösterse bile şu ayetin kapsamından muaf olamaz: "O gün birtakım yüzler eğilmiştir. Onlar amel etmişler, çaba göstermişler fakat yakıcı cehenneme girerler"⁷⁴⁰

g. İmamet teorisinin farz görülmesi ve dinin temel inancı sayılması Kur'an ayetlerinden birçoğunun Şîî inancına göre tefsir edilmesine yol açmıştır. Bazı rivayetler de imamları tazim ve takdisle ele alınmaktadır. Bu rivayetlerin bazılarında aşırı yorum imamları rablık derecesine yükseltmeye kadar varmıştır. Birinci bölümde buna işaret etmiştik. Bu aşırılık bazı Şîî ve imamlar tarafından reddedilmiş olsa da bizim bu tezimizde bir araya getirdiğimiz rivayetleri ölçü alırsak Şîî kültürde genel yönelişin bu yönde olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu genel yönelişte imamlar sıradan insan mertebesinin üstünde ayrıcalıklı yüksek bir mertebede görülmektedirler.

Bu bölümde ayetlerden imamların kastedildiğine dair ileri sürülen görüşlerin yer aldığı birçok tefsir rivayetlerini ele alacağız. Bu rivayetlerde imamların beşer derecesinin üzerine nasıl çıkarıldıklarını, kendilerinde peygamberlere verilen mucize gibi mucizelerin, velilerin gösterdiği keramet gibi benzer mucize ve keramet gösterdiklerine dair anlatılan rivayetleri söz konusu edeceğiz. Bu hususu ele alan rivayetlerde göze batan iki hususa dikkat çekeceğiz. Bunlardan birincisinde, imamları övgüde aşırı derecede mübalağa edildiğidir. Bu bağlamda ilgisi olsun olmasın içinde övgü geçen her ayetten maksadın imamlar olduğunu dile getiren rivayetler bulunmaktadır. İkinci tür rivayetler ise kendilerinden olmayanları kötülemekte mübalağa edilen rivayetlerdir. Bu rivayetler ilgisi olsun olmasın içinde yergi/kötüleme olan her bir ayeti Hz. Ali'ye

⁷³⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1153.

⁷⁴⁰ el-Gâşîye 88/3-4. Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1153.

muhalif ya da Şîî İmamiye inancına sahip olmayan herkes içinmiş gibi gösterilmektedir.⁷⁴¹

Bu rivayetlerin üzerinde duran biri Şîa'nın imamiye inancını yerleştirebilmek için çeşitli propaganda yollarını ustalıkla kullandıklarını görecektir. Çünkü bu fikir sayesinde ahalinin hata etmesini imkânsız gördüğü bir imama tamamen bağlanacakları ve imamın da kendisine bağlananların akılları üzerinde onların tek parça halinde hareket etmelerini sağlayacak siyasi-dini egemenlik kurabileceği açıktır. Bu inanışa sahip olanlar sadece imamın sözüyle hareket ederler ve onun ve naiplerinin onay verdiği şeyi yaparlar. Genel itibarıyla Şîa ve hususi olarak İmamiye, itaati farz gördükleri dini/siyasi mercilerinin etrafında sıkı bir şekilde toplanırlar. Onlara göre İmamların naipleri de hatasızdır ve sözleri bağlayıcıdır. Ahalinin imam naiplerinin idaresinde olması gereklidir.

3.1.3.2. Sahabe Arasındaki Olaylar

Ümmetin imametinin sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali tarafından gerçekleşmesi, Hz. Osman'ın katillerini isteyenler ile Hz. Ali arasında meydana gelen savaşlar, Ali ile Muaviye çekişmesi, bu olayların sebepleri ve sonuçlarıyla ilgili bolca tefsir rivayetinin oluşmasını sağlamıştır. Bunlardan bazıları Sünnî pek çoğu da Şîî kaynaklarda yer almaktadır. Biz burada siyasi olayları açıklamada Kur'an ayetlerinin delil olarak kullanılarak nasıl fırkalaşmaya hizmet ettiğini göstermeye çalışacağız.

a. Sünnî kaynaklardaki rivayetler Hz. Ali ile ona muhalif olanlar arasındaki olaylara odaklanmaktadır. Bunun yanında Hz. Ali'nin kendinden önceki raşit halifelere olan övgü ve tasdik içerikli konuşmaları da bulunmaktadır. Bu rivayetler üzerinde duran biri ashap hakkında kötü sözlerin söylenmeye başladığı dönemlerin Hz. Ali devrinden başladığını görebilir. Çünkü Hz. Ali bu tür sözleri engellemeye çalışmıştır. Bu rivayetlerden Hz. Ali'nin ashap arasındaki kardeşliği anlatan ayetlere yaptığı tefsirleri de görmek mümkündür. Örnek olarak şu rivayet gösterilebilir: Bir gün Hz. Ali'nin yanında Hz. Osman anıldı ve uygunsuz bir dille eleştirildi. Hz. Ali minderde oturuyordu, dede ki "Osman Allah'ın kendileri hakkında **أُولَئِكَ الَّذِينَ نَنْقَبِلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا** " **عَمِلُوا وَتَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ**" "İşte onlar yaptıkları amelleri en güzeliyle kabul edeceklerimiz ve günahlarından da geçeceklerimizdir. Onlar

⁷⁴¹ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/89.

cennetliktir. Bu onlara vaat edilen gerçek bir sözdür.”⁷⁴² buyurduğu kimselerdendir." Ravi bu cevabı beklemediğinden sordu: Sen gerçekten bunu Ali'den mi duydun? - Vallahi ben bunu Ali'den duydum, dedi.⁷⁴³ Hz. Ali'nin Hz. Osman hakkında söylediği bu cevabın onun Hz. Osman'ı içtihat eden bir müçtehit durumunda görmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü bir müçtehit içtihad eder de isabet ederse ona iki ecir, isabet edemezse bir ecir mükafaat olarak verilir. Buna göre Hz. Osman hata etmiş bile olsa Allah onun hasenatını kabul edecek, seyyiatını ise bağışlayacaktır.

Sünnî kaynaklarda buna benzer bir başka rivayet de Hz. Ali'den nakille gelen Zübeyr bin Avvam hakkındaki rivayettir. Onu katleden kişi Hz. Ali saflarındaydı. Ali'nin yanına girmek için izin istedi. Ali onu huzuruna kabulü geciktirdi. Sonra da o kişiye: Ben kendimin, Talha ve Zübeyr'in Allah'ın kendileri hakkında "وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَابِلِينَ" "Biz cennette onların kalplerinden bütün kinlerini söküp çıkarmışızdır. Kardeşçe birbirlerine bakan koltuklarda otururlar," buyurduğu kişilerden olmalarını umuyorum.”⁷⁴⁴ demiştir.⁷⁴⁵

Sünnî kaynaklarda sahabeye yapılan övgüler sadece Hz. Ali'ye mahsus değildir.

Muhammed el-Bâkır'a "إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُتِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ" "Sizin veliniz Allah'tır; rasulüdür ve namaz kılan, zekâtı veren ve rukü eden müminlerdir.”⁷⁴⁶ ayetindeki “müminlerden” maksat kimdir? diye soruldu. O da: Müminlerdir, diye cevap verdi. Ona denildi ki: Bize ulaştığına göre bu ayet Ali bin Ebi Talip hakkında inmiştir! Dedi ki: Ali de müminlerdendir.⁷⁴⁷ Görüldüğü gibi, Muhammed el-Bâkır'dan gelen bu rivayette o, Şîa kitaplarında meşhur olan şekliyle ayeti Hz. Ali'ye hasretmemiş, ayetin iman vasfına sahip her mümine hitap edeceğini ifade etmiştir. Bu rivayetten daha açık olan bir diğer rivayete göre Muhammed el-Bâkır'a bir adam gelerek dostluğum ve barışım size; düşmanlık ve savaşım düşmanlarınızaadır. Allah için soruyorum Ebû Bekir ve Ömer'den de teberri etmeli miyim? demiş, buna cevaben İmam: Eğer buna evet dersem yoldan çıkmış olurum. Doğru yolda olamam. Sen her ikisini de dostun bil! demiştir.⁷⁴⁸ Onlardan gelen bu tür

⁷⁴² el-Ahkâf 46/16.

⁷⁴³ İbn Ebî Hatîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3295.

⁷⁴⁴ el-Hicr, 15/47.

⁷⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/76.

⁷⁴⁶ el-Mâide 5/55.

⁷⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/531.

⁷⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/80.

rivayetler az değildir. Sünnî kaynaklara göre İmamlar, aralarında ne boyutta siyasi bir ihtilaf olursa olsun sahabeden kimseyi kötülemediklerini onlardaki imanın baki olup önceki amellerinin de aralarında meydana gelen hadiseleri örtecek kadar güçlü olduğunu söylemişler ve çoğunlukla "وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَابِلِينَ"⁷⁴⁹ ayetini delil getirmişlerdir. Bu ayete göre cennetlikler içinde de aralarında husumetler bulunanlar olacaktır. Allah bu kişilerin kalplerindeki öfke ve nefreti kaldıracak onlar karşılıklı koltuklarda kardeşçe oturacaklardır.

b. Şîî kaynaklardaki rivayetleri inceleyen biri onların Ali'nin muhalifleri ya da düşmanları olarak kastettiklerinin başta ilk üç halife, sonra Zübeyr, Talha ve Aişe olmak üzere Cemel ashabı, Beni Ümeyye, Beni Abbas olduğunu anlayacaktır. Tefsir rivayetlerinde de zikri geçenler ve kendileri için ayetler indiği söylenenler de bu kişilerdir. Bunların örneklerini vereceğiz. Onlar sahabe arasında cereyan eden hadiseler hakkında mezheplerini destekleyecek şekilde Hz. Peygambere de bazı tefsir rivayetlerini nispet etmişleridir. Örnek olarak, "إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ"⁷⁵⁰ ayetinin tefsirinde o, bu ayetin Ebûbekir ve Ömer hakkında nazil olduğunu ve bu kişilerin Hz. Ali hakkında mesul olduklarını söylemiştir.⁷⁵¹ Ayrıca bu rivayetlerin çoğunda Ebûbekir ve Ömer'in adı geçmemekte fûlan ve fûlan denilmektedir. Örnek olarak, Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edildiğine göre O, Allah'ın "رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ"⁷⁵² "Ey Rabbimiz bize insan ya da cin olup bizi saptıranları göster de şimdi onları ayaklar altına alalım; esfelinden olsunlar."⁷⁵³ ayetini açıklarken (Ebubekir ve Ömer imasıyla) "o ikisidir" dedi. Sonra falanca şeytandır dedi.⁷⁵⁴

Bazı rivayetlerde Hz. Ebûbekir ve Ömer için "birinci" ve "ikinci" ifadesi kullanıldığı görülmektedir. Muhammed el-Bâkır'dan gelen bir rivayette O, Allah'ın "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَتَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَىٰ الْإِيمَانِ"⁷⁵⁴ "Ey İman edenler! Eğer küfrü imana tercih etmişlerse hatta babalarınızı ve kardeşlerinizi bile veli edinmeyin!"⁷⁵⁴ ayetini sonuna kadar okuyarak "Bu ayette kastedilen batını küfürle "birinci" ve "ikinci"

⁷⁴⁹ el-Hicr 15/47.

⁷⁵⁰ el-İsrâ 17/36.

⁷⁵¹ Sadûk, 'Uyûnu ahbârı 'r-Rızâ, 1/431.

⁷⁵² Fussilet 41/29.

⁷⁵³ Kâşânî, Tefsîru 's-sâfi, 4/358.

⁷⁵⁴ et-Tevbe 9/23.

kastedilmekte; İman ile de Ali bin Ebi Talip'in velayetine iman kastedilmektedir,⁷⁵⁵ demiştir.

Şiîler içinde Hz. Ebubekir ve Ömer'e övgü bulunan ayetleri yine kendi inanışlarına göre tefsir ederler. Ali er-Rızâ'ya denildi ki:

“(Ehli Sünnet) bize delil olarak “Mağaradaki ikinin ikincisi” ayetini öne sürüyorlar. (Ne dersiniz?) Dedi ki: Onlara buradan bir övgü çıkmaz. Ayette Allah sekinetini yalnızca rasulüne indirdiğini bildiriyor. Onu (Ebubekir'i) hayırla yad etmiş değildir. Soran devamla dedi ki: Ona dedim ki: Siz de böyle mi okuyorsunuz? Dedi ki: Evet böyle okurum. Çünkü elimizdeki kıraate göre “Allah sekinetini ona (Muhammed'e) indirmiştir,”⁷⁵⁶

şeklindedir.

Hz. Osman ise infakla şöhret kazanmış biridir. Şiîler Allah'ın "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَبْطُلُوا " "Ey iman edenler sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmek suretleriyle boşa çıkarmayın!"⁷⁵⁷ ayetinin Hz. Osman hakkında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ca'fer es-Sâdık bu ayet hakkında: “Osman hakkında indi; Muaviye ve her ikisinin tebası için sürüp gitti” demiştir.⁷⁵⁸

Zübeyr bin Avvam hakkında ise kalbinden imanın çekip alındığına dair rivayetler gelmiştir. Muhammed el-Bâkır'a;

“Allah'ın "وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ " “O sizi tek bir nefisten yarattı. Onun bir karar yeri ve bir emanet yeri olacaktır.”⁷⁵⁹ ayeti sorulunca: Belde halkı bunu nasıl tefsir ediyorlar? diye sordu. Soran dedi ki: Karar kıldığı yer ana rahmidir; emanet bırakıldığı yer ise babasının sulbüdür, diye tefsir ederler. Muhammed el-Bâkır dedi ki: Yalan söylemişler. Karar kıldığı yer imanın yerleşip de asla çıkmadığı yer; emanet bırakıldığı yer ise imanın bir süreliğine emanet kaldığı sonra da çekilip gittiği yerdir. Zübeyr böylelerindendir.⁷⁶⁰

Hz. Ali'ye cemel ashabı hakkında şöyle soruldu:

⁷⁵⁵ ‘Ayyâşî, *Tefsîru'l-‘Ayyâşî*, 2/89.

⁷⁵⁶ ‘Ayyâşî, *Tefsîru'l-‘Ayyâşî*, 2/94.

⁷⁵⁷ el-Bakara 2/264.

⁷⁵⁸ ‘Ayyâşî, *Tefsîru'l-‘Ayyâşî*, 1/167.

⁷⁵⁹ el-En'âm 6/98.

⁷⁶⁰ ‘Ayyâşî, *Tefsîru'l-‘Ayyâşî*, 1/400.

Neden bizim gibi namaz kılan, bizim gibi tekbir alan bu toplulukla savaşaacağız?
Hz. Ali şu ayeti okudu: **تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْ كَلَمِ اللَّهِ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ**
وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنِينَ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَنَّا الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ
“بِزِ الْبَنِينَ وَلَكِنْ أَخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّنْ ءَامَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَنَّا وَلَكِنْ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ”
Biz rasullerden kimini kimine üstün kılmışızdır. Allah onlardan kimisiyle konuşmuştur. Onlardan kimisinin de derecesini çok yüceltmıştır. Biz, Meryem oğlu İsa’ya açık ayetler verip onu Ruhü’l-kudüs’le desteklemiştir. Eğer Allah dileseydi sonradan gelenler kendilerine gelen bunca delilden sonra savaşa tutuşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler. Onlardan kimi iman etmiştir. Kimi de kâfir olmuştur. Allah dileseydi savaştı. Fakat Allah dilediğini yapandır.”⁷⁶¹ İşte biz bu ayetteki inananlar onlar ise kâfir olanlardır.” Soruyu soran: Kabe’nin Rabbine yemin olsun; kavim kafir olmuş (o zaman!) dedi ve bineğine atladı öldürülene kadar savaştı.⁷⁶²

Şiîler Kuran’daki cemel kelimelerinden maksadın Âişe’nin ve ashabının bindikleri deve/ler olabileceğine dair yorumlar yapmıştır. Ca’fer es-Sâdık’dan rivayet edildiğine göre O, Allah’ın: **“إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ**
“Ayetlerimizi yalanlayanlar, ayetlerimize karşı kibire kapılanlar, için sema kapıları açılmaz ve deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler.”⁷⁶³ ayetinin Talha, Zübeyr ve cemel ashabı hakkında indiğini söylemiştir.⁷⁶⁴

Şîa, Kur’an’da zikredilen tüm kötülemeleri Beni Ümeyye’ye has kılmıştır. Örnek olarak, Kur’an’daki lanetlenmiş ağacın⁷⁶⁵ ya da Allah katındaki en şerli canlının,⁷⁶⁶ habis ağacın⁷⁶⁷ vb. tüm ayetlerin Beni Ümeyye hakkında olduğunu ileri sürmüşleridir. İmamiye ve ehl-i beyte karşı düşmanlık göstermelerine rağmen Beni Abbas’a bu denli şiddetli bir nefret göremiyoruz. Muhtemelen bunun sebebi bu tür rivayetlerin kaleme alındığı devirlerin Abbasi devri olmasıdır. Abbasilere saldırmaya cesaret edemeyenler her ikisinin de ortak düşmanı olan Beni Ümeyye hakkında böyle bir tavır takınmış olmalıdırlar. Buna rağmen Abbasilerin zemmi ve Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilen bir

⁷⁶¹ el-Bakara 2/253.

⁷⁶² Tabersî, *el-İhticâc*, 1/398.

⁷⁶³ el-A’râf 7/40

⁷⁶⁴ ‘Ayyâşî, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, 2/21.

⁷⁶⁵ Tabersî, *el-İhticâc*, 2/35.

⁷⁶⁶ Kummi, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/398.

⁷⁶⁷ Kummi, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/526.

rivayet bulunmaktadır. O, Allah'ın "فَلَمَّا تَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ" ayeti⁷⁶⁸ hakkında: "Allah Beni Ümeyye'yi ansızın; Beni Abbas'ı ise açıktan (cehraten) yok edecektir." demiştir.⁷⁶⁹

Sonuç olarak Şîi kaynaklarda muhaliflerine yönelik saldırı ve Kur'an ayetlerini bu yönde tefsir etmeye yönelik elle tutulur bir tefsir malzemesi bulunduğu açıktır. Özellikle de Sahabe arasında cereyan eden üzücü olayları Kur'an tefsirine yönelik olarak kullandıkları görülmektedir. Bu noktada üzerinde asıl durulması gereken Hz. Ali'nin muhaliflerini ya da onunla savaşanları açıkça tekfir etmeleridir. Bu durum onların muhaliflerinin kanını dökmeyi nasıl helal kıldıklarını anlamak için yeterlidir. Hz. Ali'den bir rivayette onun Cemel ashâbı hakkında "Ahdini bozan bu toplulukla ancak Allah'ın kitabındaki bir ayet sebebiyle savaştım." demiştir. Bu ayet şudur: "وَإِنْ تَكُونُوا أَيْمَانُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ" "Eğer bir kavim seninle ahitleştikten sonra ahitlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa küfür önderleriyle çarpışın! Onlar ahitlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki dönerler."⁷⁷⁰

Hâlbuki Hz. Ali'den meşhur olan rivayet şudur:

"Onlar bize âsi olmuş kardeşlerimizdir." Onun bu sözünden onları tekfir etmediği anlaşılmaktadır. Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edildiğine göre, bazı talebeleriyle onun arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: Dedi ki: Kûfe'de mi oturuyorsun? –Evet dedim. –Peki Hüseyin'in katilleriyle karşılaşır mısınız? –Onlardan hayatta kimse kalmadı, dedim. –demek ki sen katil diye yalnızca öldürene ya da katle sebep olana dendiğini sanıyorsun! Hâlbuki Allah şöyle dedi: "Benden önce size Allah'ın nice elçileri açık ayetler ve istediklerinizi getirdiler; o zaman neden onları da öldürdünüz? Haklıysanız cevap verin!"⁷⁷¹ işte bu sözlerin muhatapları Yahudiler sırf kendilerinden öncekilerin yaptıklarına razı oldukları için bizzat kendileri katletmedikleri halde katiller olarak kabul edilmişlerdir.⁷⁷²

3.1.4. Kıssa Tefsiri

Bu bölüm daha önce geçen israiliyat bahsini tamamlayıcı niteliktedir. İkinci bölümde tefsirde imamların kaynaklarından söz edilirken buna kısaca değinilmişti. Burada

⁷⁶⁸ el-En'âm 6/44.

⁷⁶⁹ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/390.

⁷⁷⁰ et-Tevbe 9/12. Bk. Kummi, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/404.

⁷⁷¹ Âl-i İmrân 3/183.

⁷⁷² 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/233.

isrâiliyatın on iki imamın tefsir kaynağı olması ve Kur'an tefsirinde isrâilî rivayetlerdeki yöntemin açıklanması bakımından söz konusu edilecektir. Bu kısmın başlığı "Kıssa Tefsiri"dir. Çünkü israili rivayetlerin çoğunda meydana gelmiş olayların kıssaları ya da Kur'an'da olup da bunlarla alakası olmayan olayların serdedildiği kıssalar bulunmaktadır.

On iki imamın İsrâiliyyâtı delil getirerek ayetleri tefsir etme konusundaki metotlarını, onlara nispet edilen bu türdeki rivayetlere bakarak açıklamak mümkündür. Şîî ve Sünnî kaynaklardaki bazı örnekleri ele alarak yöntemlerini belirtmekle yetineceğiz.

a. Sünnî ve Şîî kaynaklardaki rivayetlerin çoğu peygamber kıssalarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet kaynaklarında Âdem'le (as) ve onun döneminde meydana gelen olaylarla ilgili 5 rivayet geçmektedir. Mesela Âdem'in yediği ağacın kâfur ağacı olduğu belirtilmektedir.⁷⁷³ Âdem'in oğulları ve onların kurban hikâyesi, Kabil'in Habil'i öldürdüğünde Hz. Âdem'in söylediği şiir,⁷⁷⁴ Âdem ile İblis'in kıssası ve Âdem tövbe ettiğinde Allah ile Âdem arasında geçen konuşma bu rivayetlerde geçmektedir.

Şîî kaynaklarda Âdem'le (as) ilgili 91 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde dikkat çekici olan şey, Âdem'in çocuklarının çok olmasıdır. Bu rivayetler, Âdem'in çocuklarının, kendisiyle birlikte doğmayan kız kardeşiyle evlendiğine dair değildir. Fakat Şîî kaynaklarda Allah'ın hurilerden bir kadını yarattığı ve Âdem'in çocuklarından birinin onunla, diğerinin cinlerle evlendiği belirtilmiştir.⁷⁷⁵ Tabersî'nin naklettiği bir rivayet bu rivayete muhalefet etmektedir. Meşhur olan Âdem'in çocuklarının birbirleriyle evlenmesi rivayetini desteklemektedir.⁷⁷⁶ Diğer rivayetler Âdem'in cennetten çıkma sebeplerini ele almaktadır. Bazı rivayetler, Âdem'in günah işlemesi konusunda, onun sadece cennette günah işlediğini, günahsız olma durumunun yeryüzüne indikten sonra olması gereken bir sıfat olduğunu belirtmektedir. Şîa peygamberlerin masumiyetini mezheplerine uygun olan birçok yorumla

⁷⁷³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/235; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/115.

⁷⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/209; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/264. Bu rivayet Âdem a.s.'in dilinin Arapça olduğuna delil olarak getirilmiştir ve onun Şiir söyleyen ilk kişi olduğu kabul edilmiştir. Bazı âlimler, peygamberlerin Şiir okumayacağına dayanarak bu kıssayı inkâr etmiştir. Zemahşerî bu âlimlerdendir ve şöyle demiştir: Bu yalandır (yani Âdem'in Şiir söylemesi) ve Âdem'e isnat edilmeden ibarettir. Peygamberlerin Şiir okumaktan müstağni olduğu doğrudur. Bk. Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407), 1/626.

⁷⁷⁵ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/241.

⁷⁷⁶ Tabersî, *el-İhticâc*, 2/142. Tabâtabâî, bu rivayeti tercih etti. Çünkü bu rivayet Allah'ın kitabında görüne ve dikkate almaya uygundur. Bk. Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 4 147.

açıklamaktadır.⁷⁷⁷ Bu nedenle Âdem'in işlediği günahtan çıkış yolu bulmaya çalışmaktadır. Çünkü Âdem'in günah işlemesi, Şîa inancındaki "imamların günahsız olması" fikriyle çelişmektedir. Zira peygamberlerin günahsız olması daha öncelikli bir durumdur.

Şîi kaynaklarda, "وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا" "Onu yüce bir makama yükselttik."⁷⁷⁸ ayetiyle ilgili Hz. İdris ve yaşadığı bölge hakkında 3 rivayet nakledilmektedir. Onlara göre Allah onun canını dördüncü ile beşinci gök arasında almıştır.⁷⁷⁹

Sünnî kaynaklarda Nuh (as) ile ilgili 8 rivayet bulunmaktadır. Bunların 4'ü suyun Kûfe mescidinden fışkırdığını belirtmektedir.⁷⁸⁰ Bu Şîa'daki rivayetlere benzemektedir. Diğer 4 tanesi Nuh (as) kıssasının farklı yönleriyle alakalıdır. Şîi kaynaklarda Nuh'la (as) ilgili 88 rivayet geçmektedir. Bunların da 7'si Kufe mescidi hakkındadır.⁷⁸¹ Sünnî ve Şîi kaynaklardaki bu rivayetler, tarihi dayanağını bilmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç hissettirmektedir. Belki de bu rivayetler siyasi amaçlarla uydurulmuştur. Hz. Ali'nin Kufe'yi hilafet merkezi yapması nedeniyle Kufe Mescidi'ne de kutsallık kazandırılmak amaçlanmış olabilir. Sünnî ve Şîi kaynaklarda geçen bazı rivayetlerin, suyun fışkırması ve Nuh kavminin helakının başladığı yer olması hasebiyle Kufe Mescidi'nde namaz kılana verilecek olan mükâfatları ve faziletleri dile getirmesi buna işaret etmektedir.

Sünnî kaynaklarda Hûd kıssası hakkında 2 rivayet bulunmaktadır. Onlardan birinde Hûd'un kabrinin yeri açıklanmakta; diğerinde ise kavmini helak eden rüzgârın özelliği açıklanmaktadır. Şîi kaynaklarda ise onunla (as) ilgili 11 rivayet vardır. Çoğunluğu Âd kavmini helak eden rüzgârın özelliği hakkındadır. Salih peygamber ve kavminin helak edilmesiyle ilgili ise Şîi kaynaklarda 8 rivayet bulunmaktadır.

Sünnî kaynaklarda Hz. İbrahim (as) hakkında 15 rivayet yer almaktadır. Bunların çoğu, haccın farz kılınması ve farzları hakkındadır. Şîi kaynaklarda ise Hz. İbrahim (as), hac menâsıkı ve Kâbe'nin yapımıyla ilgili Sünnî kaynaklardakine benzeyen 84 rivayet geçmektedir. Ayrıca onun ateşten kurtulması, ölüleri diriltmesi ve başına gelenlerle ilgili detaylı bilgiler nakledilmektedir.

⁷⁷⁷ Sadûk, *Uyûnu aḥbâri 'r-Rızâ*, 1/253.

⁷⁷⁸ Meryem 19/57.

⁷⁷⁹ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 2/630.

⁷⁸⁰ İbn Ebî Hatîm, *Tefsîrü 'l-Kur'ân*, 6/2028; Suyûtî, *ed-Durru 'l-mensûr*, 4/422.

⁷⁸¹ 'Ayyâşî, *Tefsîru 'l-'Ayyâşî*, 2/157.

Sünnî kaynaklardaki bir rivayet, Lût'un (as) kavmindeki erkeklerin erkeklerle kadınların kadınlarla yetindiğini açıklamaktadır. Bu sebeple azabın hepsini kuşattığı belirtiliyor.⁷⁸² Şîî kaynaklardaki 19 rivayet, Lût kıssasını, Lut'a gelen meleklerin isimlerini, fuhşun ortaya çıkış sebebini, kavmin azaba uğrama şeklini ve azap edildikleri günü detaylı bir şekilde ele almaktadır.⁷⁸³

Sünnî kaynaklardaki 5 rivayet Yusuf kıssası hakkındadır. Bu çerçevede bir rivayet, "وَلَقَدْ" "Andolsun ki kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti."⁷⁸⁴ ayetinde geçen istek duymakla kastedilenin, "Kadın onu arzuladı, o da kadını arzuladı" manası olduğudur.⁷⁸⁵ Yusuf'un gördüğü delil ise "kadının putu yüceltmesi ve fiillerini görmemesi için onun üzerini örtmek istemesi üzerine Yusuf'un, "Allah'ı yüceltmek daha doğru olandır" diyerek kadının talebini reddetmesidir.⁷⁸⁶

Şîî kaynaklarda Yusuf ve babası Yakup ile ilgili 87 rivayet bulunmaktadır. Bunlar, Yusuf kıssasını detaylı bir şekilde ele almıştır. Yusuf'un istek duyması ve gördüğü delil konusunda Şîî kaynaklardaki rivayetler Sünnî kaynaklardakilerle uyumaktadır. İlave olarak gördüğü delilin, babası Yakup'un gözünün önüne gelmesidir.⁷⁸⁷ "وَهُمْ بِهَا" "Niyetlendi" ifadesi rivayetlerde, "adamın eşiyle birlikte olmaya hazır duruma gelmesi" olarak geçmektedir. Bu, peygamberlerin ismet sıfatına aykırıdır. İmam Ali er-Rızâ'nın daha önce geçen rivayetinde, ayette takdim ve tehir olduğunu, "istek duymakla" kastedilenin "Yusuf Rabbinden delil görmeseydi onunla birlikte olmayı arzulayacaktı" şeklinde açıklanmıştır.⁷⁸⁸

Şîî kaynaklarda Eyüb'ün (as) kıssası hakkındaki 9 rivayet, onun imtihanını, hastalığının sebeplerini ve Allah'ın onu imtihan etme süresini ele almaktadır.⁷⁸⁹

Yunus (as) ile ilgili Sünnî kaynaklarda 3 rivayet vardır. Biri, Allah'ın aşure gününde Yunus'un kavmini kurtardığı günü, ikinci rivayet balığın ismi, üçüncüsü Yunus'un

⁷⁸² Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 1/226.

⁷⁸³ el-Huveyzî, *Nurûs's-sekâleyn*, 3/303, 305, 309.

⁷⁸⁴ Yûsuf 12/24.

⁷⁸⁵ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 4/521.

⁷⁸⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, 3/198.

⁷⁸⁷ Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/185.

⁷⁸⁸ Sadûk, *Uyûnu ahhbârî'r-Rızâ*, 1/261.

⁷⁸⁹ el-Huveyzî, *Nurûs's-sekâleyn*, 6/266:268.

balığın karnında kaldığı süreyi açıklamaktadır.⁷⁹⁰ Şîî kaynaklarda ise Sünnî kaynaklarda geçen rivayetlere benzeyen 22 rivayet vardır. İlave olarak Yunus'u öfkeliendiren sebepler ile balığın karnında kalması, Allah'ın onu kurtarması ve kavminin iman etmesine dair detaylı bilgiler yer almıştır.⁷⁹¹

Sünnî kaynaklarda Hz. Musa (a.s) ve İsrâiloğulları kıssasıyla ilgili on iki rivayet yer almaktadır. Dikkat çekici olan, bu rivayetlerin onunla (a.s) ve İsrâiloğullarıyla ilgili detaylara değinilmemiş olmasıdır. Buna rağmen Allah duasına icabet edinceye kadar Musa'nın beklediği süre, Musa'nın giydiği ve Allah'ın çıkarmasını emrettiği ayakkabı, Allah'ın Musa ve kavmi için vadettiği gün gibi bazı husulardaki mübhem bazı noktaları açıklamaya önem vermişlerdir. Rivayetlerde Harun'un (a.s) ölümü detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁷⁹²

Şîî kaynaklara ise Musa (a.s) ve İsrailoğulları konusunda 127 rivayet geçmektedir ve bu, bir peygamberle ilgili en yüksek sayıdır. Bu rivayetlerin çoğunda bazı müphem isimler açıklanmış, Musa'nın (a.s) "Eğer fakirliğin sana doğru geldiğini görürsen iyilerin sloganıyla "merhaba" de. Eğer zenginliğin sana doğru geldiğini görürsen "cezası erken gelmiş günahıdır" de."⁷⁹³ gibi bazı nasihatleri ve tavsiyeleri aktarılmıştır.

Sünnî kaynaklarda Davud (a.s) ve oğlu Süleyman'ın (a.s) kıssası hususunda 4 rivayet vardır. Birisi Allah'ın Davud'a "Her durumda benden kork, senin en çok korkacağın zaman nimetlerin üzerinde görüldüğü zamandır. Nimetler üzerinde görüldüğünde hemen saldırıya geçmen, zamanı gelince de gözyaşına bakman,"⁷⁹⁴ tavsiyesidir. Diğer bir rivayette, ayette geçen "فصل الخطاب" "doğru hüküm verme" ifadesinin "iddia edenin kanıt göstermesi ve inkâr edenin yemin etmesi" manasında olduğu belirtilmektedir.⁷⁹⁵ Kâ'bu'l-Ahbâr'dan nakledilen rivayetlerde, Süleyman'ın (a.s) evinde nasıl vefat ettiğinden; onun (a.s) ikinci namazını kaçırmasının sebebinden bahsedilmektedir.⁷⁹⁶

Şîî kaynaklarda Davud ve Süleyman kıssasının detaylarını aktaran 43 rivayet geçmektedir. Bu rivayetlerde dikkat çeken iki durum vardır. Birincisi İmam Ali er-Rızâ'nın Davud'un (a.s) bir askerin karısının fitnesine uğraması hikâyesinin reddiyle

⁷⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 9/81.

⁷⁹¹ el-Huveyzî, *Nurûs's-sekâleyn*, 6/233:237.

⁷⁹² Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 3/567.

⁷⁹³ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/293.

⁷⁹⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 3/270.

⁷⁹⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/482.

⁷⁹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 22/527.

ilgili naklettiğidir. İkincisi Süleyman'ın (a.s) mührü ve bu mühürle ilgili olan mucizeleri ele alan rivayettir.⁷⁹⁷

Sünnî kaynaklarda Hz. Zekeriya ile ilgili 2 rivayet vardır. Birisi Zekeriya'nın oğlu Yahya'nın öldürülme sebebini, ikincisi Hz. Meryem'in (a.s) sorumluluğunu üstlenmek için çekilen kuradaki kalem sayısını açıklamaktadır.⁷⁹⁸ Şîî kaynaklarda ise Hz. Yahya, Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsa (a.s) ile ilgili 54 rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin çoğunda onların yaşamı, Hz. Yahya'nın öldürülme sebebi, onun vasiyetleri, Hz. Meryem'in hamile oluşu ve İsa'yı doğurması ele alınmaktadır. Hz. İsa'nın hayatını, kavminin onunla olan ilişkisini ve onun için gökten inen sofrayı ve de Allah'ın onu kendisine yükseltmesini açıklayan rivayetler yer almaktadır.⁷⁹⁹

b. Sünnî kaynaklarda, Ashab-ı Kehf, Zü'l-Karneyn, Ashâbu'l-Karye, Hızır, Hârût ve Mârût kıssası ve bunların dışındaki olaylar gibi önceki milletlerin başına gelen bazı olayları ele alan yaklaşık 36, Şîî kaynaklarda ise 149 rivayet vardır. Bu rivayetlerin bazısında Zü'l-Karneyn kıssasındaki güneş ve güneşin hareketleriyle ilgili olup bunların bir kısmı günümüz ilmi gerçekleriyle örtüşmemektedir.⁸⁰⁰ Günahlarından dolayı Allah'ın fil, maymun ve örümceğe dönüştürdüğü insanlar konusundaki, Zühre yıldızının bir kadın olduğu⁸⁰¹, Hârût ve Mârût'un onu fitneye sevk ettiği, bunun sonucunda Allah'ın onu yıldızla dönüştürdüğü⁸⁰² hususundaki rivayetler günümüzün bilimsel verileriyle uyuşmamaktadır.

c. Yaratılışın başlangıcı, evrenin ve insanın aslını ele alan rivayetler de İsrâîliyyât grubundandır. Bu konuda Şîî kaynaklardaki rivayetlerin toplamı 154, Sünnî kaynaklarda ise 9'dur. Şîî kaynaklarda bu rivayetlerin içerisinde, yerin öküzün boynuzu üzerinde olduğunu belirten ve hurafe olan rivayet de vardır.⁸⁰³

İmam Ca'fer es-Sâdık'a "yerin ne üzerinde durduğı" sorulduğunda şöyle bir diyalog geçmiştir:

“- Balığın üzerindedir.

⁷⁹⁷ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/881.

⁷⁹⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/152.

⁷⁹⁹ el-Huveyzî, *Nurûs's-sekâleyn*, 2/307:312.

⁸⁰⁰ Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/368.

⁸⁰¹ el-Huveyzî, *Nurûs's-sekâleyn*, 1/135

⁸⁰² Sadûk, *el-Hisâl*, 2/453.

⁸⁰³ Sadûk, *İlelu'ş-şerâî*, 1/9.

- Balık neyin üzerindedir?
- Suyun üzerindedir.
- Su neyin üzerindedir?
- Kayanın üzerindedir.
- Kaya neyin üzerindedir?
- Tüysüz öküzün boynuzundadır.
- Öküz neyin üzerindedir?
- Toprağın üzerindedir.
- Toprak neyin üzerindedir?
- Bunu cevaplamak imkânsızdır; âlimlerin ilmi buna yetmez,”⁸⁰⁴

cevabını vermiştir.

Buna benzer birçok rivayet vardır ve bu olayların detaylarını vermektedir. İmam Ca‘fer es-Sâdık’a “أَوَلَمْ يَرَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا” “İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim bu ikisini ayırdığımızı görmediler mi”?⁸⁰⁵ ayetindeki “fetk” ve “retk” kelimeleriyle ne kastedildiğinin sorulması üzerine o;

“Allah, kendini tarif ettiği üzeredir. Onun arşı suyun üzerindeydi. Su havadaydı ve hava sınırsızdır. O gün su ve havadan başkası yaratılmamıştı. O gün su tatlıydı, içimi hoştu. Yeri yaratmak istediğinde rüzgârlara emretti ve dalga oluncaya kadar rüzgârlar suya çarptı. Sonra su köpürdü ve bir tek köpük hâline dönüştü. Allah onu Kâbe’nin bulunduğu yerde topladı. Sonra onu köpükten bir dağ yaptı ve arzı onun altına yaydı. Sonra şu ayeti okudu: “إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ” “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke’deki (Kâbe)’dir.”⁸⁰⁶ Allah sonra dilediği kadar bekledi. Gökyüzünü yaratmak istediğinde rüzgârlara emretti. Rüzgârlar denizler köpürünceye kadar onu dalgalandırdı. Bu dalga ve köpüğün ortasından ateşsiz duman çıktı. Ondan gökyüzünü yarattı; burçları, yıldızları, güneş ve ayın yörüngelerini yarattı ve onları uzayda hareket ettirdi. Gökyüzü, suyun yeşil rengi gibi yeşildi. Yeryüzü tatlı su rengi gibi tozlu oldu.”⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Kummî, *Tefsîrû'l-Kummî*, 2/641. Rivayetin bir benzer şekli *‘İlelü’ş-şerâ’i* adlı eserde de geçmektedir. Bk. Sadûk, *‘İlelü’ş-şerâ’i*, 540.

⁸⁰⁵ el-Enbiyâ 21/30.

⁸⁰⁶ Âl-i İmrân 3/96.

⁸⁰⁷ Kummî, *Tefsîrû'l-Kummî*, 2/657.

Bu, yaratılışın başlangıcıyla ilgili bazı detaylar içeren uzun bir rivayettir.

d. Sünnî ve Şîî kaynaklardaki İsrâîliyyât rivayetlerinin büyük bir kısmı, Kur'ân'daki müphem ifadeleri açıklamaktadır. Âdem'e yasaklanan ağacın kâfur,⁸⁰⁸ Meryem'in sorumluluğuyla ilgili çekilen kuradaki kalemlerin sayısının altı,⁸⁰⁹ İbrahim ile Rabbi hakkında tartışan kişinin Nemrut b. Kenan⁸¹⁰ ve Âdem'in cennetten çıktıktan sonra indiği yerin Hindistan olduğu⁸¹¹ gibi Kur'ân'da müphem olan hususları açıklayan rivayetlerdir. Bu hususlara dair örnekler çoktur.

e. Bunlara ek olarak, imamlar bazı İsrâîliyyât rivayetlerine dayanarak fıkhi hükümler çıkarmışlardır.⁸¹²

f. Şîî kaynaklardaki İsrâîliyyât rivayetlerinden bazıları mezheplerine hizmet eden, Şîa ile diğer gruplar arasındaki ihtilaflarda Şîa'yı haklı çıkarmaya çalışan türdendir. Mesela İdris'in (a.s) kıssasıyla ilgili şöyle nakledilmektedir: “İdris'in peygamberliği, zalim bir kralın döneminde başladı. O bir gün bir gezintiye çıktı. Râfîzîler'den mü'min bir kula ait güzel bir çayırılık yerden geçti (...) Onun, Râfîzîler'in müminlerini öldürmeyi mübah gören Ezârika mezhebine mensup arkadaşları vardı.”⁸¹³ Bu, uzun bir rivayettir. İlginç olan İdris'in taraftarı olan müminleri Râfîzîler, onlara muhalefet edenleri de Ezârika olarak nitelemesidir. Bu iki terim Şîa tarafından, sadece İslam mezhepleri arasında meydana gelen ihtilaflar için kullanılmaktadır. Bu kullanım, Şîa'nın peygamberlerden sonra imamların vekil olduğuna inanmasındandır. İmam Ca'fer es-Sâdık'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: “Nuh'a (as) ölüm geldiğinde Şîa taraftarlarını çağırdı ve şöyle dedi: “Benden sonra azgınlıkların ortaya çıkacağı bir gaybet olacağını bilin. Muhakkak ki Allah, güzel üslûb sahibi, dingin ve ağırbaşlı olan Hûd isimli çocuğumun imametiyile sizin içinizi rahatlatacaktır.”⁸¹⁴ Şîa, gaybet ve imamet Şîa mezhebinin terimleridir.

3.2. Ulûmu'l-Kur'ân ile İlgili Rivayetler

⁸⁰⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/235; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/115

⁸⁰⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/152.

⁸¹⁰ İbn Ebî Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, 2/498.

⁸¹¹ Sadûk, *İlelî's-serâ'i*, 399.

⁸¹² İmam Bâkir, Hasan el-Basrî'nin sarrâflığı nehyettiğini aktarmakta ve bu fikri reddetmektedir. Buna karşı getirdiği dayanak ise Ashâb-ı Kehf'in para bozmalarıdır. Bk. Sadûk, *Men lâ yehduruhu'l-fakîh*, 3/159.

⁸¹³ Sadûk, *Kemâluddîn ve temâmu'n-ni'ma*, 1/159.

⁸¹⁴ Sadûk, *Kemâluddîn ve temâmu'n-ni'ma*, 1/167.

3.2.1. Kiraat ve el-Ahrufü's-Seb'a

Meşhur kiraati seb'anın isnadına bakıldığında, kurralardan dördünün senedinin Ali b. Ebi Talib'e (ra) dayandığı görülmektedir. O kurralar Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745),⁸¹⁵ Ebu Amr b. Alâ (ö. 154),⁸¹⁶ Hamza ez-Zeyyât (ö. 154)⁸¹⁷ ve el-Kisâî'dir (ö. 189).⁸¹⁸ Hamza'nın kiraatinin senedinde on iki imamdan beş tanesi zikredilmektedir. Hamza'nın hocalarının Ca'fer es-Sâdık'ın kiraatinde olduğu zikredilmiştir. Cafer babası Muhammed Bâkır, o da babası Zeynel Abidin o da babası Hüseyin, Hüseyin de babası Ali b. Ebi Talip'in kiraati üzere okudu.⁸¹⁹ On iki imamdan beşinin bulunduğu bu senetle birlikte, Şîa meşhur olduğu ve insanlar bu kiraati nesilden nesile aktardığı için Âsım kiraatinin Hafs rivayeti üzere okumayı tercih etmiştir.⁸²⁰

Ayrıca İbnü'n-Nedim'in eserinin de aralarında bulunduğu kaynak kitaplarda, Kur'an'ı tek mushafta toplayan ilk kişinin Hz. Ali olduğu belirtilmektedir.⁸²¹ Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Kur'an-ı Kerim tek mushafta toplanıncaya kadar Cuma namazı dışında cübbe giymeyeceğine yemin ettiği ve öyle de yaptığı rivayet edilmiştir. Ebu Bekir birkaç gün sonra ona yönetimimden nefret mi ettin ey Ebu Hasan? diye haber gönderdi. O da hayır, Allah'a yemin ederim ki ancak Cuma namazı dışında elbise giymeyeceğime yemin ettim, dedi. Bu yüzden ona biat etti, sonra da o biattan döndü.⁸²² Daha sonra değineceğimiz üzere, bu mushaftan dolayı Sünnî ve Şîî geleneğe birçok şâz rivayet isnat edilmiştir.

Sünnî ve Şîî gelenekteki on iki imamın rivayetlerine bakıldığında Kur'an kiraatleri veya el-Ahrufü's-seb'a konusundaki hadisler ile ilgili Sünnî gelenekte 22, Şîî gelenekte 183 rivayet geçtiği görülmektedir. Ayrıca bu bölümde Sünnîler ile Şîîler arasındaki ihtilafın arttığı görülmektedir. Bu ihtilafın bir yansımasını bize ulaşan rivayetlerde bulacağız ve bu rivayetleri aşağıdaki noktalar aracılığıyla inceleyeceğiz:

⁸¹⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/155.

⁸¹⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/133.

⁸¹⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/165.

⁸¹⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/172.

⁸¹⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, 1/165.

⁸²⁰ Muhammed Hadi Marife, *et-Temhîd fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1432/2011)2/221.

⁸²¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 45.

⁸²² Senetteki kopukluktan ve senedindeki bazı kişilerin zayıf olmasından dolayı bu rivayet zayıftır. Bk. Ekrem Abduhalife Hamd ed-Duleymî, *Cem'u'l-Kur'ân dirâseten tahlîluhû li merviyâtihî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006), 170.

1. İbn Cerir'in zikrettiği el-Ahrufü's-seb'ayı açıklamayan, kıraatlerdeki farklılığa işaret eden iki rivayet dışında Sünnî gelenekte Hz. Ali'ye isnat edilen el-Ahrufü's-seb'a ile ilgili bir rivayete rastlanmamıştır. İlk rivâyette;

“Kur'an'ın bir suresi üzerinde ihtilafa düştüler ve biz de otuz beş veya otuz altı ayet mi, dedik. “Rasûlullah'ın (s.a.s) yanına gittik ve Hz. Ali'yi onunla sohbet ederken bulduk,” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah'ın (s.a.s) yüzü kızardı ve: "Sizden öncekiler, aralarındaki ihtilaftan dolayı helak oldular" buyurdu. Sonra Ali'ye bir şey fısıldadı ve Hz. Ali bize dedi ki: Rasûlullah size öğretildiği gibi okumanızı emrediyor.”⁸²³

Diğer rivayette Zeyd bin Erkam diyor ki: Bir adam Rasûlullah'a geldi ve dedi ki: Abdullah bin Mesud, Zeyd ve Ubey bin Ka'b bana bir sure okudu. Hepsinin okuyuşları farklıydı bu yüzden hangisinin okuyuşunu alayım? Dedi ki: Rasûlullah (s.a.s) sustu ve Hz. Ali onun yanındaydı. Hz. Ali dedi ki: Her insan kendisine öğretildiği gibi okusun, hepsi iyi ve güzeldir.⁸²⁴ Sünnî gelenek, Kuran'ın el-Ahrufü's-seb'a üzere indirildiğini birçok hadislerle kanıtlamıştır. Ancak el-Ahrufü's-seb'anın ne anlama geldiğini belirlemede ihtilafa düşülmüştür.⁸²⁵ Bu konuda Şîî gelenekten bahsederken, Kur'an'ın el-Ahrufü's-seb'a üzere indirildiğinin açık bir şekilde reddedildiğini görmekteyiz. İmam Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: İnsanlar, Kur'an'ın el-Ahrufü's-seb'a üzere indirildiğini söylerler. Bunun üzerine o “Allah'ın düşmanları yalan söyledi o ancak bir olandan tek vecih üzere nazil olmuştur,” dedi. Bu rivayet ahrufu's-seb'ayı reddetme konusunda açıktır ve Şîî geleneğe dayanmaktadır. Şîî gelenekte el-Ahrufü's-seb'a üzerine indiğine işaret eden bir rivayet de bulunmaktadır. İmam Ca'fer es-Sâdık'a “Hadisler size göre farklılaşıyor mu?” denildi. Bunun üzerine şöyle dedi: Kur'an vecih yani el-Ahrufü's-seb'a üzere nazil olmuştur ve bir imamın en az yedi vecihle fetva vermesi gerekir. Sonra da: " هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ " "Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut (dedik)"⁸²⁶ âyetini okudu⁸²⁷ Şîî gelenekte bulunan bu rivayetlerle birlikte Şeyh et-

⁸²³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/23.

⁸²⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/24.

⁸²⁵ İbnü'l-Cezerî bu konuyu araştırdı ve bu konuda söylenen 40 söze ulaştı. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 1/24.

⁸²⁶ Sâd, 38/39.

⁸²⁷ Şîî araştırmacılar sıhhatini göz önünde bulundurarak bunun meçhul bir hadis olduğunu belirtmiştir. Şîî araştırmacıların kastettiği şey, her ayetin anlamın bir kısmını içerdidir. Bu anlamlar insanlar için gizli

Tûsî'nin tefsirinde dediği gibi yaygın olan bunun tam tersidir. O şöyle demiştir: Biliniz ki, gelenek ashabımızın mezhebidir. Onların haber ve rivayetlerinde yaygın olan ise, Kur'an'ın peygambere tek bir vecih üzere indirilmiş olduğudur.⁸²⁸

2. Sünnî gelenekte zikredilen rivayetlerin çoğu on iki imama atfedilen mütevâtir kıraatlerden olup,⁸²⁹ bunlar %55 oranında on iki rivayettir. Şîî gelenekte ise, kıraatler konusunda geçen toplam rivayetlerin %8'i oranında 16 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bazıları, "أرجلكم" ayaklarınızı kelimesini cer ve nasb ile okumak gibi fikhî hükümlerden kaynaklanmaktadır. Bu rivayetlerin çoğunda "في عمد" kelimesinde ayn harfinin ötreli okunması ya da "مالك وملك" kelimesinde harf ilavesi ve eksilmesi yapılarak okunması gibi lafzi ihtilaf bulunmaktadır. Hz. Ali'den iki kıraat de rivayet edilmiştir.

3. On iki imama atfedilen şâz kıraatler⁸³⁰ Sünnî gelenekte %45 oranında olup 10 rivayete ulaşmaktadır. Şîî geleneğe gelince, o birçok şâz rivayet içermektedir. Şîî gelenekte şâz kıraatler iki kısma ayrılır. Birinci kısım Sünnîlerin zikrettiğine benzer şâz kıraatlerdir. Bu rivayetlerin sayısı kıraat ile ilgili toplam rivayetlerin %51'i oranında olup, 92'ye ulaşmaktadır.

4. Bu kıraatlerin çoğu, daha önce bahsettiğimiz gibi Hz. Ali'nin mushafına nispet edilmektedir. Sünnî ve Şîî gelenekteki rivayetler Hz. Ali'nin bir mushafı olduğu konusunda ittifak halindedir. Ayrıca rivayetler Hz. Ali'nin Müslümanların üzerinde uzlaştığı genel bir mushafa ihtilaf etmediği konusunda hem fikirdir. İki gelenekte Hz. Ali'den ⁸³¹ "وطلع منضود" okunduğunu rivayet etmiştir. O şöyle dedi: Ali "وطلع" diye okuduğunda "الطلع" kelimesinin durumu ne oluyor. Ardından Hz. Ali "وطلع نضيد" dedi. Bunun üzerine ona şöyle denildi: Ey emîr'ü'l-mü'minîn onu mushaflardan silelim. O da

olsa da günahsız imamlara gizli değildir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hâdî Marife, *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2/80.

⁸²⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7.

⁸²⁹ Her kıraat mutlak surette tam olarak Arapça ile uyuşmaktadır. Naklin mütevâtir olduğu varsayılsa bile Hz. Osman'ın mushaflarından biri ile örtüşmektedir. Mütevâtir kıraatte kopukluklar var. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'in* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999), 18. Şîa, kıraati aşereyi mütevâtir -Ehl-i sünnete göre mütevâtir olan kıraatleri- kabul etmemektedir. Onlara göre mütevâtir kıraat nesilden nesile aktarılan insanların okuyuşudur. Bu şart sadece Âsım'ın hafs kıraatinde geçerlidir. Bk. Hâdî Marife, *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2/135, 158.

⁸³⁰ Şâz Kıraat: Kıraat olarak Arapça'ya uygundur, senedi sahihtir ancak Hz. Osman'ın mushafının nüshası ile çelişen demektir. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'in*, 19.

⁸³¹ el-Vâkıa 56/29.

Kur'an bugün değişmez dedi⁸³². Onların rivayetlerinde bulunan şâz kıraatler “orta namazının ikindi namazı olması” kıraatindeki gibi müphemî açıklayabilir.⁸³³ Bir başka şâz kıraat örneği olarak "وَنَادَى نُوحُ ابْنَهُ" ayetinde⁸³⁴ Hz. Nuh'un gemiye çağırdığı kişinin nispeti peygamberin oğlu değilde eşinin oğlu şeklinde "وَنَادَى نُوحُ ابْنَهَا" şâz kıraat olarak okunarak masum imam teorilerine meşruiyet kazandırmak istemektedirler.⁸³⁵ Buradaki amaç masum peygamber anlayışını zedelememek adına nispetin nebiye değil de onun eşine yapılmak istenmesidir. Ayrıca, şâz kıraatler "كُلْ سَفِينَةً صَالِحَةً غَصْبًا"⁸³⁶ okuyuşundaki gibi "صَالِحَةً" nın ilavesiyle bir kelime ekleyerek olabilir. Ya da "سُبْحَانَ مَنْ" "سَخِرَ لَنَا هَذَا" ⁸³⁷ örneğinde الذي yerine من ile okunması gibi bir kelimenin yerinin değiştirilmesiyle olabilir. Kıraatlerle ilgili bu kısımda, Sünnî ve Şîî gelenekte kıraatlerin nakledilmesinde benzerlik olması dikkat çekicidir. Ayrıca herkesin ittifakıyla bunların şâz kıraatler olduğu ve namazda okunmasının caiz olmadığı dikkat çekicidir. Müfessirlerin anlattıklarının çoğu, tefsir ve açıklama amacıyla veya ayette geçen sözleri zikretme bağlamında olmuştur.⁸³⁸

5. Şîî gelenekte geçen şâz rivayetlerin⁸³⁹ ikinci kısmı mezhebin kendi fikirlerini desteklemek için kullandığı rivayetlerdir. Bu bölümdeki rivayetlerin sayısı %38 oranında olup, 70'e ulaşmaktadır. Bu tür rivayetlerin Kur'an'da tahrif olduğunu ispat ettiğine dikkat çekmektedir. Kâîlerin/kurrânın okuyuşu tahrif ettikleri söylenmekte, aslında orijinali o şekildedir. El-Kazım Allahu Teala'nın “Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı,”⁸⁴⁰ ayeti konusunda bunun şu şekilde indirildiğini söylemiştir: İbrahim ailesini, İmrân ailesini ve Muhammed ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Sonuçta Muhammed ailesini ayetten çıkardılar.⁸⁴¹ İmam Muhammed el-Bâkır Hz. Ali (ra)'den naklederek " وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ " Ayetinin Hz.

⁸³² Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, 22/309; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 9/280.

⁸³³ Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, 4/342; 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/146.

⁸³⁴ Hûd 11/42.

⁸³⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/495.

⁸³⁶ el-Kehf 18/79.

⁸³⁷ ez-Zuhrûf 43/13.

⁸³⁸ Hâdî Marife, *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2/75.

⁸³⁹ Şâz ismi ancak dilsel anlamda ona verilmiştir. Aksi takdirde, rivayet senedinin sahihliğini bilmediğinden, şâz kıraat şartları ona uygulanmaz. Bu tezdeki amacımız rivayet senedinin sahih olup olmadığını araştırmak değil, rivayetleri incelemek ve tahlil etmektir.

⁸⁴⁰ Âl-i İmrân 3/33.

⁸⁴¹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/151.

⁸⁴² Âl-i İmrân 3/102.

Cebrail'den Peygambere "وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ لِرَسُولِ اللَّهِ وَالْإِمَامِ مِنْ بَعْدِهِ" Cebrail (as) tarafından Hz. "Ancak Allah'ın resulü ve ondan sonra gelen imamlar için müslümanlar olarak can verin." şeklinde indiğini aktarmıştır.⁸⁴³

Bölümdeki rivayetlerin çoğu, Şîî fikirleri desteklemektedir. Ancak Ali er-Rızâ'nın Ayetü'l-kürsî'yi "الارض وما في السماوات وما في" "الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض وما بينهما وما تحت الثرى عالم الغيب والشهادة الرحمن الرحيم من ذا الذي يشفع عنده الا بإذنه" şeklinde okumasında olduğu gibi bu bölümün mezhep doktriniyle alakası olmadığı görülmektedir.⁸⁴⁴ Bu rivayetlerden bazıları, mut'a nikahı gibi bazı fikhî meseleler hakkındaki görüşlerin bir kısmını destekler niteliktedir. Örneğin; "فما استمتعتم به منهن إلى" "إلى أجل مسمى" ayetinin⁸⁴⁵ okunuşunda mut'a nikahına işaret eden "إلى أجل مسمى" kısmı eklenmiştir.⁸⁴⁶ Bu bölümdeki rivayetlerin çoğu, ilavenin olduğunu ispat etmektedir. "أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ" ayetinde "المؤمنين" kelimesinin düşmesi gibi ayetin eksik olduğunu belirten birkaç rivayet vardır.⁸⁴⁷ Bu rivayetlerin açıklamasında ılımlı Şîîler ve düşünürleri İmâmiyye mezhebinden bahsettikten sonra, şu anda insanların elinde bulunan Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir tahrife veya değişime uğramadığı konusunda karara varmışlardır. Mezhep âlimleri mushafları herhangi bir ayet ilavesinden arındırmaya karar vermeden önce bu tür rivayetler sahabe mushaflarında bulunan tefsir okuyuşları olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Şîa'ya göre, Kur'an'da hiçbir ilave bulunmamaktadır. Fakat Kur'an'da eksikliklerin olduğu konusunda Şîa kendi arasında ihtilafa düşmüştür. Şîa'ya mensup bazı araştırmacılar Kur'an'da herhangi bir eksikliğin olmadığını kabul etmişlerdir. Ancak Kur'an'da eksiklik olduğunu ileri süren rivayetler, Şeyh et-Tûsî'nin belirttiği gibi ilim ve amel gerektirmeyen âhâd yoldan gelmiştir.⁸⁴⁸

6. Bu kiraatin mütevâtir veya şâz olup olmadığına bakılmaksızın, imamlara atfedilen içinde kiraat vecihleri olan bazı rivayetler vardır. Şâz kiraat vechine Allahu Teala'nın "التَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ" ayetinin⁸⁴⁹ cerli olması örnektir. Ref halinde mütevâtir kiraat konusuna

⁸⁴³ İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, 4/55.

⁸⁴⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/137.

⁸⁴⁵ en-Nisâ 4/24.

⁸⁴⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/271.

⁸⁴⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/199.

⁸⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/3.

⁸⁴⁹ et-Tevbe 9/112.

gelirsek, bu kıraat vechi Ca'fer es-Sâdık'a sorulmuştur. O ayeti şöyle okumuştur: اشترى من المؤمنين التائبين العابدين⁸⁵⁰

Hız. Ali'nin de bazı kıraat vecihleri vardır.⁸⁵¹ "وَأَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ" ayetinde "وأرجلكم" kelimesini cer ile okuyan bir adamı duydu. O insanlar arasında hüküm verirdi ve "وَأَرْجُلُكُمْ" dedi. Bu sözde mukaddem ve muahhar vardır.⁸⁵²

3.2.2. Esbâb-ı Nüzûl

Sahabe ve tabiin, Kur'an'ın esbâb-ı nüzûlünü belirtmeye ve indirilme şartlarını açıklamaya çok fazla önem vermiştir. Zira bunun Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında büyük bir etkisi vardır. Aynı zamanda Kur'an'ın indiği şartları ve durumları belirtmeyi amaçlamışlardır. Kur'an'ın sebep-i nüzûlu şu şekilde tanımlanmıştır: İndirilen ayet veya ayetlerin hükümleri ayetlerin indiği zamandaki olaylarla irtibat kurularak, açıklanmaktadır.⁸⁵³ Nazil olma koşulları da daha genel bir şekilde şu şekilde tanımlanmıştır: Kur'an-ı Kerim'in nazil olması, nâzil olma sebepleri ve vakitlerini bilme ayetlerin anlamlarını öğrenmede kişiyi önemli bir bilgiye ulaştırır.⁸⁵⁴ Bu nedenle birçok âlim, esbâb-ı nüzûlden ve bu tür rivayetleri içeren on iki imamın gerek Sünnî gerekse Şîî gelenekteki rivayetlerinden bahseden kitaplar kaleme almıştır.⁸⁵⁵ Bunun öneminden dolayı, Hız. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Kur'an'da inen her ayetin nerede indiğini, kime indirildiğini, neye binaen indirildiğini, indirildiği ovayı veya dağı biliyorum.⁸⁵⁶ Ayrıntılı olarak bakıldığında Sünnî gelenekte esbâb-ı nüzûlden bahseden rivayetlerin sayısı 29'a, Şîî gelenekte ise on iki imamın rivayetlerinin sayısı 238'e ulaşmıştır. Esbâb-ı nüzûlün geçtiği rivayetleri şu noktalarla tahlil edeceğiz:

Esbâb-ı nüzûlün geçtiği rivayetleri ikiye ayırabiliriz.

1. İçinde önemli şahsiyetlerden birinin geçtiği rivayetlerdir. Bu rivayet, bu kişinin ayetin indirilme sebebi olduğunu veya ayetin sebep belirtilmeksizin indirildiğini

⁸⁵⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/199.

⁸⁵¹ el-Mâide 5/6.

⁸⁵² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/191.

⁸⁵³ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 106.

⁸⁵⁴ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 58.

⁸⁵⁵ Sebebi Nuzûl konusunda klasik dönemden öne çıkan çalışmalar şunlardır: Vâhidî'nin *Esbâb-ı Nuzûl*, İbn Hacer'in *el-İcâb fî beyâni'l-esbâb* ve Suyûtî'nin *Lubâbu'n-nukûl* gibi eserleridir. Modern dönemden ise 'Akk'ın *Teshîlu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'n-nuzûl*, Mukbil el-Vâde'i'nin *es-Sahîhu'l-musned min esbâbi'n-nuzûl* gibi çalışmaları örnek verilebilir.

⁸⁵⁶ Sadûk, *Emâlî*, 205.

göstermektedir. İşaret ile kastettiğimiz kişinin kendisidir. Sanki rivayet, Ali'ye veya Ammar'a inmiştir der gibi... Ya da Bedir halkı, Ashâb-ı Suffe, Yahudiler ve Hristiyanlar gibi bir grup... Sünnî gelenekteki bu tür rivayetlere bakıldığında, bu tür 15'ten fazla rivayet geçmiştir. Bu da esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin toplamının %55'i olduğu anlamına gelmektedir. Bu ayetlerin indirildiği kişilerin adlandırılması hususunda geçmiştir. Rivayetlerin çoğu, bu ayet “nazil oldu”, “bana nazil oldu”, “bize nazil oldu” veya “filan kimseye ve arkadaşlarına nazil oldu” şeklinde gelmektedir. Ardından rivayet, ayetin iniş sebebini ve indirilen kişiyle alakasını belirtmektedir. Sebebini belirtmeksizin bu ayetin filan kimseye indirildiği iddialarıyla yetinmektedir. Sünnî gelenekteki rivayetlere dikkat edildiğinde indirilme sebeplerinde en çok geçen kişi Ebû Bekir'dir. Nazil olma ile ilgili rivayetlerde onun adı üç rivayette geçmiştir. Bunlardan biri, Ali radiyallahu anhin şöyle dediği rivayettir: Ebû Bekir bir defasında para toplamıştı ve onun hepsini hayır için sadaka olarak vermişti. Bu sebeple Müslümanlar onu ayıpladı ve kâfirler onu suçladı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ şu ayeti indirdi: **فَمَا** " " **أَوْتِيتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَمَتَّلُوهَا حَيَاتُ الدُّنْيَا** " **”Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir.”**⁸⁵⁷ Onun “Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.” sözü Hz. Ebû Bekir'e özel olup, ona tâbi olanlara genelleştirilmiştir.⁸⁵⁸ Bunun benzeri Şîî gelenekte de vardır. Esbâb-ı nüzûl tarzında kişi isimlendirmesinin yer aldığı rivayetlerin sayısı 154'e ulaşmaktadır. Bu durum, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerin toplamının %64'ünü temsil ettiği anlamına gelmektedir. Şîî gelenekteki rivayetlere bakıldığında esbâb-ı nüzûl konusunda bahsi geçen kişileri dört kısma ayırabiliriz. Birinci kısım: Hz. Ali ve oğulları hakkında zikredilmiş olanlar, sanki rivayette Hz. Ali hakkında nazil olmuş gibi geçmektedir. Ardından bunun sebebi belirtilmiş veya bizim hakkımızda nazil oldu denilmiştir. Bu bölümdeki rivayetlerin sayısı 62'ye ulaşmaktadır. Allahu Teâlâ'nın **”إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا** " **”İnanıp salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır”**⁸⁵⁹ ayetini nazil olma sebebine örnek olarak verebiliriz. Ca'fer es-Sâdık bu ayetin nazil olma sebebini Rasûlullah (sav)'in huzurunda bulunan halife olduğunu söylemiştir. Rasûlullah ona şöyle demiştir: Ey Ali, “müminlerin kalbine bana karşı sevgi koy” de. Bunun üzerine Allahu Teâlâ “İnanıp

⁸⁵⁷ eş-Şûrâ 42/36.

⁸⁵⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/323.

⁸⁵⁹ Meryem 19/96.

salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.”⁸⁶⁰ ayetini indirmiştir.

2. Bu ayetin Beni Ümeyye veya Talha ve Zübeyr veya bu ikisinin dışında Hz. Ali'ye muhalif siyasi bir konumda bulunan diğer sahabeler hakkında nazil olduğunun belirtildiği rivayetler gibi Ali muhalifleri hakkında gelen rivayetler. Bu bölümdeki rivayetlerin sayısı yaklaşık olarak 18'e ulaşmaktadır. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın "إِنَّ الَّذِينَ" "İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya.”⁸⁶¹ ayeti üzerine şöyle demesi örnek olarak verilebilir:

“Öncelikle Peygamber’e (s.a.v) iman eden ve velayet onlara verilince inkâr eden falan filan kişilere indirilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ben kimin dostuysam Ali de onun dostudur. Ardından halifenin velayetini kabul ettiler ve Peygamber (s.a.v) vefat ettikten sonra inkâr ettiler. Ayrıca biat etmeyi kabul etmeyip, biat edenleri alaya alarak inkârlarını arttırdılar. Böylece kendilerinde imandan bir şey kalmadı.”⁸⁶²

Üçüncü kısım: Yahudiler ve Hristiyanlar hakkında nazil olduklarından bahseden rivayetler. Bu rivayetlerin toplamı, 11'e ulaşmaktadır. Bunun bir örneği, Allahu Teâlâ'nın "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُونَ أَنْفُسَهُمْ" “Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi?”⁸⁶³ ayetinin nazil olmasının sebebi İmam Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edildiğine göre Yahudiler ve Hristiyanlar'dır. Onlar, "نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبُّوهُ" “Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız”⁸⁶⁴ dediklerinde “Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler.”⁸⁶⁵

Dördüncü kısım: Bunlar önemli kişiler hakkında nazil olduğu belirtilen ve en sık geçen rivayetlerdir. Selman veya başka bir sahabe veya Ashâb-ı Suffe gibi bir grup veya filanca kabile veya Ashâb-ı Bedir veya isimleri anılmadan genel olarak münafıklar hakkında nazil olduğu belirtilen rivayetler bunlardandır. Bu rivayetlerin sayısı yaklaşık olarak 63'e ulaşmaktadır. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Hz. Osman'ın sütkardeşi olan

⁸⁶⁰ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/638.

⁸⁶¹ en-Nisâ 4/137.

⁸⁶² Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 317.

⁸⁶³ en-Nisâ, 4/49.

⁸⁶⁴ el-Mâide, 5/18.

⁸⁶⁵ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 3/87.

Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in Müslüman olduğunu ve Medine'ye geldiğini nakletmesi buna bir örnektir;

“O, güzel bir el yazısına sahipti ve Rasûlullah (sav)’a vahiy geldiğinde onu çağırıp, ona yazdırıyordu. Rasûlullah (s.a.v) ona “İşiten ve görendir” dediğinde “İşiten ve bilendir”; (Allah, yaptıklarınızı bilendir) dediğinde (görendir) yazıyordu. Ta harfi ile ya harfini ayırıyordu. Rasûlullah (s.a.v) şöyle diyordu: O, kâfir olan ve Mekke’ye dönen biridir. O, Kureyş halkına şöyle dedi: Vallahi Muhammed ne dediğini bilmiyor, ben onun söylediklerinin aynısını söylüyorum. O, bunu inkâr etmiyor, çünkü indirdiğinin aynısını ben de indiriyorum. Bunun üzerine Allah bu hususta Peygamber’ine (sav) şöyle vahyetti⁸⁶⁶: **وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ إِنَّهُ نَزَّلَ إِلَيَّ الْوَحْيَ وَالْوَاقِعَ**”⁸⁶⁷ “Allah’a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu" diyen, ya da "Allah’ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim" diye laf eden kimseden daha zalim kimdir?”⁸⁶⁷.

Bu tür rivayetlerde, Sünnî gelenekte zikredilenler ile Şîî gelenekte zikredilenler kıyaslandığında, özellikle ayetlerin her bir mezhebi desteklemek için nazil olduğu iddiası bağlamında rivayetlerin mezhepsel kullanımdan muaf olmadığı göze çarpmaktadır. Hatta Şîî geleneğindeki bazı rivayetler, ifk hadisesi gibi tarihsel olarak bilinen ve Sünnî gelenekte tekrar edilen rivayetler ile çelişir. Vahyin Hz. Âişe hakkında olduğu bilinmektedir. Şîî kaynaklı rivayetler, ayetin Kıpti Maria hakkında nazil olduğunu belirtmekte ve bunun için bir kıssadan bahsetmektedirler.⁸⁶⁸

İkincisi ise kişileri isimlendirmeden nüzûl sebebini belirten, sadece meydana gelen olayı belirtmekle yetinen ve o konuda indirildiğini okuduğumuz rivayetlerdir. Bu olaylar,

⁸⁶⁶ Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/309.

⁸⁶⁷ el-En’âm, 6/93.

⁸⁶⁸ İmam Bâkır şöyle dedi: Rasûlullah’ın (sav) oğlu İbrahim vefat edince o çok fazla üzüldü. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle dedi: Seni üzen nedir? O, Cüreyh’in oğlundan başkası değil. Bunun üzerine Resûlullah (sav) Hz. Ali’yi gönderip, onu öldürmesini emretti. Hz. Ali kılıcını kuşanıp, yola koyuldu. Kıpti olan Cüreyh duvarın etrafındaydı. Hz. Ali, bahçe kapısına vurdu ve Cüreyh kapıyı ona açmayı kabul etti. Hz. Ali’yi görüp öfkeli olduğunu anladığında geri çekildi ve kapıyı açmadı. Hz. Ali duvara zıplayıp, bahçeye indi ve onu takip etti. Cüreyh arkasını dönerek kaçtı ve onu yakalamasından korkunca hurma ağacına çıktı. Hz. Ali de onun peşinden ağaca çıktı ve ona yaklaşıncı kendisini hurma ağacından aşağıya attı. Ayıp yeri görüldü; onun ne kadınlık ne de erkeklik organı vardı. Hz. Ali Peygamber’in (sav) yanına gidip, ona şöyle dedi: Seni hak için gönderen adına, hem erkeklik hem de kadınlık organı olmayanın durumu nedir? Bunun üzerine Hz. Peygamber, bizden ehl-i beytin kötülüğünü uzaklaştıran Allah’a hamd olsun dedi. Kummî bu rivayeti zikrederken şöyle demiştir: Halk bu rivayetin Hz. Ayşe hakkında nazil olduğunu ve Huzâa’dan Benî Mustalik gazvesinde iftiraya uğradığını aktarmıştır. Önde gelenler ise, bu rivayetin Kıpti Maria hakkında nazil olduğunu ve Hz. Âişe’nin ona iftira attığını rivayet etmiştir. Bk. Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 2/702.

genellikle cahiliye döneminde gerçekleşmiş insanın rıza göstermiyeceği sıradan olaylardır. Kur'an bu olayları düzeltip tedavi etmek üzere nâzil olmuştur. Bunun örneği Ali b. Ebi Talip'ten rivayet edildiğine göre o " وَمَا يُنْتَلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتْلَى الْنِسَاءِ " "Yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan ayetler"⁸⁶⁹ ilgili olarak şöyle demiştir: Bir kadın adamın yanında; onun evinde amcasının yetim kızıdır. Onun parası vardır ve onu çirkinliğinden dolayı evlendirmez. Fakat onun mirası ona kalıncaya kadar onu hapseder. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve ayet bu yapıları yasaklamıştır.⁸⁷⁰ Sahabenin bu konuda kafası karışmış ve bu karışıklığı Hz. Peygamber'e sormak için onun yanına gitmişlerdir. Bu ayet bu konuda indirilmiştir. Hz Ali'den rivayet edildiğine göre, tacirlerden bir grup Rasûlullah'a (s.a.v) "Ey Allah'ın Rasûlü, biz seyahat ediyoruz, nasıl namaz kılacağız?" diye sordular. Bunun üzerine Allah: وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ " "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur,"⁸⁷¹ ayetini indirdi.⁸⁷² Ya da Müslümanların başına bir olay geldiğinde Kur'an ayetleri onu ele almak için nazil oluyordu. Bunun örneği, Ca'fer es-Sâdık'ın Allahu Teâlâ'nın "(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'ta) kendi başınıza geldiği için mi" ayetine binaen söylediği şu sözüdür:

"Bedir savaşında Müslümanlar 140 kişiyi yaraladı, 70 kişiyi öldürdü ve 70 kişiyi de esir aldı. Uhud savaşında ise Müslümanlardan 70 kişi şehit oldu. Buna üzüldüklerini söyledi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ "أَوَلَمْ أَصَابَكُمْ مِصْبِيَّةٌ قَدْ أَصَابَتْكُمْ مِثْلُهَا" "(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi"⁸⁷³

ayetini indirdi.⁸⁷⁴ Bu tür rivayetlerde, ağırlıklı olarak Sünnî gelenekteki rivayetler Şîi gelenekteki rivayetlere benzemektedir. Allahu Teâlâ'nın " غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ " "Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar,"⁸⁷⁵ ayetinin sebab-i nüzûlünün kıssası gibi Sünnî gelenekte bilinen rivayetlerle çelişen

⁸⁶⁹ en-Nisâ, 4/127.

⁸⁷⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 7/55.

⁸⁷¹ en-Nisâ, 4/101.

⁸⁷² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 7/406.

⁸⁷³ Âl-i İmrân, 3/165.

⁸⁷⁴ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/229.

⁸⁷⁵ er-Rûm, 30/2-3.

Avf'ın yemek yaptığı, içlerinde Hz. Ali b. Ebi Talip'in bulunduğu Peygamber (sav)'ın arkadaşlarından bazılarını çağırdığı ve Ali b. Ebi Tâlib'in "de ki: Ey Kâfirler!" ayetini okuduğu ve onu anlamadığı rivayet edilmektedir. Bunun üzerine Cenab-ı Hak içkiyi vurgulayarak şu ayeti indirmiştir: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ" "Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."⁸⁸² Sabah namazından gün doğuncaya kadar⁸⁸³ içki içmeleri helaldi. Şîî geleneğinde zikredilen rivayette Hz. Ebû Bekir'in içki haram olmadan önce içtiği ve sarhoş olduğu geçmektedir. Hz. Ebû Bekir Bedir halkından öldürülen müşrikler için ağlamaya ve şiir söylemeye başladı. Peygamber (sav) bunu işittikten sonra dedi ki: Allah'ım onun dilini tut, o da dilini tuttu ve sarhoşluğun etkisi gidinceye kadar konuşmadı, bunun üzerine Allah içki yasağını indirdi.⁸⁸⁴

Özetleyecek olursak esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin mezhepsel kullanımının en çok geçtiği rivayetler olduğu görülmektedir. Bu nedenle de Sünnî ve Şîî gelenekteki rivayetlerde farklılık oranı yüksektir.

3.2.3. Nesh

Sünnî ve Şîî gelenekte bulunan on iki imama ait rivayetler, Kur'an-ı Kerim'de neshin olduğu konusunda hem fikirdir. Bu konuda Sünnî gelenekteki rivayetler azdır. Fakat Şîî gelenekte Kur'an-ı Kerim ayetlerinde nesh olduğunu ispat eden birçok rivayet bulunmaktadır. Araştırmacı, işin başında bu konu hakkında Sünnî ve Şîî mezhebi arasında herhangi bir ihtilaf bulamayabilir. Ancak, nesh konusuyla ilgili iki mezhep arasında büyük ihtilaflar bulunmaktadır. Şîî gelenekte bedâdan çok fazla bahsedilmektedir. Şîîlerin bakış açıları Ehl-i sünnetten farklıdır. Çünkü onlar "bedâ" meselesini inanç meselesi olarak kabul etmektedir

Bu sebeple, on iki imamın bu konuyla ilgili rivayetlerinin tahliline başlamadan önce Ehl-i sünnet ve Şîânın bakış açısından neshin ve bedânın tanımına değinilecektir. Müfessirlerin nesihten bahsetmesi çoğunlukla Allahu Teala'nın "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا" ile ilintili olmaktadır.⁸⁸⁵

⁸⁸² en-Nisâ, 4/43.

⁸⁸³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/684.

⁸⁸⁴ Kummî, *Teşîru'l-Kummî*, 1/263.

⁸⁸⁵ el-Bakara 2/106.

Neshin sözlük anlamı: Bir şeyin bırakılıp, yerine başka bir şeyin konmasıdır. Ayrıca nesh sözlükte, bir şeyin onun dışındaki başka bir şeyle değiştirilmesi veya bir şeyin değiştirilmeden bir yerden başka bir yere taşınması anlamına gelmektedir.⁸⁸⁶

Terim anlamın sözlük anlamıyla ilişkisi bulunmaktadır. الرفع (kaldırmak) ve الإزالة (ortadan kaldırmak) anlamına gelir. Anlamı: Sabit hükmün zayıf bir hitaptan sonra gelen yeni hitapla kaldırılmasıdır. الرفع anlamı: Bir şeyin sabit kalması için onun yok edilip, ortadan kaldırılmasıdır.⁸⁸⁷

Bedâ ise sözlükte بَدَا الشيء يَبْدُو بَدْوًا وَيُذَوُّ وَأَبْدَيْتُهُ أَنَا ifadesinde olduğu gibi bir şeyin ortaya çıkmasıdır. Bu anlamda "وأبديته أنا" Onu ortaya çıkardım." denilir. Bir şeyin görünmesinde de "بدا لي الشيء" denilir. Daha önce fark edilmeyen bir görüşü fark etme durumunda "بدا لي في الشيء" ifade edilir. Kişinin ortaya çıkardığı herşey için أبديته وبديته denilir.⁸⁸⁸ Buna dayanarak “bedâ” kelimesi sözlükte iki anlama gelir. Birinci anlamı: Görünür ve aşikâr olmaktır. Buna "وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ" ayeti⁸⁸⁹ örnektir. İkinci anlamı ilmin değişmesi ve yenilenmesiyle iradenin farklılaşması demektir.⁸⁹⁰

Terim anlamdan bahsedildiğinde, önce Ehl-i sünnetin bedâ anlayışı ardından da Şîanın bedâ anlayışına değinilecektir.

Fahredden er-Râzî, Râfîzîlerin şöyle dediğini belirtmiştir: Bedâ Allahu Teala'ya caizdir. Bir şeye inanılıp, sonra da durumun inandığının tam tersi olduğunun ortaya çıkmasıdır.⁸⁹¹ Meşhur tefsir müelliflerinden Hâzin (ö. 741/1341) de Râzî'ye tâbi olarak, bu sözü tefsirinde zikretmiştir.⁸⁹² Şîa tefsir kitapları daima İmam Râzî'nin nispet ettiklerini inkâr edip, onunla çelişmektedir. Bu karışıklık, Şîanın bedâ konusundaki inancının bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁹³

Şîi müelliflerce “bedâ”, hakkında çok fazla eser yazılmıştır. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, ez-Zerî'a ilâ tasânîfi's-Şî'a adlı ansiklopedisinde bu alanda yaklaşık 30 kitap veya bağımsız kitapçık kaleme alındığını yazmıştır. Bu eserde “bedâ”nın itikadi anlamı ve

⁸⁸⁶ İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “Nesh”, 3/61.

⁸⁸⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır* (Beyrut: Muessetu'r-Reyyân, 1423/2002), 1/219.

⁸⁸⁸ Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, 1/60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “bedâ” 14/65.

⁸⁸⁹ ez-Zümer 39/47.

⁸⁹⁰ Hâşim Ma'rûf el-Hasanî, *Dirâsâtun fi'l-hadîs ve'l-muhaddisîn* (Lübnan: Dâru't-Te'âruf li'l-Matbû'ât, 1426/2005), 216.

⁸⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/3.

⁸⁹² Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 3/24.

⁸⁹³ Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fi tefsîri kitâbi'l-lâhi'l-münezzel* (Beyrut: Muessetu'l-E'lemî, 1434/2013), 6/411.

edilmektedir. Çünkü o kendisine gelen vahiyle ya da imam tarafından bir mesajla meydana gelen durumları bildiğini iddia etmiştir. Arkadaşlarına bir şeyin olacağını iddia ettiğinde o şey oluyordu. Olay gerçekleştiğinde onun söylediğine göre gerçekleşiyordu. Bunu iddiasının doğruluğunun delili olarak gösteriyordu. Eğer olay söylediğine uygun gelişmezse söylediğinin tam tersi oluyordu. O şöyle demiştir: Rabbinize göründü yani, doğru olmayan şey ona göründü.⁹⁰⁰

Ehl-i sünnet ve Şîa kaynaklarındaki nesh ve bedâ ile ilgili bu özet girişten sonra, Sünnî ve Şîî gelenekte geçen bu konuyla ilgili on iki imama nispet edilen rivayetlerin analizi yapılacaktır. Sünnî gelenekte bulunan rivayetlerin toplamı 9'dur. Şîî gelenekte bulunan toplam rivayetin 35'i "nesh" 19'u "bedâ" hakkındadır. On iki imamın Sünnî ve Şîî gelenekte "nesh" ve "bedâ" ile ilgili rivayetlerinin genel özellikleri aşağıdaki noktalarla açıklanmaktadır:

1. Sünnî gelenekte Muta nikâhının neshi ile ilgili üç rivayet geçmektedir. Bunlardan iki rivayet onun mensuh olduğunu; boşanmayla, iddetle ve mirasla nesh edildiğini göstermektedir.⁹⁰¹ Sünnî gelenekteki diğer rivayet de Hz. Ali'nin muta nikâhının nesh edilmediğini fakat Hz. Ömer tarafından yasaklandığını belirttiği rivayettir. Bu rivayette, Hz. Ali'nin şu sözü zikredilmektedir: Eğer Ömer mutayı yasaklamasaydı ancak eşkıya olan zina ederdi.⁹⁰² Şîî gelenekteki rivayetler, muta nikâhını nesh edilmeyen muhkemlerden saymaktadır.⁹⁰³ Sünnî gelenekte de Bakara suresinin sonundaki "وَإِنْ تَبَدُّوا" ⁹⁰⁴ ayetinin ⁹⁰⁵ ile neshedildiği geçmektedir.⁹⁰⁶ Ayrıca akrabaya yapılan herhangi bir vasiyetin miras ayetleriyle⁹⁰⁷ ve peygamberin korunması ayetinin bir sonraki ayetle neshedildiği belirtilmektedir.⁹⁰⁸

2. Şîî gelenekte geçen mensûh ayetlere gelirsek Müzzemmil suresinin sonundaki ayeti aynı ayetin içindeki bir bölüm neshetmiştir. Bu ayet şudur: ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ "فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ"

⁹⁰⁰ Şehristânî, *el-Milel ve 'n-nihâl*, 1/149.

⁹⁰¹ Suyûtî, *ed-Durru 'l-mensûr*, 2/486; İbn Münzir, *Tefsîru 'l-Kur'ân*, 2/645.

⁹⁰² Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân*, 6/588.

⁹⁰³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/270.

⁹⁰⁴ el-Bakara 2/284.

⁹⁰⁵ el-Bakara 2/286.

⁹⁰⁶ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *Sünenu 't-Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Ebvâbu Tefsîri 'l-Kur'ân" 3, (No. 2990).

⁹⁰⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, 4/378.

⁹⁰⁸ San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 3/293.

⁹⁰⁹ el-Müzzemmil, 73/20

⁹¹⁰ Kummî, *Tefsîru 'l-Kummî*, 3/1112.

"قَاتِلُوا الَّذِينَ" ayetini "وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا"⁹¹¹ Allahu Teala'nın⁹¹² ayetini nesheden ayetler vardır.⁹¹¹ Vasiyet ayetini miras ayeti⁹¹⁴ ayeti neshetmiştir.⁹¹³ "لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ"⁹¹³ ayetini bu neshetmiştir.⁹¹⁵ Allahu Teala'nın⁹¹⁶ "فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ"⁹¹⁵ ayetini bu ayetten sonraki⁹¹⁸ ayeti neshetmiştir.⁹¹⁷ "فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ" جَنَافًا أَوْ إِنَّمَا فَاصِّلًا بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ"⁹¹⁷ ayeti neshetmiştir.⁹¹⁸ "يَنْزِبُ صَنَافًا بَيْنَهُمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا"⁹²⁰ İddet ayetini ayeti ve miras⁹¹⁹ ayetleri neshetmiştir.⁹²¹ Allahu Teala'nın⁹²² "فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ" ayeti "اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ" "نَفَاتِهِ"⁹²² ayeti ile mensuhtur.⁹²⁴ Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edildiğine göre⁹²⁵ "فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ"⁹²⁵ ayeti neshedilmiştir fakat onu nesheden ayeti belirtmemiştir.⁹²⁶ "إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَى" ayetinin miras ayetiyle mensuh olduğunu belirten bir rivayet vardır;⁹²⁷ Muhammed el-Bâkır'dan gelen rivayete göre ise muhkemdir.⁹²⁸ Allahu Teala'nın⁹²⁸ "وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ"⁹²⁹ Allahu⁹³⁰ ayeti Nur suresi ve recm hadisiyle mensuhtur.⁹²⁹ "وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ"⁹³² ayeti ile neshedilmiştir.⁹³¹ "كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ" ayeti⁹³¹ Teala'nın⁹³¹ "وَلَا تَتَكَبَّحُوا" ayeti ve "وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ" ayeti⁹³⁴ "وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا" ayeti ve "وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا" ayeti ile neshedilmiştir.⁹³⁶ Allahu Teala'nın⁹³⁷ "وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا" ayeti ile neshedilmiştir.⁹³⁵ "فَاصْذَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ"⁹³⁸ ayetini⁹³⁸ Allah'u Teala'nın⁹³⁹ "وَلَا" ayeti neshetmiştir.⁹³⁹

⁹¹¹ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/284.

⁹¹² el-Bakara 2/83.

⁹¹³ et-Tevbe 9/29.

⁹¹⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/8.

⁹¹⁵ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/96.

⁹¹⁶ el-Bakara 2/181.

⁹¹⁷ el-Bakara 2/182.

⁹¹⁸ Kuleynî, *el-Kâfî*, 7/16.

⁹¹⁹ el-Bakara 2/240.

⁹²⁰ el-Bakara 2/234.

⁹²¹ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/148.

⁹²² Âl-i İmrân 3/102.

⁹²³ et-Tegâbün 64/16.

⁹²⁴ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 2/286.

⁹²⁵ en-Nisâ 4/6.

⁹²⁶ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/248.

⁹²⁷ en-Nisâ 4/8.

⁹²⁸ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/248-249.

⁹²⁹ en-Nisâ 4/15.

⁹³⁰ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/253.

⁹³¹ en-Nisâ 4/74.

⁹³² el-Bakara 2/190.

⁹³³ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 2/25.

⁹³⁴ el-Mâide 5/5.

⁹³⁵ el-Bakara 2/221.

⁹³⁶ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 3/232.

⁹³⁷ el-İsrâ 17/110.

⁹³⁸ el-Hicr 15/94.

⁹³⁹ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 2/341.

"فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاجِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ"⁹⁴¹ ayeti ayetiyle ⁹⁴⁰ "فَتُكْرَهُوا فَتَيَاتُكُمْ عَلَى الْبَغَاءِ"⁹⁴⁰ mensuhtur. Daha önce bahsi geçen peygamberin korunması ile ilgili ayet bir sonraki ayetle neshedilmiştir.⁹⁴²

3. Sünnî ve Şîî gelenekte bulunan rivayetler “bazı ayetlerin tilaveti neshedilmesi ve hükmün bâki kalması konusunda aynı görüştedir. Sünnî gelenekteki rivayetler, on iki imam hakkında olmasa da onların dışındakiler hakkında gelmiştir.⁹⁴³ Şîî geleneğe gelince, Ca’fer es-Sâdık şöyle demiştir: Recm Kur’an’da Allah’ın şu ayetinde geçmektedir: "الشيخ والشيخة فارجموها البتة فإنهما قضيا الشهوة"⁹⁴⁴. Bununla birlikte, Sünnî yazarlarda da olduğu gibi Şîa’nın bazı yazarları⁹⁴⁵ bu tarz neshin meydana geldiğini reddetmektedirler. Hepsinin reddetme delili, bunun âhâd yoluyla gelmiş olmasıdır.

4. Şîî gelenekteki bazı rivayetler, ayetlerin hükümlerini belirtmekte ve ayetlerdeki neshi reddetmektedir. Allahu Teala’nın ayetinde olduğu gibi ⁹⁴⁶ "وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ"⁹⁴⁶ bu ayetin muhkem ve hiçbir kısmının neshedilmediği kabul edilmiştir.⁹⁴⁷ Aynı zamanda Allah’ını ⁹⁴⁸ "فَاقْتُلُوا" ayetinin birçok müfessir tarafından "لَا تُجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ"⁹⁴⁸ -ayetiyle nesh edildiği rivayet edilmiştir. Fakat Muhammed el ⁹⁴⁹ "وَجَدْتُمُوهُمْ"⁹⁴⁹ Bâkir ayetin muhkem olduğunu ve bu surenin yani Maide suresinin hiçbir kısmının nesh edilmediğini düşünmektedir. Buna dayanarak müşrikleri savaşın olmadığı haram aylarda öldürmek caiz değildir.⁹⁵⁰

5. Ayrıca bazı rivayetler, surelerin iniş sırasına göre veya önce ve sonra inen ayetleri belirtmek için düzenlendiğini belirtmektedir. Bunun neshe faydası vardır; çünkü önce ve sonra inen ayeti bilmek neshin şartlarından biridir. Sünnî gelenekte şöyle geçmiştir: Mekke’de indirilen son sure Mü’minun suresidir. Bunun Ankebût suresi olduğu da

⁹⁴⁰ Nûr 24/33.

⁹⁴¹ en-Nisâ 4/25.

⁹⁴² Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 3/1055.

⁹⁴³ Hz. Ömer’in bazı hutbelerinde “Allah’a yemin olsun ki, insanlar Ömer b. Hattab Allah’ın kitabına” “الشيخ والشيخة فارجموها البتة” kısmını ekledi ve yazdırdı demeseydi ou ilave ederdim.”, dediği rivayet edilmiştir. Bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zemî (Birleşik Arap Emirliği: Muessetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004), “er-Recm ve’l-Hudûd”, (No. 3044).

⁹⁴⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 7/114.

⁹⁴⁵ Hâdi Ma’rife, *et-Temhîd fî ulûmi’l-Kur’ân*, 2/280.

⁹⁴⁶ el-Mâide 5/45.

⁹⁴⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *Tehzîbu’l-ahkâm fî şerhi’-mukni’ati*, nşr. Ali Ekber el-Gifârî (Tahran: Dâru’l-Kutubi’l-İslâmî, 1384), 10/210.

⁹⁴⁸ el-Mâide 5/2

⁹⁴⁹ et-Tevbe 9/5.

⁹⁵⁰ Tabersî, *Mecme’u’l-beyân*, 3/220.

söylenilmektedir. Medine’de indirilen son sure Tevbe suresidir.⁹⁵¹ Ayrıca Sünnî gelenekte de nesh konusunda bazı genellemeler bulunmaktadır. Muhammed el-Bâkır’ın söylediğine göre, Ramazan ayı orucu bütün oruçları neshetmiştir.⁹⁵² Şîî gelenekte bu tarz rivayet Hz. Ali’den rivayet edilmiştir. Hz. Ali’nin Maide suresi hakkında onun Hz. Peygamber’e en son indirilen surelerden olduğunu ve Maide suresinin kendisinden öncekileri neshettiğini fakat sonrakileri neshetmediğini söylediği rivayet edilmiştir.⁹⁵³ Bundan dolayı, ayağı meshetmek Maide suresindeki abdest ayetiyle neshedilmiştir.⁹⁵⁴

6. Şîî gelenekte ayetin neshedildiğini dile getiren haberler geçmektedir. Ca’fer es-Sâdık’a Allahu Teala’nın "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹⁵⁵ ayeti sorulduğunda şöyle demiştir: Onları ibadet etmeleri için yaratmıştır. "وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَن رَّجِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَفَهُمُ" “Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı,”⁹⁵⁶ ayetini söylediğimde bu ayetin ondan sonra indirildiğini söylemiştir.⁹⁵⁷

7. Şîî gelenekteki rivayetler, Allahu Teala’nın "يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنَبِّئُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ" “Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır,”⁹⁵⁸ ayetine binaen bedâdan meşruluğu ve fazileti açısından bahsetmiştir. Muhammed el-Bâkır’dan rivayet edildiğine göre onun faziletlerinden biri şudur: Allah’a bedâ gibi bir şeyle kulluk edilmez.⁹⁵⁹ Ca’fer es-Sâdık, bedânın bilmeden olmayacağını reddetmek adına Allah “bedâ” gibi bir şeyle yüceltilmiştir, demiştir. Ca’fer es-Sâdık’a sorulmuştur: Dün Allah’ın bilmediği bir şey bugün olur mu? Dedi ki: Hayır, Allah bunu diyen kişiyi utandırır. Dedi ki: Meydana gelen ve kıyamet gününe kadar meydana gelecek olanın Allah’ın bilgisi dahilinde olduğunu düşünmüyor musun? dedim. Dedi ki: Evet, insanlar yaratılmadan önce Allah her şeyi biliyordu.⁹⁶⁰ Bedânın şer’i olduğuna dair başka rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler de bedâ ile ilgilidir. Ca’fer es-Sâdık şöyle

⁹⁵¹ Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli l-Kur’ân*, thk. ‘Îsâm el-Humeydân (Demmâm: Dâru’l-İslâh, 1412/1992), 13.

⁹⁵² Ebû Osman Sa’îd b. Mansûr el-Cüzcânî, *et-Tefsîru min süneni Sa’îd b. Mansûr*, thk. Sa’d b. Abdillâh Âli Hamîd (Riyad: Dâru’s-Sumey’î, 1417/1997), 2/689.

⁹⁵³ ‘Ayyâşî, *Tefsîru l-‘Ayyâşî*, 1/317.

⁹⁵⁴ Ayyâşî, *Tefsîru l-‘Ayyâşî*, 1/331.

⁹⁵⁵ ez-Zâriyât 51/56.

⁹⁵⁶ Hûd 11/119.

⁹⁵⁷ ‘Ayyâşî, *Tefsîru l-‘Ayyâşî*, 2/174.

⁹⁵⁸ er-Ra’d 13/39.

⁹⁵⁹ Sadûk, *et-Tevhîd*, 332.

⁹⁶⁰ Sadûk, *et-Tevhîd*, 334.

demoştir: Allah'ın iki konuda bilgisi vardır. Bunlardan biri sadece Allah'ın bildiği gizli bilgiler olup, bedâ bu bilgilerdendir. İkincisi Allah'ın meleklerine, peygamberlerine ve nebilerine öğrettiği ve bizim de bildiğimiz bilgilerdir.⁹⁶¹ Rivayetlerde geçen bedâya dair bazı örnekler verilecektir. Ca'fer es-Sâdık'a Allahu Teala'nın "أَدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمَقْدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ" "Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin,"⁹⁶² ayeti hakkında onu onlara mı yazdı diye sorulduğuunda şöyle dedi: Evet, Allah'a yemin olsun ki onlara yazdı. Ardından oraya giremedikleri görüldü. Sonra şöyle demeye başladı: Allah nezdinde namaz iki rekattı ve onu yolcu için öyle yaptı. İkamet eden için onu iki rekât arttırdı ve dört yaptı.⁹⁶³ Aynı şekilde Ali er-Rızâ bedâyı ispat eden uzun bir konuşmada Allah Peygamberine şöyle dediğini söylemiştir: "Onlardan yüz çevir; sen kınanmadın"⁹⁶⁴. Onların helakını istedi ve Allah bedâ yaptı. O, şöyle buyurdu: "Zikret çünkü zikir müminlere fayda verir".⁹⁶⁵ Sadece emir ve nehiy için geçerli olan neshin aksine bedânın haberlerle ilgili olduğu söylenebilir. Bedâ ve nesih arasındaki temel fark budur.

8. Sünnî ve şîî gelenekte imamlara ait Kur'an'ın sünnetle neshedildiğine dair rivayetlere rastlanmamaktadır. Sadece muta nikâhını nesheden tek bir rivayete rastlanmıştır.⁹⁶⁶ Bu rivayet, daha sonra belirtildiği üzere başka bir rivayetle çelişmektedir. şîî gelenekte ise böyle bir rivayete rastlanmamaktadır.

3.2.4. Mübhemâtü'l-Kur'an

İbhâm kelimesiyle dilde gizlilik, kapalılık, açık ve net olmama kastedildiği bilinmektedir.⁹⁶⁷ Kur'an ilminde "Kur'an'daki mphemler" terimi telaffuz edildiğinde şu kastedilmiştir: Kur'an-ı Kerim'de geçen kişilerin, zamanların, mekânların ve sayıların aıklanmamasıdır.⁹⁶⁸

Sahabe müphemleri öğrenmekle meşgul olmak için çaba sarf etmiştir. İbn Abbas şöyle demoştir: İki yıl Ömer'e Reslullah'ı rahatsız eden iki kadını sormak isteyip bekledim.

⁹⁶¹ Kuleynî, *Uslu'l-Kâfi*, 105.

⁹⁶² el-Mâide 5/21.

⁹⁶³ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/333.

⁹⁶⁴ ez-Zâriyât 51/54.

⁹⁶⁵ Sadk, *Uynu ahhârı'r-Rızâ*, 1/233.

⁹⁶⁶ Suyt, ed-Durru'l-mensr, 2/486; İbn Münzir, *Tefsîru'l-Kur'an*, 2/645.

⁹⁶⁷ İbn Manzr, *Lisānu'l-'Arab*, "behime", 12/57.

⁹⁶⁸ Muhamemd Fevz Nuseyr, *İlmu mubhamâtı'l-Kur'an dirâseten te'siliyyeten*, 13.

Fakat onun ürkütücülüğü beni engelliyordu.⁹⁶⁹ Bizim on iki imamın rivayetlerinde geçen müphem lafızları öğrenme konusundaki amacımız, onları açıklamak ve imamların bu müphemleri açıklarken esas aldıkları kaynakları ve izledikleri yöntemleri öğrenmektir. Müphemleri açıklama konusunda on iki imamdan nakledilen rivayetleri şu şekilde inceleyebiliriz:

1. Bu kısımda geçen rivayetlerin çoğu, Kur'an'da geçen kişileri açıklamaktadır. Sünnî rivayetlerde kırktan fazla ve Şîî rivayetlerde 130'dan fazla Kur'an'daki müphem kişileri açıklayan rivayet tespit edilmiştir. Bu kişilerin İbrahim kıssasında geçen kurban edilenin ismi gibi önceki milletlerle bir alakası bulunmamaktadır. Sünnî rivayetlerin Hz. Ali'ye nispet edilmesi ve kurban edilenin İshak olması⁹⁷⁰ dikkat çekicidir. Şîî rivayetlere gelince onlar Hz. Ali ve çocuklarından nakletme hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı rivayetler, kurban edilenin İsmail bazıları da İshak olduğunu belirtmektedir. Şîî gelenekte Tabersî bu ihtilafa işaret etmiştir ve şöyle demiştir: “Âlimler kurban edilenin İshak olduğu sözü üzerinde ihtilafa düştüler. Bunu Ali'den rivayet etmişlerdir. Diğer bir görüş onun İsmail olduğudur. Bu iki görüşü arkadaşlarımız imamlarımızdan rivayet etmişlerdir. Ancak rivayetlerde net olan şey, onun İsmail olduğudur.”⁹⁷¹ Bu kısımda Şîî kaynaklarda geçen rivayetlerin çok olmasının sebebi, Kur'an'da övmeye ve yüceltmeye işaret eden birçok müphem, Şîî imamlara isnat edilmiş gibidir. Öyle ki, yermeye işaret edenleri de muhaliflerine isnat etmişlerdir. İncelediğim müphemlerin üçte birinin kaynağı mezhebe dayalı iddialardır. Allah Teâlâ'nın "فَأَذِّنْ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ" “Ve aralarından bir çağırıcı, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun! diye bağırır.”⁹⁷² ayetinde geçen çağırıcı Ali'dir.⁹⁷³ Kur'an hakkında bilgisi olan kişi için de o Ali'dir.⁹⁷⁴ Muhaliflerini yeme konusunda Kur'an'daki lanetlenmiş ağacı Ümeyye oğullarına tahsis etmişlerdir.⁹⁷⁵ Ehl-i sünnetin bazı tefsir kitapları bundan etkilenmiştir. Örneğin es-Sa'lebî'nin tefsirinde İmam Muhammed el-Bâkır hakkında bir rivayet geçmektedir

⁹⁶⁹ Abdurrahman es-Süheylî, *et-Ta'rif ve'l-a'lâm bi mâ ebheme min'el-Kur'ân mine'l-esmâ ve'l-a'lâm* (Mısır: Matbaatu ve Verşetu Teclidu'l-Envâr, 1356/1938), 8.

⁹⁷⁰ San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 3/97, Bu rivayetin senedine baktığımızda isimlendirilmemiş bir meçhul olduğunu görürüz. Bununla birlikte Taberî, kurbanın İshak olduğunu söyleyenlerdendir. Bu sözü Hz. Ali'ye veya başka birine isnat etmemiştir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/79.

⁹⁷¹ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/245.

⁹⁷² el-A'râf 7/44.

⁹⁷³ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, 322.

⁹⁷⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/522.

⁹⁷⁵ Tabersî, *el-İhticâc*, 2/35

ve onun ifadesine göre kitabı sağ tarafından verilenler ile kastedilen şunlardır: “Biz ve Şiâmız kitabı sağ tarafından verilenleriz.”⁹⁷⁶

Sünnî ve Şîî kaynaklardaki bazı rivayetler, bazı müphemleri açıklama konusunda ittifak halindedirler. Bunun örneği İsrail’in kendisine haram kıldığı deve etidir.⁹⁷⁷ Onlar Kureyş’in kâfirleri olup Allah’ın nimetini küfürle değiştirmişlerdir.⁹⁷⁸ Allah Teâlâ’nın “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ أُضَلَّلْنَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ” “Kâfirler cehennemde: Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster diyecekler,”⁹⁷⁹ ayetinde zikredilen “onlarla” ifadesinden kastedilenin şeytanların hocası İblis ve Âdem’in kardeşini öldüren oğlunun olduğu, ifade edilmiştir.⁹⁸⁰ Şîî kaynaklardaki bu rivayet başka yollardan da rivayet edilmiştir. Ancak Şîî kaynaklarında yer alan rivayette “bizi saptıranlar” ile kastedilenin o ikisi [Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer] olduğu belirtilmiştir. Ardından iki halifeye işaret ederek o kişinin şeytan olduğu söylenmiştir.⁹⁸¹

2. Kur’an-ı Kerim’de birden fazla anlam içeren çok fazla lafız geçmektedir. Bu lafızlar, hepsini bir araya getirdiği için farklı açıklamalar konumundadır. On iki imamın rivayetleri, bu tür çok sayıda lafzın açıklamalarını içermektedir. Örneğin Allah Teâlâ’nın sözü ile Hz. Ali müşrik eşleri olan kadınların “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ”⁹⁸² kastedildiğini belirtmiştir.⁹⁸³ Burada müphemliğin sebebi, çok sayıda isimlendirmeye sahip olan الاحصان kelimesidir. Bir kelime çok fazla anlamı olan genel bir lafız olabilir ve bazıları bu isimlendirmeye göre rivayet edebilir. Örneğin Allah Teâlâ’nın “Rabbinizin bağışına koşun!”⁹⁸⁴ sözü bunlardandır. Bu konuda Hz. Ali’nin bundan maksadın “farzları eda etmek” olduğu rivayet edilmiştir.⁹⁸⁵ Şîî gelenekte bu tür rivayetler mezhep için kullanılmıştır. İmam Ca’fer es-Sâdık’ın Allah Teâlâ’nın “فَتَلَقَّى آدَمُ” “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı,”⁹⁸⁶ ayetinde geçen kelimelerden kastedilen için şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ey Allah’ım! Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin adına senden sadece tevbe

⁹⁷⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve ’l-beyân*, 28/78.

⁹⁷⁷ Suyûtî, *ed-Durru ’l-mensûr*, 2/264; Kummî, *Tefsîru ’l-Kummî*, 1/161.

⁹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru ’l-Kur’ân*, 7/2247; Kuleynî, *Usûlu ’l-Kâfi*, 157.

⁹⁷⁹ Fussilet, 41/29.

⁹⁸⁰ Taberî, *Câmi ’u ’l-beyân*, 20/420; Tabersî, *Mecma ’u ’l-beyân*, 9/16.

⁹⁸¹ Kâşânî, *Tefsîru ’s-sâfi*, 4/358.

⁹⁸² en-Nisâ 4/24.

⁹⁸³ Taberî, *Câmi ’u ’l-beyân*, 6/571.

⁹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/133.

⁹⁸⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve ’l-beyân*, 9/251.

⁹⁸⁶ el-Bakara 2/37.

istiyorum. Allah derhal onun tevbesini kabul etti. Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.”⁹⁸⁷

3. Müphemleri açıklayan rivayetler zamanları, mekânları ve bazı Kur'an ayetlerini açıklamaktadır. Sünnî gelenekte bu konuyla ilgili birkaç rivayet bulunmaktadır.⁹⁸⁸ Bu rivayetler Şîî gelenektekilerle de örtüşmektedir. Bu rivayetler belirli günleri ve bilgileri açıklamaya, hacda kurban bulamayanın oruç tuttuğu üç günün isimlendirilmesi⁹⁸⁹ gibi hac bağlamında gelen ayetlere odaklanmıştır. Şîî kaynaklarda geçen rivayetlere gelince onlar geniş kapsamlıdır. Bu rivayetler Kur'an'ın değinmediği Âdem'in gönderildiği yer gibi –Orası Hindistan'dır⁹⁹⁰- bazı yerleri ve zamanları, Âdem ve Havva'nın yeryüzüne inmeden önce cennette kaldığı süreyi -yedi saat⁹⁹¹- ve Allah'ın Üzeyir'i öldürdüğünü ve yüz yıl sonra dirilttiğini belirtmiştir.⁹⁹² Bu rivayetlerde dikkat edilmesi gereken şey, aynı zamanda onların mezhepsel boyuttan uzak olmamasıdır. Örneğin imam Ca'fer es-Sâdık'tan onun Kufe bahçelerinin içinden geçtiği rivayet edilmiştir. Sonra hurma ağacına yaslanıp, çağrıda bulunarak şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki o Allah'ın Meryem aleyhisselâma bahsettiği hurma ağacıdır. “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”⁹⁹³ Bunun gibi Ali şu rivayet gelmiştir: “Biliniz ki vakti geldikten sonra onu haber vereceğiz”.⁹⁹⁴ Devamında bu vakti gelmekten kastedilen zamanın imamın çıktığı zaman olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁵ Aynı şekilde bu rivayetlerde bazı ihtilafların olduğuna dikkat edilmelidir. Allah Teâlâ "مِنْهَا أَرْبَعَةُ حُرُمٍ" “Bunlardan dördü haram aylardır,”⁹⁹⁶ dediğinde bazı rivayetler bilinen dört haram ayın zilkade, zilhicce, muharrem ve recep olduğunu belirtmiştir.⁹⁹⁷ Bazı rivayetlerde bunlarla kastedilenin zilhiccenin yirmisi, muharrem, safer, rebûlevvel ve rebûlâhirin onu olduğu görülür.⁹⁹⁸

⁹⁸⁷ Sadûk, *el-Hisâl*, 2/77.

⁹⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/345.

⁹⁸⁹ Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, 3/419.

⁹⁹⁰ Sadûk, *İlelu's-şerâi*, 399.

⁹⁹¹ Sadûk, *el-Hisâl*, 2/259.

⁹⁹² Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 2/149.

⁹⁹³ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 3/278.

⁹⁹⁴ Sâd 38/88.

⁹⁹⁵ Kâşânî, *Tefsîru's-sâfi*, 4/312.

⁹⁹⁶ et-Tevbe 9/36.

⁹⁹⁷ Sadûk, *el-Hisâl*, 2/440.

⁹⁹⁸ Sadûk, *el-Hisâl*, 2/442.

Her halükârda on iki imam rivayetleri ister Sünnî ister Şîî gelenektekiler olsun müphemleri açıklayan çok sayıda rivayet içermektedir. Sünnî gelenekteki rivayetlerin çoğuyla Şîî gelenekteki rivayetler arasında tam bir benzerlik vardır. Ancak Şîî gelenekteki rivayetler mezhepleriyle uyumlu bazı kişileri isimlendirmektedir. Bu konuda ise bir benzerlik yoktur. Övgü içeren ayetleri imamlarına, yerme içerenleri muhaliflerine isnat etmişlerdir.

3.2.5. Ahkâmü'l-Kur'ân

Sünnî ve Şîî gelenekte fıkhi hükümler konusunda on iki imamın rivayetlerinin oranı, tefsir rivayetlerinin toplamının yaklaşık %9'u oranındadır. Diğer konulara oranla bu büyük bir orandır. Bu durum, bize fıkhi hükümlerin edindiği önemi ve bu çağlarda Kur'an'ın ele aldığı bu hükümleri zorunlu olarak öğrenme ihtiyacını açıklamaktadır. Ayrıca, onların döneminde meydana gelen yeni fıkhi olayların hükmünü nasıl öğreneceğimizi bize açıklamaktadır. Öyle ki bunların meşru olup olmadığına Kur'an-ı Kerim'den delil getirilmiştir.

Rivayetler konusunda on iki imamın kaynaklarına dair bazı örnekler zikredilirken, ikinci bölümde bazı fıkhi hükümlere değinilmiştir. Bu bölümde bu rivayetlerin işlevleri araştırılıp, fıkhi rivayetler ve Kur'an ayetleri arasındaki ilişki keşfedilmeye çalışılarak rivayetlerin tahlili yapılacaktır. Genel olarak rivayetlerde belirtilen fıkhi konularla sınırlı kalınıp, sayıları açıklanacaktır. Ayrıca, bu bölümde belirtilen fıkhi fetvaların yöntemine de değinilecektir.

3.2.5.1. Fıkhi Rivayetlerin Kısımları

Sünnî gelenekte Kur'an hükümlerine dair on iki imam rivayetlerinin sayısı 88'e, Şîî gelenekte ise bu sayı 872'ye ulaşmaktadır. Fıkhi hükümler aşağıda olduğu gibi şu kısımlara ayrılmaktadır:

a. İbadet hükümleri konusunda Sünnî gelenekte 38, Şîî gelenekte ise 369 rivayet bulunmaktadır. Kurban esnasında Allah'ın adının zikredilmesine ek olarak, bu rivayetlerin namazla, zekâtla, hacla ve her ikisiyle de ilgisi bulunmaktadır. İbadet rivayetleri, hüküm ayetleriyle ilgili rivayetler konusunda kaynaklarda en çok geçen rivayetlerdir. Bu kısımdaki rivayetler kıyaslanırken, Sünnî ve Şîî gelenekte geçenlerin çoğu arasında benzerlik olduğu görülmektedir.

b. Muamelâtla ilgili hükümler konusunda Sünnî gelenekte 1, Şîî gelenekte ise 24 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler, insanların satın alma, riba, borç, maddî sıkıntı, kira ve rehin gibi hükümlerle ilgilidir. Bu tarz rivayetler, Sünnî ve Şîî gelenekte daha az geçmektedir. Şîî gelenekte geçen 24 rivayete bakıldığında, bunların genel olarak Sünnî fıkhıta geçen rivayetlerden farklı olmadığı görülmektedir.

c. Ahvâl-i şahsiyye ile ilgili rivayetler Sünnî gelenekte 32 iken, Şîî gelenekte 257'dir. Bu rivayetlerin nikâh hükümleriyle ve nikâhla ilintili boşanma, hul' (muhâlea), îlâ, zıhâr, miras ve vasiyet hükümleri gibi konularla alakası bulunmaktadır. Bu rivayetler kıyaslandığında mut'a nikâhıyla yapılan evlilik gibi bazı konularda ihtilaflar bulunmaktadır. Şîî gelenekteki rivayetler bu tür nikâhlara cevaz verirken, Sünnî gelenekte bulunan rivayetler Hz. Ali'nin mut'a nikâhına cevaz verdiği ile yasakladığı arasında değişmektedir.⁹⁹⁹ Aynı şekilde, Şîî gelenekte miras hükümleriyle alakalı baba tarafından akrabalığın (kan bağının) reddedilmesi gibi konularda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ali er-Rızâ şöyle demiştir: Allahu Teâla'nın kitabında belirttiği farzlarda "avl"¹⁰⁰⁰ yoktur. Çocuk ve ebeveynlerden biri ancak karı kocayla birlikte mirasçı olabilir. Hisse sahipleri hisseleri olmayandan daha fazla hakka sahiptir.

Şîa'da aynı şekilde bir kadın eşinin gayrimenkul mallarından ve arazilerinden menedilmiştir. İmam Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: Kadınlara evlerden miras bırakılmaz. Fakat yapılan binanın maddî tutarından dörtte bir ya da sekizde bir pay ödenir. Bunun nedeni kadınların başka birisiyle evlenmemeleri ve onların mirasçıları ve mirasları ifsat etmemeleri içindir.¹⁰⁰¹

d. Ceza ve hudûd (cezaî müeyyideler) hükümleri konusunda Sünnî gelenekte 6, Şîî gelenekte ise 92 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler kisas, zinanın belirlenmesi, hırsızlık, iftira atmak, arazi konusunda kavga etmek ve içki içmek gibi hudûdla ilgili rivayetlerdir. Bu bölümde geçen hükümler, genel olarak Sünnî ve Şîî gelenekte geçenlerden farklı değildir.

e. Siyer ve gazve ile ilgili hükümler konusunda Sünnî gelenekte 5, Şîî gelenekte 15 rivayet bulunmaktadır. Bu hükümler Müslümanların diğerleriyle olan ilişkileriyle

⁹⁹⁹ Nesh konusu incelenirken buna dair bilgi verilmişti.

¹⁰⁰⁰ Avl, İslâm miras hukukunda, belirli hisse sahiplerinin (ashâbü'l-ferâiz) mirastan alacakları payların toplamının ortak paydadan fazla olması haline denilmektedir. Geniş bilgi için bk. Hamdi Döndüren, "Avl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/117-118.

¹⁰⁰¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 7/83.

ilgilidir. Bu hükümlere köle ve kafirlerle muamele konusu da dahildir. Ayrıca cihat, gazve, ganimetlerin taksimi ve devlet yönetimi ile ilgili bazı hükümler de bu hükümlerin içinde bulunmaktadır.

g. Genel hükümler ile ilgili Sünnî gelenekte 3 rivayet, Şîî gelenekte 116 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler, edep ve insanların ahlaki açıdan birbirleriyle olan muameleleri ile alakalıdır. İnsanların birbirleriyle muamelelerinin düzenlenmesi imandan kabul edilmiştir. Bu bölümde Sünnî ve Şîî gelenekte bulunan rivayetler arasında bir fark görülmemektedir.

3.2.5.2. Fıkḥî Rivayetlerin İşlevleri

Fıkḥî rivayetlere bakıldığında bu rivayetlerin işlevleri ve Kur'an ayetleriyle ilişkisi aşağıdaki noktalar olarak belirlenebilir:

a. Bu rivayetlerin bir kısmı, korku namazında olduğu gibi Kur'an'da geçen bazı ibadetleri uygulamalı olarak göstermek için gelmiştir. Korku namazıyla ilgili Hz. Ali yoluyla gelen ve korku namazının özelliklerini açıklayan Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadis bulunmaktadır. Bu hadis, Sünnî ve Şîî gelenekte bulunmaktadır.¹⁰⁰² Sünnî ve Şîî gelenekte bulunan rivayetlerin diğer bir örneği de nasıl abdest alınacağı konusundadır. Abdest ve onun özellikleri konusunda geçen ayetle uygulamalı olarak gösterilmektedir.¹⁰⁰³

b. Bu kısımdaki rivayetlerin bazıları Kur'an hükümleriyle ilgili Kur'an'daki kelimelerin anlamlarını açıklamak ve mahiyetlerini belirlemek için gelmiştir. Bunlardan biri "Kocanın eşiyle cinsel ilişkide bulunmayacağına dair yaptığı yemini ifade eden îlânın tarifidir: Eğer kadına sabredebilirse sabretmesi gerekir. Eğer meseleyi imama arz ederse kocanın dört ay beklemesi gerekir ve bundan sonra imam ona şöyle der: Ya nikâhlı olmaya devam et ya da boşan. Eğer reddederse kesinlikle hapsedilir.¹⁰⁰⁴ Allah'ın "فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ" ayetinde¹⁰⁰⁵ geçen "الباغ والعاد" kelimelerinin açıklanması bu konuyla ilgilidir. Ali er-Rızâ'ya bu iki kelimenin anlamı sorulduğunda şöyle demiştir: الباغى hırsız anlamına, الباغى ise ailesine götürmek için değil şımarıklıktan veya

¹⁰⁰² Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/665; Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/219.

¹⁰⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/158.

¹⁰⁰⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/64; Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/113.

¹⁰⁰⁵ el-Bakara 2/173.

¹⁰⁰⁶ el-Bakara 2/173.

eğlenceden dolayı avlanmayı isteyen kişi anlamına gelmektedir. Bu hırsız ve bâğinin hem zaruriyyet halinde ve hem de ihtiyar olma durumunda ölü etini yemeleri hramdır.¹⁰⁰⁷ Allah'ın " جَنَفًا أَوْ إِثْمًا " ¹⁰⁰⁸ ayetinde geçen " جَنَفًا أَوْ إِثْمًا " lafızları da bu türdendir.¹⁰⁰⁹ Bu rivayetlerin hepsi, Şîî gelenekte bulunmaktadır. Bu paragrafın ardından, genel kelimeleri açıklamak için rivayetler de gelmektedir. Allah'ın ayetinde olduğu gibi Zeynel Abidin doğanın ve şahinin ¹⁰¹⁰ "وَمَا عَلَّمْنُم مِّنَ الْجَوَارِحِ" yırtıcılardan " الْجَوَارِحِ " olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹¹ Fıkhi meselelerle ilgili lafızların anlamları konusunda çokça örnek bulunmaktadır.

c. Kur'an'daki genel hükümlerin açıklanması, birkaç kısımda toplanması ve şer'i hükmün kaynağına, miktarına ve ölçüsüne göre bir araya getirilmesi hüküm ayetleriyle ilgili rivayetlerde en çok geçen tarzıdır. "Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz,"¹⁰¹² ayetinde geçen diyetin detaylandırılması¹⁰¹³ ve hırsızın kesilecek elinin ölçüsünün açıklanması bu tarzıdır. Kur'an'da toplu olarak hırsızın her iki elinin kesilmesi geçmektedir. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Parmaklar kökünden kesilir. Başparmak ve avuç kesilmez. Başka bir zaman da şöyle demiştir: Sol ayağı kökten kesilir fakat namazda dayandığı topuğu kesilmez. Şayet bundan sonra hırsızlık yaparsa hapiste müebbet olarak kalır.¹⁰¹⁴ Hırsızın elinin kesileceği malın miktarının açıklanması da bu örneklerdendir. Ca'fer es-Sâdık'ın dediği üzere bu miktar çeyrek dinardır.¹⁰¹⁵ İçki yapılan ürünlerin açıklanması konusunda Zeynel Abidin şöyle demiştir: İçki altı şeyden yapılır. Bunlar; hurma, kuru üzüm, buğday, arpa, bal ve mısırdır.¹⁰¹⁶ Allah'ın " أَوْ يَعْزُفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ الْنِكَاحِ " "Ya da nikâh bağı elinde bulunanın vazgeçmesi"¹⁰¹⁷ ayetinde geçtiği gibi zamirin belirttiği kişinin belirsizliğinden dolayı kapsadıklarının açıklanması da bunlardandır. Bu kişiler kardeş, baba, kendisine vasiyet edilen ve kadının malında söz hakkı olan onu alıp, satan adamdır.¹⁰¹⁸ Ayrıca Allah'ın

¹⁰⁰⁷ Sadûk, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, 3/344.

¹⁰⁰⁸ el-Bakara 2/182.

¹⁰⁰⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/101.

¹⁰¹⁰ el-Mâide 5/4.

¹⁰¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/104.

¹⁰¹² en-Nisâ 4/92.

¹⁰¹³ Huveyzî, *Nurûs's-sekâleyn*, 2/122.

¹⁰¹⁴ Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, 3/274.

¹⁰¹⁵ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 7/141.

¹⁰¹⁶ 'Ayyâşî, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, 1/125.

¹⁰¹⁷ el-Bakara 2/237.

¹⁰¹⁸ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 6/69.

“Eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın”¹⁰¹⁹ ayetinde geçtiği üzere Kur’an’da geçen süre belirsizdir. Ayette kölenin mükâtebe yapacağı süre yani köleye verilen süre belirtilmemiştir. Böylece köle istediği süreye kadar hizmet sunar. Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: Eğer yaşlanırsa iki yıl çalışır. Şayet hizmet ederse kölelikten azat edilir.¹⁰²⁰

d. Kur’an’ın açıklamadığı bazı hükümler için delil getirilmesi fıkhi rivayetlerin işlevlerindendir. Bu deliller belirli hükümlere delâlet eden ayetlerden çıkarılır. Şîî geleneğinde geçen Hz. Ali’nin şu sözü gibi: Kadına vasiyet edilmez çünkü Allahu Teala " "الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ" "Allah’ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin,”¹⁰²¹ diye buyurmuştur.¹⁰²² Ayrıca, İmam Muhammed el-Bâkır kılınan namazın şekli için Allah’ın "الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ" "Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar,”¹⁰²³ ayetini delil olarak verip, şöyle demiştir: Ayakta ve oturarak –hasta kişi oturarak kılar-namaz kılındığı doğrudur. Oturarak namaz kılan hastadan daha güçsüz olanı “yanları üzerine” namaz kılar.¹⁰²⁴

e. Bazı fıkhi hükümlerle ilgili bazı ayetlerde meydana gelen hatalı anlamaların düzeltilmesi fıkhi rivayetlerin işlevlerindendir. Bunun örneği Şîî gelenekte geçmiştir. Allah’ın " فَشَرِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ " "Kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi”¹⁰²⁵ ayetiyle ilgili olarak İmam Ca’fer es-Sâdık’a bir adamın tek bir nefeste içtiği söylenmiştir ve o da bunda bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Bizlerden önce buna susamış deve içişi deniyordu dendiğinde İmam Ca’fer es-Sâdık bu tarz içişte Allah’ın adı zikredilmiyordu, demiştir.¹⁰²⁶

f. Şîî gelenekte bulunan rivayetler, bazı fıkhi hükümleri açıklamaktadır. Bu tarz rivayetlerin hepsi el-Kummî’nin İleli-ş Şerâ’ii kitabında geçmektedir. O kitabını fıkhi ve diğer hükümlerin açıklamasına göre ve açıklamalarını on iki imamın rivayetlerine dayanarak düzenlemiştir. Bu örneklerden biri de Ali er-Rızâ’dan rivayet edilen şu

¹⁰¹⁹ en-Nûr 24/33.

¹⁰²⁰ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/447.

¹⁰²¹ en-Nisâ 4/5.

¹⁰²² Sadûk, *Men lâ yahduruhu’l-fakîh*, 4/226.

¹⁰²³ Âl-i İmrân 3/191.

¹⁰²⁴ Kuleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, 2/234.

¹⁰²⁵ el-Vâkıa 56/55.

¹⁰²⁶ Sadûk, *Meâni’l-ahbâr*, 1/246.

örnektir: Ona öldürmenin kefaretiyle ilgili azat edilecek köle bulamayan kişinin neden hac ve namaz değil de sadece oruç tutması vaciptir? diye sorulmuştur. O da namaz, hac ve diğer farzlar insanın dünya işleri konusunda değişmesini engellediği için demiştir. Ona, neden ona bir ay ve üç ay vacip değilken, peş peşe iki ay oruç tutmak vaciptir, dendiğinde şöyle demiştir: Çünkü Allah'ın kullarına farz kıldığı sadece bir aydır ve bu aya kefaret eklenmiştir. Ona neden iki ay peş peşe tutulur dendiğinde, birinci ayın onu kolaylaştırdığı ve böylece onun için hafifletilmiş olduğunu belirtmiştir. Çünkü eğer ikisi ayrı olarak tutulursa kaza yapılması gerekir.¹⁰²⁷

g. Meydana gelen bazı olayların Kur'an-ı Kerim'den anlaşıldığına göre ele alınması fıkhi rivayetlerin işlevlerindendir. İmam Ca'fer es-Sâdık'a erkek mi yoksa kadın mı olduğu belli olmayanın (dübür) kişiye nasıl miras verilir, diye sorulduğunda şöyle demiştir: İmam ve onunla birlikte insanlar oturup, Allah'a dua eder. Miras olarak bırakılan herhangi bir miras için erkeğin mi yoksa kadının mı mirası diye kura çekilir.¹⁰²⁸ Miras kurada çıkana göre verilir. Sonra şöyle demiştir: Kur'anla belirlenen bir hükümden daha âdil belirlenen bir hüküm yoktur. Nitekim Allahu Teala " فَسَاهُمْ فَكَانَ " "Gemidekilerle kur'a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu."¹⁰²⁹ diye buyurmaktadır.¹⁰³⁰ " وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا " "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa"¹⁰³¹ ayeti İmam Muhammed el-Bâkır'a sorulduğunda mü'min iki gruptan biri azgın diğeri de savaşılan adil gruptur demiştir. Irak halkından (adil olan gruptan) bir adam azgın olan gruptan babasını, oğlunu veya yakın arkadaşını öldürdü. O adama varis olarak miras verilir mi? diye sorulduğunda evet çünkü onu hak ettiği için öldürmüştür dedi.¹⁰³² Bu tarz meselelerle ilgili örnekler imamların rivayetlerinde bulunmaktadır. Bu meselelerin çözümleri için Kur'an-ı Kerim'den istinbat yapıldığı görülmektedir.

3.2.5.3. Fetvalar

On iki imamın rivayetlerindeki fıkhi rivayetlerin bir kısmının imama sorulan ve onun da cevapladığı fetvalardan ibaret olduğu görülmektedir. Fetva, meydana gelen bir olayın

¹⁰²⁷ Sadûk, 'İlelu's-şerâi', 265.

¹⁰²⁸ Yani, oku kura için hareket ettirir.

¹⁰²⁹ es-Sâffât 37/141.

¹⁰³⁰ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 9/403.

¹⁰³¹ el-Hucurât 49/9.

¹⁰³² Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 9/430.

Kur'an ayetlerinden delil getirilerek çözüme kavuşturulmasıdır. Olaya göre fetvanın uygulanması şartlara ve olayların gerekçelerine göre değişmektedir. Fetvanın önemi konusunda bağımsız bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde imamların fetva hususundaki yöntemlerine bize ulaşan rivayetleri nispetinde aşağıdaki noktalarla değinilecektir.

a. İmama herhangi bir olay veya belli bir eylem hakkında soru sorulmakta ve imam da bu soruya cevap vermektedir. Cevabına Kur'an-ı Kerim ayetlerinden delil getirmektedir. Riba yiyen ve bunun da helal olduğunu düşünen bir adam hakkında soru sorulması ve imamın adamın bunu kasıtlı yapmadığı sürece ribanın kendisine zarar vermeyeceğini söylemesi bu örneklerden biridir. Eğer bunu kasıtlı olarak yapmışsa Allah azze ve cellenin belirttiği konumdur.¹⁰³³

b. İmamın detaylarını bildiği bir olay olduğunda imam Kur'an'dan anladığına dayanarak, o kişinin durumunu bildiği kadarıyla fetva vermektedir. Bunun örneği Sünnî ve Şîî gelenekte bulunmaktadır. Ali b. Ebi Talip hasta olan amcasının oğlunun yanına girdi ve o ben vasiyet etmek istiyorum dedi. Hz. Ali sen iyi bir şey bırakmazsın o yüzden vasiyet etme dedi.¹⁰³⁴

c. Fetvayla ilgili cevap verirken, metnin zâhiri esas alınmaktadır. Ali er-Rızâ'ya şöyle soruldu: Hristiyan bir kavim kız kardeşime vasiyette bulundu ve miras bıraktı. Ben de onu Müslüman arkadaşlarımızın olduğu bir kavme harcamak istedim. Bunun üzerine Ali er-Rızâ kız kardeşine vasiyet edildiği gibi yap, dedi. Çünkü Allahu Teala "Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır,"¹⁰³⁵ diye buyurmaktadır.¹⁰³⁶

d. Herhangi bir eylem hakkında imama soru sorulduğunda yap ya da yapma diye veya evet dediğini ispat ederek hayır dediğini inkâr ederek cevap vermektedir. Fetvayı ve o fetvayla ilgisi olan Kur'an ayetini zikretmektedir. Hz. Ali'ye gusülsüz kişi için mushafa dokunabilir mi diye sorulması ve onun da hayır dediği örnek bunlardandır. Bu fetva, Allahu Teala'nın " لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ " "Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir,"¹⁰³⁷ ayetiyle zikredilmiştir.¹⁰³⁸ Müfessirin bu rivayeti bu ayetle zikretmesine gerek yoktur.

¹⁰³³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 5/86.

¹⁰³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/136.

¹⁰³⁵ el-Hucurât 2/181.

¹⁰³⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, 7/14.

¹⁰³⁷ el-Vâkıa 56/79.

¹⁰³⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/220.

Hz. Ali veya diğer imamların bu fetvayı vermeleri sadece bu ayete dayanmaktadır. Başka delillere dayanmak, fetvayla birlikte zikredilen bu ayetin kapsamında olabilir. Bu kısım ile ilgili aşağıda geçen örnek de bulunmaktadır: İmam Ca'fer es-Sâdık'a sinagogda ve kilisede namaz kılmakla ilgili soru soruldu. İmam Ca'fer es-Sâdık temiz olduğunu düşündüğün kilise ve sinagogda namaz kıl, dedi. Adam imam Ca'fer es-Sâdık'a eğer onda kılıyorlarsa ben de kılıyorum, dedi. İmam Ca'fer es-Sâdık evet, eğer Kur'an'ı okursan görürsün: "De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir."¹⁰³⁹

e. Bazı fetvalarda mezhebe hizmet eden mezhepsel bir boyutun olduğu açıkça görülmektedir. El-Askeri'den rivayet edilen örnekte, imama malının Allah yolunda harcanmasını vasiyet eden bir adam hakkında soru sorulduğu ve onun da Allah'ın yolu bizim Şîamızdır dediği geçmektedir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁹ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 2/237.

¹⁰⁴⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 7/13.

SONUÇ

Ehl-i sünnet içindeki on iki halife tabiri Şîa arasında on iki imam'a tekabül etmekte olup her iki mezhebin sayıda ortak olduklarını söylemek mümkün olsa da bu sayıyla aynı şeyi kastetmedikleri açıktır. Ehl-i sünnet içinde on iki halife hakkındaki hadislerle ilgili olarak görüş birliği olduğu söylenemez. Hatta bu hadis bir kısım âlimler tarafından üzerindeki ihtilaf dolayısıyla müşkil kabul edilmektedir. İmamiye Şîası ise imamlarının ilki Ali b. Ebî Talib, sonuncusu da Mehdi Muntazar olmak üzere on iki olduğu hususunda ittifak halindedir. Elbette Şîa arasında bu ittifak hemen oluşmamıştır. Bunun uzun bir süre aldığı bilinmektedir. Şîa tarihinde özellikle de Hz. Hüseyin b. Ali'nin şehadet sonrasında imamların belirlenmesi noktasında ihtilaflar yaşanmıştır. İmam Ca'fer es-Sâdık'tan sonraki imamın belirlenmesinde de benzer bir ihtilaf olmuştur ki bu ihtilaf yüzünden Şîa, İmamiye ve İsmailiye olmak üzere iki büyük kola ayrılmıştır. Aynı ihtilaf Ali b. Rıza'nın vefatı sonrasında da ortaya çıkmış ve her ihtilaf yeni fırka ve mezheplerin doğuşuna yol açmıştır. Bir araştırmacının bütün bu tarihi bilgilerden edineceği sonuç, imam belirleme işinin vahye müstenit olmayıp tamamen insan kararlarının etkin olduğu seçimlere dayandığıdır. Eğer böyle değil de vahye dayalı bir tercih olsaydı insanlar arasında birbirlerini tekfir edip kanlarını helal görmelerine yol açacak büyüklükte sıkıntılar olmazdı. Bu sıkıntıların bir yansıması olarak ümmet, imam belirleme konusunda anlaşmazlığa düştüğü kadar hiçbir konuda ayrılığa düşmüş olmazdı. Bunun en dikkat çekici sonuçlarından birisinin, müslümanların siyasi bir teori veya teorileri geliştirme yeteneklerinin sınırlanması, teoriye dayalı uygulamaların gerçekleştirilememesidir.

Ehl-i sünnet ve Şîî âlimlerin uzlaştıkları yegâne husus, Ali b. Ebi Talip ve oğullarının haiz oldukları saygınlık ve mevkidir. Buna rağmen, her iki mezhebin bu kişilere yükledikleri anlam farklıdır. Şöyle ki; Ehl-i sünnete göre bu kişilerin Hz. Peygambere yakınlıkları ve Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye olan sevgisi bilinen bir olaydır. Hz. Ali ve oğullarının yüksek ilmî mertebeleri ise vahiy kaynaklı değil beşerî çabanın ürünüdür. Dolayısıyla bu görüş, Kur'an'ın ve külli olarak İslam'ın insan felsefesine uygundur. Ehli sünnet âlimleri, on iki imam içindeki bazılarını hadis rivayetinde çok zayıf kabul ettikleri de vakîdir. Ehl-i sünnete göre ister Hz. Ali olsun, ister diğer imamlar olsun tıpkı diğer insanlar gibi gayretleri ölçüsünde ilim elde etmişlerdir. Şîa ise bu ilmî mertebeyi

insanî bir çabaya değil Allah tarafından verilen bir nassa bağlamaktadır. Ancak bu meretebeyi elde etme hususunda Şîa'da iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Onlardan bir grup, Hz. Ali ve oğullarının elde ettikleri mertebeyi olağanüstü, beşerin fevkinde bir durumla açıklarken diğer bir grup da iyi imam olmalarıyla ve birer beşer olarak elde ettikleri ilmî seviyeyle açıklamaktadırlar. Her iki görüşün ortak noktası, bu kişilerdeki ibadet ve İslamî eğitimin kendilerini birçok hatalı iş ve davranışa düşmekten koruduğudur. Yalnız dikkatlerden kaçmaması gereken bir sorun vardır. Müslümanların Hz. Ali'nin ilmî mertebesinin büyüklüğünde ittifak ettiği halde, ondan gelen tefsir rivayetlerinin İbni Abbas'a ve Cafer-i Sadık'a kıyasla az olmasıdır. Bu hala anlaşılmış değildir. Siyasi sebeplerden kaynaklandığını söylemek en kolay çıkış yolu gibi görünse de araştırıldığında başka sebeplerin de bulunacağı aşîkârdır.

Çalışmamızın kapsadığı rivayet kaynakları araştırıldığında bu rivayetlerde üç şeyden birinin mutlaka bulunması gerektiği görülmektedir. Birincisi, rivayetler içtihad ve nazar kaidelerine dayalı içtihadlar olmalıdır. Onlardan gelen bu içtihadî rivayetlerin çoğunlukta olduğu hatta Sünnî kaynaklarda sayısının 580 rivayete ulaştığı ve bütün rivayetlere göre oranının 64% olduğu görülür. Şîî kaynaklardaki rivayet sayısı ise 5132 kadar olup bunun tüm rivayetlere oranı 49%'dur. İkincisi; olmuş, olacak ya da nüzül anında meydana gelmiş olaylar hakkında aktarılan rivayetlerdir. Elbette bunların da Kur'an'ı anlama noktasındaki katkıları yadsınamaz. Bu tür rivayetlerin Sünnî kaynaklardaki sayısı 272 olup tüm rivayetlere oranı 30%'dur. Şîî kaynaklarda bunların sayısı 3444 olup tüm rivayetlere oranı 33%'dur. Üçüncüsü ise tamamen mezhepsel kaygılardan kaynaklanan hiçbir aklî ve naklî temeli olmayan iddialardır. Bunlar çoğunlukla ayetler hakkında “Bu ayet bizim hakkımızdadır.” “Bu ayetle biz kastedilmekteyiz.” şeklinde Hz. Ali ve evlatları hakkında olduğunu ileri süren rivayetlerdir. Bu tür rivayetlerin Sünnî kaynaklardaki sayısı 56 olup tüm rivayetlere oranı 6%'dır. Şîî kaynaklardaki sayısı 1972 olup tüm rivayetlere oranı 18%'dir.

Yukarıda bahsedilen rivayetler dikkatle incelendiğinde onların içtihadî rivayetlerinin bizzat Kur'an lafzına, aynı ayetteki bağlama, öncesindeki ya da sonrasındaki ayetin bağlamına veya bizzat surenin kendisindeki bağlama dayandığı görülür. Bazen o nassın dışındaki başka bir nassa dayandığı da görülür. Fakat hepsinde de Kur'an nassıyla genel olarak bağlantılı ve Kur'an'ı açıklamaya matuf olduğu açıktır. Harici delâletlerden kimi akla kimi de nakle dayanır.

Tarih anlatan rivayetlere gelince bunlardan kiminin İsrailî kültürden kiminin de beşerî havassın idrak edemeyeceği türden gaybî haberlerden oluştuğu görülmektedir. Kiminin de Kur'an'ın indiği ortamda meydana gelen bir olayı, Kur'anî bir kıraatı ya da Hz. Peygamberden nakledilen Kur'anî bir tefsiri naklettiği görülür. Mezhepsel anlayışa dayalı olarak ifade edilen rivayetler ise daha çok aklî ve naklî delile muhtaçtır.

Bu çalışmada yer verilen tefsir rivayetlerinin taksim edilme usulüyle ilgili olarak bunun, tefsir açısından yeni bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Bu usulle, tefsirlerin içerdiği tüm tefsir rivayetlerinin bir içtihadı mı yoksa bir tarihi olayı mı ya da asılsız bir iddiayı mı konu edindiği ortaya çıkacaktır. Böylece biz de her rivayeti, içeriğine göre değerlendirme imkânına kavuşabileceğiz. İctihadî rivayetler aklî ve nazarî ölçüyle değerlendirilmeye tabi olacak; tarihi olayları anlatan rivayetler haberin sıhhatini ölçebilecek ölçütlere götürülecek ve asılsız iddialar ise bu iddiaların ispatlanması gerektiği çağrısına maruz kalacaktır. Bu taksimatın bir faydası da tefsir rivayetleri hakkında yaygın bir kanaat olan zayıflık, mevzuluk, isnadın bulunmaması gibi tenkitlerin haklı olup olmadığını göz önüne getirmesidir. Şöyle ki; tefsir rivayetleri hakkındaki bu olumsuz kanaatin ancak tarihi ve ihbarî rivayetler için bir öneminin olduğunu düşünüyoruz. İctihadî rivayetlerdeki isnatların sahihliği ya da zayıflığından çok bu içtihatlardaki içtihad kaidelerine uygunluk ve mantıkî sağlamlığını daha çok önemsiyoruz. İctihatların hatalı olduğunu düşünsek bile bu içtihadın konuşulduğu ortam ve o ortam sahiplerinin Kur'an'a yaklaşımları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Bu rivayetlerin içerikleri ve Kur'an'la ilişkileri hususuna gelince on iki imamın rivayetlerinin bir kısmının Kıraatler, Sebebi nuzûl, Nasih-mensuh, Ahkam'u'l-Kur'an, Mübhematü'l-Kur'an gibi Kur'an ilimleriyle, bir kısmının da tefsir rivayetleriyle ilgili olduğunu görüyoruz.

Sünnî kaynaklardaki kıraatlerle ilgili bazı rivayetlerde, Hz. Ali'ye mahsus özel bir kıraatin varlığından bahsedilmektedir. Bu bilginin peşine düştüğümüzde bu kıraatin ekseriyetinin mütevatir kıraatlerle örtüştüğünü tespit ettik. Ayrıca, bu kıraat Kur'an'ın yedi harf üzere indiğini de onayladığı halde Şîî kaynaklar Kur'an'ın yedi harfle indirildiği bilgisini kabul etmemektedir. Kıraatle ilgili Şîî kaynaklardaki rivayetlerin birçoğu şâz ve zayıftır. Hatta Kur'an'ın noksanlığından bahseden rivayetlere bile yer verildiği görülmektedir.

Esbab-ı nuzül rivayetlerinin çoğunluğu özel kişi ve mekânlar hakkında olup Sünnî kaynaklardaki oranı %55, Şîî kaynaklardaki oranı %66'dır. Örneğin kişilerin ve mekânların adlarını vererek "Bu rivayet Ali Bin Ebi Talip hakkında nazil olmuştur", şeklinde belli bir şahıs ismiyle söylenmektedir. Bu örneğin dışındaki kimi rivayetler ise olayları anlatmaktadır. Bu tür rivayetlerde mezhepsel anlayışlara hizmet eden rivayetlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Sünnî ve Şîî kaynaklardaki rivayetler incelendiğinde her iki gurubun da Kur'an'da neshin varlığı konusunda hem fikir oldukları anlaşılmaktadır. Sünnî kaynakların on iki imamdan yaptıkları rivayetlerde muta nikâhının mensuhluğu öne çıkarken Şîî kaynaklarda bunun aksi görülmektedir. Şîî kaynaklar neshle ilgili olan bedâ konusuna yer vermekte, bedâyı itikâdî meselelerden saymaktadırlar. Sünnîlerde olduğu gibi onlarda da Kur'an'daki bir ayetin lafzının mensuh olup hükmünün bâkî kaldığı düşüncesi benimsenmektedir. Recm konusunda olduğu gibi. Modern dönem bazı Sünnî ulemanın buna koyduğu rezervin benzeri modern dönem bazı Şîî ulemada da görülmektedir. On iki imamdan gelen rivayetler ise bunun vukuunu kabul etmektedir.

Şîî ya da Sünnî kaynaklarda fıkhi ahkâm içerikli rivayetlerin genel itibarıyla tüm rivayetlere oranı %9 olup önemli bir yekuna takabül etmektedir. Bu rivayetlerin önemli bir kısmı ayetlerde mücmel olan hükümleri beyan ettiği yahut bazı hükümlerin Kur'an ayetleriyle delillendirilmesini yaptığı ya da ahkâmın illetinin beyanı gibi hususlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bunun yanında bazı rivayetlerin yeni fikhî olaylar karşısında imamların ortaya koydukları içtiadları açıkladığı da görülmektedir. Bazı yanlış anlayışlar sonucu ortaya çıkan fikhî birtakım hükümlerin tashih edildiğini de görmek mümkündür. Şîî kaynaklardaki rivayetler içinde bol miktarda imamlara dayandırılan fetvalarla karşılaştıldığı gibi bu fetvaların dayanağı olan ayetlerin zikredildiği de görülmektedir.

Kur'an müphemleri konusunda Sünnî kaynaklarda kırk kadar rivayet bulunduğu halde, Şîî kaynaklarda bunun yüz otuza ulaştığını görüyoruz. İçerik itibarıyla bu rivayetler Kur'an'daki müphem kişi, mekân ya da zamanı konu edinirler. Genel olarak, on iki imama isnat edilen Kur'an'daki müphemlerle ilgili rivayetler içerik itibarıyla eğer o müphem övgü ise kendi imamlarına, yergi ise muhaliflerine hamledilmektedir.

Tefsirle ilgili rivayetler incelendiğinde bunların iki kısımda mütalaa edilebileceği görülür. Birincisi, lafızlar, müfredatlar, mürekkepler gibi Kur'an kelimelerini açıklayan türdendir. İkincisi ise genel olarak kelimâ ya da mezhebî anlayışların gölgesinde Kur'an ayetlerini tefsir eden türdendir.

Sünnî kaynaklarda on iki imamdaki birinin tefsir ettiği Kur'an lafzı sayısı iki yüz otuzdan fazladır. Şîî kaynaklarda ise bu rakamın yedi yüze kadar vardığı görülmektedir. Bu durum elbette bir ihtimam göstergesidir. Kur'an müfretlerinin açıklanması, yaşadıkları çağlar içinde de önem arz etmektedir. Çünkü bu kelimeler bilinse bile Kur'an terimi olarak nasıl kullanıldığı bilinmeyebilmektedir. Ayrıca, bu çerçevede farklı kabile mensuplarının kendi lehçelerinde kullanılmayan kelimeleri bilmesi beklenemez. Tamamen yabancı olup da İslam'a sonradan girenler için ise bu durumun zaruret olduğu açıktır. Yahut bu kelimelerden kimisi vücuh sahibi olup açıklanması zarureti vardır. Buradan hareketle, Garibu'l-Kur'an ilmi ve kitaplarının öne çıkan ilk Kur'an ilimlerinden olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an lafızlarıyla ilgili olarak Sünnî rivayetlere oranla Şîî rivayetlerin daha çok olduğu söylenebilir. Hatta Şîî kaynaklarda peygamber, yer ve hac yerleri ve benzeri isimlerin konulma sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Müteradif ve zıt kelimelerin arasındaki bağlantılar da ortaya konulmaya özen gösterilmiştir.

İcmali tefsirin, önceden de söylediğimiz gibi, üç türü vardır: Birinci türü; kelimâ tefsirdir ki bu tür tefsirde on iki imamın çeşitli kelimâ ekoller hakkındaki görüşleri ve kendi çağlarındaki kelimâ problemlere verdikleri cevaplar bulunur. Şîî kaynaklardaki on iki imamın görüşlerinde özellikle de esmâ ve sıfat konularında Mutezîlî görüşler ağırlıktadır. İman ve kader konularında ise Ehl-i sünnetle uyum içinde olduğu görülür. İkinci türü; mezhepsel tefsirdir. Bu tür tefsirde Şîî kaynakları ele aldığımızda on iki imamın rivayetlerinin diğer rivayetlere oranının %24 olduğu görülür. Sünnî kaynaklarda oran aynıdır. Bu rivayetlerin içerik bakımından Ehl-i sünnet ve Şîa arasında en çok ihtilaf edilen konulara odaklandığı görülmektedir. Bunlar içinde en çok öne çıkanı ise imamet konusudur ki Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki asıl ihtilaflı olan bu konudur. Bundan dolayı, Şîî kaynaklardaki on iki imam rivayetlerinde ayetler tefsir edilirken imamet konusunun kendi görüşlerine uygun bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Bunun için birçok Kur'an ayeti alakasız olsa bile Şîî imamet anlayışı doğrultusunda

delil getirilmeye çalışılmıştır. Hatta onların içinde teşvik bildiren her ayeti imamet ve vâsi ile tefsir etmeye çalıştıkları yine içinde her uyarı ve sakındırma olan ayeti de imamete inanmamakla tefsir ettikleri söylenebilir. Şîî kültürde on iki imama büyüklük ve saygı bildiren rivayetlerin yanında beşerîyet sınırını aşan rivayetler de bulunmaktadır. İçinde övgü bulunan her ayet mutlaka on iki imamdan birini övmüş, içinde yergi olan her ayet ise on iki imamın dolayısıyla Şîa'nın muhaliflerinden birini ya da hepsini yermiştir. Bu aşırı kutsama, tazim ve yergi günümüz Şîîlerinde de görülen bir vakıadır. Onlar da geçmiştekiler gibi on iki imam için beşerîyet sınırlarını aşacak şekilde sıfat ve lakaplar kullanmakta, muhaliflerine ise her türlü tahkir ve aşağılama ifadelerini layık görmekte-dirler.

Mezhebî tefsirin en önemli konuları ise ashabı kiram arasında meydana gelen savaşlar ve ihtilaflardır. Bu ihtilafların Şîî ve Sünnî kaynaklardaki on iki imam rivayetlerinde de ele alındığı bilinmektedir. Bu rivayetleri karşılaştırdığımızda Sünnî kaynaklardaki Hz. Ali ve oğullarının sahabeye hiçbir kin ve nefret taşımadıklarını hatta Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali ile karşı karşıya gelenlerde bile böyle bir nefretin olmadığını görürüz. Hz. Ali onları cenneteki arkadaşları olarak görmektedir. Durum Şîî kaynaklarda tam aksinedir. Şîî rivayetlerde sahabeye özellikle de ilk üç halifeye, Cemel savaşındakilere, Beni Ümeyye ve Beni Abbas'a birçok ithamlarda bulunduğu görülür. İçinde yergi bulunan bütün ayetleri bu kişilerle açıklamayı tercih ederler.

Kıssa ve tarihî haberlerin anlatıldığı ayet tefsirlerine gelecek olursak Sünnî kaynaklarda on iki imamın rivayetlerinin diğer rivayetlere oranla %11 olduğu görülmektedir. Şîî kaynaklarda bu oran %9'dur. Bu ayetlerin tefsirlerinde peygamberlerin kavimleriyle neler yaşadıkları, kâinatın oluşumu ve ilk yaratılış gibi konular tafsilatıyla anlatılmaktadır. Bu rivayetlerden bazılarının akla zıt düşecek bilgiler içerdiği söylenebilir.

Tezde ele aldığımız konuların her birinin ilmî araştırmalara konu olması elzemdir. Bu rivayetlerin, bir araya getirdiğim konu başlıklarına ve ayırdığım dosyalara uygun bir şekilde online sisteme yüklenmesi, araştırmacıların imamların rivayetlerine, rivayet konularına ve rivayetlerin kaynaklarına ulaşmalarına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ‘Abebayât, ‘Âtî. “el-Eseru’l-Kurânîyyu fî dîvânî’l-Îmâmi’l-Hüseyn”. Mecelletu’l-Kulliyyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmia 43 (2017), 81-103.
- Abdulcebbar, Ahmet. Şerhu’l-usûli’l-hamse. thk. Abdulkерim ‘Ukmân. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1416/1996.
- Ahmed b. Hanbel. Musnedu’l-İmam Ahmed b. Hanbel. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1416/1995.
- Alevî, Firdevs Hâşim el-. “Ulûmu’l-Kur’ân fî Dav’i Rivâyâtî’l-Îmâmi’l-Bâkır et-Tefsîriyye”. Mecelletu’l-Kulliyyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmiati 52 (2019), 327-328.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat] 21 (2012), 5-26.
- Amûdî, Ahmed el-. el-İmam Ebû Cafer el-Bâkır merviyâtühü ve ârâuhü fî kutubî’t-tefsîri bi’l-me’sûr ve’s-sünneti’l-mutahhara cem’an ve dirâseten ve tahrîran ve ta’likan. Mekke: Câmietu Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1421.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abd el-. el-Furûku’l-luğaviyye. thk. Muhammed İbrahim Salîm. Mısır: Dâru’l-‘İlm ve’s-Sekâfe, t.y.
- Askerî, Sâcit el-. “Ulûmu’l-Kur’ân inde’l-Îmâmi’l-Hasan”. Mecelletu Kulliyyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmia 39 (2006), 113-140.
- Âşûr, Ali. el-Cevâhir fî tefsîri’l-Kur’ân bi rivayeti emîri’l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib ve ehli beytihi’l-meyâmîn. Dâru Nazîr Abbûd, 2010.
- Ayyâşî, Muhammed b. Mesut el-. Tefsiru’l-Ayyâşî. tsh. ‘Âşim er-Resûlî. Beyrut: Muessesetu’l-‘A’lemî, 1411/1991.
- Bâbâî, Ali Ekber. Medârisü’t-tefsîri’l-İslâmî. ter. Kemal Seyyid. Beyrut: Merkezu’l-Hadreti li Tenmiyyeti’l-Fikri’l-İslâmî, 2010.
- Belâgî, Muhammed Cevâd el-. Erba’ resâil. Beyrut: Muessesetu’l-E’lemî, 1426/2005.
- Belek, Muhammed Zahid. Hz. Ali’nin Kur’ân Tasavvuru ve Âyetleri Tefsîr. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-. el-Mehâsin. thk. Mehdi er-Recâî. el-Mecma’u’l-‘Âlemî li Ehli’l-Beyt, 1432/2011.
- Beşîr, Halîl. “el-Hüseyn ve’l-Kur’ân”. Mecelletu’l-Kulliyyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmia 43 (2017), 637-648.

- Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin el-. el-Kadâu ve'l-Kader, thk Muhammed Âli 'Âmir. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1421/2000.
- Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin el-. es-Sünenu'l-kübrâ. thk. Muhammet Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. el-Câmiu's-Sahîh. thk. Muhammed Nasır. Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Câsim, Kerîm. "ed-Delâletü'l-lügaviyye ve't-târîhiyye li-elkâbi'l-İmâm Ali b. El-Hüseyin". Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati 46/1 (2018), 151-194.
- Cebânî, Sirvân Abduzzehra el-. "el-İşkâlâtü't-Tefsîriyye fî Kırâati'n-Nassi'l-Kur'ânî Dirâseten min Manzûri'l-İmâm Ali b. el-Hüseyin". Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye 20/1 (2017), 73-86.
- Cebânî, Sirvân Abduzzehra el-. "en-Nakdü't-tefsîrî inde'l-İmâm el-Hasan b. Ali dirâseten fî nitâki'l-müfredeti'l-Kur'âniyye", Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye 17 (2014), 51-78.
- Cerrâh, Havle el-. "et-Teessür bi'l-Kur'âni'l-Kerîm inde'l-İmâmî's-Seccâd". el-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Dergisi 20 (2017), 281-296.
- Cüzcânî, Ebû Osman Sa'îd b. Mansûr. et-Tefsîru min süneni Sa'îd b. Mansûr. thk. Sa'd b. Abdillâh Âli Hamîd. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1417/1997.
- Coşkun, İbrahim, "İmamiyye Şiasında İmamların Otoritesi ve Bu Otoritenin Metafizik ve Epistemolojik Temelleri", İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı VIII. Koordinasyon Toplantısı ve Dînî Otorite Sempozyumu, 12-13 2003 Rize, ed. Yusuf Şevki Yavuz vd., 372-378. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Çalışkan, İsmail, Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Dârimî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-. el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- Dârimî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-. es-Sikât. Hindistan: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmânî, 1393/1973.
- Doğmaç, Cevat. Sünnî ve Şîî Kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivayetlerindeki Yeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Döndüren, Hamdi. "Avl". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Duleymî, Ekrem Abduhalîfe Hamd ed-. Cem'u'l-Kur'ân dirâseten tahlîluhû li merviyyâtihî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006.

- Durmuş, İsmail. “Nehcü’l-Belâga”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/538-540. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Enbârî, Ebû Bekir el-. ez-Zâhir fî meânî kelimâti’n-nâs. thk. Hatim ed-Dâmin. Beyrut: Muessesetu’r-Risale, 1412/1992.
- Ferâhî, Abdulhamîd. Müfredâtü’l-Kur’ân nezreten cedîdeten fî tefsiri elfâzın Kur’âniyyeten. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2002.
- Feres, Abdulmünim Abdurrahim b. el-. Ahkâmü’l-Kurân. thk. Taha Ebû Sarîh - Selahaddin Ebû Afîf - Meneciye bnt. el-Hâdî. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1427/2006).
- Fetlâvî, Kazım. “Eserü Emîri’l-Mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib fî Te’sîli Kavâidi Ulûmi’l-Kur’ân Dirâseten fî Nehci’l-belâğa”. Mecelletu’l-Mubeyyin 6 (1429/2018).
- Fetlâvî, Muhammed el-. “el-Meâlimü’r-Risâliyye fî fikri’l-İmâmi’l-Hüseyn Mukârabaten Kur’âniyyeten Tefsîriyyeten”. Mecelletu’l-Kâdisiyye li’l-Ulûmi’l-İnsâniyye 1/19 (2015), 627-652.
- Gâlibî, ‘İsâm Kâzım el-. “Merviyyâtü’l-İmâm el-Hüseyn fî tefâsîri’l-‘âmme”. Irak: Mecelletu’l-İslâhi’l-Hüseynî 16 (1437/2016), 141-163.
- Garâbî, Câsim el-. “el-İ’tibâr mine’l-Kasasi’l-Kur’ânî inde’l-İmâm Ali b. el-Hüseyn”. Mecelletu’l-Kâdisiyye li’l-Ulûmi’l-İnsâniyye 20/1 (2017), 173-255.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed el-. el-Mustasfâ. thk. Muhammed Abdulşafi. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1993.
- Geçit, Mehmet Seyid. “Hz. Ali’nin Kur’ân’ın Temel Konularına Bakışı”. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 (2018), 181-191.
- Geçit, Mehmet Seyid. Tefsirde Hz. Ali. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Gördük, Yunus Emre. İmam Ca’fer es-Sâdık’a İsnat Edilen Tasavvufî Tefsir ve Metodu. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Ğantûsi, Abdurrahman el- –Hasımabd, Abdurrahman. “El-Cevâhîru’l-Hassân min merviyyâti’l-imâmi’l-Hasan”. Mecelletu Kulliyyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmia 3/36 (2016), 305-330.
- Hâdî Marife, Muhammed. et-Tefsîr ve’l-müfessirîn fî sevbihi’l-kaşîb. Meşhed: el-Câmiatu’r-Rızaviyye li’l-Ulûmi’l-İslâmî.
- Hâdî Marife, Muhammed. et-Temhîd fî ‘ulûmi’l-Kur’ân. Beyrut: Dâru’t-Teâruf, 1432/2011.

- Hafâcî, Meryem. “Fî Rihâbi Ebî Muhammed İtlâle alâ ba’dî’r-rivâyâtî’t-tefsîriyye li’l-İmâmî’l-Müctebâ el-Hasan b. Ali”. Mecelletu Kulliyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmie 39 (2016), 205-235.
- Hafâcî, Ubeyd el-. el-İmâm el-Bâkır ve Eserühü fi’t-Tefsîr. Lübnan: Müessesetü’l-Belâğ, 1426/2005.
- Hamed, Ali Abdullah. Merviyâtü’l-Hasan b. Ali (r.a) fî dav’i tefsîri câmi’i’l-beyân li’l-İmâm et-Taberî min evveli’l-Kur’ân’il-Kerîm ilâ nihayeti’l-cüzi’l-hâmis ‘aşara ve’l-Kütübi’s-sitte. Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2007.
- Hasanî, Hâşim Ma’rûf el-. Dırâsâtun fi’l-hadîs ve’l-muhaddisîn. Lübnan: Dâru’t-Te’âruf li’l-Matbû‘ât, 1426/2005.
- Hâşimî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d el-. et-Tabakâtu’l-kübrâ. thk. Ziyâd Muhammed Mansûr. Medine: Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1408/1988.
- Hayderî, Nebîl el-. et-Teşeyyuu’l-Arabî ve’t-teşeyyuu’l-Fârisî devru’l-feresi’t-tarihî fî inhirâfî’t-teşeyyû’. Londra: Dâru’l-Hikme, 2014.
- Hayyânî, Ömer el-. Merviyâtü’l-imâm Ali b. el-Hüseyn Zeynelâbidîn fi’l-Kütübi’t-Tis’a. Bağdad: el-Câmietu’l-İslâmiyye Bağdâd, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hâzin, ‘Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-. Lübâbu’t-te’vîl fî me’âni’t-tenzîl. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415.
- Hemedânî, Sena el-. “el-Kurâniyyetu fî duâ’i’l-İmâmî’l-Hüseyn b. Ali fî duâ’i Arefe”. Mecelletu Ehli’l-Beyt 1/9 (2009), 263-272.
- Hiliv, Muhammed el-. Tefsîru’l-imâmî’l-Hüseyn et-tefsîru’l-eserî’t-tadbîkî. Necef: Kısmu’ş-Şuûnî’l-Fikriyye ve’s-Sekâfiyye bi’l-‘Atabeti’l-Mukaddese, 1430/2009.
- Humeyrî, Abdullah b. Cafer. Kurbu’l-isnâd. Kum: Muessesetü Âli’l-Beyt, 1413.
- Huveyzî, Abdiali b. Cuma’ el-‘Arûsî el-. Tefsîru nuri’s-sakaleyn. Thk. Ali ‘Aşûr. Beyrut: Muessesetu’t-Târîhi’l-‘Arabî, t.y.
- Huzâ’î, Hamid el-. “Fî şevâzzi’l-kıraâtî’l-mensûbeti li’l-İmâmî Ali b. Ebî Tâlib ve hafîdihi Zeyd b. Ali dirâse tahlîliyye”. Mecelletu Kulliyetu’l-İslâmiyyeti’l-Câmieti 2/32 (2015), 259-294.
- Hüseynî, Mustafa el-. Fethü’l-beyân fîmâ ruviye an Ali min tefsîri’l-Kur’ân. Haleb: Dâru’l-Cüsûri’s-Sekâfiyye, 1426/2006.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmet b. Abdullah el-. Hilayetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfiyâ. Mısır: Dâru’s-Saâde, 1394/1974.
- İbâdî, Ali el-. “el-Kur’ânîyyetu fî Nehci’l-Belâğa”. Mecelletu’l-‘Amîd 2/2 (2013), 67-91.

- İbni ‘Abdilberr, Ebû ‘Amr Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. Câmi‘ beyânî’l-‘ilm ve fadlıhı. thk. Ebî’l-Eşbâl ez-Zuheyrî. Suud: Dâru İbni’l-Cevzî, 1414/1991.
- İbni Adıyy el-Cürcânî, Ebû Ahmed. el-Kâmil fî du’afâ’ir-ricâl. thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbni Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah. Târîh-i Dımaşk. thk. Amr b. Ğarâme. Dâru’l-Fikr, 1415/1990.
- İbni Atıyye el-Endulusî, Ebu Muhammed Abdulhak d. Galib b. Abdurrahman. el-Muherreru’l-vecîz fî tefsiri’l-kitâbi’l-Azîz. thk. Abdusselâm Abduşşâfî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbni Cevzî, Ebu’l-Ferec Camâluddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. el-Muntazam fî târîhi’l-mulûk ve’l-umem. thk. Muhammed Abdülkadir ‘Atâ - Mustafâ Abdulkâdir ‘Atâ. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbni Dureyd, Muhammed. Cemheratü’l-lüga. “Samed”. thk. Remzi Münîr el-Ba’lebekkî. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987.
- İbni Ebî Hâtim, Abdurrahman. el-Cerh ve’t-ta’dîl. Hindistan: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmânî - Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1371/1952.
- İbni Ebî Hâtim, Abdurrahman. Tefsiru’l-Kur’ânî’l-Azîm. thk. Es’ad et-Tayyip. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbni Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. el-Musannef fî’l-ehâdis ve’l-âsâr. thk. Kemal el-Hût. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409.
- İbni Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe. thk. ‘Âdil Abdulmevcut - Ali Muavved. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415.
- İbni Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. Fethu’l-bârî bi şerhi sahihi’l-Buhârî. nşr. Muhammed Fûad Abdalbâkî. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1379/1973.
- İbni Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. Lisânü’l-Mîzân. thk. Abdulfettah Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2002.
- İbni Hacer el-Askalani, Ahmed b. Ali. Tehzîbu’t-tehzîb. Hindistan: Matbaatu Dâiretu’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, 1326.
- İbni Hallikân. Vefeyâtü’l-e’yân ve enbâi ebnâi’z-zemân. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- İbni Kesîr, İsmail b. Ömer. Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm. thk. Sami Selame. Dâru’-Tayyibe li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1420/1999.
- İbni Kudâme. Ravzatü’n-nâzır ve cünnetü’l-münâzır. Beyrut: Muessetu’r-Reyyân, 1423/2002.

- İbni Mâce. Sünenu İbn Mâce. thk. Şu‘ayb el-Arnâvût vd. Beyrut: Dâru’r-Risâle, 1430/2009.
- İbni Manzûr. Lisânü’l-‘Arab. “behime”. Beyrut: Daru Sadir, 1414.
- İbnî Manzûr. Lisânü’l-‘Arab. “Meyese”. Beyrut: Daru Sadir, 1414.
- İbni Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed. et-Tabakâtü’l-kübrâ. thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbni Şehrâşûb. “Ebu Cafer Muhammed b. Ali. Menâkıbu âli Ebî Tâlib, thk. Yusuf el-Bekâ’î. Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1412/1991.
- İbni Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm. Deru te‘ârîdi’l-‘akl ve’n-nekl. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. Suud: Câmietu’l-İmâm Muhammed b. Suûdi’l-İslâmî, 1411/1911.
- İbni Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdisselâm. Mukaddimetu fî usûli’t-tefsîr. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayât, 1390/1980.
- İbnu’l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû’l-Hayr Muhammed. en-Neşr fî’l-kirâati’l-‘aşr. thk. Ali Muhammed ed-Dibâ’. Mısır: el-Matbaatu’t-Ticâriyyetu’l-Kübrâ, t.y.
- İbnu’l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû’l-Hayr Muhammed. Muncidu’l-mukri’în. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbnu’l-Esîr, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim. Usdu’l-gâbe. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1409/1989.
- İbnu’l-Esîr, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim. en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser. thk. Tâhir ez-Zâvî – Mahmûd et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetu’l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnu’n-Nedîm, Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk. el-Fihrist. thk. İbrahim Ramazan. 2. Baskı. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1417/1997.
- İlyas, Halil İsmail. Kâ’bu’l-Ahbâr ve eseruhu fit-tefsîr. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1971.
- İsfahânî, Muhammed Ali. Durûsun fî’l-menâhinici ve’l-itticâhâtî’t-tefsîriyye li’l-Kur’ân. ter. Kasım el-Bîsânî. Kum: Merkezu’l-Mustafâ el-Âlemî.
- İzzî, Ahmed al- - Taş, Sakin. “Süfyân es-Sevrî’ye İsnad Edilen Tefsir Kaynakları, Muhtevası ve Dönemin Sosyo-politik Tartışmalarının Tefsirine Etkisi”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi XX/1 (2020), 453-486.
- Kâdî Abdülcabbâr. el-Usûlu’l-hamse. thk. Faysal Bedîr ‘Avn. Kuveyt: Câmietu’l-Kuveyt, 1998.

- Kannûcî, Ebû't-Tayyîb Muhammed Sıddîk Hân el-. Fethu'l-beyân fî mekâsıd'ı'l-Kur'ân. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1412/1992.
- Kansu, Vecih. eş-Şi'atü'l-İmâmiyye beyne'n-nass ve't-târîh: dirasetün fî merâhi't-tekvini'l-ûlâ. Beyrut: Dâr'ul-Fârâbî, 2016.
- Karîfî, Hâkim el-. "Tefsîrû'l-İmâmi'l-Hüseyn Kırâaten Te'vîliyyeten". Mecelletü'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye 1/18 (2015), 45-60.
- Kâşânî, Muhsin el-Feyd el-. Tefsîrû's-sâfi. İran: Hûrşîd, 1379.
- Kâtıb, Ahmed el-. Tatavvuru'l-fikris-siyâsiyyi's-şî mine's-şûrâ ilâ velayeti'l-fakîh. Beyrut: Dâru'l-Cedîd, 1998.
- Kedyûr, Muhsin. el-Kırâatu'l-mensiyye. ter. Sa'd Rustem. Beyrut: el-İntişâru'l-'Arabî, 2011.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakub el-. Usûlu'l-Kâfi. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1426/2005.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakub el-. el-Kâfi. Beyrut: Menşûrâtu'l-Fecr, 1428/2007.
- Kummî, Ali b. İbrahim el-. Tefsîru'l-Kummî. Kum: Muessesetu'l-İmâmi'l-Mehdî, 1435.
- Kureşî, Bâkır Şerîf el-. Hayâtu'l-İmâm Muhammed el-Bâkır. Beyrut: Dâru'l-Belâğa, 1413/1993.
- Kurtubî, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-. Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buḥârî. thk. Ebu Tamim Yaser b. İbrahim. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003.
- Mahmud, el-Musennâ Abdulfettâh. es-Sıyâku'd-delâlî ve eseruhû fî't-tercihi'd-delâlî. Ürdün: Câmietu'l-Yermûk, Doktora Tezi, 2001.
- Mâlik b. Enes. el-Muvatta. thk. Muhammed Mustafa el-A'zemî. Birleşik Arap Emirliği: Muessetu Zâhid b. Sultân, 1425/2004.
- Mâmekânî, Abdullah. Mıkbâsu'l-hidâye fî 'ilmi'd-dirâye. thk. Muhammed Rızâ el-Mâmekânî. Kum: Müessesetu Âli'l-Beyt, 1411/1990.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr el-. Te'vîlâtü Ehli's-Sünne. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1426/2005).
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. en-Nuket ve'l-'uyûn. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahman. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Meylûd, İbtisâm. Merviyyatu Ali b. Ebi Tâlib fî Tefsîr-i İbn Kesîr. Mısır: Câmiatu'l-İskenderiyye, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Miraç, Abdulhüseyn Raşit. el-Cuhûdü't-tefsiriyye inde'l-İmâmi'l-Hüseyn (as) ve dirâse tahlîliyye. Necef: Isdârâtü's-Şuûni'l-Fikriyye ve's-Sekâfiyye bi'l-'Atabeti'l-Mukaddese, 1437/2016.
- Mizzî, Ebû Muhammed Yusuf b. Abdurrahman el-. Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1400/1988.
- Mucâhid b. Cebr. Tefsîru Mucâhid. thk. Abdusselâm Ebû'n-Neyl. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1410/1989.
- Muhammed, Zeynep Câsim. "el-Ma'nâ'l-Kur'ânî inde'l-İmâm el-Bâkır". Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye 21/1 (2008), 265-280.
- Mukatil b. Süleyman. Tefsîru Mukâtil b. Süleymâ., thk. Abdullah Şehhata. Beyrut: Daru İhyau't-Tûras, 1423.
- Muncid, Muhammed Nûreddîn el-. et-Terâdüf fi'l-Kur'ân beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsıra, 1417/1997.
- Muzaffer, Muhammed el-. Akâidü'l-İmâmiyye. Kum: Merkezu'l-Ebhâsi'l-'Akâidiyye, 1422/2001.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. en-Numân eş-Şeyh el-. el-İrşâd fi ma'rifeti huvecillah ala'l-İbâd. Beyrut: Muessesetu Âli'l-Beyt, 1429/2008.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. en-Numân eş-Şeyh el-. Evâilu'l-makâlât. thk. İbrahim el-Ensârî. Mehr, 1413/1993.
- Müslim b. Haccâc. Musnedu's-Sahîh. thk. Muhammed Fuat Abdulbaki. Beyrut: Dâru İhyâ'ü't-Turâsi'l-Arabî.
- Nabhâ, Hızır Muhammed. Tefsîru'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık ve yelihi hurâfeti't-tefsîri's-sûfi 'inde'l-İmâm es-Sâdık. Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1427/2007.
- Nâimî, Nehle Ğerevî - Seylâvî, Neîme. Tefsîru'l-Kur'ân fi hadîsi'l-İmami'l-Bâkır. Kum: Muessesetu Ensâriyân, 2013.
- Nefîs, Ahmed Râsim en-. el-İmâm Ali b. Ebi Tâlib müfesser. Dâru'l-Muhaccetu'l-Beyzâ, 2001.
- Nesefî, Ebû'l-Bereket Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-. Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-. el-Minhâc şerhu sahîhi Muslim b. el-Haccâc. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392.
- Nuseyr, Muhammed Fevzî. 'İlmu mubhamâtü'l-Kur'ân dirâseten te'sîliyyeten.

- Osman, Mervan Ömer. Merviyatu Ali b. Ebi Tâlib fî't-tefsîr Cem'an ve Tevcîhan li'n-Nisfi'l-Evveli Mine'l-Kur'ân. Sudan: Câmiatu Ummu Dermân, Kulliyyetu Usûli'd-Dîn, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Öz, Mustafa. "Nâsibe". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33/393. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, Mustafa. "Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya Nisbet Edilen Mushafların Mahiyeti". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/2 (2006), 15-38.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsir Ve Hadis Tarihinde Hz. Ali". Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (08-10 Ekim 2004 Bursa), haz. M. Selim Arık. 57-88. Bursa: Bursa İl Müftülüğü, 2005
- Rabî', Abdurraûf Hasan er-. "Dirâse havle't-Tefsîri'l-Mensûb ilâ el-Hasani'l-Askerî", Mecelletu'r-Risâle 28 (Erişim Tarihi: 27/08/2022).
- Ramâhî, Betül er-. "Rivâyâtü'l-İmâmi'l-Hasan b. Ali et-Tefsîriyye". Câmietu Kerbelâ el-Mecelletu Dirasâtu İslamiyye Muâsıra 20 (2018), 59-80.
- Râvendî, Said b. Hibetullah Kutbuddin er-. el-Harâic ve'l-Cerâih. Kum: Muessesetu'l-İmami'l-Mehdî, 1409.
- Râzî, Fahreddin er-. İsmetu'l-enbiyâ. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1406/1986.
- Râzî, Fahreddîn er-. Mefâtihu'l-gayb. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Abduh, Muhammed - Reşid Rıza, Muhammed. Tefsîru'l-Menâr. Mısır: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Sa'lebî, Ahmed b. İbrahim es-. el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân. thk. Salâh Bâusmân - Hasan el-Gazzâlî - Zeyd Mahâriş - Emîn Paşa. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- Sâdık, Cafer b. Muhammed es-. Menâfiu'l-Kur'âni'l-Azîm. thk. Ali Musa el-Ka'bî. Kerbela: el-Atabetu'l-Hüseyniyyetu'l-Mukaddese, 1436/2015.
- Sâdikî, Zâhir. "Tecellî el-Evdâi'l-Kur'âniyye fî Sîreti ve Şahsiyyeti'l-İmâmi'l-Hüseyn". Meccelletu Kulliyyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati 5/43 (2017), 463-484.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. İlelu's-şerâi' Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1427/2006.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. Meâni'l-ahbâr. thk. Muhammed Kâzım el-Mûsevî. Kerbela: el-Atabetu'l-Hüseyniyyetu'l-Mukaddese, 1435/2014.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. Uyûnu ahabârî'r-Rızâ. Kum: Muessesetu Âlî'l-Beyt, 1431/2001.

- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. el-İ'tikâdât fî Dîni'l-İmâmiyye. Kum: Muessesetu'l-İmâm el-Hâdî, 1435/2013.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. Men lâ yahduruhû'l-fakîh. thk. Ali Ekber el-Ğîfârî. Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1429.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. Sevâbu'l-a'mâl ve 'ıkâbi'l-a'mâl. Tahrân: Mektebetu's-Sadûk, 1390.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. el-Emâlî. thk. Kısmu'd-Dırâsât fî Muesseseti'l-Bi'se. Tahrân: Müessesetü'l-Bi'set, 1417.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. el-Hisâl. thk. Ahmet el-Muhâvezî. Tahrân: Merkezi Ehli'z-Zikr, 1397.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. el-Hisâl. tsh. Ali Ekber el-Ğîfârî. Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1424.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. et-Tevhîd, thk. Hişam el-Hasenî et-Tahrânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyh el-Kummî es-. Kemâlû'd-dîn ve tamâmü'n-ni'met. thk. Ali Ekber el-Ğîfârî. Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1429.
- Safedî, Salahuddin Halîl b. Aybeg b. Abdillâh es-. el-Vâfî bi'l-vefeyât. thk. Ahmet el-Arnâût – Türkî Mustafâ. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Saffar, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh es-. Besâirud-derecât fî fezaîli âli Muhammed. Kum: İ'timâd Yayınları.
- Sâidî, Hüseyin es-. “Devru'l-İmâm es-Seccâd fî Müvâceheti'l-Firaki'l-Münharife alâ Davi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'l-Ed'ıyye”. Mecelletu'l-Kullıyyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati 46/1 (2018), 351-376.
- Salim, Yahya. Mervıyyâtu'l-Hüseyn bin Ali el-Hadîsiyye Cem'an ve Tahrîran ve Dirâseten. Sudan: Câmiatu'l-Kur'ânî'l-Kerîm vel-Ulûmu'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2018.
- San'ânî, Abdürrezzâk es-. el-Musannef. thk. Habib el-'Azamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1403.
- San'ânî, Abdürrezzak es-. Tefsiru Abdürrezzak. thk. Mahmut Abduh. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- Saylan, Nesrişah. “Tabersî Tefsirinde Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Kıraatlerin İncelenmesi”. Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 87 (2018), 9-22.

- Selâme, Ahmed es-. “Kırâatü Emîri’l-Mü’mînîn Ali b. Ebi Tâlib min Kitâbi Muhtasar fî Şevâzzi’l-Kıraât libni Hâleveyh”. Mecelletu Surre Men Raê 8/28 (2012), 165-182.
- Semânî, Mansur b. Muhammed. Tefsîru’l-Kurân. thk. Yasir İbrahim - Ganîm Abbasi. Beyrut: Dâru’l-Vatan, 1418/1997.
- Semarkandî, Ebû’l-leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-. Bahru’l-‘ulûm.
- Senîkî, Zeynuddîn Zekerîyyâ b. el-Ensârî es-. Fethu’l-bâkî bi şerhi elfiyyeti’l-‘irâkî. thk. Abdullatif Hemîm – Mâhir el-Fahl. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1422/2002.
- Subhânî, Ca’fer es-. el-Bedâ fî davî’l-Kitâb ve’s-Sünne. İran: Mu’aveniyyetu’l-‘Alâkâtu’d-Devliyye, 1406/1986.
- Subhânî, Ca’fer es-. et-Takiyyetu mefhûmuhâ hedduhâ delîluhâ. Kum: Muessesetu’l-İmâm es-Sâdık, 1423/2002.
- Sulemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin b. Musa es-. Hakâikut-tefsîr tefsîru’l Kur’ânî’l-Azîz. thk. Seyyid İmrân. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421/2001.
- Suyûtî, Celâleddîn es-. ed-Durru’l-Mensûr. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- Suyûtî, Celâleddîn es-. el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim. Mısır: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 1394/1974.
- Suyûtî, Celâleddîn es-. Tedrîbu’r-râvî fî şerhi takribin-Nevevi. thk. Ebu Kuteybe Firyâbî. Riyad:Daru Taybe.
- Süheylî, Abdurrahman es-. et-Ta’rîf ve’l-a’lâm bi mâ ebheme min’el-Kur’ân mine’l-esmâ ve’l-a’lâm. Mısır: Matbaatu ve Verşetu Teclîdu’l-Envâr, 1356/1938.
- Şâ’ir, Hasan eş-. “Hudûru’l-Kur’ânî’l-Kerîm fî kelâmi’l-İmâmi’l-Hasan b. Ali el-Müctebâ”. Câmiatu’l-Kûfe Mecelletu’l-Kâdisiyyeti li’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyyeti 17 (2014), 107-121.
- Şâkir, Muhammed Kâzım. “el-İsrâiliyyât en-Neş’ete ve’l-Cüzûre”. Mecelletü’l-Minhâc 65 (21/12/2015), 265-292.
- Şebber, Abdullah. Mesâbîhu’l-envâr fî halli müşkileti’l-âsâr. thk. Ali Muhammed Ali. Beyrut: Muessesetu’n-Nûr, 1407/1987.
- Şehristânî, Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebîbekr Ahmed eş-. el-Milel ve’n-nihel. Muessetü’l-Halebî, ts.
- Şen, Ziya. "Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler". Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri- 24-25 Ekim 2007. 519-532. İzmir: DEÜ İlahiyat Fakültesi Ve İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009.

- Şeriati, Ali. et-Teşeyyu'l'alevi ve't-teşeyyu's-safevi. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l Emir, 2007/1438.
- Şerîfî, Rahîm Kerîm Ali eş-. "Esâmu'l-İmâmi'l-Bâkır fî Tekşîfî'l-Meârîfî'l-Kur'âniyye". Mecelletu'l-Külliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmiati 1/52 (2019), 489-502.
- Şîrâzî, Nâsır Mekârim eş-. el-Emsel fî tefsîri kitâbi'l-lâhi'l-münezzel. Beyrut: Muessesetu'l-E'lemî, 1434/2013.
- Şükrî, Muhammed eş-. "el-İktibâsü'l-Kur'ânî fî hitâbi'l-imâmi'l-Hüseyn". Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Câmia 43 (2017), 275-293;
- Tabâtabâî, Hüseyin el-Medresî et-. Tatavvuru'l-mebâni'l-fikriyyeti li't-teşeyyu' fî'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ. çev. Fahrî Meşkûr. Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1423/2002.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân. Kum: Menşûrât Cemaati'l-Müderrişîn fî'l-Havzetu'l-Ulya, t.y.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed et-. el-Mu'cemu'l-evsat. thk. Târik b. 'Ivedulllah – Abdulmuhsin el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmet et-. el-Mu'cemu'l-kebîr. thk. Hamdi es-Selefî. Kahire: Mektebetu İbni Teymiyye, 1424/2003.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Tabersî, Ahmet b. Ali et-. el-İhticâc. thk. İbrahim el-Bihâdirî - Muhammed Hâdî. İran: Dâru'l-Usve, t.y.
- Tabersî, Ahmet b. Ali et-. Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1427/2006.
- Takî Meclisî, Muhammed. Şerhu's-sahîfeti's-seccâdiyye. thk. Ali el-Fadlî. Tahran: Sâzimâm Teblîgân İslâmî, 1388.
- Temîmî, Haydar et-. "en-Nassu'l-Kur'ânî fî Kelâmi'l-İmâmi'l-Hüseyn Dirâse fî Davi'l-Tedâvüliyyâti'l-İşâriyye". Mecelletu'l-Üstâz Câmiatu Bağdad 1/224 (2018), 33-50.
- Tıraşçı, Mehmet –Özalp, Hasan –Çakır, Maruf (ed.) Uluslararası Mehdilik Sempozyumu. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ. Sünenü't-Tirmizî. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Tirmîzî, Muhammed b. 'Îsâ. Şerhu 'ileli't-Tirmîzî. thk. Hemmâm Said. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.

- Turgay, Nurettin. "Hz. Ali Hakkında Nazil Olduğu Rivayet Edilen Bazı Ayetlerin Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (2006), 47-74;
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-. Tehzîbu'l-ahkâm fî şerhi'-mukni'ati. nşr. Alî Ekber el-Gifârî. Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, 1384.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-. el-Emâlî, thk. Müessetü'l-Bi'se Kum: Dâru's-Sekâfe, 1414/1993.
- Tusterî, Sehl b. Abdullah et-. Tefsîru't-Tusterî. thk. Muhammed es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- Vâhidî, Ali b. Ahmet b. Muhammed el-. Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân. thk. Kemal Zuğlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-. Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân. thk. 'İsâm el-Humeydân. Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412/1992.
- Yâfeî, Ebû Muhammed 'Afîfuddîn Abdullah b. Esa'd b. Ali el-. Nşr. Halil el-Mansur. Mir'âtü'l-cenân ve 'ibratu'l-yakazân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Yahyâ b. Sellâm. Tefsîru Yahyâ b. Sellâm. thk. Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yâsirî, Abdulkazım — 'İdân, Haydar. "Kırâatü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib Dirâseten ve İhsâen". Mecelletu'l-Kâdisiyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye 8/3-4 (2015), 391-414.
- Yûsuf, Abdullah. "el-İnaye bi'l-Kur'âni'l-Kerîm inde'l-İmâm Ali b. Hüseyin es-Seccâd". Mecelletu'l-Amîd 5/6 (2017), 154-221.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzak el-Hüseyinî ez-. Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs. Dâru'l-Hidâye, t.y.
- Zehebî, Muhammed b. Hüseyin ez-. et-Tefsîr ve'l-müfessirûn. Kahire: Mektebetu Vehbe, t.y.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmet. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. Kahire: Dâru'l-Hâdîs, 1427/2006.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmet. Târîhu'l-İslâm ve vefayâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm. thk. Beşşâr Avvâd Marû. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah ez-. el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmiizi't-tenzîl. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah ez-. el-Minhâc fî usûli'd-dîn. thk. Abbâs Hüseyin Şerefeddin. San'â: Merkezu Bedri'l-İlmî, ts.

Zerkâ, Haşim Cebbâr ez-. “el-Mevâ’ızu’l-Kur’âniyye fî Hükmi’l-İmâm Bâkır”. Mecelletu’l-Külliyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmiati 1/52 (2019), 539-575.

Zurkânî, Muhammed Abdulazim ez-. Menâhılu’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân. 3. Baskı. Mısır: Matbaatu İsa el-Bâbî, t.y.

Zü’eymiyân, Zehûr Kâzım Sâdık. “el-İmâmü’l-Hüseyn beyne’l-Kur’âni’l-Kerîm ve’t-Tevrât ve’l-İncîl”. Mecelletu Sabt 1/5 (2019), 43-75.

Zü’eymiyân, Zehûr Kâzım Sâdık. “Erbaûn Hadîsen li İmâmi’l-Bâkır fî’t-Tefsîr”. Mecelletu’l-Külliyeti’l-İslâmiyyeti’l-Câmiati 2/52 (2019), 175-196.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ahmed Ali Hussein AL-EZZI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	IBB Üniversitesi
Fakülte	Külliyyetu'l-Âdâb
Bölümü	Ulumu'l-Kur'ân (2008)
Yüksek Lisans	
Üniversite	IBB Üniversitesi
Enstitü Adı	Külliyyetu'l-Âdâb
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tefsir (2014)
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	İslam Hukuku (2018)
Makale ve Bildiriler	
1. Ahmed Ali Hussein al-Ezzi - Sakin Taş, “et-Tefsirû'l-Mensub ila Sûfyan es-Sevri: Mesadiruhu ve Mevzuatuhu ve Asârû'l-Asri'l-İctimaiyye ve's-Siyasiyye alâ Muhtevâhu”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi XX/1 (2020), 453-486. 2. Ahmed Ali Hussein al-Ezzi – Abdullah Mohammed Qasem, “Menhecu'l-İmâm eş-Şevkânî fî tefsîri âyâtî'l-ahkâm min hilâli kitâbihi fethi'l-kadîr/ İmam Şevkânî'nin Fethu'l-Kâdir Adlı Tefsirinde Ahkam Ayetleri Tefsirindeki Yöntemi”, ASOS Journal 7/92 (Mayıs 2019), 577-591. 3. Sakin Taş - Ahmad Ali Hussein al-Ezzi, Eserü't-Takdîm ve't-Te'hîr ale'l-Ma'nâ İnde Molla Halil fi Tefsîrihî Basîretü'l-Kulûb, Osmanlı'da İlm-i Tefsir, ed. M. Taha Boyalık – Harun Abacı (İstanbul: İSAR yy, 2019). 4. Sakin Taş - Ahmad Ali Hussein al-Ezzi, Karâinu't-tercîh 'inde mollâ Halîl min hilâli kitâbihi basîrati'l-kulûb, Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği, ed. M. Macit Sevgili - Hamit Sevgili - Abdullah Özcan, Muhammed Şerif Kahraman (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019) 5. Ahmed Ali Hussein al-Ezzi, Zeydilikte Mehdilik, Uluslararası Mehdilik Sempozyumu (Sivas: Cumhuriyet Üni. İla. Fakültesi, 29-30 Eylül 2017). 6. Ahmed Ali Hussein al-Ezzi - Sakin Taş, İbn Abbas ve Kur'ân Nassını Anlayışı (ابن عباس وفهمه للنص القرآني), İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe ve Dirâyet İlimleri- (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018).	